

[Large red scribble]

1. *[Handwritten numbers]*
[Handwritten numbers]
[Handwritten numbers]

[Handwritten text]
[Handwritten text]
[Handwritten numbers]

2

[Handwritten text]
[Handwritten text]
[Handwritten numbers]

[Handwritten numbers], 76

[Handwritten numbers] 238

ს/ბ
ს/ბ

1996 4/VIII

ს/ბ

~~ს/ბ~~

ს/ბ 179

ს/ბ 167

ს/ბ 143

Татарская Библия по
мнению Духов, Татарская
Библия, издана в
Симбирске в 1844 году
в типографии

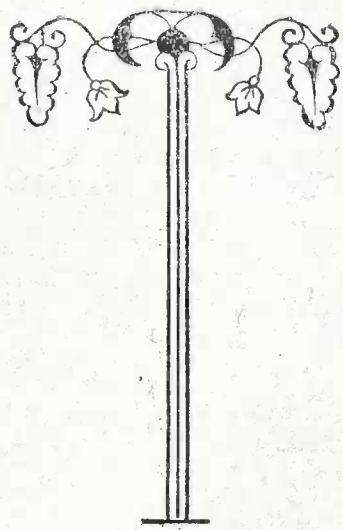
1936. 10 / VIII

№ 267103
Библия
1944 г. 22 июня

ქართული მემუარული ლიტერატურა

იაკობ მანსვეტაშვილი

მოგონებანი

ტფილისი

Handwritten signature

იაკობ მანსვეტაშვილი

(1855-1944)

მოგონებანი

3595

ნახული და გაგონილი

ლევან ასათიანის
რედაქციით, წინასიტყვაობით
და შენიშვნებით

Handwritten note: ავტორის ბიოგრაფია

ფ ე ღ ე რ ა ს ი ა

1 9 3 6

Dr. J. G. G. G. G.

წინასიტყვაობა

ი. მანსვეტაშვილის მოგონებები მრავალმხრივ საინტერესო დოკუმენტს წარმოადგენს. ეს მოგონებები შეეხება უმთავრესად 70—80-იანი წლების პერიოდს, იმ დროს, როდესაც რუსეთსა და საქართველოში ძველი სოციალ-ეკონომიური წესობა საბოლოოდ ადგილს უთმობს ახალ ბურჟუაზიულ ურთიერთობას, როდესაც უკვე გამოღვიძებული საზოგადოებრივი აზრი შეუჩერებელი იწყებს განვითარებას, ეკონომიური ძალები იზრდება და სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში ებმება ავთომპყრობლობის რეჟიმის წინააღმდეგ.

როგორც ვიცით, ბატონყმობის გაუქმებამ და ფეოდალიზმის ნანგრევებზე ახალი ბურჟუაზიული სამყაროს აღმოცენებამ ცხოვრების ასპარეზზე სამოქმედოდ გამოიწვია სრულიად ახალი სოციალური ძალები. ამ დროს ხდებოდა მანამდე ხელოვნურად დაფარული საზოგადოებრივი პლასტების გრანდიოზული გადალაგება, ძველი, ტრადიციული დაწესებულებები იწყებდნენ რღვევას, ხალხს სიღრმიდან მოდიოდნენ ახალი ადამიანები, რომლებიც მოწოდებულნი იყვნენ ახალი ცხოვრების შესაქმნელად, რომლებიც იბრძოდნენ ახალი სამყაროს დასამკვიდრებლად. რადიკალური და სოციალისტური იდეები ფართო გავრცელებას პოულობდნენ ახალი თაობის ინტელიგენციაში. გლეხობა უკმაყოფილო იყო მთავრობის შეკვეცილი რეფორმებით, რადგან ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ იგი კიდევ უფრო უარეს ეკონომიურ მდგომარეობაში იქნა ჩაყენებული; ბურჟუაზიული კლასი, რომელსაც ბატონყმობის გაუქმებით თავისუფალი მუშახელის მოპოვების საშუალება მიეცა, სათანადო გასაქანს მაინც ვერ ნახულობდა წოდებრივ საფუძვლებზე აგებულ თვითმპყრობლურ სახელმწიფოში.

საზოგადოების პროგრესიული ძალები გამოსავალს ეძებდნენ დახუთულ სოციალურ ატმოსფეროდან. ძლიერი პროტესტანტული სულით იყლინებოდნენ თვითმპყრობლობის წინააღმდეგ აღძრული კლასები. ეს პროტესტის სული თავის გამოსავალს პოულობდა ფართო ხალხურ მოძრაობაში, ინტელიგენციის გამოსვლებში, სტუდენტურ დემონსტრაციებში, და რევოლუციონურ ორგანიზაციების ტერორისტულ აქტებში, რომელმაც ერთ დროს თავზარი დასცა რუსეთის პოლიციურ ხელისუფლებას.

ჩვენი წარსული ცხოვრების ამ მეტად საგულისხმო პერიოდს ეკუთვნის ი. მანსვეტაშვილის მოგონებები. ცხადია, დღევანდელი მკითხველისათვის მეტად დიდ ინტერესს უნდა შეიცავდეს ამ გარდასული ისტორიული სინამდვილის მოწმისა და თვითმხილველის ნანახი და გაგონილი, თუნდაც იმ სახით, როგორც მას ეჩვენა მაშინ და მენსიერებით მოჰყვა ჩვენს დრომდე.

ავტორი ქვემოთაყვანილი მემუარებისა, ჟურნალისტი და ლიტერატორი იაკობ მანსვეტაშვილი, მახლობელი თანამშრომელი იყო ილია ჭავჭავაძის ჟივერისა, თავის დროზე კარგად ცნობილი „დონ-იაგოს“ ფსევდონიმით.

ი. მანსვეტაშვილი დაიბადა 1855 წელს, სოფელ ნორიოში, გარე-კახეთში, სადაც მამამისი სოფლის მღვდლად იყო განწესებული.

პირველდაწყებითი სწავლა მან ოჯახში მიიღო, დედისგან, შემდეგ სოფლის სკოლაში დადიოდა, რომელიც მამამისის თავის ხარჯზე ჰქონდა გახსნილი და თვითონვე ასწავლიდა სოფლის ბავშვებს უსასყიდლოდ.

რვა წლის ჰასაკში იაკობს აბარებენ ტფილისის სასულიერო სასწავლებელში. თუ როგორი რეაქციონური სული და სწავლების სქოლასტიკური მეთოდები იყო გამეფებული მაშინდელ სასულიერო სასწავლებლებსა და სემინარიებში, ამის შესახებ საკმაოდ დაწვრილებით გვიამბობს თავის მემუარებში ი. მანსვეტაშვილი. ერთადერთ ნათელ მოგონებად სასწავლებელში ყოფნის პერიოდიდან ჩვენს ავტორს დარჩენია ის დრო, როდესაც სემინარიაში მცირე ხნით მასწავლებლობდნენ იაკობ გოგებაშვილი, ნიკო ცხვედაძე, გ. იოსელიანი და ლ. ტურიანი. — ახალგაზრდა, უმაღლესი განათლებით აღჭურვილი და პროგრესიული იდეებით გამსჭვალული პედაგოგები. ყველა შემოჩამოთვლილი მასწავლებლები მეფის მთავრობამ ჩქარა სამსახურიდან დაითხოვა, როგორც „არაკეთილსაიმედო“ პირები, იმ ინციდენტის გამო, რომელიც მეფისნაცვალ მიხეილ ნიკოლოზიძესა და სემინარიის მოწაფეებს შორის მოხდა ალექსანდრეს ბაღში. ამის შესახებ ქვემოთ ნაამბობი აქვს მემუარების ავტორს და აქ აღარ შევჩერდებით.

სემინარიაში ყოფნის დროს მოწაფეებს მოწყობილი ჰქონდათ არალეგალური თვითგანვითარების წრეები, სადაც იკითხებოდა იმდროინდელი აკრძალული ყურნალები და წიგნები. სემინარიელები ამ წრეებში გულმოდგინედ სწავლობდნენ სოციალისტურ და რადიკალურ პუბლიცისტების—ჩერნიშევსკის, დობროლიუბოვის, პისარევის თხულებებს, ევროპის უტოპისტების ნაწერებსა და აგრეთვე რუსული ლიტერატურის ნიმუშებს—პუშკინს, ლერმონტოვს, რილევს, ნეკრასოვს და სხვა, იმ დროს აკრძალულ ავტორებს.

ამ წრეებში გულმოდგინედ მონაწილეობდა ჩვენი მემუარების ავტორიც—სემინარიის გათავების შემდეგ ი. მანსვეტაშვილი მიემგზავრება პეტერბურგის უნივერსიტეტში და შედის საბუნებისმეტყველო ფაკულტეტზე. ეს ხანა მეტად საინტერესო პერიოდს წარმოადგენს საერთოდ რუსეთის რევოლუციონური მოძრაობის ისტორიაში. პეტერბურგისა და მოსკოვის უნივერსიტეტების სტუდენტობა, რომელიც აქტიურად იყო ჩამოყალიბებული რევოლუციონურ ბრძოლაში, ამ დროს ძირითადი გამტარებელი იყო მესამოცე და მესამოცდაათე წლების მოღვაწეთა რადიკალური იდეებისა. სტუდენტთა წრეები, გაფიცვები, დემონსტრაციები, რევოლუციონური გამოსვლები, ბრძოლა თვითმპყრობლობასთან, ძველ პოლიციურ ტრადიციებთან საუნივერსიტეტო ცხოვრებაში, — აი, ის გარემოცვა, რომელშიაც მოუხდა ცხოვრება ახალგაზრდა სტუდენტს ი. მანსვეტაშვილს.

მართალია, იგი აქტიურად არ მონაწილეობდა ამ მოძრაობაში, მაგრამ მისი სიმბატიები ყოველ შემთხვევაში ამ ახალ, პროგრესიულ თაობის მხარეზე იყო.

პეტერბურგის პერიოდი ი. მანსვეტაშვილის მოგონებებში მეტად საინტერესო და საგულისხმო ფურცლებს წარმოადგენს. აქ მას აწერილი აქვს 70-ან წლების მიწურულების საუნივერსიტეტო ცხოვრება, გამოჩენილი პროფესორების,—მენდელეევის, ბუტლეროვის, ვაგნერის, სეჩენოვის ლექციები, სტუდენტობის მღელვარება, ცნობილი წლიური აქტი პეტერბურგის უნივერსიტეტში, როდესაც სტუდენტებმა სილა გააწნეს განათლების მინისტრს საბუროვს და გრანდიოზული დემონსტრაცია მოაწყვეს მთავრობის წინააღმდეგ. მაგრამ მოგონებებში ყველაზე საინტერესოა ორი ფაქტი, რის მოწმე და თვითმხილველიც ჩვენი ავტორი ყოფილა.

ერთია ნეკრასოვის დასაფლავება, რაც „ნაროდნაია ვოლიას“ ხელმძღვანელობით, სტუდენტობამ და რევოლუციონურმა ინტელიგენციამ პოლიტიკურ დემონსტრაციად გადააქცია.

ამ დასაფლავებაზე სიტყვას ამბობდა გამოჩენილი დოქტორესკი, მაშინ უკვე რეაქციონურად მოაზროვნე მწერალი, მაგრამ ახლოგაზრდობამ მას ომბსტრუქცია მოუწყო, სიტყვა შეაწყვეტინა და ტრიბუნიდანაც ჩამოაგდო. მეორე ფაქტია ალექსანდრე მეორის მკვლელობის ორგანიზატორთა, ცნობილ ნაროდოვოლცების: ჟულიაბოვის, პეროვსკაიას, კიბალჩიჩის, მიხაილოვისა და რისაკოვის საჯარო ჩამოხრჩობა; ეს არის ერთი ყველაზე ტრაგიკული ეპიზოდთაგანი რუსეთის ინტელიგენციის ბრძოლის ისტორიიდან თვითმპყრობლური რეჟიმის წინააღმდეგ; მანსვეტაშვილის მოგონებებში ამ სურათის აღწერა მკითხველზე სტოვებს წარუშლელ შთაბეჭდილებას.

უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ ი. მანსვეტაშვილი ბრუნდება სამშობლოში. აქ იგი იწყებს მუშაობას სალიტერატურო და საზოგადოებრივ ასპარეზზე. 1886 წლიდან 1890 წლამდე იგი მუშაობს ილია ჭავჭავაძის „ივერიაში“, რედაქციის მუდმივ თანამშრომლად. ამავე დროს ბეჭდავს გაზეთში სხვადასხვა ხასიათის წერილებს. მისი ფსევდონიმებია: „დონ-იაგო“, „ალექსანდრეძე“, „ბარგოი“ და „შერმადინი“. პირველი ფსევდონიმით იგი სწერდა უმეტეს ნაწილად პოპულარულ სამეცნიერო წერილებს და სხვა ფელეტონებს. დანარჩენ ფსევდონიმებით სწერდა რეცენზიებს, კრიტიკულ წერილებს, პატარა მოთხრობებს და ეპიგრამებს. „ივერიაში“ ი. მანსვეტაშვილი ბეჭდავდა აგრეთვე ჟურნალ-გაზეთების მიმოხილვებს, სათაურით „ნარკვევი“, რაც ხელმოუწერლად მიდიოდა. მის კალამს კუთვნიან აგრეთვე „ივერიის“ ზოგიერთი მეთაურიც.

„ივერიაში“ მუშაობის დროს ი. მანსვეტაშვილი თანამშრომლობდა აგრეთვე საყმაწვილო ჟურნალ „ვეჯელიში“ და თვიურ ჟურნალ „მოამბეში“, როდესაც იგი ა. ჭყონიას რედაქტორობით გამოდიოდა. გარდა ამისა, ხუთი წლის განმავლობაში ი. მანსვეტაშვილს ეკავა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების“ მდივნის თანამდებობა. მისი თაოსნობით დაარსდა საზოგადოებამ თავისი პირველი წიგნის მაღაზია, რომელიც მთელ საქართველოში ავრცელებდა ქართულ წიგნებს. მის დროსვე ჩაეყარა საფუძველი საქართველოს სიძველეთა მუზეუმს, როდესაც ფოტოგრაფმა როინაშვილმა შესწირა წ.-კ. საზოგადოებას თავისი მდიდარი კოლექცია სიძველეებისა, შეკრებილი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში.

ი. მანსვეტაშვილის მემუარების მთავარსა და ყველაზე საინტერესო ნაწილს შეადგენს მისი მოგონებები „ივერიაში“ მუშაობის პერიოდიდან, სადაც იგი ავფიწერს ილია ჭავჭავაძეს და მისი „ივერიის“ გარშემო შეკრებილ თანამშრომლებს, 80-ან წლების ჩვენს მოღვაწეებსა და მწერლებს.

ი. მანსვეტაშვილი ახლობელი თანამშრომელი იყო ილია ჭავჭავაძისა. იგი მთელი რიგი წლების განმავლობაში ყოველდღე ხვდებოდა მას, მუშაობდა მისი ხელმძღვანელობით, ეცნობოდა მის ხასიათს, როგორც გარეთ, ოფიციალურ გარემოში, ისე შინ, ოჯახურ პირობებში. ამიტომაც არის, რომ ი. მანსვეტაშვილი ახე საინტერესოდ და ზედმიწევნით ავფიწერს ილია ჭავჭავაძის, როგორც საზოგადო მოღვაწის, ყოველდღიურ მუშაობას, მის გარეგნობას, ცხოვრების წესსა და ხასიათის თვისებებს. როგორც ახლობელ პირს და უაღრესად დაკვირვებულ თვალის პატრონს, ი. მანსვეტაშვილს არ გამოუარვია უდიდესი ქართველი მწერლის ადამიანური ბუნების მხარეებიც, — მეთად წვრილმანი, ადამიანური თვისებებიც.

ავტორი ყოველივე ამას აგვიწერს მეტად მიმზიდველი ენაწყლიანობით. მთელ რიგ შემთხვევებში იგი მიუდგომლად კიცხავს ილიას საქციელს, მის უარყოფით თვისებებს. ამის მაგალითს წარმოადგენს მემუარების ის ადგილი, სადაც ავტორი საკმაოდ დაწვრილებით აგვიწერს ურთიერთობას ილია ჭავჭავაძესა და ივანე მაჩაბელს შორის, ურთიერთობას, რაც მე-19-ე საუკ. ქართული ლიბერალური ინტელიგენციის ისტორიაში სამუდამოდ დარჩება, როგორც ერთი ყველაზე სამწუხარო და ტრაგიკული ეპიზოდი. ჩვენი ავტორი არ ფარავს თავის სიმპატიებს ნიჭიერი ივ. მაჩაბლისადმი, რომელიც ილიას კერპმა, ჯიუტმა და უტყუარმა ხასიათმა არ დაინდო, საზოგადოებრივი ასპარეზიდან გაანაპირა და ფართო დიპლომატიის შემომქმედი პიროვნება, ნაციონალური მასშტაბის დიდი მოღვაწე, ენერგიით, ცოდნითა და ტალანტით აღსავსე ადამიანი, რომელიდაც გორის სინდიკატის ხელმძღვანელობამდე დააქვეითა.

რა დამახასიათებელია, მაგალითად, ი. მანსვეტაშვილის მემუარებში ის ადგილი, სადაც ავტორი გვიხატავს ილიას, როგორც მემამულეს, როგორც ბანკირს, როგორც სასტიკსა და დაუნდობელ პოლიემისტს და ბოლოს როგორც ადამიანს, რომლისათვისაც „არაფერი ადამიანური უცხო არ არის“,—და განცვიფრებული მკითხველი აქ იგებს, რომ თავის დროზე ილია ყოფილა გატაცებული კარტის მოთამაშე, შეუზღვარი დუელისტი, უცნაური საოხუნჯო ოინების ინციტორი. ავტორს არ ეშინია თავის მოგონებებში სასაცილო მდგომარეობაშიაც ჩააყენოს ილია. მართალია, იგი დიდი თავყვანისმცემელია ილიას შემოქმედებითი ტალანტისა, და მისი საზოგადოებრივი მოღვაწეობის, უფრო მეტიც,—იგი თანამოაზრეა ილიას პოლიტიკური და სოციალური იდეალებისა,—მინც, მიუხედავად ამისა, იგი შეუმჩნევლად არ სტოვებს ისეთ ეპიზოდებსაც ილიას ცხოვრებაში, რაც ეწინააღმდეგებოდა ილიას მიერ შემუშავებულ შეხედულებებსა და რწმენას. ასეთია, მაგალითად, საგულისხმო დიალოგი ილიასა და ხევსურებს შორის, საგურამოში, ძალიან მოხდენილად აწერილი ავტორის მიერ. მოგვყავს ეს ადგილი მოგონებებიდან.

„ილიამ გასძახა მოურავს, რომელიც იქვე ახლავს ტრიალებდა.

— მოურავო, ეგ ვინ არიან, ემანდ კარ წინ რომ ბალახს სთიბავენ?

— ხევსურები არიან.

— აბა ერთი აქ დაუძახე.

მოვიდნენ.

— ღვინოს არ დაჭლევთ?—ეკითხება ილია ხევსურებს.

— რატომ, თუ კი თქვენი წყალობა იქნება, სიცხისაგან ხახა ამოგვიშრა.

ილიამ განკარგულება გასცა, ღვინო მოეტანათ. თითონ კი ეკითხება ხევსურებს, საიდან ხართო.

— შორიდგან, თითქმის ერთი დღის სავალია.

— უწინდელი დრო გახსოვთ,—ეკითხება ილია,—აი, ჩვენი მეფეები რომ გვყვანდა?

— ხსოვნით კი აბა რა გვეხსომება და გაგონებით კი გაგვიგონია.

— მერე, მაშინდელი დრო სჯობდა თუ ეხლანდელი?

— რა სათქმელია: გარეთ ვერ გამოვდიოდით. სოფელს რომ გავცილებულიყავით, ან ლეკი დაგვიხვდებოდა, ან შინაური ავი კაცი. სისხლი იღვრებოდა, მოხვენება არა გვქონდა, შველა არსაიდან იყო. აი, დალოცოს ღმერთმა რუსის ხელმწიფე; ეხლა რა გვიშავს, აი თქვენთანაც ჩამოვდივართ სამუშაოდ და ქალაქშიაც დავიარებით, თუ რამ გასასყიდი ან სასყიდელი გვაქვს, ხელს ვიმართავთ. გზაში ხელს არავინ გვახლებს.

ცოტა არ იყო, წახდა ილია: მოელოდა წარსულის დიდებას, აწმყოს დაგ
მოხბას, პასუხი კი სულ სხვა მიიღო, კოჭი აღჩუზე ვერ დაუჯდა. მაშინვე სიტყვა
შეატრიალა და ჰკითხა:

— შეილები ხომ გყავთ?... და სხვა.

ილიას გარდა, ი. მანხვეტაშვილს თავის მოგონებებში მეტად ცოცხლად
ჰყავს აღწერილი 70—90-იან წლების თითქმის ყველა გამოჩენილი ქართველი
მოღვაწე და მწერალი. აქ ჩვენ ვნახავთ მთელ გალერეას მოღვაწეთა,
როგორც არიან: პლატონ იოსელიანი, გრ. ორბელიანი, ნიკო ნიკოლაძე, დიმიტრი
ყიფიანი, აკაკი, ლუკა ისარლოვი, ივ. ჯაბადარი, დ. მაჩხანელი, ლადო აღნიაშვი-
ლი, იოსებ დავითაშვილი, ვაჟა-ფშაველა, გრ. ვოლსკი, რაფიელ ერისთავი, ივანე
მაჩაბელი, ნიკო ხიზანაშვილი, მარჯორი უორდროპი, ასიკო ცაგარელი, პეტრე
ჟმიკაშვილი, ალ. ყაზბეგი, ი. გოგებაშვილი, ნ. ცხვედაძე, დავით ერისთავი, ვასო
აბაშიძე, ლადო მესხიშვილი, კოტე ყიფიანი და სხვები.

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ი. მანხვეტაშვილი თავის წიგნში არსად
არ ეხება ილიას შეხედულებებს სოციალ-ეკონომიურ საკითხებზე. ავტორს
ილია წარმოადგენს ილია ჰყავს, როგორც გამომხატველი ქართველი ერის „მთლი
ანობისა“, როგორც სიმბოლო ერთიანი, ყოველგვარი წოდებრივი და კლას-
ობრივი წინააღმდეგობის გარეშე მდგომი „ნაციონალური იდეისა“. ცხადია, ამი-
ტომ, წინამდებარე მოგონებებში ვერ ვიპოვით ილიას წოდებრივ და კლასობრივ
პოზიციების კრიტიკას, რადგან თავის დროზე ავტორიც იმავე იდეურ პოზიციების
მებრძოლი იყო, რომელსაც მეთაურობდა ილია და რომლის მთავარ ციტადელ-
საც წარმოადგენდა თავადაზნაურული ლიბერალიზმის ძირითადი ორგანო „ივე-
რია“. ეს გარემოება კარგად უნდა ახსოვდეს თანამედროვე საბჭოთა მკითხველს
ი. მანხვეტაშვილის მემუარების კითხვის დროს.

მიუხედავად ამისა, ეს მოგონებები მაინც ფრიალ საგულისხმო წიგნს წარ-
მოადგენს ჩვენს მემუარულ ლიტერატურაში, როგორც თავისი მდიდარი ფაქტი-
ური მასალით და სხარტული დახასიათებებით, ისე ჩვენი წარსული ცხოვრების
სურათების ცხოველი გადმოცემით. ჩვენი საზოგადოებრივი აზროვნებისა და ლი-
ტერატურის ისტორიის მკვლევარები ბევრს, მეტად საინტერესო ცნობებს ამოკრე-
ფენ ამ მოგონებებიდან, ხოლო მასიური მკითხველი სიამოვნებით წაიკითხავს
წიგნს, რომელიც დაწერილია მეტად მხატვრული და მიმზიდველი ენით.

ლევან ასათიანი

1936 წ. იანვარი.

თ ა ვ ი I

მანიფესტის გამოცხადება ბატონყმობის გადავარდნის შესახებ. გლეხების შოტყუება) ორი სემინარიელის შეხვედრა ხელმწიფის მოადგილესთან. „ხალხში სიარული“. განათლების საქმე 70-ან წლების რუსეთში. კლასიციზმი სკოლაში. გერცენის „Колокол“-ი. გ. წერეთლისა და ნიკო ნიკოლაძის ჩამოსვლა საქართველოში. წრეების დაარსება. პლატონ იოსელიანი. ნ. ნიკოლაძის პაროდია პლ. იოსელიანზე. ტფილისის ჰამქრების აჯანყება 1865 წელს. გრიგოლ ორბელიანის მიერ აჯანყებულთა გაფანტვა და დასჯა. პისარევის გავლენა ახალგაზრდობაზე. ივანოვის ბიბლიოთეკა. აკაკის და გრიგოლ არწრუნის შეხვედრა.

წარსული საუკუნის 70-იანი წლები უნდა აღინიშნოს, როგორც ღირსშესანიშნავი ხანა ქართველ მოზარდ ახალგაზრდობის ცხოვრებაში. ეს ის დრო იყო, როდესაც რუსეთში თავი იჩინა ეგრედწოდებულმა ნაროდნიკობამ (ხალხოსნობამ), რომელმაც მიზნად დაისახა სოფლად სიარული და გლეხთა შორის გავრცელება თვითმპყრობელობის ზე ძველი სახელმწიფო წესწყობილების წინააღმდეგ მიმართული აზრებისა. რუსეთში დიდი მოძრაობა შეიქმნა. ამ მოძრაობის ტალღებმა ჩვენკენაც გადმოჰკრეს. რუსეთის მაღალ სასწავლებლებში მოსწავლე ახალგაზრდა ქართველებმა გაიზიარეს ეს მოძღვრება და საქართველოში გადმოიტანეს. ამ პირველ პიონერთა შორის კარგად მახსოვს ი. ჯაბადარი¹, რ. ფავლენიშვილი², ევ. იოსელიანი³ და სხვანი.

ამ მოძღვრებამ ჩვენში კარგი ნიადაგი მოიპოვა. ხალხში სიარული, გლეხებში ახალი მოძღვრების გავრცელება არც ისე ძნელი საქმე იყო. ნუ დავივიწყებთ, რომ უმრავლესობა მოსწავლე ახალგაზრდობის სოფლის ღვიძლი შვილები იყვნენ, სოფელს არ იყვნენ მოწყვეტილნი. კარგად იცოდნენ მისი ავი და კარგი. კარგად ესმოდათ მისი დარდი და ნაღველი, ისიც არ იყო მათთვის საიდუმლო, თუ ვინ იყო ხალხის მჩაგვრელი, რა აწუხებდა მას, რა სტანჯავდა, რა იყო მუდმივი მისი საზრუნავი და სანატრი.

მართალია, კარგა ხანმა გაიარა, რაც ბატონყმობა მოისპო, მაგრამ ხალხმა მალე აახილა თვალი და ცხადად დაინახა, თუ როგორ გაუცრუვდა იმედები, რომელსაც იგი ამყარებდა ამ განთავისუფლებაზე.

კარგად ჩამეჭრა მესხიერებაში ის სიხარული, რომელსაც ხალხი განიცდიდა განთავისუფლების ამბის გამო. ეს მოხდა ჩვენში 1864 წ. მე მაშინ 9 წლისა ვიყავი. ახლად ვიყავი სასწავლებელში მიბარებული და ტფილისში ვცხოვრობდი. ხმა გავარდა, რომ ამა და ამ დღეს საჯაროდ გამოცხადდება ბატონყმობის გადავარდნაო. ეს ამბავი მოხდება გუნიბის მოედანზეო. გუნიბის მოედანი მაშინ იმ ალავს ეწოდებოდა, სადაც ეხლა ამართულია უხეში ტ უშნო შენობა, ყოფილი სამხედრო ტაძარი, სასახლის გვერდით, რუსთაველის პროსპექტზე¹.

დანიშნულ დღეს მოედანზე მართლაც ხალხის ტევა არ იყო. ყველა ღელავდა დიდი ამბის მოლოდინში. მოედნის შუაგულში ამართული იყო მაღალი ფიცრული ესტრადა და ზედ იდგა კათედრა. ესტრადაზე თავი ჰქონდათ მოყრილი ლენერლობას, წარჩინებულ და დიდ მოხელეებს. დიდის ზარით და ზეიმით წაკითხულ იქმნა მანიფესტი. გათავდა. ხალხი გრვეინავდა, სიხარულის ცრემლებით ერთმანეთს ეხვეოდნენ და ჰკოცნიდნენ. საზღვარი არ ჰქონდა სიხარულს, ბედნიერებას მეტადრე მათ შორის, ვინც მართლა თავს აცლიდა იმ მძიმე და ადამიანის ღირსების დამამცირებელ უღელს, რომელსაც სახელად ბატონყმობა ეწოდებოდა.

გაქრა პირველი აღგზნება, როგორც თვალ-წარმტაცი სინათლე აფეთქებულ შუშხუნისა. ჩაიფერფლა აღფრთოვანება და ხალხმა აშკარად იგრძნო, რომ ეს დიდი წყალობა, რომელიც ერთი ზეიმით იყო გამოცხადებული, თავისუფლება კი არ გამოდგა, არამედ თვალთმაქცობა, მოტყუება. მართლაც და რა ფასი უნდა ჰქონდეს თავისუფლებას, რომელსაც თან არ მოსდევს რაიმე ეკონომიური გაუმჯობესება ცხოვრებაში. რა გაუმჯობესებაზე შეიძლებოდა ლაპარაკი, როდესაც განთავისუფლებულ, „გაბედნიერებულ“ გლეხს თითო ბოხჩა მიწა უბოძეს და ვითომ დაჩაგრულს მებატონეს კი უკეთესი მამულები ისევ საკუთრებად დაუნარჩუნეს. ესეც არ აკმარეს განთავისუფლებულს; უფრო მეტი წყალობა გამოიღეს და გარდა ჩვეულებრივ ხარჯებისა და ბეგარისა, რომელიც მძიმე ტვირთად აწვა და სტანჯავდა გლეხს, ზედ დაუმატეს კიდევ ეგრედწოდებული „გამონასყიდობის გადასახადები“ (выкупные платежи); ეს გადასახადები დაწესებული იყო ვითომ იმ ზარალის ასანაზღაურებლად, რომელიც მებატონეებს მიუვიდათ იმის გამო, რომ მიწები ჩამოეცალათ.

მაგრამ რა ჩამოეცალათ? გლეხებს მიუგდეს რაღაც დაწვრილმანებულნი, ხშირად მწირი ნაჭრები, და უკეთესი მიწები კი, და აგრეთვე საძოვრები და ტყეები, ისევ მებატონეებს შეჰრჩათ. ამა პატარა ნაბოძებ მიწით გლეხი რას გახდებოდა, და ისევ თავი უნდა

მოეხარა, ყოფილ მებატონისათვის შიემართა და მისგან აელო მიწა იჯარით. მებატონეც სარგებლობდა ამით და ფეხს აჭერდა. ერთის მხრივ გაჯავრებული იმით, რომ ბატონობა ჩამოერთვა და ამით მის ღირსებას შეურაცყოფა მიაყენეს, მეორეს მხრივ, უფრო უარესად განრისხებული, რომ მუქთა მუშა ხელი მოაკლდა და ამით მეტი შემოსავალი შემოაკლდებოდა, მებატონე იმის ცდაში იყო, რომ რაც შეიძლება მეტი გამოეგლიჯა და ხშირად იჯარაში ნახევარ მოსავალს თავის სასარგებლოთ იტოვებდა. ამასაც არ კმარობდა; მოიჯარადრეს ნაბატონარის წილი თავისივე ურმით მის კარზე უნდამიეტანა. საძოვარსა და ტყეზე ნულარას ვიტყვით. აქ მებატონე გაონავრებულ შემოდგომის ბუხს ემსგავსებოდა და, როდესაც კი გაჭირვებული ნაყმევი ხელში ჩაუვარდებოდა, ცდილობდა ერთის მაგიერ ხუთი ტყავი გაეძრო. ასე რომ ამ ბატონყმობისაგან განთავისუფლებით არც ბატონი დარჩა მადლიერი და არც ნაყმევი შეიქმნა გაბედნიერებული. და როგორც ბატონყმობის დროს, ყმა-გლეხი ეხლაც ისევე ჩიოდა, —აკაკის სიტყვებით რომ ვსთქვათ:

...უხვად მოვიდა წელს პური,
მაგრამ ბედს მაინც ვემდური,
რომ ამას სულ სხვა წამართმევს,
და მე კი ტყვილად ოფლსა ვღვრი“...

რამდენჯერ მქონია გლეხებთან ლაპარაკი ამ საგნის შესახებ. და როდესაც კი ვკითხავდი—როგორ სცხოვრობთ მის შემდეგ, რაც თავისუფლება მიიღეთ მეტქი, სულ ერთგვარ პასუხს ვიღებდი: „განა გლეხის გაჩენაში ღმერთი რეულა? როგორც ძალღურად ვცხოვრობდით—წინად, ისე ეხლა ვართ, ვმუშაობთ, ნაწლებებზე ფეხს ვიდგამთ, წელში ოთხად ვიხრებით, და სიმშინს მაინც თავი ვერ ავაშორეთ. ის რალაც „ნადელები“ დაგვირიგეს, წაიღონ უკანვე, შიგ არაფერი ყრია და ხარჯებით და სარგებლის გადახდით კი სული ამოგვხუთეს. წელში გავწყდით, თავი მალსა ველარ აგვიღია“.

მართალი იყო პოეტი ნეკრასოვი; როდესაც ამბობდა ბატონყმობის მოსპობის თაობაზე შემდეგ საგულისხმიერო სიტყვებს:

„Разорвалась цепь великая и ударила одним концом по ба-
рину, а другим по мужику“.

ასეთი იყო გლეხობის ეკონომიური მდგომარეობა, მისი სულიერი განწყობილება, როდესაც, როგორც ზემოდ მოვიხსენიეთ, ახალგაზრდობამ ხალხში სიარული დაიწყო. და, რასაკვირველია, რომ ყოველი ჩვენი სიტყვა, წრფელის გულით, ახალგაზღვრული გატაცებით ნათქვამი, გზას ადვილად იკვლევდა მსმენელის გულსა და სულში, და ისიც ნდობით გვეპყრობოდა ჩვენ.

ისეთი წიგნების წაკითხვა, როგორც იყო „Хитрая механика“ „Копейка“ და სხვანი, საიდანაც მდაბიოდ და ადვილი ენით ვაწოდებდით გლეხებს ცოდნას რმის შესახებ, თუ როგორ და რისთვის არის ძოწობილი თვითმპყრობელობის სახელმწიფოებრივი დაწესებულებანი, თუ რაში და რისთვის იხარჯება ხალხისაგან შეკრებილი ფული, — მამენელს ჭკუაში უჯდებოდა და წყლულზე მალამოდ ედებოდა.

რასაკვირველია, იყვნენ ისეთნიც, რომელნიც უნდობლობით, ეჭვის თვალთ უყურებდნენ ჩვენს ლაპარაკს და ცოტა დაცივნის კილოთიც გამოგვეპასუხებოდნენ ხოლმე. უამბნიათ ჩემთვის ასეთი შემთხვევა. როდესაც მთავრობამ ხალხში მოსიარულე პროპაგანდისტებს დევნა დაუწყო, სხვათა შორის, დაიჭირეს ს. მაყაშვილიცა⁵. როდესაც იმის სოფლის გლეხებს ჰკითხეს: ისეთი რა დააშავა სანდრომ, რომ ციხეში ჩასვესო, პასუხათ მიიღეს: „რა მოგახსენოთ, ამბობენ „კაპეიკი“ მოუპარავს და იმისათვის დაუჭერიათო. აფსუსი არ არის ამისთანა ვაჟკაცი ერთი კაპეიკის გულისთვის წახდესო. აქ, ცხადია, დაცივნით გადაკრული იყო წიგნაკ „Копейка“-ზე.

ამავე დროს, ტფილისში ერთს შემთხვევას ჰქონდა ადგილი: ალექსანდრეს ბაღში (ეხლა კომუნარების) ორი სემინარიელი (ერთი მათგანი იყო დ. კეზელი, შემდეგში სხარტი მეფეელტონე ქართულ და რუსულ გაზეთებში „დ. სოსლანის“ და „ზოილის“ ფსევდონიმით, ხოლო მეორე სტ. ჭრელაშვილი, შემდეგ ჟურ. „იმედის“ და გაზ. „ივერიის“ თანამშრომელი „სანოს“ ფსევდონიმით) სკამზე მსხდარიყვნენ. ამ დროს აქ გამოეარა დიდს მთავარს მიხეილ ნიკოლოზისძეს, მაშინდელ ხელმწიფის მოადგილეს კავკასიაში. სემინარიელები არ ამდგარიყვნენ და თავი არდაეკრათ. დიდ მთავარს ეს, რასაკვირველია, დიდ შეურაცყოფად მიელო და განრისხებულს ბრძანება მიეცა თავის ამალისთვის დაუყონებლივ შეიპყართო. სემინარიელები მეტეხში ჩასვეს. დაიწყო კვლევა-ძიება. ფეხზე დააყენეს პოლიცია და ჟანდარმერია. არა სჯეროდათ, რომ ეს ორი სემინარიელი მარტონი ყოფილიყვნენ, დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ ამათ უნდა ჰყოლოდათ შთამგონებელნი, წამქეზებელნი. დაეძებდნენ რაღაცა ქართველების შეთქმულებას. ბევრი ეძიეს, მაგრამ ვერაფერი გამოძებნეს. საქმე იმით გათავდა, რომ რამდენიმე მასწავლებელი და მოწაფე სემინარიიდგან გააძევეს⁶. ამ განდევნილთა შორის, როგორც გამიგონია, იყვნენ, სხვათა შორის, ი. გოგებაშვილი⁷ და ნ. ცხვედაძე⁸, გამოჩენილი ქართველი პედაგოგები და საქვეყნო მოღვაწენი.

კარგა ხნის შემდეგ თვით დ. კეზელს უამბნია ჩემთვის ეს საქმე. დაწვრილებით საქმის გამოძიება მინდობილი ჰქონია ჟანდარმე-

ის პოლკოვნიკს ეგაძეს, რომელიც თურმე ხშირად მიდიოდა მეტეხში ჩვენების ჩამოსართმევად. ერთხელ თვით მიხეილ ნიკოლოზის ძეც კი მისულიყო მეტეხში. ენახა კეხელიც და ეკითხა: „შენ მაინც სჯიუტობ, არ გამოსტყდები, შენ წამქეზებლებს არ დასახელებო?“ მე ახალგაზრდული სიკერპით და ჯიუტობით ვუპასუხეო: არა, არას გეტყვითო.

მაშინ მიხეილ ნიკოლოზის ძე გაბრაზდა და ფეხების ბარტყუნით დამიღრიალაო: „Ну так сгниешь здесь в тюрьме“.

საბრალო დიდო მთავარო! შენ რომ ყაზარმებში არ მიგელო სწავლა-განათლება და საჯინიბოში არ დაგემთავრებია შენი განვითარება, იქნება მეტი ჭკუის გამჭრიახობა გამოგეჩინა, მეტის დანახვა შეგძლებოდა და მაშინ მიხვდებოდი, თუ ვინ იყვნენ შთამგონებელნი, წამქეზებელნი იმ სემინარიელებისა და მათთან სხვათაც მრავალთა, რომელთა ციხეში დაღობას შენ არ დაიშურებდი.

ქართველების შეთქმულებას ეძებდი! რომელ ქართველებისა? ვანა შენ თითონ არ იცოდი, რომ ქართველი ღენერლები, დიდკაცობა, წარჩინებულნი და დაწინაურებული მოხელეები, რომელნიც შენ გარს გეხევივნენ, როგორც ბუხები თაფლს, და ხელებს გიკოცნიდნენ, რომ ეს გადაგვარებული ქართველები შენს დღეს ფიცულობდნენ და შენ და რუსეთის წინააღმდეგ არაფერ შეთქმულებას არ შეადგენდნენ.

არ დაგიფარავთ, რომ შეთქმულების ჩანასახი იყო, რომ შთამგონებლები და წამქეზებლები გყვანდნენ. ვინ? მოგახსენებთ. ზოგი მათგანი თქვენ ახლო-მახლოს გახლდათ და თქვენ რომ თვალთა-ხილვის უნარი დახშული არ გქონოდათ, დაინახავდით. ზოგნი კი ძალიან შორს იყვნენ. მათი ნახვა შეგეძლოთ პეტერბურღში, ლონდონში, ჟენევაში. როგორიო? იკითხავთ უფრო გაკვირვებული. ქვემოდ ნათქვამიდან მიჰხვდებით. თქვენ კარგად იცოდით, რომ ტფილისში იყო კლასიკური გიმნაზიები, სასულიერო სასწავლებლები და სხვა.

ერთი ასეთი გიმნაზია თქვენი სასახლის პირდაპირაც იყო. კარგად გეცნობებათ, რადგან იქ თქვენი შვილებიც სწავლობდნენ *). ცოდნით კი იცოდა, ხოლო რა ხდებოდა შიგ, იმისი კი არაფერი გაეგებოდა როგორც მას, ისე ბევრ სხვასაც.

ხომ მოგეხსენებათ, ვინ განაგებდა 1870 წლებში რუსეთის განათლების ბედ-იღბალს. ესენი იყვნენ ა. ტოლსტოი და პობედონოსცევი, — რუსეთის ხალხის სულის შემხუთველნი მისი ბოროტნი სუ-

*) ამის გამო ორიოდე სიტყვა უნდა ითქვას: 1874 თუ 1875 წ. დიდი მთავრის ორმა შვილმა მოისურვეს გიმნაზიაში სწავლა, ვითომ იმის საჩვენებლად, რომ ისინი არაფრით განირჩევიან უბრალო-მომაკვდავების შვილებისაგან. მოდიოდნენ

ლნი. ამათ ბოროტ განზრახვის წყალობით გამეფებული იყო ეგრედ-
წოდებული „კლასიციზმი“, ე. ი. ლათინური და ბერძნული ენები
და საეკლესიო სკოლები, ე. ი. სწავლა, დამყარებული ჟამნ-დავითნზე
და ეკლესიურ გალობაზე. მეტადრე გააფთრებული სისასტიკით მძვინ-
ვარებდა კლასიციზმი. თავებს გვახოცინებდნენ, სულს გვიხუთავ-
დნენ, ტვინს გვიფიტავდნენ ლათინური „სუპინებით“ „აბლატივი აბსო-
ლუტებით“ და ბერძნული „აორისტებით“. არსებითი სახელები და
თანდებულნი, რომ მტკიცედ და სამუდამოთ ჩავგბეჭდოდა მესხიერე-
ბაში, ლექსებათ იყო დაწყობილი და ასე თუთიყუშებივით გვაზეპი-
რებინებდნენ. ეს უხეში და უგუნური მეთოდი ისე მოეწონათ, რომ
სხვა სამოსწავლო საგნებშიაც შემოიღეს, მაგალითად, გეოგრაფიაში.

მოგეხსენებათ, რომ იაპონია კუნძულებზე სძევს, რომელთაგან
სამია მოზრდილი და აღსანიშნავი, სახელდობრ: ნიპონი, იეზო და
კიუ-სიუ. და აი რომ,—ღმერთმა ნუ ქნას,—არამცა და არამც ჩვენ
სიცოცხლეში არ დაგვიწყებოდა ეს დიდათ მნიშვნელოვანი სამი სა-
ხელი, ასე გალექსილად გვასწავლიდნენ:

„ნიპონ, იეზო—სიკოკო,

კიუ-სიუ დრიკოკო“!

ან კიდევ ჩრდილო ამერიკის ახლოს მდებარე კუნძულები: კუ-
ბა, იამაიკა, პორტორიკო, გაიტი,—რუსულად ასე იყო გალექსილი:

„Куба, Ямайка,—най-ка

Порторико, Гаити,—не забывайте.“

ხომ ხედავთ, როგორ ზრუნავდნენ. იცოდეთ და არ დაივიწყოთ.
არა, ვითომ რა დაშავდებოდა, რომ ეს კუნძულები არამც თუ არ
დაგვეწყებოდა, არამედ სრულებითაც არ გვეცოდნოდა, ან რა და-
გაკლდებოდათ, მკითხველნო, რომ ეს სასაცილო ამბავი თქვენთვის
არ მეთამბნა.

კვირაში ორჯერ თუ სამჯერ ადრეუტანტების თანახმებით, უნდა გენახათ, რა გან-
გაში და ალიაქოთი დადგებოდა ხოლმე გიმნაზიაში, დირექტორი, ინსპექტორი
და სხვა წარმომადგენელნი გიმნაზიის მთავრობის, სადღესასწაულო მუნდირებში
გამოწყობილნი, გამოეჭიმებოდნენ ქუჩაში შემოსავალ კარებთან და დიდის მოწი-
წებით მოაცილებდნენ კლასში. სწავლა აქ არაფერ შუაში იყო: ყველა ეს მხოლოდ
თვალთმაქცობა იყო, ხალხის თვალის ასახვევად. მიდიოდნენ-მოდიოდნენ, ხმას არა-
ვის სცემდნენ, გაკვეთილს არაფერ ჰკითხავდათ.

ასე გასტანა ამ კომედიამ ერთ წელიწადს, რითი გათავდა, აღარ მახსოვს,
წამდვილი არ ვიცი.

უნდა დავძინო, რომ ერთი ამთგანი, სახელდობრ ნიკოლოზ მიხეილის-ძე
დახვრეტილ იქნა პეტერბურღში 1918 წ. როგორც კონტრ-რევოლუციონერი.

დაჯინებით გვაკითხებდნენ ჰომიროსის განთქმულ „ილიადას“ და „ოდისეას“. მთელი ნაწყვეტები ზეპირად უნდა გვცოდნოდა. ჩვენც ლამეებს ვტეხდით, თვალებს ვიწყალებდით და ნელის ხმით, ცოტა მესტვირული კილოთი, ვიზებირებდით ილიადას ფერადოვან ბერძ-

გრიგოლ ორბელიანი

ნულ ლექსებს. მახსოვს ჩემი ბეჯითობის სურათი. მოუჯდებოდი მაგიდას, ნიდაყვებით დავეყრდნობოდი. ხან, ხელებს თავში მაგრად წავეივლებდი, ვირყეოდი, ხმას ხან აეუმალლებდი, ხან დავუმდაბლებდი, მერე თვალებს დავხუჭავდი, და ლამის სიჩუმეში გაისმოდა ჩემი ბუბუნი: „ანდრა მოი, ენნეპე, მუზა პოლიტროპონ“*).

*) მუზავ, მიაბმე ვაქყაცის ხანგრძლივ მოგხაურობის ამბავი.

ამ დროს რომ უცხო ვისმე დავენახე, იტყოდა: ეს სწორედ მეშაბათე ებრაელია, თავის ტალმუდსა კითხულობსო.

რომ დავეკითხებოდით, რაზედ გვაწვალებთ და გვეტანჯავთ ამდენსაო. ასე გვიპასუხებდენ: ჩვენი ზრუნვა და წადილი ის არის, რომ თქვენ ესთეტიური გემოვნება მშვენიერებისა გაგიღვიძოთ, ესთეტიური მაღალი გრძნობები გაგიღვივოთ გულშიო. ამის ძისალწევად კი კაცობრიობას ჯერ „ილიადა“ და „ოდისეოსის“ უკეთესი არა შეუქმნია რაო.

ყოველივე ეს ტოლსტოის ხეპრული სისტემის შედეგი იყო. ლათინურ-ბერძნულ ენების სწავლება ქვა-კუთხედათ იყო დადებული. ერთსაც და მეორესაც კვირაში ექვს-ექვსი გაკვეთილი ჰქონდა დათმობილი. შევიძლიანთ წარმოიდგინოთ, რამდენი მასწავლებელი უნდა დასჭირებოდა. და რადგან რუსეთში ამისათვის მომზადებული მასწავლებელი საკმაოდ არ მოიპოვებოდა, მიჰმართეს საზღვარგარეთ, და იქიდან იწვევდნენ უფრო უმეტესად ჩეხებსა და გერმანელებს, რუსულის ენის თითქმის სრულიად უცოდინართ. აქ ცოტაოდნად ახერხებდნენ ჩიქორთულ ენის შესწავლას და ამგვარად რალაცა და მახინჯებულ ენით გვაცნობებდნენ ბერძნებისა და რომაელების ენისა და პოეზიის სიმშვენიერეს. ამათი გაკვეთილები ნამდვილ ბაბილონის გოდოლს წარმოადგენდა, სადაც რუსულ-გერმანულ-ბერძნულ-ლათინური სიტყვები ისე დომხალივით იყო არეული, რომ იმათ ლაპარაკს თავსა და ბოლოს ვერ გამოაბამდი. ჩვენ გვეცხვენოდა იმათ მაგიერ და ისინი კი არც წითლდებოდნენ. გათავდებოდა გაკვეთილი და დინჯად გაბრძანდებოდნენ კლასიდგან, სრულიად დარწმუნებულნი, რომ კეთილსინდისიერად, ღირსებით შევასრულეთ ჩვენი დიდი, სავალდებულო მოვალეობაო. ან კი რა აწუხებდათ, განა ჩვენი დარდი ჰქონდათ. ისინი იყვნენ რუსეთში მოსული, როგორც ლერმონტოვი ამბობს: „Для ловли счастья и чинов,“ — და დანარჩენი კი ფეხებზე ეკიდათ.

და ასეთი გზით, ასეთი მასწავლებლებით უნდა შთაენერგათ ჩვენში სიყვარული ძველი ცნებისა, აი ამ გზით უნდა აღეზარდათ ჩვენში ესთეტიური გრძნობა და გემოვნება. მთავრობა ასე გვეფიცებოდა. მოდი ნუ იტყვი: ფიცი მწამს და ბოლო კი მაკვირვებსო. ჩვენც კარგათ გვესმოდა, რომ ყოველივე მხოლოდ ოინბაზობა და თვალისახვევა იყო მთავრობის მხრივ. ჩვენ კარგათ გვესმოდა მისი მუცლის გვრემა. ვერ მოგვატყუებდნენ, რომ ეს „კლასიციზმი“ მხოლოდ იმიტომ იყო შემოღებული, რომ დაეხშათ ჩვენი ქკუა და გონება, მოეწამლათ სული და გული, აეშალათ ნერვები აუტანელი ტვირთით და გამოეფიტათ ტვინი.

მიალწიეს კიდევ ბევრად თავიანთ ზრახვას. რამდენი თავიდგანვე ჩამორჩა სწავლას, რამდენი ნახევარ გზაზე გაჩერდა და ბოლო ველარ გაატანა. თითქმის ჩვეულებრივ მოვლენად გადაიქცა, რომ თუ მაგალითად პირველ კლასში 30 მოწაფე იყო, უკანასკნელ კლასამდე ამათგან ხუთი-ექვსი თუ მიალწევდა. დანარჩენი კი ცხოვრების ტალღებში ინჷქებოდენ, ბევრი მათგანი სამუდამოდ ილეკებოდა და იღუპებოდა, ხოლო სულით მძლავრი ზიდაპირს ამოტივტივებს ასწრობდნენ. ცხოვრების გზას გაბედვით ჰკაფავდნენ და ხშირად დიდ კვალსაც სტოვებდნენ.

აი ერთი უპირველესი და მძლავრი წამქეზებელი შეთქმულები-სა, მათ შორის, რომელნიც ზემოდ დავასახელებთ. ეს იყო ერთი უმთავრესი მიზეზი ყოფილ წესწყობილებით უკმაყოფილებისა, რომელსაც შედეგად უნდა მოჰყოლოდა შეთქმულება. ეს მიზეზი იყო, თუ ასე შეიძლება ითქვას, უარყოფითი მიზეზი. იყო დადებითი მიზეზებიც. ზემოდ დავასახელებთ შეთქმულების სულის ჩამდგმელად ლონდონი, ჟენევა და ზეტერბურლი. აი რა აზრით:

ლონდონში გამოდიოდა იმ დროს ემიგრანტ გერცენის ჟურნალი „Korollar“. მთელ რუსეთს მოედო მისი მრისხანე ხმა⁹. ეს ხმა ემსგავსებოდა იერიქონის საყვირს, „დაბადებაში“ რო იხსენიება, რომლისგან ქალაქის კედლები ინგროცა. ბევრს და მათ შორის ყველაზე ძლიერ მიხეილ ნიკოლოზის-ძეს ეს ზარი გლოვის ზარად მოესმოდათ; რასაკვირველია, გულში ეკლად ესობოდათ. ხოლო ჩვენ, ახალგაზრდობას კი, სანატრელ ხმად გვესმინებოდა, გულში ცეცხლს გვიღვივებდა, და იმედებს გვაძლევდა უკეთეს მომავლისას. გვამხნევებდა, ძალას და ღონეს გვმატებდა მუშაობისთვის. ჩვენ აქ, დაჩაგრულნი, ყოველ უფლებას მოკლებულნი, ჩვენი უფროსების წინ ხმის მალლა ანოლებასაც ვერ ვებდავდით, და იქიდგან, ლონდონიდგან კი ჰქეა-ქუხულის ხმა მოისმოდა, თვით ალექსანდრე მეორეს მკვახე სიტყვებით ელაპარაკებოდნენ და თვით მის ტახტს ძირს დაცემას და დამსხვრევას უქადდნენ. ჩვენ სიხარულს საზღვარი არ ჰქონდა, როცა ხელთ ვიგდებდით ჟურნალის რომელიმე ნომერს, მწყურვალვით მოვეკიდებოდით, და მანამ წყურვილს სავსებით არ მოვიკლავდით თავს მალლა არ ავიღებდით.

ამავე ხანებში დაბრუნდნენ ჟენევიდგან გ. წერეთელი¹⁰, ნ. ნიკოლაძე¹¹ და შეუდგნენ საზოგადო მოღვაწეობას: ჩვენ მიჩვეულნი ვიყავით, რომ, როდესაც ახალგაზდანი სწავლა-დამთავრებულნი დაბრუნდებოდნენ ჩვენში, მაშინვე უსათუოდ სამსახურის ძებნას შეუდგებოდნენ. ესენი, პირიქით, მოზარდ თაობას დაუმეგობრდნენ, მათგან წრეები შეადგინეს და მეთაურობას, ხელმძღვანელობას უწევდ-

ნენ. ამათვე დაარსეს ჟურნალი „კრებული“¹², სადაც მადლიანი კალ-
მით ახალ აზრებს ავრცელებდნენ საზოგადოებაში. მეტადრე დიდი
გავლენა ჰქონდა ჩვენზე ნ. ნიკოლაძეს. მისი სიცოცხლით სავსე წე-
რილები, მისი მწვავე მათრახები მოწინააღმდეგის მიმართ, მისი მა-
ხვილი ბასრი კალამი დიდ შთაბეჭდილებას სტოვებდა ჩვენ გულში.
ყველა ჩვენგანი ცდილობდა მოჰყოლოდა იმ წრეში, რომელსაც ხელ-
მძღვანელობდა დ. გურამიშვილი, ნ. ნიკოლაძის ცოლის ძმა¹³, იმ
იმედით, რომ იქ თვით ნიკოლაძესაც ვნახავდათ, პირის-პირ ვნა-
ხავდით და მის ცოცხალ სიტყვას მის საკუთარ პირიდგან გავიგო-
ნებდით. რა არ გვსმენია აქ ჭეცხოეთის და განსაკუთრებით შვეიცა-
რიის თავისუფალ ცხოვრების შესახებ. ჩვენ აჩქარებულ ახალგაზრ-
დურ გატაცებას საზღვარი არ ჰქონდა. შვეიცარია გვეხატებოდა
ჩვენს წარმოდგენაში რაღაც აღთქმის ქვეყნათ, თავისუფლების დე-
დაბუდეთ. ჟენევის ნახვას, იქ ცხოვრებას ისე ვნატრობდით, რო-
გორც მართლმორწმუნე მაჰმადიანი მექაში წასვლას ქააბის თაყვანის-
საცემლად.

ჟურნალ „კრებულს“ დიდი გავლენა ჰქონდა მოზარდ თაობაზე.
ჟურნალში თავი მოიყარეს ყველამ, ვისაც კი ნიჭი შესწევდა და სა-
ზოგადოების გამოცდილებისა და წარმატებისათვის მაჯა უტემდა.
ახალგაზრდური ცელქობით და გაბედულობით ნავარდობდნენ და მწა-
რე მათრახებს ურტყამდნენ ყველას, ვისაც კი უკუღმართობას, ხალ-
ხის თვალის აბმას, მოტყუებას შეამჩნევდნენ.

ამ უკანასკნელი ჯგუფის მოღვაწეთ ეკუთვნოდა პლატონ იო-
სელიანი. ეს ახლა სრულიად დავიწყებას მიცემული ადამიანი, იმ-
დროს დიდ გავლენიან კაცად ითვლებოდა. დიდი მოხელე იყო, რო-
მელსაც უმაღლესი სწავლა ჰქონდა მიღებული სასულიერო აკადემი-
აში და საზოგადოებაში ფილოსოფოსის. ხმა ჰქონდა დეკარდნილი.
ვგონებ, აქ ცოტაოდენი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა იმ გარემოე-
ბასაც, რომ იმის სახელის გაგონება უნებლიეთ გამოიწვევდა საბერ-
ძნეთის გამოჩენილი ფილოსოფოსის პლატონის სახელს.

მე ჯერ პატარა ვიყავი, პლატონ იოსელიანი პირველად რომ
მანახვეს, და სამუდამოდ გონებაში ჩამრჩა მისი გარეგანი შეხედუ-
ლობა: მალალი, უშნო, ახმახი ტანი, წელში ცოტა მოხრილი, უზო-
მოდ ჩამოგრძელებული პირის სახე, დაბლრეძილი მოდიდო თვალე-
ბი, მოგრძო წვერი, ნიკაპში გამოპარსული, როგორც მაშინ მოხე-
ლევს წესათ ჰქონდათ მიღებული, გრძელი ხელები, მოდიდო ფეხე-
ბი, რომლითაც ისე აბიჯებდა, გეგონებოდათ სპილოაო. ნამდვილ
ორანღუტანგს წარმოიდგენდით იმის დანახვაზე.

და აი ამ კაცს დიდი გავლენა ჰქონდა საზოგადოებაში, მეტადრე სასულიერო წოდებაში. მაგონდება საუბარი ერთ მოხუც მღვდელთან. კაცი დამჯდარი ჭკუისა, აუჩქარებელი მოლაპარაკე, წიგნის მოყვარე, სემინარიაში სწავლა-დამთავრებული, არ იყო საღ მსჯელობას მოკლებული. საუბრის დროს სიტყვამ მოიტანა პლატონ ითსელიანის სახელი. იმ ხანებში პლატონს სიტყვა წარმოეთქვა რაღაც ყრილობაზე და ეს სიტყვა ცალკე წიგნაკად დაებეჭდათ. ჩემს მოსაუბრეს წაეკითხა ეს წიგნაკი და დიდის კმაყოფილებით მეუბნებოდა: რა დიდი ჭკუისა და ცოდნის კაცია ეს პლატონიო.

— მაინც რას სწერს?—ვეკითხები.

— სწორედ გითხრათ, კარგათ ვერ გავიგე.

— მაშ დიდი ჭკუა რაში შეამჩნიეთ?

— დიდი ჭკუაც სწორედ იმაშია, რომ კაცმა სავსებით ვერ გაიგოს, რაც დაწერილია. აი ძველი ფილოსოფოსებიც განა ეგეთი ძნელი გასაგებარნი არ არიან?

ასეთ ჯანყსა და ბურუსში ახვევდნენ საზოგადოებას მაშინ პლატონი და მისნი დანქაშნი. ამათ ანგარიშის გაწევა უნდოდა. ამ მოღვაწეებს სახელი ჰქონდათ აგრეთვე განთქმული, როგორც ლათინურის და ბერძნული ენის მცოდნეთ. ამ ენების ცოდნა კი მაშინ თითქმის დიდ მეცნიერებად ითვლებოდა. თუ რა ღირსების იყო ეს ცოდნა, შემდეგი მაგალითი დაგვანახებს:

„უამნი მრავალნი უხილველ
მირბიან ვითა მახინა.

ტემპორა ჩვენი მიილტვის,
გველის ალაპი ჩვენ წინა.

წარვიდეთ, ვითა წარმოსთქვა

ძველთაგან ძველმა ჰომირმა:

ასპიროზ, ზუვალ, მარიხი

არ წარიტაცოს ჰიმერმა“.

ეს გესლიანი პაროდია დაბეჭდილი იყო „კრებულში“. როგორც მახსოვს, ნ. ნიკოლაძის კალამს ეკუთვნოდა¹⁴, მგონი. აი ამგვარი სიტყვების რახა-რუხით, ბერძნულ-ლათინურ ზღაპრებიდგან ამონაგლეჯ და უადგილო ადგილას ნახმარ სიტყვებით თავის თავს მეცნიერად მოაჩვენებდნენ და საზოგადოების გონებას, შეგნება-განვითარების მაგიერ, ბნელ ბურუსში ახვევდნენ. ამასთან ისიც გამომჟღავნდა, რომ ეს ცრუ მეცნიერები და ძველი ენების ვითომც მცოდნენი, საზოგადოებაში, თუ რაიმე კრებაზე, ძველს მწერლებს მოიყვანდნენ მოწმედ, ჩვეულებად ჰქონდათ ციტატების ზეპირად მოყვანა, მაგალითად,

ბერძნულად, ამით გულუბრყვილო და ენების უგიცი მსმენელი გან-
ცვიფრებაში მოჰყავდათ. მერე რა გამოდგა? თურმე, ნუ იტყვიოთ,
მწერლის სიტყვების მაგიერ, „პატერვიზონს“*) კითხულობდნენ.

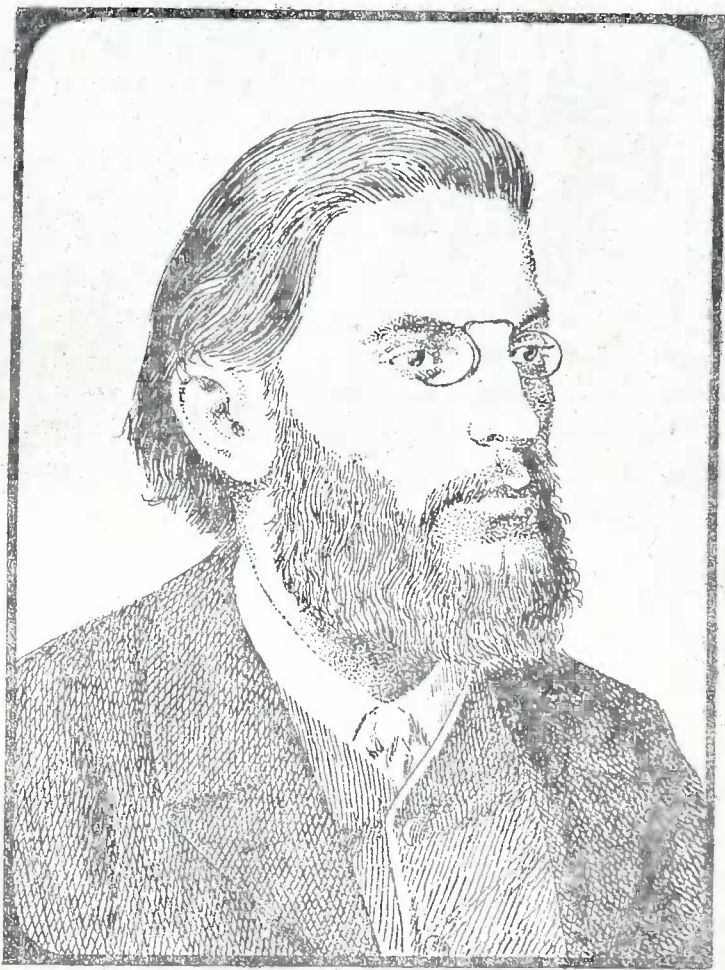
როდესაც ძველ თაობას ასე ამასხარავედნენ და სასაცილოდ
იგდებდნენ ჩვენ, რასაკვირველია, სიამოვნებით ვისმენდით და ვაშა-
ვაშას ძახილით ვამხნევებდით. ძველებს, ცხადია, ეს არ მოეწონებო-
დათ. ითაკილეს, განრისხდნენ და დაიწყეს მოქმედება. ჯერ იყო და
კახეთის თავად-აზნაურობამ მოკვლევ დაუპირა ილია ჭავჭავაძეს, რო-
გორ თუ გაბედა და კაცია აღაძნიანით“ ბრწყინვალე თავადობა
მასხარად აიგდო და გააპამბულაო; „კაკო ყაჩაღში“ — კაკოს, ამ უბ-
რალო მოყმეს, ავაზაკს, თავის ბატონის მკვლელს მოსარჩლედ გამო-
უდგა და ქებათა ქებასაც უძღვნისო.

ასეთივე ბედი ეწვია აკაკი წერეთელს იმერეთის თავად-აზნაუ-
რობისაგან, ამასაც მოსაკლავად არ იზოგავდნენ. როგორ თუ ჰბე-
დავს და ჩვენ მოყმეების თვალში მასხარად და ავაზაკებად გამოვეყ-
ვართო. აკაკის გეგლიანი და მსუსხავი ენა მართლა და ვის არ გა-
მოიყვანდა მოთმინებიდგან. იმის „ცხელ-ცხელი“ ამბები, სადაც აკა-
კისებური მწვავე კილვა და სიცილი ისმოდა, გახურებული შანთივით
ესობოდა გულში იმათ, ვისიც საგმირო საქმენი, მზეზედ გამოფე-
ნილნი, ქვეყნის საკბილოდ და დასაგმოდ ხდებოდა.

ძველმა თაობამ და მათმა წარმომადგენლებმა იუცხოვეს ასეთი
ვალაშქრება ახალი თაობისა და გამოეპასუხნენ. გაისმა ხმა გრ. ორ-
ბელიანისა; ორბელიანს დიდი სახელი ჰქონდა ქართველ საზოგა-
დოებაში როგორც პოეტს და დიდათ ნიჭიერ კაცს. მაგრამ უფრო
დიდი სახელი ჰქონდა მოხვეჭილი იმით, რომ ლენერალი იყო, დიდი
ადგილი ეჭირა, ხელმწიფის მოადგილის თანაშემწე იყო. საკვირვე-
ლი იყო ამ კაცის ორპიროვნება: 1832 წლებში მონაწილეობას იღებ-
და დოდაშვილთან¹⁵ და სხვებთან ერთად იმ შეთქმულებაში, რომელ-
საც მიზნად ჰქონდა საქართველოს დამოუკიდებლობა, მისი რუსეთი-
საგან განთავისუფლება, რისთვისაც იგი დასჯილი იყო და რუსეთში
გადასახლებული. საქართველოში უკანვე დაბრუნებული, იგი რუსე-
თის ერთგული ხდება და თვალსაჩინო ადგილსაც იჭერს ადმინის-
ტრაციაში. „მუშა ბოქულაძე“-ს ბედს დასტირის, და როდესაც ამ
ბოქულაძემ ხმა ამოიღო და თავის მწვავე ბედის გაუმჯობესება მო-
ითხოვა, ხიშტებითა და ტყვიით გადაელობა წინ.

*) „მამაო ჩვენო“ ბერძნულად.

ეს უკანასკნელი ნამდვილი ამბავა და მოხდა 1865 წლებში, მიხეილ ნიკოლოზის-ძის გამგებლობის დროს. ქალაქში დიდი სიძვირე ჩამოვარდა, ქალაქში შემოსატან საქონელზე დიდი ბაჟები დაიღვა, ხარჯები და გადასახადები მოუმატეს. ხალხი სამართალს ვერსად პპოვებდა. აღელდა, უკმაყოფილებას აცხადებდა, მაგრამ მსმე-

ნიკო ნიკოლაძე.

ნელი და გულშემატკივარი არ ჩანდა. სხვა ღონე არ იყო. ხალხმა ძალას მიჰპართა. დუქნები დაიკეტა, ხალხი ქუჩაში გამოვიდა. მეთაურებიც გამოუჩნდნენ. მახსოვს ერთი ავღაბრელი მებაკე, რომელსაც ხშირად იხსენიებდნენ, მგონი მოსე კოლოტაშვილი იყო იმის გვარი. ძალადობამაც იჩინა თავი. ხალხი ბრალსა სდებდა ქალაქის მოთავეს, გვარად ბაჟბეუქ-მელიქოვს, ვითომ ის ჰმალავდა ფქვილს და პურის სიძვირე იმიტომ ჩამოვარდაო. ბრბო მიაღვა დაწესებუ-

ლებას და სთხოვდა ბაჟბეუქს გამოსულიყო მოსალაპარაკებლად. ის იქ არ აღმოჩნდა. ბრბო გაეშურა იმის საკუთარ ბინაზე, მგონი, კუკიაში. აქაც უთხრეს, შინ არ არისო. აღელვებულმა და მოთმინებულდგან გამოსულმა ხალხმა არ დაუჯერა შინაურებს და თვითონ შეუდგა სახლის ჩრეკას, მართლაც და ბანზე, სახურავის ქვეშ, აღმოაჩინეს მიმალული ბაჟბეუქი. ამ არა საკადრისი საქციელით აღელვებულმა ხალხმა ძალადობა იხმარა: ბაჟბეუქი მეორე სართულის სიმალიდგან ძირს გადმოაგდეს და დამსხვრეულ-დასახიჩრებულმა იქვე განუტევა სული. მერე მიჰყვეს ხელი და მთელი სახლი აიკლეს, ყველაფერი მილეწ-მოლეწეს და ოჯახობაც დააწიოკეს.

უფრო დიდად გაშწიავდა არეულობა ავლაბარში, სადაც, როგორც ზემოდ მოვიხსენიეთ, აჯანყებულ ხალხს ხელმძღვანელი გამოუჩნდა — მებაკე მოსე. მთავრობა ამოძრავდა და ჯარი გაგზავნა დასამშვიდებლად. მაგრამ ავლაბარში შესვლა ჯარმა ვერ მოახერხა, რადგან ავლაბრის ხიდი შეკრული დაჰხვდათ. სისხლის ღვრის ასაცილებლად იფიქრეს ისეთი კაცის გაგზავნა, რომელსაც ქართველობა ენდობოდა. ასეთ კაცად ცნობილი იყო ირაკლი გრუზინსკი, უკანასკნელი მეფის, გიორგის, უახლოესი შთამომავალი.

მახსოვს ეს ირაკლი, ქართულ ტანისამოსში გამოწყობილი, თუშური ქუდით, ხშირად დასეირნობდა ხოლმე ცხენით ქუჩებში. თავი ისე ეჭირა, თითქოს ქართველების მართლაც ერთგული მოსარჩლე იყო. მთავრობასაც სჯეროდა და მისი გულის მოსაგებად, რომ რუსეთის ერთგული ყოფილიყო, საცხოვრებლად აბანო აჩუქეს, რომელსაც აქამდინ ხალხი ერეკლეს. აბანოს ეძახის. ამით უზრუნველჰყვეს, მისი ცხოვრება და ისიც კაჟყოფილი დანავარდობდა.

აი სწორედ ამ ირაკლის მიჰმართა მთავრობამ და გაგზავნა აღელვებული ხალხის დასამშვიდებლად. ხალხმა ირაკლი რომ დაინახა: „აი ჩვენი მეფეო, გაუმარჯოს ირაკლისო“.

ირაკლიმ სიშხნალე იჩინა და იმის შიშით, რომ ვაი თუ მთავრობის წყალობა მომაკლდესო, პირი იბრუნა და სასახლისკენ გაეშურა.

მთავრობამ მაშინ მეორე ქართველს მიჰმართა. ეს მეორე გახლდათ გრ. ორბელიანი. ამან ჯერ ყიზილბაშურ ხერხს მიჰმართა: ტკბილი, მლიქვნელი ენით დაუწყა ხალხს ლაპარაკი, დარიგება და ურჩევდა დამშვიდებას და შინ დაბრუნებას. ხალხი მას ყიჟინით დაუხვდა და შტვენით გაისტუმრა. განრისხებულმა ორბელიანმა ბევრი აღარ დაახანა, ხალხს ჯარი მიუსია და გაფანტა. ავლაბარი დაკლებინა. მეთაურები შეიპყრეს, მათ შორის მოსეც, რომელიც, როგორც ვამიგონია, სამართალს ველარ ელირსა და ციხეში გარდაიცვალა¹⁶.

ასეთი გახლდათ პოეტი გრ. ორბელიანი, მთავრობისაგან წარჩინებული, ძველი თაობისაგან მეტად გაზვიადებული, როგორც პოეტი. გრ. ორბელიანმა, რასაკვირველია, იუკადრისა ახალი მწერლების გამოლაშქრება, და რიხით გამოეპასუხა:

„აკაკიებო, ბაკაკიებო,
რიონელებო, გოგიტელებო,
საიდგან ჰქნავით,
სიდგან სჩხავით“!

ასეთი მედიდური დაცივნით იხსენიებდა „კრებული“-ს თანამშრომლებს.

ასეთივე კილოთი გადასწვდა ილ. ჭავჭავაძეს: „ეს ლიბერალი ბურთივით მგვრალიო“. ესენიც ღირსეულად დაუხვდნენ და ისეთი მკვახე და გესლიანი პასუხი გასცეს, რომ გრ. ორბელიანი ჩაჩუმა და მას უკან ხმა აღარ ამოუღია.

ზემოდ, სხვათა შორის, დავასახელებ, რომ ჩვენი წამქეზებელნი იმყოფებოდნენ აგრეთვე პეტერბურღში (ახლანდელი ლენინგრადი).

მართლაც, აქ მოღვაწეობდნენ წინეთ ახალგაზრდობის უმთავრესი შთამგონებელნი, სულის ჩამდგმელნი. ესენი იყვნენ ჩერნიშევსკი¹⁷, დობროლიუბოვი¹⁸, პისარევი¹⁹ და სხვანი. ჟურნალების „Современник“ და „Русское слово“-ს, სადაც ესენი მეთაურობდნენ, ხელში ჩაგდებას ისე მოველოდით, როგორც დამშეულნი ებრაელები მანანას, სინას უდაბნოში. ყოველი იმათი სიტყვა გულში გვხვდებოდა და გვიმონავებდა. ის მოძრაობა, რომელიც იმათ შეჰქმნეს, ალელვებულ, აბობოქრებულ ზღვას წარმოადგენდა, რომლის ტალღები ჯერაც დონეზე არ დამდგარიყო, თუმცა საგრძნობელი ხანი იყო გასული. მეტადრე დიდი გავლენა ჰქონდა ჩვენზე პისარევს. მისი გაბედული აზრები, მოურიდებლად ფეხქვეშ გათელვა, მამაცურად განადგურება ყველა იმისა, რაც ჩვენ წმინდათა წმინდათ მიგვაჩნდა, თავს ბრუს გვასხამდა და გვხიბლავდა. დაუმატეთ ამას კიდევ მისი ფოლადივით მტკიცე ლოლიკა, ცოცხალი, მხატვრული ენა და წარმოიდგინეთ, როგორ უნდა ემოქმედნა ჩვენს ისედაც აღვზნებულ ახალგაზდა სულსა და გულზე. პირველად მისგან გავიცანით დარვინის გამოჩენილი თეორია ცხოვრების განვითარების შესახებ, გასაოცარი გატაცებით, დიდის მოწიწებით ნაამბობი დარვინის დიადი აზრები ისე მოქმედებდა ჩვენზე, თითქოს კაცობრიობას ახალი მესხია მოჰვლენოდეს ქვეყნად.

ტურგენევის მოთხრობის— „Отцы и дети“-ის გმირი ბაზაროვი, რომელსაც პისარევი ახალგაზრდობას უთითებდა, როგორც მისაბაძე მაგალითს, რომელსაც მას იდეალად უხატავდა,—მართლაც

გვიტაცებდა და ჩვენ იდეალად წეიქმნა. ვბაძავდით ბაზაროვის გატაცებას ბუნების მეცნიერებით. ვკითხულობდით ფოხტს, ბიუნზერს მოლეშოტს, — ამ უკიდურესს მატერიალისტებს. ბაზაროვის პასუხს კითხვაზე: რა იქნება შენ სიკვდილს შემდეგ?

„Лопух вырастет на моей могиле“. ჩვენ ამაყად ვიმიჯრებდით, თუმცა ეს ძირიან-ფესვიანად აქარწყლებდა იმას, რაც ჩვენ ღრმა რწმენად გვქონდა აქამდე გადაქცეული.

„Слова и иллюзии гибнут, факты остаются“ გვეუბნებოდა პისარევი და თან ბრწყინვალე ნაწერებით შეუწყალებლად არღვევდა, აქარწყლებდა მეტაფიზიკას, — ოცნების და ლიტონ სიტყვების ბუდეს, და გვიქადაგებდა ბუნების შესწავლას, მის დამორჩილებას ცხოვრებაში გამოსადეგად. თანაც გვაფრთხილებდა: არამც და არამც ბუნება სათაყვანებელ საგნად არ გაჰხადოთ, როგორც სულიერი მამანი გვიქადაგებენ, ან კიდევ მშვენიერების და საიდუმლოების ქვეყნად არ გადააქციოთ, როგორც პოეტები ოცნებობენ. ამითი აიხსნება ის გარემოება, რომ მან რუსეთის დიადი პოეტი პუშკინი შეჰკლახა უღმობელად და წვრილმანი პოეტები ხომ მიწასთან გაასწორა.

პისარევი გვეუბნებოდა: „Природа не храм, а мастерская, и человек в ней работник“ და ჩვენც, როგორც ერთგულნი მოწაფენი, ვიზიარებდით ამ მცნებას. ერაზმელ ამ გზაზე შემდგარნი, ვცდილობდით აღარ გადაგვეხვია, მაგრამ ისიც კარგად გვესმოდა, რომ კარგი მუშაკი მხოლოდ მაშინ იქნები, როდესაც ერთ კუთხეში კი არ შეიკუნჭები, არამედ განვითარების შარა გზას დაადგები. ამით აიხსნება ის, რომ გაფაციცებით ვეძებდით და ვკითხულობდით ასეთ წიგნებს, როგორც იყო ინგლისის ცივილიზაციის ისტორიკობოკლისა: „ქალების გავლენა ცოდნის წარმატებაზე“ — მისივე²⁰, „პოლიტიკური ეკონომია“ ჯ. სტ. მილლისა²¹, ნათარგმნი ჩერნიშევსკისა და მისივე შენიშვნებით, და სხვა მრავალი ამგვარი.

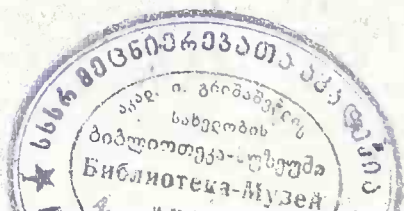
წიგნების შოვნასაც ადვილად ვახერხებდით. ამაში ხელს გვიწყობდა შემდეგი გარემოება: სასახლის პირდაპირ, სადაც ეხლაც ერთ-სართულიანი შენობაა, ახალ მუზეუმის ქიმის გასწვრივ, იყო საჯარო ბიბლიოთეკა ივანოვისა. იმ დროს დიდი სახელი ჰქონდა ამ ბიბლიოთეკას. აქ მოიპოვებოდა ყველა ის წიგნები და ჟურნალები, რომელიც ზემოდ დავასახელე. ნუ დავივიწყებთ, რომ ეს წიგნები აღკრძალული იყო მთავრობისაგან. და თუ ჩვენ ვახერხებდით მათი ხელში ჩაგდებას, მხოლოდ ჩვენი მეთაური მწერლების წყალობით. ჩვენ ისე ვფიქრობდით, რომ ამათ რაღაცა გაწყობილობა ჰქონდათ ივანოვთან. ამ ბიბლიოთეკაში ხშირად ვხვდებოდით აკაკის, ნიკოლაძეს, გ. წერეთელს და სხვა ერების მოწინავე მწერლებსა და საქვეყნო-

მოღვაწეებსაც. აქ ვნახე პირველად, სხვათა შორის, სომხების გამოჩენილი საზოგადო მოღვაწე გრ. არწრუნი, რედაქტორი ცნობილი სომხურ გაზეთის „მშაკისა“. არწრუნებისა იყო ის ქარვასლა, სასახლის ქუჩაზე რომ არის, და რომელიც შემდეგ ქართველებს დარჩათ, სადაც ქართული თეატრი და სათავად-აზნაურო ბანკი იყო მოთავსებული. ამ ქარვასლის გაყიდვით, არწრუნს მილიონამდე ნაღდი ფული ერგო. და ეს ამოდენა ფული სავსებით მოანდომა განხორციელებას იმ იდეისა, რომლითაც იგი გატაცებული იყო. ეს იდეა იყო ოსმალეთის სომხების განთავისუფლება, შეერთება მათთან კავკასიის სომხებისა და, ამ გვარად, შექმნა დიდი სომხეთისა. ასეთი სომხეთის რუქაც იყო შედგენილი. ასეთი გატაცება, რასაკვირველია, პატივსადები იყო, ხოლო ჩვენ ქართველებისთვის სავალალო ის გამოდგა, რომ გრ. არწრუნმა ძალიან გადაამლაშა. დიდი სომხეთის საზღვრებში მოქცეული იყო კარგი მოზრდილი ნაწილი საქართველოსიც, როგორც, მაგალითად, გორი, დუშეთი, სიღნაღი. ამით უკმაყოფილონი დარჩნენ ქართველები. მეტადრე ცხარედ ლაპარაკობდნენ ამაზე ილია და აკაკი.

და აი სწორედ ამ საგნის შესახებ გაცხარებულ ბაასს აკაკისა და არწრუნის შორის შევესწარ ივანოვის ბიბლიოთეკაში. თავიდანვე იმათ ბაასს არ დავსწრებივარ, მხოლოდ ეს კი გავიგონე: „შენ რა გესმის, მთელი სომხეთის სვე-ბედი აი ამ კისერზე მაწევსო“, ეუბნებოდა არწრუნი აკაკის.

„მჯერა, ბატონო, სომხეთი კისერზე, და არარატიც ზურგზე გადგია, მეტი რალა გინდა, ბედნიერი ყოფილხარო“, უპასუხა აკაკიმ.

„აკაკი შენ შენს სულელობას არ იშლიო“, მიაძახა არწრუნმა და გაჯავრებული გავარდა ბიბლიოთეკიდგან. მის გასაგებად, თუ აკაკის სიტყვებმა რად გააცეცხლეს ესე არწრუნი, უნდა ითქვას, რომ საწყალ არწრუნს დიდი ფიზიკური ნაკლი ჰქონდა: კუზიანი იყო. აი სწორედ ამ ნაკლს ჰგულისხმობდა აკაკი, როდესაც, ეუბნებოდა „არარატიც ზურგზე გადგიაო“ 22.

თ ა ზ ი II

მზადება უნივერსიტეტში წასასვლელად. ომნიბუსით მგზავრობა, არაგვის ხეობა. მყინვარი და თერგი. კავკავი. როსტოვიდან მოსკოვამდე. უკრაინელები. მეფხოვის და შვეიცარიის დიალოგი.

გათავდა ჩემი ტანჯვა-ვაების ხანა. მოვრჩი ლათინურ-ბერძნულის სულთა-მხუთავებს. ვემზიდობები სასწავლებელს, სადაც ტანჯვა და მწუხარება ბევრი მინახავს, სასინხარულო კი—არაფერი. გამომზიდობების დროს მეტს ვერას ვეტყვი: განვედი ჩემგან მტანჯველო, ქვა მომიგდია შენთვის! შენი მალე გადავარდნა, წასვლა და აღარ მოსვლა! წინ წყალი და უკან მეწყერი!

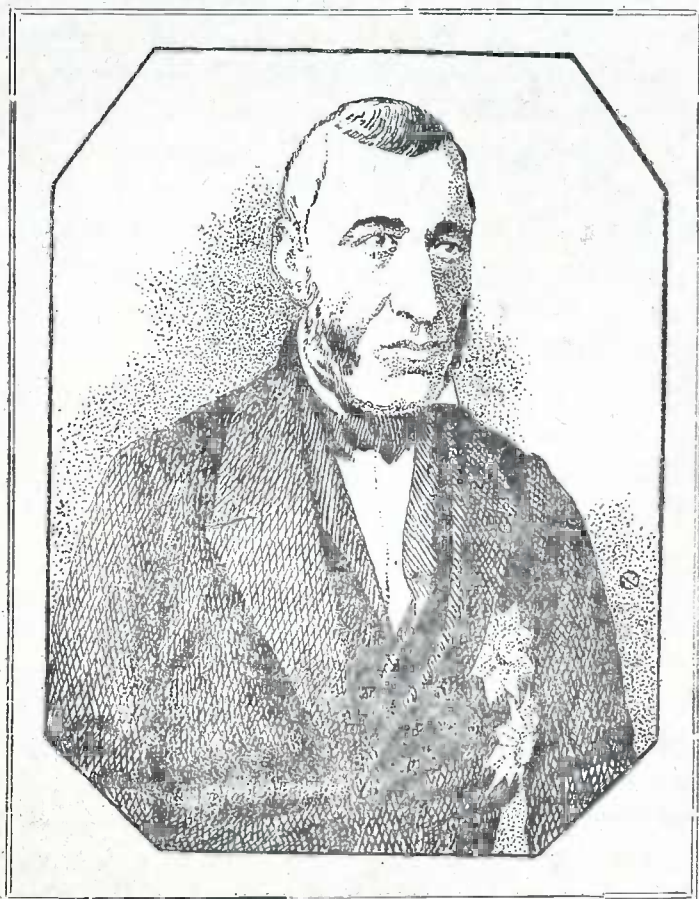
შორი გზა მიდევს. გარდაწყვეტილი მაქვს, ბუნებისმეტყველება შევისწავლო. რომელ ქალაქში? პეტერბურღში. რად ამოვირჩიე ეს ქალაქი? ჯერ ერთი, ეს ქალაქი იყო ახალი მოძრაობის დედაბუდე, აქ იყვნენ და შემოქმედობდნენ ამ მოძრაობის სულის შთამდგემლნი— ჩერნიშევსკი, პისარევი და სხვანი. მათი სული დღესაც თავს დასტრიალებდა ამ ქალაქს,—მეორეს მხრივ, პეტერბურღის უნივერსიტეტი განთქმული იყო თავის საბუნებისმეტყველო ფაკულტეტით, სადაც საუკეთესო პროფესორებს მოეყარათ თავი.

ვემზადები საგზაოდ. მამაჩემს, მამა ანტონის, მონასტერში მივეყვარ სალოცველად,—გზაში მფარველობას გაგიწევსო. ეს მონასტერი ჩვენ სოფლის თავზეა. დაარსებულია მამა ანტონის მიერ. ეს ანტონი იმ ცამეტ მამათა შორის იყო, რომელნიც ძველის-ძველ დროს მოსულან ასურეთიდგან საქართველოში ქრისტიანობის გასავრცელებლად. და აი ეს ანტონი ითვლება ჩვენი სოფლის მფარველად და, მაშასადამე, ჩვენი ოჯახისაც. მამაჩემს, მღვდელს, ეს წმინდად სწამს. მე თუმცა მამის რწმენას არ ვიზიარებ, მაგრამ მაინც არ ვეურჩები, არ მინდა ვაწყენინო. ესეუ უნდა ითქვას, რომ ეს მონასტერი ერთ საუცხოვო ალაგას არის გაშენებული. მაღალი, მთიანი ადგილი, მდიდარი, ხშირი ტყით შემოსილი, სადაც ხშირად შეხვდებით ასწლოვან ხეებს,—საუცხოვო სანახავს წარმოადგენს. დიდებული და თვალწარმტაცი სურათი. გეხატებათ თვალ წინ, ამ სიმალიდგან რომ გადმოიყურებით: ტფილისი, ყარაია, მტკვარი ხელის გულივით გადაგეშლებათ წინ.

დედაჩემი საცვლებს მიმზადებს და თანაც დარიგებას მაძლევს, თავს გაუფრთხილდე, ავად არ გავხდე, მომვლელი არავინ გეყოლებო. მარიგებს და თანაც ცრემლი სდის თვალებიდგან.

ვამშვიდებ: რა გატირებს? ომში ხომ არ მივდივარ, რომ სასიკვდილოდ ვიყო განწირული. პეტერბურლიც ისეთივე ქალაქია, როგორც ჩვენი ტფილისი, თუ უკეთესიც არა.

მაშინ ჯერ ბაქოს რკინის გზა არ იყო. რუსეთში წასასვლელად ერთად ერთი გზა გვქონდა კავკასიის მთებზე, ეგრედწოდებულ საქართველოს სამხედრო გზით. კავკავამდე ომნიბუსები დადიოდნენ. ომ-

პლატონ იოსელიანი

ნიბუსში რვა ადგილი იყო: ექვსი შიგნით და ორიც წინ, კოფოზე, სადაც, „იამშიკის“ გარდა, კონდუქტორიც იჯდა. მე უკანასკნელი ვარჩიე, რადგან საკმაოდ ღია იყო და გზაში თვალის გახილება და შესანიშნავადგილებს ნახვა უფრო ადვილი იქნებოდა, ვიდრე შიგნით, ეტლში ჩაკეტილებისთვის.

ღილის ათი საათი იქნებოდა, რომ ჩვენი ომნიბუსი დაიძრა დიდის ამბით გავედით. კონდუქტორი თავმოწონებით ღოროტოტოს (трына) უკრავდა, ვითომ გზილამ ჩამოგვეცალეთო. ეს კონდუქტორი

გზაში დიდად გამომადგა. დიდი ხნის ნამსახური აღმოჩნდა, ამასთან განვითარებული, გზის კარგად მცოდნე და რაც გზაში ღირსშესანიშნავი ადგილი შეგვხვდებოდა, გვიჩვენებდა და გვიხსნიდა. გავედით ქალაქს და დავადეგით გზატკეცილს. გავიარეთ ჯვარი, აღმართული ვერის დაღმართზე იმ ადგილას, სადაც ხელმწიფე ნიკოლოზ პირველს, საქართველოში ჩამოსვლისას, ეტლი გადაბრუნებოდა და ოღნავ დაშაგებულყო ²³. გავიარეთ ხიდი ვერის ბალებთან და ტფილისის საზღვრებიც გათავდა. მშვიდობით სამშობლო ქალაქო! დიდ ხანს? როდის დავბრუნდები უკან? თუ მწარე ბევრი მასვი, შენგან სიტკბოც ბევრი მომაგონდება. გული მწყდება, რომ მშობელ ქალაქს ვშორდები. მაგრამ შორს შავო ფიქრებო!

აგერ მცხეთაც, სადაც მღვრიე მტკვარს უერთდება წმინდა არაგვი. დიდი ბრძოლა აქვს არაგვს, რომ გაწმინდოს მტკვრის სიმღვრიე. მაგრამ ვერას ხდება, მტკვარი სძლევს და წმინდა, ანკარა არაგვის წყალს შთანთქავს თავის სიმღვრიეში.

აგერ არაგვის გაღმა მოსჩანს ჯაჭვის მონასტერი, რომელზედაც ლერმონტოვი ამბობს თავის „მწიროში“.

Там, где сливаясь шумят
Обнявшись, будто две сестры,
Струи Арагвы и Куры—
Был монастырь.

და ამ მონასტრიდან თითქოს ახლაც ყურში მომესმის ბავშვის, მწირის განწირული სულისკვეთება. მისი ხვეწნა-მუდარა, წყევა-მუქარა. ცის და დედამიწის დაგმობა,—მაგრამ ამაოდ: მისმა აღშფოთებულმა სულისკვეთებამ, ცეცხლივით მხურვალე სიტყვებმა, ვერ გააღბვეს გაციებული, გაქვავებული მონასტრის მსახურთა გული, და საბრალო მწირი ვერ ეღირსა თავისუფლებას, რომ ენახა ერთხელ კიდევ სამშობლო ქვეყანა და დამტკბარიყო მისი ცქერით. მივდევთ არაგვს. რამდენ გრძნობას უღვიძებს ქართველს ამ მდინარის და მის არე-მარის ნახვა. რა არ უნახავს, რა არ გადაჰხდენია თავს არაგვს. ტყუილად კი არ უთქვამს ი. ჭავჭავაძეს:

ჩემო არაგვო, რა რიგ მიყვარხარ,

ჩვენ ძველ ცხოვრების მოწამე შენ ხარ!

ღიაჭ, არაგვი მნახველია ჩვენი ხანგრძლივ ტანჯული ცხოვრებისა. მაგრამ რის მნახველი: ვაებისა და ტანჯვისა, შუღლისა, მტრობისა, დაუსრულებელი სისხლის ღვრისა.

აგერ გამოჩნდა ნატახტარიც, წყლის გაღმა წიწამური, რომაელების სისამორა. ეს ის ადგილია, სადაც შემდეგში დიდი ტრაგედია დატრიალდა.

მირბის ჩვენი ომნიბუსი და არაგვის ხუილი სმენას გვიტკობს.
რაც ზევით მივდივართ, მით უფრო მეტ მშვენიერებას გვიშლის არაგ-
ვი თვალწინ. მაგონდება ბარათაშვილის სიტყვები:

ჰოი, არაგვო, არაგვის პირნო,
მოზიბინენო, შვებით მომზირნო:
ქართველსა გულმა როგორ გაუძლოს,
ოდეს შვენება თქვენი იხილოს,
რომ თქვენ ბუჩქებში არა ჩამოხდეს,
რაც უნდა გზასა ეშურებოდეს!

მე კი არსად მეშურებოდა, მაგრამ სხვებს, ჩემ თანამგზავრებს
და მეტადრე კონდუქტორს კი ეჩქარებოდათ, რადგან დრო და მან-
ძილი სასტიკად განსაზღვრული ჰქონდათ და ვადაზე დანიშნულ ადგი-
ლას უნდა მისულიყვნენ. თორემ როგორ არ ჩამოვხტებოდი, და თუ
„თვალს ვერ მოვატყუებდი“, სიცხით შეწუხებულს შუბლს განვიგრი-
ლებდი ცივი არაგვის წყლით.

აგერ ბაზალეთის ტბაც დუშეთის მახლობლად. ეს ის ტბაა,
სადაც ხალხის გადმოცემით, თამარის ოქროს აკვანი იყო დამალული.
ეს ლეგენდა მშვენივრად აქვს ილიას ნაამბობი თავის ლექსში ამავე
სათაურით, ეს პოეტურად. და პროზაულად კი რომ შევეხოთ საგანს,
ბაზალეთის ტბა განთქმულია თავის წურბელებით, რომელიც ბლომად
საღდება ტფილისში. საინტერესოა, როგორ იჭერენ ამ წურბელებს.
ფეხშიშველა და ზედა ტანამდე დაკარწახებული კაცები შედიან
წყალში, დამშეული წურბელები ფიცხლავ ხარბად მოეკიდებიან ტი-
ტველა ტანზე. გამოვლენ წყლიდან, ჩამოიყრებიან, ტანიდან და
ჩაყრიან ქილებში ან სხვა ჭურჭელში. არც ბადე და არც დასაჭერი
ძარალი არა სჭირდებათ.

აგერ გამოჩნდა დუშეთიც. ლამაზი, კოხტა პაწია ქალაქია. მშვე-
ნიერი მდებარეობა აქვს. მწვანით შემოსილ მთის ფერდობზეა შეფენილი.
ამ ქალაქში დაბადებულა და უცხოვრია პოეტ ჩახრუხაძეს, რუსთა-
ველის და შავთელის თანამედროვე მწერალს და გვერდის დამშვენიე-
ბელს. პლატონ იოსელიანი ასე ახასიათებს ჩახრუხაძეს:

„დუშეთსა და მის არე-მარეს თავს ევლება გენია ჩახრუხაძის
დიადის პოეზიისა, რომლის ლითონივით მაგარი ლექსი მძლავრის
გამოძახილით გაისმის კავკასიონის მთებში.“

დუშეთთან დაახლოვებამდე მარცხნით გვერდს ვუხვევთ არაგვს.
აი გადავიარეთ პატარა მაღლობი მთა და დავეშვით ძირს ისევ არაგ-
ვისაკენ. აქ დაგვხვდა ანანური თავის ციხე-კოშკით, რომელიც არაგ-
ვის ხევის შესავალს დარაჯობს. მივდივართ ეხლა არაგვის ვიწრო
ხეობით. ორივე მხარეს ამართულია მაღალი მთები, ბუჩქებით და

ატეხილი ტყით შემოსილი. აქა-იქ მოსჩანს მთიელების სოფლები, მთის მაღალ კალთებზე მიკრული მერცხლის ბუდესავით. სახლები სალი კლდისაგან არის ნაშენი. ზოგან კოშკებიც მოსჩანს, საიდგანაც ძირს არაგვისკენ ბილიკები ჩამოურბის.

მლეთს რომ მივეუახლოვდით. წინ აგვიდგა დიდი მაღალი მთა, თითქოს ვიღაცამ გზა გადაგვიღობა და იქით აღარ გვიშვებსო. შეუდექით ამ მთას. დაგრეხილი, მიხრილ-მოხრილი გზა ჯერ წინ წაგვიყვანდა, მერე ისევ იმავე გზით, ცოტა ზემოთ ასვლით, უკან ვბრუნდებოდით. კაცს ეგონებოდა, ერთ ადგილას ვტრიალებთო. ავედით როგორც იყო ზემოთ, მთა შევლიეთ. აქ დაგვხვდა სადგური გულდაური. შევედით სადგურში და ცოტა შევისვენეთ, ვიდრე ახალ ცხენებს შეგვიბამდნენ.

აქვე ამოდის მეორე გზა კაიშაურის ხეობით. ეს ის გზაა, რომელსაც ლერმონტოვი აღგვიწერს თავის „Героин нашего времени“. აი ხარებით შებმული დაბარგული ურემი ძლივს მოიხლაზნება ციკაბ აღმართზე. ლერმონტოვი უკან მოსდევს ფეხით. მას ამ გზაზე შეხვდება ძველი დროის, კავკასიის ომებში გაკაჟებული ოფიცერი მაქსიმ მაქსიმოვი. და აი თვალწინ წამომიდგება ამ სადგურში ჩამომხტარნი, დაღლილ-დაწყვეტილნი ლერმონტოვი და მაქსიმ მაქსიმოვი. ჩაიდანში ჩაის ამზადებენ. მანამ კი საუბარში არიან გართულნი. მაქსიმ მაქსიმოვი ჩიბუხით პირში განაგრძობს თავის ფილოსოფიას იმის შესახებ, თუ როგორია აქაური ხალხი (туземцы) და როგორ უნდა მოვექცეთ მათ ჩვენ, რუსები.

ამ ოცნებით ვიყავ გატაცებული, როდესაც ერთი ახალგაზრდა, ტელეგრაფისტი მუნდირში გამოწყობილი, მომიახლოვდა.

— გამარჯობა, ვერ მიცან?

— მაკარაძე, როგორ ვერ გიცან, მაგრამ აქ როგორ გაჩნდი?

მიამბო თავის თავგადასავალი. აშბავი მოკლე იყო და ჩვეულებრივი. მას შემდეგ, რაც ბერძნულ-ლათინურ სიბრძნის ძლევა ვერ შესძლო, სასწავლებელს თავი მიანება, მეორე კლასიდგან. ცხოვრების მორევში კარგა ხანს იტივტივა და ბოლოს ტალღებმა აქ მაღლა მთაზე გადმოსტყორცნა, ტელეგრაფისტის ადგილზე. მოვიგონეთ ჩვენი ამხანაგები, მასწავლებლები, სასაცილო ამბები, ერთი-ორიოდე შეუკურობხეთ ჩვენ მწვალებლებს—მასწავლებლებს... ამ დროს ლოროტოტოს ხმა მოისმა გარედგან იმის ნიშნად, რომ ომნიბუხი მზად არის. ჩვენ გულითადად გამოვემშვიდობეთ ერთმანეთს, იმან გზა დამი-

ლოცა და შემომნატრა, რომ პეტერბურღში მივდივარ და სწავლის გაგრძელება შემიძლიან.

— შენც ხომ, ასე თუ ისე, გზა გაგიკვლევი, ბედს რად ემღურონი?— გუთხარი ვითომ სანუგეშოთ.

— დამნაშავეს დასასჯელად ციმბირში გზავნიან, და გუდაური კი ციმბირზე უარესია. ნეტა რა დავაშავე, რომ ბედმა ასე დამსაჯა? ამ დროს გარეთ გამოვედით ომნიბუსთან. ნისლი ჩამოწოლილიყო, ჟინჯულავდა.

— აი ასეა ყოველ ცისმარე დღეს. გარეთ თავი ვერ გამოგიყვია. ვზივარ ჩემ ოთახში, როგორც თავი სოროში.

ეს სიტყვები მითხრა, როცა უკვე ომნიბუსში ვიჯექი. ერთხელ კიდევ გულისთადად ჩამოვართვით ერთმანეთს ხელი და განვშორდით, მგონი სამუდამოდ.

ჯვარს რომ მივალწიეთ, ნისლი ცოტა გადაიყარა. მეგონა ჯვარი უღელტეხილის უმაღლეს წერტილზე სდგას მეთქი, მაგრამ წარმოიდგინეთ ჩემი განცვიფრება, როდესაც მაღლა ავიხედე და დავინახე აწოწილი მაღალი მთა. მას ზევით მისდევდა უფრო კიდევ მაღალი, თითქოს ცას მიბჯენილი მთა, და ცის ტატანებაზე ვერ გაარჩევდი, სად თავდებოდა მთა, და სად იწყებოდა ცა.

ჯვარზე მთის უღელი შუაზე ტყდება, ერთი მხარე საქართველოსაკენ გადაიხრება, მეორე კავკასიისკენ. აქამდის თუ სულ აღმართ-აღმართ მივდიოდით, ახლა სულ დაღმართ-დაღმართ უნდა ვიაროთ. ცხენებმაც იგრძნეს შეღავათი და თავისუფლად მიაგრიალენ ჩვენ ომნიბუსს.

საოცარია აქედგან გზა. ერთ მხარეს თვალაუწვდენელი მთები, მეორე მხარეს თვალაუწვდენელი უფსკრული, სადაც აგერ-აგერ სადღაც შორს მოსჩანს რაღაც პატარა წყალი. ეს არაგვია სათავეში. აქ თავდება არაგვიც და საქართველოც, რომელსაც ვეუბნები უკანასკნელ მშვიდობას.

ეს სანახავი ორგვარ გრძნობას გიღვიძებს: თუ შიშსა გგვრის ერთის მხრივ, მეორეს მხრით აღტაცებაში მოჰყვებხარ. საერთოდ კი ეს სანახავი დაუფიწყარ და თვალწარმტაცს სურათს წარმოადგენს.

გავიარეთ ეს საშიში ადგილები და აგრეთვე კედლებით შემოზღუდული და ზემოდამ მაგრად დახურული ადგილი, სადაც თოვლის ზევეები ჩამოაწვება ხოლმე, და სამშვიდობოში გავედით. კობი გავიარეთ და ყაზბეგისკენ მივეშურებით. აქ თერგის სამეფო იწყება. მხოლოდ აქ, ეს ის შეუპოვარი და მრისხანე თერგი არ არის, რომელსაც პოეტები აგვიწერენ. აქ თერგი წყნარია და უმანკო, ვითა კრავი, ჩუმი და უწყინარი ვითა ახლად შობილი ბავშვი.

მივედით ყაზბეგშიც. უკვე საღამოა, მყინვარი ქუდიამოფხატული, ნისლით შემოსილი, დაღვრემილი დაგვხვდა. „მათ კლდოვან გვერდთა შავადა ღრუბელნი ზედ დასწოლიან, და მრისხანებით ქვეყანას წარღვნითა ემუქრებიან“, მაგონდება გრ. ორბელიანის სიტყვები.

ყაზბეგში ღამე უნდა გავათიოთ. კარგი შენობაა სადგური, ნომრები—რიგიანი ოთახებია.

ვახშმის შემდეგ, ზოგეშხადეთ საძილეთ. მაგრამ თვალზე რული არ მომდის, ძილი გამიკრთა, ათას ფიქრებში გავერთვი. ტფილისიდან რამდენჯერ დამინახავს მყინვარი და მინატრია მისი ახლო ნახვა, და ეხლა სულ ახლოსა ვარ. რასა ვგრძნობ? მაგონდება ილიას სიტყვები მისი „მგზავრის წერილები“-დან.

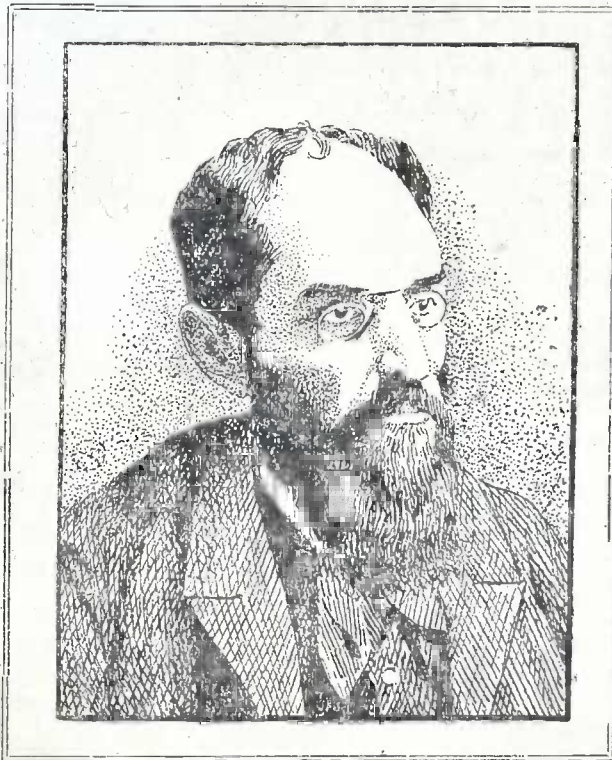
„მყინვარი დიდებულია, და თან ამაყი, მიუკარებელი, ცრვი. მი სი სილიადე მაკვირვებს, თვალს მიტაცებს, ხოლო გულში კი სითბოს არ მაგრძნობინებს, სიყვარულს არ მიღვიძებს. არ მიყვარს არც მაგისტანა სილიადე, არც მაგისტანა განზე გადგომა. დალოცოს ისევ ღმერთმა თავზე ხელაღებული, გიჟი, გადარეული, შეუპოვარი და დაუმონავი მღვრიე თერგი! რად მინდა მყინვარის სიმალლე, თუ მე იმას ვერ ავწვდები და ის მე ვერ ჩამომწვდება. მყინვარი დიდ გაოტეს მომაგონებს და თერგი კი მრისხანე და შეუპოვარ ბაირონს. თერგო, მითი ხარ კარგო, რომ მოუსვენარი ხარ. მოძრაობა და მხოლოდ მოძრაობა არის, ჩემო თერგო, ქვეყნის ღონისა და სიცოცხლის მომცემი“.

მყინვარი მეც ცივად და გულჩათხრობილად მეჩვენება. რას ჩაფიქრებულხარ მყინვარო? რა დარდი გაწევს გულზე? ის ხომ არაა, რომ ადამიანმა გაჰბედა, შენი წიაღი გააპო და შენ დაუკითხავად გზა გაატარა? თუ ევ ჩაგინვევია გულში, მაშ რატომ ქკუა არ მოიხმარე და არ დაუჯერე მოხუც თეთრ-სპეტაკ იალბუხს, როცა ის გაფრთხილებდა და გირჩევდა მოჰრიდებოდი ადამიანს, შენ რა უპასუხე ამაყად იალბუხს:

Не боюсь я Востока,
Отвечал Казбек,
Род людской там снит глубоко
Уж девятый век.

ღიახ, მყინვარო, შენმა სიამაყემ, მედიდურობამ დაგლუპა შენ. ამ პატარა ქმნილებას, რომელსაც ადამიანი ჰქვია, შენ არაფრად აგდებ, მაგრამ ერიდე, შეგებრძოლება და ვინ იცის, იქნება შენი მე-

დიდური თავი მოიხარო მის წინაშე, გული გაუხსნა და შიგ ჩამარ-
ხული სიმდიდრე, რომელიც ღლეს არც შენია და არც სხვისა, სხვამ
გამოიყენოს. ასეთი და სხვა მრავალი ამგვარი ფიქრები მიტრია-
ლებდა თავში, როდესაც ოთახში მზემ უკვე შემოანათა. აღრე უნდა
გავსულიყავით აქედგან. საჩქაროდ ჩავიცვი და გარედ გაქოვედი.
იმედი მქონდა, იქნება ეხლა მაინც დაგვანახვოს მყინვარმა თავის სახე-
იმედი არ გამიცრუვდა. მყინვარი მოწმენდილი იყო, მისი სპეტაკი თე-

გრ. არწრუნი

თრი თავი ისე გამოიყურებოდა, როგორც ახლად გაღვიძებული ბავ-
შვის უმანკო ჯირის სახე, მზის სხივები შარავანდელად თავს შემოჰვლე-
ბოდენ და მყინვარი ისე გამოიყურებოდა, თიტქოს მზეს ეარშიყება
და შეჰხარისო.

მე რას ვიფიქრებდი მაშინ და შენ კი იცოდი, მყინვარო, რომ
შენ ფეხქვეშ, სოფელ სტეფანწმინდაში დაიბადა და იზრდებოდა სან-
დრო ყაზბეგი. ის ყაზბეგი, რომელმაც აღმოაჩინა, გაგვაცნო და შე-
გვაყვარა ელგუჯა, ხევის ბერი გოჩა, მოძღვარი, მარტია და სხვანი
მრავალნი. ესენი სულ შენი ღვიძლი შვილები იყვნენ: ამაყნი შენსა-
ვით, ხოლო არა მიუკარებელნი, შენსავით გულმაგარნი, ხოლო არა

გულქვანი, მტრისთვის მედგარნი, მრისხანენი, ხოლო მეგობრისათვის გულჩვილნი, თავდადებულნი. ერთი სიტყვით, ყველა შენი ღირსება დედის ძუძუსავით შერგებოდათ, ხოლო შენი ნაკლი, შენი გულციობა, განზე გადგომა არ შეეთვისებინათ, უკუეგდოთ. მხოლოდ შენ წიაღში შეეძლოთ დაბადებულიყვენ ასეთნი მძლავრი სულით, უმწიკვლონი გულით ადამიანები! შენ აღგვიზარდე ნიჭით უხვი კალმით მადლიანი სანდრო ყაზბეგი. ამისთვის დიდს მადლობას გიძღვნის ყველა ქართველი. ახლა კი მშვიდობით, მყინვარო. გშორდები, იმედი მაქვს, კიდევ გინახულვ.

დილით ადრე გავვდიოთ. აქედგან იწყება დარიალის ხეობა. აქ თერგი ტყავს იბრუნებს და ფერს იცვლის. ის ჩუმი და წყნარი თერგი აღარ არის, რომელიც ზევით ვნახეთ აქ.

თერგი რბის, თერგი ღრიალებს,
კლდენი ბანს ეუბნებიან.

გაშმაგებული თერგი დაჭრილი ვეფხვივით ხტის, ქვიდგან ქვაზე გადადის და ღრიალებს, ღრიალებს ისეთი ხმით, რომ ყურთა სმენა არ არის, ლაპარაკი გვიძნელდება, ერთმანეთს ვერაფერს ვაგონებთ ამ ყვირილსა და განგაშში. მივდივართ სულ ქვევით დაღმართით. ხეობა უფრო მეტად ვიწროვდება. ისე გეჩვენება ხანდახან, რომ აი ეს არის კლდე კლდეს მოეკვრება და გზას გადაგილობავს. კლდეები თვალუწვდენელი სიმაღლისაა და ამ ბუმბერაზებს რომ შეჰყურებ ამ ვიწრო ჯურღმული ხეობიდგან, შენი თავი პატარა ქონდრის კაცად გეჩვენება და ჰფიქრობ, ეს კლდე რომ გადმოწვეს, ჭიანჭველასავით გაგსრესავს.

გათავდა დარიალის ხეობა და მასთან ჩემი ოცნებაც. ჩვენ თვალწინ გადიშალა ვაკე მინდორი. აგერ მოსჩანს კავკასიცი, (ეხლანდელი ორჯონიკიძე)

ქალაქს არა უშავს რა. ლამაზად გამლილა კავკასიის მთების შირში, მდინარე თერგის ორსავ ნაპირზე. არ მომწონს მხოლოდ მისი სახელი. Владикавказ, ვითომ „Влады́ей Кавказом“, ე. ი. შენ იყავ ბატონი მთელი კავკასიისაო. ძველად ამ ქალაქს ძაუგს უწოდებდნენ. იმათ, ვინც ძაუგი ვლადიკავკაზად შესცვალა, მართლა კავკასიაზე ბატონობა სწადდათ. და აკი კიდევ აუხდათ ეს საწადელი, ას წელზე მეტს კავკასიონი ქედმოზრილი იდგა მეფის რუსეთის წინაშე, დამონავებული, ყოველგვარ უფლებას მოხდილი.

ღამე კავკაში გავატარე და მეორე დღეს რკინის გზით გავეშურე პეტერბურს. კავკასიონის მთებს ჯერ სრულებით არ მოვმო-

რებივართ. აგერ მივუახლოვდით პიატიკორსკს. შორს-შორს მოსჩანს თეთრი, ორთავიანი იალბუზი, ახლოს ხუთთავიანი ბეშტაუ მალლა აყუდებულა და ამაყად დასცქერის გარშემორტყმულ მომცრო მთებს, როგორც მბრძანებელი თავის ამაღას. მირბის დაუღალავი მატარებელი. გზა სწორია, როგორც ხელის გული. სრულიად ერთფეროვანი ველე-ბი, მინდვრები. გაჰქრა ის სხვადასხვა ფერადებით ნახატი სურათე-ბი, რომელიც კავკასიონის ბუნებაში ისე გხიბლავს, გულში სიამოვნებას გიღვიძებს და რაღაც ოცნების ბადეში გახვევს. აქ კი, რუსეთის ამ თვალგაუწვედნელს მინდვრებზე ერთგვარობა, ერთფერობა გლლის, შენდა უნებურად თვალი გელულება და ძილი გძლევს. ასეთ ძილ-ღვიძილში მიდის დრო. გავიარეთ როსტოვი და ბევრი სხვა ქალაქები, მაგრამ არც ერთი ჩემ ყურადღებას ვერ იპყრობს. აქაც ყველაფერს ერთგვარობის ფერი ადევს. ერთმა გარემოებამ კი მიიქცია ჩემი ყურადღება. როსტოვიდგან დაწყობილი ვიდრე მოსკოვამდე ისე სადგურს ვერ ნახავდით, რომ ბაქანზე, ცივ დედამიწაზე, ცის ქვეშ ჭერებხივით ხალხი არ ყრილიყო, დაგლეჯილ-დაფლეთილები, მათხოვრის ბარგი-ბარხანით დიდი და პატარა, კაცი და ქალი ძუძუთა ბავშვებით ეყარნენ ასე უპატრონოთ. წვიმა იყო თუ სიცხე, ავი თუ კაი დარი—იმათთვის სულ ერთი იყო; თავშესაფარი მათ არ გააჩნდათ. ვიკითხე რა ამბავია მეთქი. ამიხსნეს: ზოგი თურმე სამუშაოს საძებნელად მიდის იქ, სადაც კაი მოსავალი იცის, ზოგნი კი დედაბუდიანად აყრილან თავიანთ მამაპაპეულ ადგილებიდან და მიდიან სადღაც შორს, ციმბირში, ახალ ადგილებზე გასაშენებლად და დასაბინავებლად. ამათთვის განსაკუთრებული მატარებლები იყო დანიშნული, რასაკვირველია, ყველაზე უსაძაგლესი, და ამასაც კი დროზე არ აწოდებდენ, დღეობით და ხშირად კვირაობითაც ალოდინებდენ. მეტადრე მძიმე შთაბეჭდილებას ახდენდა ეს სანახაობა ლამეობით. გული კვნესდა, როდესაც ცივ ლამეში გესმოდა ამ ხალხის ხვრინვა, ოხვრა, გულსაკლავი ხველა ავადმყოფისა, დაჟინებული, განუწყვეტელი ტირილი ბავშვის, იქნება მშიერისაც.

მაკვირვებდა და მაცოცხლებდა ეს მოვლენა. ვფიქრობდი, კარგი პატრონი პირუტყვს, საქონელსაც არ მიატოვებს ესე ღვთისანაბრობაზე, და ესენი ხომ კაცნი არიან, ადამიანნი, ქვეყნის მკვებავნი, მისი დედა-ბოძი. არ შენახა და არ გამეგონა ჩვენში ასეთი რამ. მერე უცხო ქვეყნებშიც ბევრი მივლია, ბევრი მინახავს, მაგრამ ამისთანა რამ იქ არაფერი შემხვედრია. უცხოელებისათვის რომ ეს შეამბნა, იმათ უთუოდ ზღაპრად ეჩვენებოდათ და სიცილს მომაყრიდნენ.

ხარკოვს ვუახლოვდებოდით. აქნამდის მთელ ტერიტორიაზე როსტოვიდან მოკიდებული გაშლილია უკრაინა. აქაური ხალხი, რო-

მელსაც მეფის დროს დაცინვით უწოდებდნენ „მალოროსებს“ და „ხა-
ხოლებს“, ბევრათ განირჩევა დიდი რუსეთის ხალხისაგან, „ველიკო-
როსებისაგან“, როგორც ენით ისე ზნე-ჩვეულებით და რამდენადაც
მე შევამჩნიე, გარეგნობითაც. ამათ უფრო მეტი ელფერი ადევთ
აღმოსავლეთის ტიპისა, ვიდრე ველიკოროსებს, რომელთაც მეფის
დროსვე უკრაინელებიც აჯავრებდნენ: დაცინვით „კაცაპებს“ უწოდებ-
დნენ, ე. ი. წვერიან თხებს. კაცაპების სახელწოდება ამით უნდა აიხსნას,
რომ ველიკოროსები წვერს ატარებენ, თვით უკრაინელებს კი წვერი
ყოველთვის მოპარსული აქვთ და ულვაშებს კი გრძლად უშვებენ.
ცოტა მძიმე ხალხია უკრაინელები, ლაპარაკი არ უყვართ. ვაგონ-
ში რომ შემოვიდნენ, ერთ ორ სიტყვას თუ გაიგონებდი მათგან,
თორემ მერე, მიჩუმდებოდნენ, ააბოლებდნენ ჩიბუსს და პირიდან
ალარ იშორებდნენ, გაუთავებლად სწუწნიდნენ. უკრაინელების დასა-
ხასიათებლად ვიამბობთ ერთ ანეგდოტს, რომელიც გზაში გავიგონე
მგზავრებისაგან. ორი უკრაინელი შეხვდა ერთმანეთს, ერთი ქალაქ-
ში მიდიოდა ხარებით შებმული ურმით (ПОВОЗЫ), ხოლო მეორე
ამგვარივე ეკაპაჟით ქალაქიდგან ბრუნდებოდა და აი, მისალმების
შემდეგ, მათ შორის ასეთი ბაასი გააბეს:

- Откель? — ჰკითხავს პირველი.
- С Ромны (ქალაქია), — უპასუხებს მეორე.
- А що?
- Вола.
- Яким цены?
- Двадцать.
- Әге!

— Әге*) და განშორდნენ ერთმანეთს. ამ მოკლე, მოწყვეტილი
სიტყველით იმათ კარგად გაიგეს თავიანთი გულის პასუხი. ე. ი. პირ-
ველმა გააგებინა მეორეს, რომ ქალაქ რომნაში ყოფილა და ხარი
გაუყიდნია ოც მანეთად.

მივდივართ მოსკოვის მიწა — წყალზე. აქ „ველიკოროსების“
ქვეყანაა. ესენი დიდად განირჩევიან უკრაინელებისაგან ენითაც და
შეხედულობითაც. ეს უკანასკნელნი უფრო შავგვრემანნი არიან, „ვე-
ლიკოროსებს“ კი უფრო თეთრი ფერი გადაჰკრავთ. უკრაინელები

- *) — საიღამ?
- რომნიდგან.
- ამბავი?
- ხარი.
- რა ფასად?
- ოცად.
- ეჰე!
- ეჰე!

თუ მძიძე, ცოტა სიმღერის კილოთი ლაპარაკობენ, „ველიკოროსენი“, პირიქით, მაგარი, მტკიცე კილოთი ისვრიან სიტყვებს.

მე მესამე კლასის ვაგონით მივდიოდი. მოგზაურების უმეტესობას შეადგენდნენ გლეხობა, წვრილმანი ჩარჩი მოვაჭრეები და დაბალი ხარისხის მოსამსახურეები. ყურთა სმენად ვიყავი გადაქცეული, მინდოდა გამეგო ამათი აზრი, შეხედულემა ცხოვრების ამა თუ იმ მოვლენაზე, შექეცყო ახალი რამ პოლიტიკურ მოძრაობის შესახებ, რომელიც, ვფიქრობდი, აქ უფრო მძლავრი უნდა ყოფილიყო, ვიდრე ჩვენში. მაგრამ ვხედავდი, რომ ყველას შიში ეტყობოდა. მალლა ხმით ლაპარაკს ერიდებოდა და ლაპარაკის დროს სულ აქეთ-იქით იხედებოდა და თუ სადმე მალლა ხმით ლაპარაკი გაისმოდა, ამ ლაპარაკს ისეთი უცნაური თავისებური დიპლომატიის ბეჭედი ესვა, ან ისეთი საიდუმლოებით იყო მოცული, რომ მათი საუბრისას ვერც თავს გაიგებდი, ვერც ბოლოსა. ამის ნიმუშად ერთს მაგალითს მოვიყვან, რომლის მნახველი ვიყავი შემდეგ პეტერბურღში.

ერთ ცენტრალურ ქუჩაზე ყური მოვკარ ბაასს, რომელიც ჰქონდა შვეიცარს და უფროს მეეზოვეს. მაშინ ეს ორი თანამდებობადიდ რამედ ითვლებოდა დაბალი ხარისხის ადმინისტრაციაში. შვეიცარი, საპარადო ტანისამოსში გამოწყობილი, თავმომწონედ ზის სკამზე შესავლის კარებთან ქუჩაში და ამაყად გასცქერის გამვლელებამომვლელს. აგერ ალაყადის კარებიდგან გამოჩნდა მეეზოვე და აუჩქარებელი ნაბიჯით, დინჯათ მოუახლოვდა შვეიცარს.

— Мое-с Вам почтение-с, Петр Федорович, — ზრდილობიანი მოწიწებით მიესალმა.

— Здравствуйте, Никанор Карнич! — იმავე ზრდილობით მიუგო შვეიცარმა.

— Как живете, можете?

— Благодарим-с! Грех пожаловаться на судьбу!

— Что нового? Петр Федорыч?

— Кажись, ничего.

— Да вот поговаривают о войне. Да еще болтают что-то про заводских ребят: пошаливают, мол, вроде как бунт собираются учинить.

— Оно, конечно того-с, но коли ежели теперича, да примерно сказать, то надо полагать, значит, выходит...

— Та-ак-с! понимаем-с.

ხომ ხედავთ, რა დიპლომატიაა: ერთმა მთელი გროვა სიტყვები წამოროშა და მაინც არაფერი სთქვა გასაგები, ჩაჩქმალა, მეორე კარვად მიუხვდა ამის ეშმაკობას, მაგრამ პირი არ აჩვენა და ცბიერობით უთხრა, მესმისო.

თ ა ვ ი III

პეტერბურგში ჩასვლა. თეთრი ღამეები. აგარაკი პეტერბურგის მახლობლად, ჩერნიშევსკის „Что делать?“ ოგიუსტ კონტის პოზიტიური ფილოსოფია. რუსეთ-ოსმალეთის ომი. პეტერბურგის უნივერსიტეტი. მენდელეევის პირველი ლექცია. მენდელეევი როგორც მეცნიერი. უნივერსიტეტის სხვა პროფესორები: ბუტლერი, ვაგნერი, სეჩენოვი.

ბოლო მოვლო ჩემი ერთი კვირის მოგზაურობას. მივედი პეტერბურგში. მოვესწარ იმ ქალაქის ნახვას, რომლის გამო ასე ბევრი ლაპარაკი გვქონდა. აქ იყო სათავე იმ დიადი მოძრაობისა, რომელმაც ჩვენ ჩავვითრია და სწავლის და ცოდნის სურვილი ღრმად ჩავვინერგა გულსა და სულში. აქ იყვნენ, აქ შემოქმედობდნენ ჩერნიშევსკი, დობროლიუბოვი, პისარევი, აქ დასტიროდა ნეკრასოვის²⁴ მუზა რუსეთის მაშვრალთა და ტვირთმძიმეთა ბედს. იმათი მძლავრი, განწირული სულისკვეთება დღესაც თავს დასტრიალებდა ამ ქალაქს. იმ წყაროს, რომელიც ჩვენ აქამდინ შორიდგან გვიკლავდა სულის წყურვილს, ეხლა სათავეშივე დავეწაფები. დიდებული ქალაქია, მთელი რუსეთის ჭკუა-გონება, ნიჭი და უნარი აქ შეუკრებიან. გარეგნობითაც პეტერბურგმა დიდი შთაბეჭდილება იქონია ჩემზედ. ასეთი სუფთა, მდიდრულად მოკირწყლული ქუჩები, ექვს-შვიდ სართულიანი უზარ-მაზარი შენობები ტფილისში არ მენახა.

სალამოს ჟამი იყო, წავედი ბინის მოსანახად. ნევისა და ლიტინის პროსპექტების კუთხეში ვიშოვე ოთახი. მეხუთე სართულში იყო და ეზოში ჰქონდა გადასახედი. გავიხედე და რა ვნახე: ეზო კი არ იყო, როგორც ჩვენში, არამედ ღრმა ჭა, ოთხივე კუთხივ მაღალი კედლებით შემოზღუდული. შინ გული არ მიდგებოდა. მინდოდა ქალაქი ჩქარა დამეთვალერებინა. გამოვედი გარეთ და პირდაპირ ნევის პროსპექტზე მოვხვდი (ეხლანდელი 25 ოქტომბრისა). აუარებელი ხალხი მიდი-მოდიოდა, ფეხს ძლივ ვუქცევდი. დავიღალე სიარულით და დასასვენებლად აქვე, პროსპექტზე მდებარე პატარა კოხტა ბაღში შევედი. ირგვლივ სულ გრძელი სკამები იყო ჩამწყკრივებული. ბაღის შუა გულში ამართულიყო დიადი ძეგლი. წავიკითხე: ეკატერინე დედოფლის ძეგლი გამოდგა. ბაღის მარცხნივ დიდი მოგრძობ შენობა იყო, მოყვითალო ფერით შეღებილი,— ეს საჯარო

ბიბლიოთეკა აღმოჩნდა: მარცხნივ ქუჩა იყო და ქუჩის იქით უფრო მოზრდილი ბაღი შევამჩნიე, მაღალი, ლამაზი მოაჯირით შემოზღუდული. შიგ დიდი შენობა დავინახე. ეს ეგრედწოდებული ანიჩკის სასახლე იყო თურმე, სადაც იმ ხანად ხელმწიფის მემკვიდრე ცხოვ-

ალ. ყაზბეგი

რობდა სახლობით. ამ ორ შენობის შუა, ეკატერინეს ბაღის უკან, მაღალ სვეტებზე დაყრდნობილი შენობა იდგა, რომლის ზედაპირზე ყალბზე შემდგარი ცხენების ქანდაკებანი დავინახე, თითქოს გასაჭენებლად გამზადებულნი, ხოლო ცხენებს, უკან მდგომი მძლავრ ძარღვიანი ვაჟკაცი გაჭიმული ღვედებით მაგრა იჭერდა და წინ არ უშვებდა. აშკარა იყო, რომ ეს ბერძნების ძველ მითოლოგიიდან ნასესხებია და

ჩრდილოეთს გადმოტანილი. მერე შევიტყე, რომ ეს შენობა ალექსანდრეს თეატრი იყო, სადაც იმ დროს დრამები იდგმებოდა.

არ ვიცი, რამდენს ხანს ვიჯექი აქ და ვერთობოდი ჩემთვის. ახალი სანახაობით, ხოლო შევამჩნიე კი, რომ ბალი თითქმის სრულებით დაცარიელებულიყო. გამიკვირდა, რადგან ჯერ კარგად ნათელოდა, ისე, რომ კითხვა შეიძლებოდა. დაეხედე საათს—თერთმეტი იყო. არ დავიჯერე. ვიფიქრე, მგზავრობაში საათი მომშლია მეთქი. ასეთ ორჭოფობაში ვიყავი, როდესაც დარაჯი მოვიდა ჩემთან და მთხოვა ბალიდგან წასვლა, რადგან ბალის დაკეტვის დროა.

— როგორ, ასე ადრე მეთქი!—გავიკვირვე.

— რალა ადრე, თერთმეტი საათიაო,—მიპასუხა.

— ჯაშ ასე, რომ ნათელია?—ვეკითხები კიდევ.

— თუ დაბნელებას უცადეთ, დილამდინ აქ მოგიხდებათ. ჯდომა, —გაეცინა დარაჯს.

მივხვდი ჩემ გამოშტერებას, —ეს სწორედ გზიდან დაღლილობის ბრალია. სრულიად გადამაფიწყდა, რომ ჯერ კიდევ ივნისია და ამ დროს პეტერბურლში ესრედ წოდებული „БЕЛЫЕ НОЧИ“ (თეთრად ნათელი ღამეები) იცის.

ჩვენი ქვეყნის კაცისთვის ეს სანახაობა გასაოცარია. თერთმეტ საათამდე ისე ნათელია, რომ წიგნი ადვილათ შეგიძლიანთ იკითხოთ, თერთმეტიდგან ღამის პირველ საათამდე ბინდ-ბუნდი დადგება ხოლმე. არც დღის სინათლეა, მაგრამ არც ღამის სიბნელე, ხოლო პირველ საათზე მზე უკვე ყურს ამოჰყოფს ხოლმე.

ამ ბუნების მოვლენას დიდი მნიშვნელობა აქვს რუსეთის ჩრდილოეთის ადგილებისათვის, თითქმის სამი თვის განმავლობაში მზე 19—20 საათს არ ჩადის და მიწას კარგად ათბობს. ეს რომ არ იყოს, იქაური ცივი და სველი მიწა ვერ გათბებოდა და ვერც გამოშრებოდა და, მაშასადამე, ვერავითარ მოსავალსაც ვერ მოიყვანდა.

სწავლა უნივერსიტეტში სექტემბრამდე არ დაიწყებოდა. ამ უზარმაზარ, უცხო ქალაქში, მისი ზაფხულის დახშულ და სულმეზღვრულ ჰაერით, მარტო ყოფნა კი არაფრად იყო სასიამოვნო.

მივაკითხე და გავიგე, რომ ჩვენი კავკასიელები, ვინც დარჩენილიყვნენ ზაფხულად პეტერბურლში, აგარაკად ყოფილიყვნენ გასულნი, უნდა ითქვას, რომ პეტერბურლს ახლოს ბევრი აგარაკებია და არც ურიგოთ არიან მოწყობილნი. არც დიდი ქირა ედოთ, ასე რომ სტუდენტების ღარიბ ჯიბისთვისაც კი ხელმისაწვდომი იყო. მე „Черная печь“-ზე (შავი წყალი) მომიხდა დასახლება. პეტერბურლს თითქმის ზედ აკრავს, მისვლა-მოსვლა ადვილი იყო. ეს ის ადგილია სადაც ამ ასი წლის წინად პოეტი პუშკინი იქნა მოკლული.

ერთი ნაკლი ამ აგარაკებისა, როგორც საზოგადოდ თვით პეტერბურლისა, ის არის, რომ დიდი სინესტეა. სალამოთი ტყეში რომ წავსულიყავით, იქიდგან ისე დასველებულები დავბრუნდებოდით, თითქოს დიდს წვიმას მოესწროს ჩვენთვის გზაში. ქართველობა ბლომად იყო ჩვენ ახლო-მახლოს აგარაკებზედ და ხშირად ვიკრიბებოდით. აქ პირველად მომიხდა წაკითხვა ჩერნიშევსკის რომანის „Что делать“²⁵. მთავარი გმირი ამ რომანის, რახმეტოვი, ბევრს იდეალათ ჰყვანდა დასახული. თუმცა ლურსმებით მოჭედილ საწოლში კი არ იძინებდნენ, როგორც რახმეტოვი სჩადიოდა, მაგრამ სხვა ბევრ საქციელში კი ჰბაძავდნენ მას. აქვე პირველად გავიცანი ოგიუსტ კონტის „პოზიტიური ფილოსოფია“ და მისმა „მეცნიერების კლასიფიკაციამ“ დიდი შთაბეჭდილება იქონია ჩემზე²⁶. აქედგან პირველად ვცანი, რომ ასეთი საგნები მეცნიერებისა, როგორიც არიან, მაგალითად, გეოგრაფია და ისტორია, უნდა შეისწავლებოდნენ მხოლოდ მას შემდეგ, როდესაც კარგად და საფუძვლიანად იქნება შესწავლილი მათემატიკა, ფიზიკა, ქიმია, ატრონომია, ასტრონომია და სხვა საბუნების-მეტყველო საგნები. უამისოდ, ისტორია, მაგალითად, მეცნიერება კი არ იქნება, არამედ უბრალო და უშინაარსო აღნუსხვა მეფეების სახელებისა, ომებისა და სხვადასხვა მითებისა და ანეკდოტებისა. ამ ამბავმა დიდ საგონებელში ჩამავდო, რადგან საშუალო სასწავლებლებში, პირიქით, ისტორიის და გეოგრაფიის სწავლება მესამე-მეოთხე კლასიდგან იწყებოდა, როდესაც არამც თუ ფიზიკა და ქიმია ხსენებაშიაც არ იყო, მათემატიკის დარგიდამაც მხოლოდ არითმეტიკას ვეცნობებოდით და ამასაც კი არა სავსებით.

ავვისტოს მიწურულებში დავბრუნდი პეტერბურლს. ქუჩებში არაჩვეულებრივი მოძრაობაა. ხალხი ჯგუფ-ჯგუფად ბაირალებით დაიარება და მღერის

Шуми Марица, окроставленна.

აი მეორე ადგილას გაისმის:

Мы за братьев, за словян

Честною смертью умрем.

Марш, марш, богатыри, марш!

Раз, два, три,

Чудо, богатыри!

ამას სალდათები გაიძახოდნენ ხმა მაღლა. ეს ხმაურობა და განგაში იმით იყო გამოწვეული, რომ რუსეთმა ოსმალეთს ომი გამოუცხადა ბოლგარების და სერბიელების „განთავისუფლებისათვის“. სტეფორინის „Новое время“ გაჰკიოდა: დაჰკათ ოსმალებს, ამ მტარ-

ვალეებს, ჩვენ მოძმე სლავიანების მტანჯველებს—და თან დასძენდა: ოსმალები უნდა საბოლოოთ განვდევნოთ ევროპიდგან და სტამბოლი ჩვენ უნდა დავიჭიროთ, აია-სოფიაზე ისევ ჯვარი უნდა აღიმართოსო²⁷.

არ ვიცი, ვინ იყო აქ მართალი. გულუბრყვილო სალდათები, რომელნიც გაიძახოდნენ ძმათა—სლავიანთათვის პატიოსნად სიკვდილს, თუ სუვორინი, რომლის მუცლის გვრემა სულ სხვა იყო.

ჩვენ, ქართველ მოსწავლე ახალგაზრდობას, სულ სხვა შეხედულობა გვქონდა ამ გარემოების შესახებ, რადგან არ გვრწამდა რუსეთის მთავრობის გულწრფელობა. სუვორინი უფრო გაბედვით და გულახდილათ ამბობდა იმას, რასაც რუსეთის თვითმპყრობლური მთავრობა ფარისევლურად ჰმაღავდა. რომ ეს ასე იყო, ამას აშკარად მოწმობს ის, რომ რა წამს რუსებმა ბოლგარია დაიჭირეს, მაშინვე რეტროგრადი ჩერკასოვი გაგზავნეს, რომელმაც თავის ყაზახებით და პოლიციით მოისურვა ბოლგარეთში რუსეთის წესრიგი შემოეღო და რუსეთის იმპერიის გუბერნიათ გამოეცხადებინა.

რომ ეს ასე უნდა მომხდარიყო, ჩვენ როგორ მოვტყუვდებოდით? განა ჩვენ ეს წვენი არ ვიწვნიეთ უფრო ადრე? განა თვითმპყრობელური რუსეთი თვალს არ უხვევდა ქვეყანას, როდესაც ირწმუნებოდა,—საქართველოში ჯარებს იმიტომ ვაგზავნი, რომ „ერთმორწმუნე, მართლმადიდებელი ერი“ დავიხსნათ „ურჯულო“ თათრების განადგურებისაგანო? ქართველებისათვის ყველა ამას მოჰყვა ის, რომ ჩქარა მათი ქვეყანა მეფის რუსეთის ორ გუბერნიად გადაიქცა. ამის მნახველნი, ჩვენ რასაკვირველია, ვერ თანაფერძნობდით რუსეთის გალაშქრებას ოსმალეთის წინააღმდეგ, რადგან კარგად გვესმოდა უწმინდური გაზრახვანი მეფის მთავრობისა. იმას სულ სხვა გულის წუხილი ჰქონდა, ბოლგარია და სერბია, მათი თავისუფლება, მხოლოდ სიტყვის მასალა იყო, ოინბაზობა, თვალთმაქცობა. ამიტომაც იყო, რომ ჩვენ აღტაცებით მივეგებეთ იმ ამბავს, როდესაც ოსმან-ფაშამ, ოსმალეთის გენერალმა, მოულოდნელი ხაფანგი დაუგო რუსებს პლევნაში, პატარა ტრიალ მინდორზე მდებარე ქალაქში და მთელი რუსეთის ჯარი დიდ საშიშროებაში ჩააგდო. ხმა გავრცელდა პეტერბურღში, რომ თვით ხელმწიფე ალექსანდრე II, რომელიც არმიაში იმყოფებოდა, კინალამ ტყვედ ჩაუვარდათ ოსმალებს ხელშიო.

დადგა სექტემბერი, ჩქარა უნივერსიტეტში ლექციები დაიწყობა. უნივერსიტეტი ესრედ-წოდებულ ვასილის კუნძულზე იმყოფება. უშნო, ძველებური ორსართულიანი შენობაა, მდინარე ნევის ნა-

პირას, სამეცნიერო აკადემიის გვერდით. მეთვრამეტე საუკუნეში აქ ერთ დროს დედოფალ ეკატერინეს საჯინიზო ყოფილად, მერე ცოტად შეუკეთებიათ და უნივერსიტეტი მოუთავსებიათ, მეცნიერების ტაძარს, რასაკვირველია, მეტი პატივი არ ეკადრებოდა, ვიდრე ჯიშთან ცხენებს. ნევის პირად ფასადზე სულ ათიოდე ფანჯარა აქვს, სიგრძე კი შენობისა თითქოს ნახევარი ვერსტი იქნება. ასე რომ, როდესაც ერთ ბოლოში ლექცია გვითავდებოდა, თუ მეორე ლექცია მეორე ბოლოში იყო, სულ იორღა ცხენივით უნდა გვერბინა, რომ დროზედ მიგვესწრო.

უნივერსიტეტს იმ დროს განაგებდნენ: სწავლის მხრივ რექტორი, პრორექტორი და დეკანები, ხოლო წესრიგის დამცველად იყვნენ ინსპექტორი, მისი თანაშემწენი, ესრედ-წოდებულნი სუბინსპექტორები, და პედლები. ამ უკანასკნელების მოვალეობას შეადგენდა თვალყური ედევნებინათ, რომ უბილეთოდ არავინ შემოსულიყო, და თანაც ზემო ტანისამოსს ჰყარაულობდნენ. მაგრამ ესენი უფრო პალატოების ჯიბეების სინჯვას უნდებოდნენ, ვიდრე მათ უზრუნველყოფობას. და თუ ვინმე წინდაუხედავს ან გულმავიწყარ სტუდენტს ჯიბეში ჩარჩებოდა, როგორმე პროკლამაცია ან სხვა რაიმე საეჭვო, მთავრობის თვალში, წიგნაკი, ეს ნივთიერი საბუთი არანივთიერ განზრახვათა, უსათუოდ ჟანდარმერიას ჩაუვარდებოდა ხელში. ამ სახით ყველა ეს მოხელენი, როგორც ინსპექტორი, სუბინსპექტორები და პედლები უფრო პოლიციის აგენტებათ ჩაითვლებოდნენ, ვიდრე უნივერსიტეტის მსახურებად.

როგორც წინათვე გადაწყვეტილი მქონდა, საბუნებისმეტყველო ფაკულტეტზე შევედი. სანანურადაც არ დამრჩა: ეხლაც ბედნიერად ვსთვლი ჩემს თავს, რომ მასწავლებლად მყვანდნენ ასეთი პროფესორები, როგორც იყვნენ: 1) მენდელეევი, გამოჩენილი ქიმიკოსი, რომელსაც მარტო რუსეთი კი არა, მთელი განათლებული ქვეყანა იცნობს; 2) სეჩენოვი, ფიზიოლოგი, Гордость русской мысли и основатель русской физиологии, როგორც უწოდებს მას დღესაც ცოცხალი და განთქმული ფიზიოლოგი და აკადემიკოსი პავლოვი. ეს ის სეჩენოვი იყო, რომელმაც ამ სამოცი წლის წინად გამოაქვეყნა ერთი პატარა წიგნი სახელად „Рефлексы головного мозга“, სადაც გატარებული იყო იმ დროისთვის მეტად გაბედული დედა აზრი, რომ თავის ტვინია, და არა რა სხვა, სათავე ყველა იმისა, რასაც ჩვენ ადამიანის სულიერ და გონებრივ თვისებას ვუწოდებთ, როგორც, მაგალითად, აზროვნება, მეხსიერება, წარმოდგენა და სხვა. ეს პატარა წიგნაკი დაედვა საფუძვლად იმ მეცნიერებას, რომელსაც ახლა „Рефлексология“-ს უწოდებენ და რომელიც დღეს

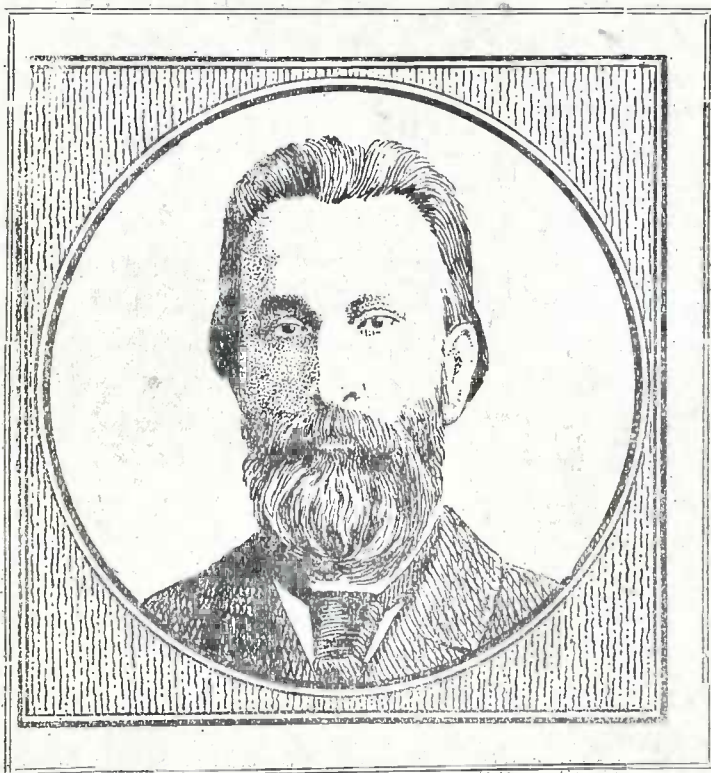
ისეთი ნაბიჯით მიდის წინ: 3) ბუტლეროვი, პროფესორი ორგანიულ ქიმიისა, რომელმაც სრულებით ახალი მიმართულება მისცა ამ მეცნიერების დარგს; 4) ვაგნერი, პროფესორი უმცირესი მიკროსკოპიული ცხოველების ზოოლოგიისა და საუცხოვო ზღაპრების მწერალი. „Кот-мурлыка“-ს პსევდონიმით და სპირიტუზმის მიმდევარი, რექტორი სპირიტუალურ ჟურნალისა.

უნდა მოვიხსენიო კიდევ ბოტანიკის პროფესორი ბეკეტოვი. იმ დროს იგი უნივერსიტეტის რექტორადაც იყო. წარსულ საუკუნის მესამოცე წლებში მასწავლებლად ყოფილიყო ტფილისის გიმნაზიაში და საქართველოს მცენარეობა-კარგად ჰქონდა შესწავლილი. ბევრისა ქართული სახელებიც იცოდა. როდესაც შემთხვევა მოიტანდა, უსათუოდ ქართულად დაასახელებდა, მაგალითად, ქინძს, ხოლო არ იტყოდა კი „ქინძი“, არამედ რუსული კილოთი „კინძა“, თანაც დაატანდა, ქართველები ხპარობენ საკმელებში, როგორც სანელებელს, მაგრამ ვერ ვიტყვი კი, რომ სურნელოვანი სანელებელი იყოსო.

პირველად რომ უნივერსიტეტში მივედი, ერთმა გარემოებამ მიიპყრო ჩემი ყურადღება, გამაკვირვა, რომ შესავალთან მწკრივად იდგნენ მდიდრულად მორთული ეტლები, ძვირუფასი ჯიშისანი ცხენებით შებმული, კოფოზე გაბლინძული მეეტლეებით. ვიფიქრე, თუ ადმინისტრაციასთან აქვთ საქმე ან რექტორთან, მაშინ აქ არ უნდა იდგნენ, იმათ სხვა შესავალი აქვთ ნევის მხრივ. ვუყურებ, უნივერსიტეტიდგან გამოდიან ახალგაზნა ყმაწვილები, ჩასხდებიან ეტლში და მოაქროლებენ, ამავე დროს სხვებიც უნივერსიტეტისაკენ მოაქანებენ გათქვირებულ ჩასუქებულ ცხენებს. შემდეგ ვაკვირე, რომ ყველა ესენი გენერლების, გუბერნატორების და სხვა დიდი მოხელეთა შვილები იყვნენ და საკუთარი ეტლებით მობრძანდებოდნენ უნივერსიტეტში. დარჩებოდნენ ერთ-ორ საათს და ისევ მალე მიეჩქარებოდნენ. ლექციების სმენით თავს არ იწუხებდნენ, უმეტეს ნაწილად იურიდიულ ფაკულტეტზე სწავლობდნენ. მეცნიერებით თავს არ იწუხებდნენ, ან კი რა საჭირო იყო. დიპლომს უსათუოდ მიიღებდნენ და სხვა ყველაფერი ფეხებზე ეკიდათ. გუბერნატორის თუ არა, ვიცე-გუბერნატორის და პროკურორის ადგილები უზრუნველყოფილი იყო მათთვის, მამების „ბაბუშკების“ და „ტიოტუშკების“ შემწეობით.

მოუთმენლად ველოდებით პირველ ლექციას, რომელიც მენდელეევა უნდა წაიკითხოს. აუდიტორია, სადაც ქიმიის ლექციები იკითხებოდა, ოთხას სტუდენტს იტევდა. მაგრამ ხშირად 500—600 სტუდენტიც მოიკრიფავდა ხოლმე თავს. სხვა ფაკულტეტების სტუდენტებიც ბლომად მოდიოდნენ მენდელეევის მოსასმენად. აუდიტო-

რიაში ტევა არ არის. კათედრა წარმოადგენდა გრძელ, ამაღლებულ ადგილს, მოაჯირით შემოვლებულს მთელ სიგრძეზე. ასეთი დიდი იყო კათედრა იმ აზრით, რომ აქ იდგა დიდი დაფა ქიმიური ფორმულების დასაწერად და აქვე უნდა ადგილი ჰქონოდა ლაბორანტს, რომელიც პროფესორს ჰშველიდა ქიმიურ ცდების დროს. ოთახიდან, საიდანაც პროფესორები გამოდიოდნენ კათედრაზე, რამდენიმე კიბე იყო ამოსავალი. აი გაიღო კარი ამ ოთახიდან და ნელის ნაბიჯებით

ივ. ჯაბადარი

ამოვიდა მენდელეევი. გაისმა ქუხილი მთელი აუდიტორიის ტაშის-ცემისა. ჩემ თვალწინ იდგა შუატანზე ცოტა უფრო მაღალი, შუა ხნის კაცი, ოდნავ წელში მოხრილი, მოქერო პატარა წვერულვაშით და ხშირი, ცოტა მოხუჭუჭო თმით, რომელიც თითქმის მხრებამდე უცემდა. მეგონა, ჩემ წინ დგას ძველი დროის იმერელი, გრძელ თმას რომ ატარებდნენ ფაფანაკით. ცოტა მომსხო ტუჩები, სწორი, თითქოს ჩამოსხმული ცხვირი და მოჭროლო ჯვალეები, რომელთაც ოდნავ დალილობის შეხედულობა ჰქონდა. მისი სახე მიმზიდველ და კეთილშობილურ შთაბეჭდილებას სტოვებდა პირველ შეხედვაზე. მანამ ტაშის კერა გრძელდებოდა, მენდელეევი უძრავად იდგა, არც

ერთი ასო მის პირის სახეზე არ ანძრეულა. ფიქრში იყო გართულოდა თითქოს ვერაფერს ჰგრძნობდა, თუ არ მოსწონდა ასეთი დემონსტრაცია, ვერ მიხვდებოდა კაცი. როგორც ვთქვი, პირის მეტყველება არაფერს გვეუბნებოდა.

დაწყნარდა აუდიტორია. მენდელეევი მაშინვე დაიწყო ლექციის კითხვა ისეთი კილოთი, თითქოს სიტყვა შეაწყვეტინეს და ეხლა ხელახლად განაგრძობსო. ხმა ცოტა ბოხი ჰქონდა, მაგრამ არა მკვეთრი, რაღაც დაღლილობა ეტყობოდა. მენდელეევი არ იყო ორატორი; სიტყვები დიდის გაჭირვებით მოსდევდნენ ერთმანეთს, თითქოს მათ მსვლელობას რაღაცა ელობებოდა წინა, რაღაცა იჭერსო. მაინც ყველანი სულგანაბულნი, თვალეზ გაცეცებულნი ვისმენდით მის მძიმედ, ზღაზვნით მომდინარე სიტყვას. რა იყო ამის მიზეზი? ის, რომ მისი სიტყვა მდიდარი აზრებით იყო შეზავებული. მენდელეევი არ ჰგავდა იმ ორატორებს, რომელნიც სიტყვებს სეტყვასავით გაყრიან, ყურს გიყრუებენ და სულსა და გულს კი არა ჰხვდება რა. აქ კი ხედავდი, ჰგრძნობდი, რომ ამ მაღალ დანაოჭებულ შუბლს ქვეშ რაღაც საუცხოვო ლაბორატორიაა მოთავსებული, რომ ამ ლაბორატორიაში შენ თვალწინ რაღაც ისახება, იზრდება და ეს ჩანასახი, შემოქმედებითი ძალით ხორცშესხმულ სიტყვად ქცეული; გველინება, სავსებით იპყრობს შენს ყურთა სმენას და სულსა და გულში გხვდება. გრძნობ, რომ ყოველი მისი სიტყვა შემოქმედების ნაყოფია, რომ ყოველი მისი სიტყვა აზრით არის გაჟღენთილი, შინაარსით დატვირთული, ამიტომ არის მძიმე და ძნელი მათი წარმოთქმა. არც ერთი მისი სიტყვა არ არის ლიტონი, უშინაარსო. ყოველი სიტყვა იგივე აზრია და ასე აზრი მოსდევს აზრს შეუწყვეტლად, როგორც მდინარის ზვირთები ზედიზედ მისდევენ ერთიმეორეს.

Волна на волну набегала,

Волна погоняла воду.

როგორც ამბობს ლერმონტოვი. მენდელეევი კითხულობდა არაორგანიულ ქიმიას. მისი პირველი ლექციის საგანს შეადგენდა გაეცნო ჩვენთვის უმთავრესი საგანი ქიმიის; საფუძველი, რომელზედაც დამყარებულია ეს დარგი მეცნიერებისა.

ჩემ მოგონებათა საგანს არ შეადგენს გადმოგცეთ შინაარსი ამ პირველი ლექციისა და, გარდა ამისა, ძნელი გასაგებიც იქნება მათთვის, ვისაც ქიმია არა აქვს შესწავლილი. მოვიხსენიებ ორიოდ სიტყვით მხოლოდ იმას, თუ რითი განითქვა მენდელეევი სახელი, როგორც მეცნიერმა, მთელ ქვეყანაში. ცნობილია, რომ ის მეცნიერება ითვლება უმაღლეს საფეხურზე ასულად, რომელსაც შეუძლიან

წინასწარმეტყველება, მოვლენათა წინასწარ ხილვა. ასეთია, მაგალითად, ასტრონომია, რომელსაც ცოდნა შესწევს რამოდენიმე წლის წინად გამოიანგარიშოს მზის თუ მთვარის დაბნელება, ამა თუ იმ ვარსკვლავის ჩაქრობა და ახალის გამოჩენა. მენდელეევის მიერ შემუშავებულმა და შედგენილმა, ეგრედწოდებულმა „ელემენტების პერიოდულმა სისტემამ“ შესაძლოდ ჰყო აღმოჩენა ახალი ელემენტებისა ისევე, როგორც ასტრონომია სჩადის. ამ „სისტემის“ წყალობით შესაძლოდ შეიქმნა ახალი ელემენტების აღმოჩენა და სწორედ იმ აღვილას, ელემენტების რიგში, იმ ფიზიკური და ქიმიური თვისებებით, როგორც მენდელეევის ჰქონდა ნაჩვენები თავის სისტემაში. ამ გზით იყო, მაგალითად, აღმოჩენილი ის შესანიშნავი ელემენტი, რომელსაც „რადი“ ეწოდება სახელად.

ქიმიის ლექციების დროს აუცილებელია საცადების გაკეთება. მაგრამ მენდელეევი ამას დიდ მნიშვნელობას არ აძლევდა და არც უყვარდა საცადების თავის ხელით გაკეთება. ამისათვის ასისტენტი ჰყავდა. მაგრამ უნდა გენახათ იმის მოუთმენლობა, ვიდრე საცადი გათავდებოდა. ხანდახან ასისტენტი ჩქარა ვერ მოახერხებდა ხოლმე საცადს,—მაშინ უნდა გენახათ მენდელეევის ბურტყუნი: სწორედ გაჯავრებულ დათვის მოგავონებდათ. უდიდესი თეორეტიკოსი, დიდი პრაქტიკოსიც იყო, საქმის კაცი. რამდენჯერ საყვედურით მიუმართნია ლექციებზე სტუდენტებისათვის; აი რამდენ თაობას გაუვლია ჩემ ხელში და აქამდე ჯერ არ მინახავს, რომ ჩემი გამოზრდილი სტუდენტი ცხოვრების ასპარეზზე გამოსულიყოს და უნივერსიტეტში შექმნილი ცოდნა პრაქტიკულად გამოეყენებინოს. ავიღოთ, მაგალითად, ცხოვრებისა და მრეწველობისათვის ასეთი საჭირო ქიმიური ნივთიერება, როგორიც არის გოგირდის სიმჟავე. ვის ხელშია ამ სიმჟავის წარმოების საქმე? სრულიად უვიც, უსწავლელ ხალხის ხელში, რომელთაც საქმის არა ესმით რა და ვინ იცის, რას და როგორ ამზადებენ. ისინი კი, ვისაც ცოდნაც შესწევთ და ქვეყნის მოთხოვნილება, მისი სარგებლობა ესმით და დაკმაყოფილების უნარიც უნდა ჰქონდეთ, ისინი შორს გაუბიან საქმეს და კანცელარიებს აფარებენ თავს.

მენდელეევი ამერიკაში იყო მივლინებული პენსილვანიის ნავთის წყაროების გასაცნობად და შესასწავლად. დაბრუნებისას ლექცია წაგვიკითხა. იმისი მუდამ მომქმედი, დაუდგომელი ჰკუა-გონება მართო ნახვას არ დასჯერდა და თავისებური ნიჭიერებით ღრმად შეხედა საქმეს. მაშინ წარმოსთქვა მან თავისი შესანიშნავი, კოსმიური თეორია ნავთის წარმოშობის შესახებ და შეადარა ამერიკის ნავთის წყაროები ბაქოსას. დიდს იმედებს ამყარებდა ბაქოს-

ნათხე, დიდ სიმდიდრეს ჰხედავდა ბაქოში და დიდ მომავალსაც უქაღიდა მას. მხოლოდ აუცილებლად საჭირო კია—ამერიკული ცოდნა, ამერიკული მოწყობილება და ამერიკელების უნარი მუშაობისა შევიძინოთ ჩვენცაო.

„И тогда,—სიამაყით ამბობდა მენდელეევი,—мы можем не только осветить но и смазать всю Европу“.

ამ უკანასკნელ სიტყვაზე მთელ აუდიტორიას სიცილი წასქდა, თვით მენდელეევს კი წარბიც არ შეუხრია. საქმე იმაშია, რომ სიტყვას „смазать“ ორგვარი მნიშვნელობა აქვს. რუსულად: „смазать“—ნიშნავს მანქანებისათვის თუ ეტლების თვლებისათვის წასასმელ ნივთიერებასაც და სილის გარტყმასაც.

მენდელეევი გაბედული კაცი იყო და არასოდეს და არავის ერიდებოდა თავისი აზრი და შეხედულება ხმა მალლა გამოეთქვა. ბევრი ბრალსა სდებდა, რომ პოლიტიკაში რეტროგრადულ აზრებს მისდევსო, სტუდენტების მოძრაობას არ თანაუგრძნობს, განს უდგებაო. რამდენადაც მე ვიცნობ მენდელეევს იმის ლექციებით და მის ლიტერატურულ ან ფილოსოფიურ ნაწერებით, ზემოდ ნათქვამ ბრალდებაში მართალი მხოლოდ ის არის, რომ მას მართლაც არ უყვარდა ფუქსავატი, ზენაქვენა და უშინაარსო ლიბერალობა. არ მოსწონდა აგრეთვე სტუდენტების მუდმივი ღელვა და არეულობები. მერე რატომ არ მოსწონდა? არა იმიტომ, რომ ის მთავრობის მომხრე იყო, რეტროგრადი. პირიქით, მაშინდელი წესწყობილება იმას ძალზე სძულდა. ცხოვრების შეცვლა, მისი წინ-სვლა მის წმინდათა წმინდას შეადგენდა. მხოლოდ სხვა გზას ადგა მენდელეევი ამის მი-სალწევად. კაცობრიობის სვებედს, მისი ცხოვრების უსწორ-მასწო-რობას მხოლოდ მეცნიერება გადასწყვეტსო. მენდელეევს პირიდგან ეს უაზროდ ამოსროლილი, ლიტონი სიტყვა არ იყო. მას სწამდა მეცნიერების ყოვლად შემძლებლობა. მეტადრე დიდს იმედებს ამყარებდა ქიმიის წინმსვლელობით წარმატებაზე. როგორც ღრმა მცოდნე ქიმიისა და შორსმჭვრეტელი, მენდელეევი ჰხედავდა, რა დევ-გმირული ნაბიჯით მიდის წინ ქიმია. მას ისე, როგორც გერმანიის გამოჩენილს ქიმიკოს ლიბიხს, ღრმად სწამდა, რომ დადგება დრო, და იქნება არც ისე შორს იყოს ეს დრო,—როდესაც ქიმია შესძ-ლებს ლაბორატორიაში ხელოვნურად მოამზადოს ყველა ის, რაც საჭიროა ადამიანის კუჭის დღიურ საკვებად. საკმარისი იქნება ლა-ბორატორიაში დამზადებული სულ რამდენიმე აბი მიიღოს ადამიანმა ყოველ დღე, რომ კუჭის მოთხოვნილება სრულად უზრუნველ ჰყოს. მაშინ კაცობრიობა თავისთავად განთავისუფლდება იმ მძიმე ტვირ

აქისაგან, რომელიც დღეს აუტანელ შრომის სახით კისერზე აწევს ლუკმა პურის საშოვნელად. აი მენდელეევის რწმენა, რომელიც მას ასულდგმულებდა და ამხნეებდა.

მეტყვი, ეს ოცნებააო, უნიადაგო ფანტაზია, თუნდაც ლამაზი და კეთილშობილურიო. მე ამას ვერ ვიტყვი. აი მაგალითები. ჩემი პეტერბურღში ყოფნის დროს, სანათურად მხოლოდ კარტოფილის სანთელი და კეროსინი ვეჭონდა. ფიზიკა კი იმას სცდილობდა, რომ ამ სანათურების მაგიერობა ელექტრონს გაეწია. მაშინ ამასაც ოცნებათ სთვლიდენ, მაგრამ ხომ ვხედავთ, რომ ეს ოცნება დღეს სინამდვილეთ გარდაიქცა.

მეორე მაგალითი. კიბალჩიჩს, ალექსანდრე მეორის მკვლელობის ერთ-ერთ მონაწილეთაგანს, გამოგონილი ჰქონდა თურმე ჰაერში საფრენი მანქანა. დაწვრილებითი სქემა და ნაწილების შემადგენლობაც მოემზადებინა, მაგრამ განხორციელება ვერ მოასწრო, რადგან სიკვდილით დასჯა ჰქონდა გარდაწყვეტილი. სიკვდილის წინ ეთხოვნა, რომ ყველა ეს მასალა, რომელიც მას აქვს, გადასცემოდა მენდელეევს დასამუშავებლად და განსახორციელებლად. ბევრი მაშინ ეჭვის თვალთ შეხვდნენ კიბალჩიჩის იდეას, და უნიადაგო ოცნებათ სთვლიდნენ. თვით მენდელეევი, ეს ჭკუის და ცოდნის ბუმბერაზი ამბობდა თურმე, იდეა კარგიაო, მაგრამ მეცნიერების დღევანდელი განვითარება ნებას არ გვაძლევს ამ იდეის განხორციელებისათვისო²⁵.

რა დიდმა ხანმა გაიარა მას აქეთ და აი დღეს ხომ ყველა საკუთარი თვალთა ხედავს, რომ კიბალჩიჩის ოცნება სინამდვილეთ გამოდგა, და მხოლოდ იმიტომ, რომ იმის ოცნება მეცნიერებაზე იყო დაყარებული.

მენდელეევის კერძო ცხოვრებიდან არ შემოძლია არ მოვიხსენიო ერთი მისი უცნაური თავისებურება. მას ძალიან უყვარდა ჩემოდნების გაკეთება. დიდ წარმატებასაც მიაღწია თურმე ამ ხელობაში. მრავალგვარ ახალ ფორმას იგონებდა, შიგნით სხვადასხვა მოწყობილებას მართავდა, ახალგვარ საკეტავებს სთხზავდა. რაწამს სამეცნიერო მუშაობას თავს დააღწევდა, გატაცებით შეუდგებოდა ჩემოდნების კეთებას. და მერე ამ ჩემოდნებს საჩუქრად უგზავნიდა თავის მეგობრებს და ნაცნობებს.

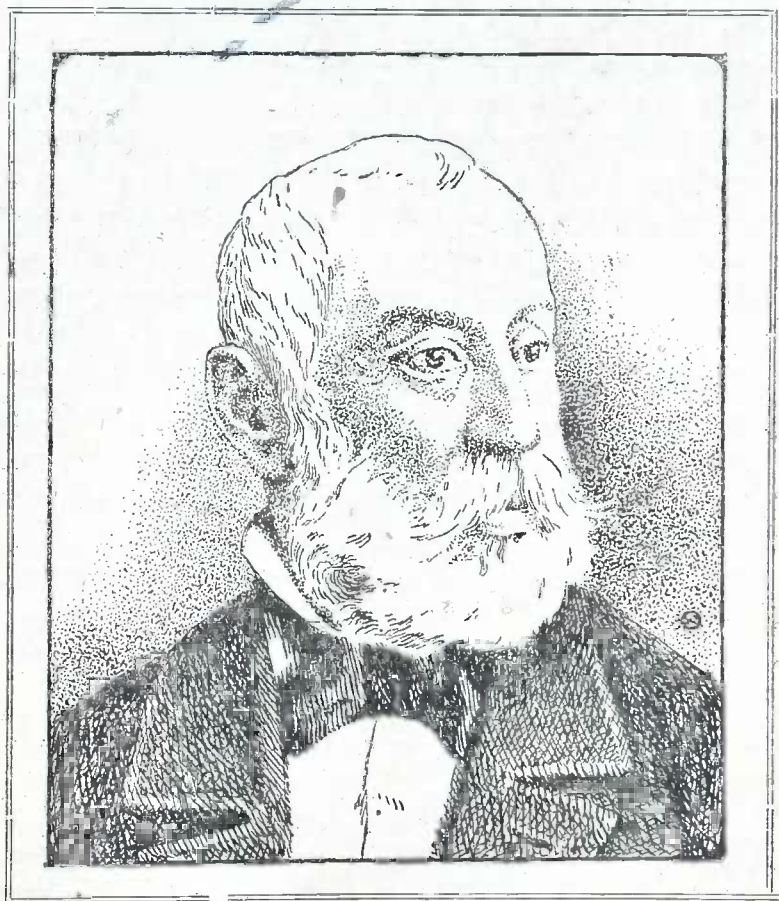
ორიოდეთ სიტყვა უნდა ითქვას მენდელეევის ბიოგრაფიიდან. ზემოდ მოვიხსენიე, რომ მენდელეევს გარეგან შეხედულობით ცოტა ქართველის იერი გადაჰკრავდა. ბევრი ოხუნჯობდა, რომ წარსული საუკუნის პირველ ხანებში იმერეთიდგან ერთი ვილაც მინდელი იყო გადასახლებული ციმბირში, ქალაქ ირკუტსკში, და შესაძლებელია, მენდელეევი იმის ნაშვილარი იყოსო. ამას აქ ვიმეორებ, რასაკვირ-

ველია, როგორც უმანკო ბავშურ ფანტაზიას. ნამდვილი აქ მხოლოდ ის არის, რომ მენდელეევი მართლა ციმბირელი იყო. ქალაქ ირკუტსკიდან, სადაც მისი მამა გიმნაზიის დირექტორი ყოფილა. მენდელეევის მამა დიდი ოჯახის პატრონი ყოფილა, თექვსმეტი შვილი ჰყოლია და ჩვენი ქიმიკოსი მენდელეევი. სწორედ მეთექვსმეტე ყოფილა, ნაბოლაჟარი. ამ ფაქტს აქ ვიხსენიებ, როგორც ღირსშესანიშნავს ბიოლოგიის მხრივ. ამბობენ, რომ სიბერეში ნაშობი შვილისუსტია ყოველ მხრივ, როგორც ფიზიკურად, ისე გონებრივად: როგორც ზემოდ ნათქვამიდან დაინახავთ, მენდელეევი ამ შეხედულებას არ ამართლებს. იქნება ხალხის ძველის-ძველი შეხედულება უფრო მართალი იყოს. ხალხი ზღაპრებში ნაბოლაჟარს შვილს, მართალია, „დურაჩოკს“ (სულელი) უძახის, მაგრამ შემდეგ კი აშკარავდება, რომ ეს დურაჩოკი ბევრად სჯობს უფროს ძმებს ჭკუითაც და მოხერხებითაც და ჯანის გამძლეობითაც.

ორგანიულ ქიმიას კითხულობდა ბუტლეროვი. ეს სულ სხვა ტემპერამენტის პროფესორი იყო. მენდელეევი კათედრაზე რომ გამოვიდოდა, დადგებოდა ერთ ადგილას ცოტად წინ წამოწეული, ხელებს კათედრას დააბჯენდა და ისე კითხულობდა. ბუტლეროვი, პირიქით, სულ მოძრაობაში იყო. ტანში გაჭიმული დაიარებოდა წინ და უკან, ხან თითებსაც კი აატკაცუნებდა, და ლაპარაკობდა. ამის ლაპარაკი მჩქეტარე შადრევანს მოგაგონებდათ! დიქცია, სიტყვის გამოთქმა, საოცრად მკაფიო ჰქონდა და ერთი სიტყვა მეორეს ისე გარკვევით მოსდევდა, გეგონებოდათ ძაფზე მარგალიტებს აგებსო. დაფაზე რომ ქიმიურ ფორმულების წერას დაიწყებდა, ისე ჩამოასხამდა, ისე მიიბამდა ერთ ფორმულას მეორეს, თითქოს ყურძნის ჯაგნები ჩამოუკიდიაო. თან მოგვიბრუნდებოდა და გვიხსნიდა, აი ვწერ ფორმულას ამა და ამ ქიმიურ ნივთიერებისას, შედგენილს ამა და ამ პირვანდელ ელემენტებისაგან, ახლა ზოგიერთ ელემენტს ადგილს ვუცვლი, წინ და უკან დავსვამ, მივიღებთ ახალ ქიმიურ ნივთიერებას, რაც თავის ფიზიკური და ქიმიური თვისებებით სრულიად აღარ წააგავს პირველსო.

საცადებს ბუტლეროვი თითონ აკეთებდა და უნდა გენახათ, რა შრომით, რა მოხერხებით! გეგონებოდათ, ხელში რალაც ჯადოსნური ჯოხი უჭირავს და იმით მოქმედობსო. მიუხედავად ყველა ამ ღირსებათა, ბუტლეროვი მაინც ისეთ დიდ შთაბეჭდილებას არ ახდენდა, ისე არ გვხიბლავდა, როგორც მენდელეევი. რითი უნდა ავხსნათ ეს? მგონია იმით, რომ ბუტლეროვი, ეჭვს გარეშე, ნიჭიერი კაცი იყო, მაგრამ მას აკლდა ის, რაც ასე უხვად ჰქონდა მომადლებული მენდელეევს, ამაში იყო მისი იღუმალი, მომხიბლავი ძალა.

მაინც ბუტლეროვს დიდი ღვაწლი მიუძღვის ორგანიულ ქიმიის განვითარებაში. ბუტლეროვი და გერმანიის გამოჩენილი მეცნიერი-ქიმიკოსი კეკულე, უნდა ჩაითვალოს მოთავედ და სულის ჩამდგმელად იმ ახალ მიმართულებისა ამ მეცნიერების დარგში, რომელმაც

დიმ. ყიფიანი

საკვირველი სისწრაფით წასწია წინ ორგანიული ქიმია და დიდი ნაყოფიც გამოაღებინა.

ორგანიული ქიმიის წყალობით შესაძლებელი შეიქმნა, მაგალითად, ისეთი საღებავი წამლის მომზადება, რომელსაც წინად მხოლოდ ბუნება იძლეოდა. ვაგეგონებათ, რა დიდი შემოსავლიანი საქმე იყო ჩვენს კავკასიაში ენდროს მოყვანა, რომელიც საუცხოვო საღებავს იძლეოდა. და აი, ქიმიის შემწეობით შესაძლოდ შეიქმნა ამ საღებავის ხელოვნურად მომზადება და ენდროს მოყვანა სრულებით მოისპო.

ასავეთქებელი ნივთიერების მომზადებაც, რომელსაც დღეს

ასეთი დიდი მნიშვნელობა აქვს ავიაქიმიაში და ბევრ სხვა მრეწველობის დარგში, როგორც მოძრავ ძალას, აგრეთვე შესაძლო შეიქმნა ორგანიულ ქიმიის წყალობით.

ბუტლეროვის დასახასიათებლად უნდა მოვიხსენიოთ, რომ იგი იყო საუკეთესო მეფუტკრე. ფუტკრის მოშენების საუკეთესო თეორეტიკოსი, იგი პრაქტიკულადაც მისდევდა ამ საქმეს. თავის მამულში, ყაზანის გუბერნიაში, დიდძალი ფუტკარი ჰყავდა თურმე მოშენებული.

მეტად უცნაური და თავისებური იყო პროფესორი ვაგნერი. დაბალი ტანისა, მოგრძო, წინ წამოწვდილი პირისახით, მელოტი, მხოლოდ კეფაზე ცოტაოდენი დარჩენილი, მხრებამდე დაშვებული თმით, და ღრმად, თითქოს რაღაც სოროში, ჩავარდნილი, შავი, მუქი შუშებიანი სათვალეებით დაფარული თვალებით, რომლის ვერც ფერს და ვერც გამომეტყველებას ვერ შეამჩნევდი, ამასთან მუდამ გრძელ და ძველ სერთუკში ჩაცმული, — წარმოიდგინეთ ეს გარეგანდ სურათი და თქვენს წინაშე წარმოსდგება ვაგნერი, პროფესორი, ლიტერატურაში ცნობილი „КОТ-МУРЛЫКА“-ს ფსევდონიმით და რედაქტორი ჟურნალ „სპირიტუალისტის“, სადაც ამის ფანტაზიის ზენაფრენას საზღვარი არ ჰქონდა. ვაგნერი კითხულობდა უმცირეს ცხოველთა ბიოლოგიას. წვრილი ხმა ჰქონდა. მაგრამ ძლიერ მალაღი და მწივანა. დაიწყებდა და დაწვრილებით აღგვიწერდა ცხოვრებას, ზნეჩვეულებას ისეთი ცხოველებისას, როგორიც არის „გოლოტური“, მედუზა, და მრავალი სხვა. აქაც ფანტაზიას ფართო ადგილი ეჭირა და ეს უფრო იქცევადა ჩვენ ყურადღებას, ვიდრე ანატომია და ფიზიოლოგია ამ პაწია შეუმჩნეველ ცხოველებისა. აგერ უცბად შესწყვეტდა კივილს და დაბალის, ჩუმის, თითქოს მომაკვდავის ხმით, მოგვმართავდა: „ბატონებო“. მიჩვეულნი ვიყავით და ვიცოდით, რას ნიშნავს ეს ხმის შეცვლა. აქ ზოოლოგია თავდებოდა და ფილოსოფია იწყებოდა, ფილოსოფია თავისებური, ვაგნერისებური, მაგრამ მაინც საინტერესო.

მოვიყვან ერთ მაგალითს. გვიკითხავდა ლექციას პოლიპებზე, რომელნიც კალონიებათ სცხოვრობენ, საერთოდ მუშაობენ და ამის წყალობით ისეთს ახალშენებს აწყობენ, როგორიც არიან ხშირად უზარმაზარი კუნძულები. და აი, ჩვეულებრივად დაუმდაბლა ხმა და გაისმა მისი „ბატონებო“ ისეთი კილოთი, რომლის გადმოცემა ქალღმრთელ ყოვლად შეუძლებელია, თუმცა მეტად დამახასიათებელი, და გააბა ბაასი: ეხლა შევადაროთ პოლიპების ცხოვრება კაცობრიობისას. რა გზას უნდა დაადგეს კაცობრიობა თავის ცხოვრების გასაძლიერებლად და უკეთ მოსაწყობად? რა სჯობს: ინდივიდუა-

ლური, თუ კოლექტიური, შეერთებული შრომა, მუშაობა? დიდხანს იმპერმეტყველა, მაგრამ მალე ფაქტების გზას ასცდა, ოცნების ბადეში გაება, რაც უფრო შეეფერებოდა მის ბუნებას. ამხელად კი, ბოლოს მაინც იმითი გადასწყვიტა, რომ კაცობრიობა მიემართა კოლექტივიზაციისკენ და სოციალიზმი დასძლევს ინდივიდუალობას. თუმცაო,—დაჟმატებდა, ისიც უნდა ითქვას, რომ ცხოველები, ინდივიდუალის გზით მიმავალნი, ხშირად დიდს წარმატებას აღწევენ თავიანთი ცხოვრების განვითარებაში. ზოოლოგია ამის შესახებ ბევრს მაგალითს გვაძლევსო. ასე ორჭოფად თავღებოდა მეტნაწილად მისი „ბატონებო“-ს ფილოსოფია.

როგორც ზემოდ მოვიხსენიეთ, ფიზიოლოგიას კითხულობდა პროფესორი სეჩენოვი—მამამთავარი რუსული ფიზიოლოგიისა. სეჩენოვი შუათანა, შნოიანი ტანის კაცი იყო. სახე ნამდვილი ტიპიური რუსული ჰქონდა. დამჯდარი, მშვიდი, ჩუმი ხასიათის კაცი იყო. ლექციაზე უბრალო პიჯაკში მოდიოდა. კათედრაზე არ ავიდოდა, დადგებოდა დაფის წინ და იქ კითხულობდა ნელის, დაბალის ერთფეროვანი ხმით, ამ დროს ნიბლია ჩიტს მოგაგონებდა, ხეზე რომ შემოჯდება და წყნარის ერთნაირი ხმით გააბამს გალობას. სეჩენოვის კითხვის დროს ერთგვარი შეყვარებული პოზა ჰქონდა: ერთ ხელს პიჯაკის უბეში ჩაიდებდა, მეორე ხელის ნიდაყვით ზედ დაეყრდნობოდა, ცერსა და სალოკ თითს ტუჩებზე მიიდებდა და ასე წყნარი მდინარესავით მოდუღუნებდა მისი სიტყვები. და ამ პოზას შესცვლიდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ დაფაზე მოუხდებოდა რისიმე დაწერა ან ჩვენება, მაგალითად, თუ სისხლის ტრიალზე იყო ლაპარაკი, დაფაზე გარკვევით დაგვიხაზავდა მთელ გზას, რომელზეც უნდა გაიაროს სისხლმა ადამიანის სხეულში, დაწყებული გულიდან თითის ფრჩილებამდე და მისი უკანვე დაბრუნება გულისკენ. აქვე დამზადებული იყო მიკროსკოპები პრეპარატებით, რომლის საშუალებით შეგვეძლო საკუთარის თვალთ გვენახა სისხლის ტრიალი.

მაგრამ ეს არ კმაროდა, საჭირო იყო გამოგვეკადნა ყველა ეს ცოცხალ არსებაზე. ამისთვის განწირულნი იყვნენ საწყალი უმწეო ბაყაყები და უბედური ძაღლები. მოკვლა არ შეიძლებოდა, რადგან მკვდრის ჩხრეკა-ძიება ანატომიის საქმეა, ჩვენ კი ვსწავლობდით ფიზიოლოგიას; ე. ი. სიცოცხლის მოვლენათა კანონებს. მაშასადამე, უნდა მიგვემართა ეგრედწოდებულ ვივისეკციისათვის, ე. ი. ცხოველების ცოცხლად დაჭრისათვის. მაგრამ ეს არც ისე ადვილი იყო. ბაყაყი ხომ ყოვლად უმწეოა, მაგრამ ისიც არ დაგნებდებოდა ცოცხლად ჭრას და ტანჯვას, ძაღლზე ხომ ნულარას ვიტყვით. მიზნის მისაღწევად ერთი გზა გვქონდა—ვწამლავდით ცხოველებს. ამისთვის

ვხმარობდით ერთგვარ საწამლავს, რომელსაც კურარე ჰქვია. ა კურარეს საოცარი თვისება აქვს: მოქმედობს მხოლოდ კუნთებზე, სხეულის დანარჩენ ასოებს უვნებლად სტოვებს. უნდა გენახათ საბრალო ბაყაყები: თვალები დაჭყეტილი აქვთ, გიყურებენ რაღაც გაოცებით და თითქოს შებრალებასა გთხოვენ. მაგრამ მეცნიერებამ შებრალებისა არა იცის რა. ვჩხვლეთ, ვჭრით, ვგრძნობთ, რომ ტანჯვას ვაყენებთ, მაგრამ საბრალო ვერასგზით თავს ვერ უშველის: ყოველგვარი მოძრაობის უნარი დახშული აქვს, დამბლად არის ჩავარდნილი. მახსოვს ასეთი მაგალითი: ძალი უნდა გაგვეჭრა იმის შესასწავლად, თუ როგორ მუშაობენ ცხოველის და, მაშასადამე, ადამიანის შიგნეული ორგანოები, როგორიც არის გული, კუჭი, თირკმელები და სხვა. მოვწამლედი საბრალო პირუტყვი კურარეთი: მოძრაობა მოესპო, გაქცევა და კბენა აღარ შეეძლო. მაგრამ გრძნობა ტანჯვისა, ტკივილისა არ დაეხშო. საშინელი სანახავი იყო: რა მწუხარებით შემოგვეცქეროდა თავის ჰქვიანი თვალებით! თითქოს შემწეობას და შებრალებას გვთხოვდა. პირი მაგრად ჰქონდა აკრული, მაგრამ იმისი ღმუილი მაინც გულს გვიგმირავდა.

სეჩენოვი პირადად არასოდეს არ დაესწრებოდა ხოლმე ამ საზარელ საცადებს. აგვიხსნიდა ლექციაზე ყველაფერს, რაც უნდა გამოგვეცადა, და გვეტყობდა, ჩემი ასისტენტი გიხელმძღვანელებთ, მე კი მაგის ყურება არ შემძლიანო, და წავიძლოდა.

თ ა ვ ი IV

უნივერსიტეტის ცხოვრება 70-ან წლებში. მოძრაობა სტუდენტებს შორის. „Народная воля“. შეხვედრა რევოლუციონერ სუხანოვთან. კავკასიელი მანუჩაროვი. უნივერსიტეტის სასაბუღალტრო. ჟანდარმები და სტუდენტები. ნეკრასოვი და მისი ლექსები. ნეკრასოვის გარდაცვალება და გასვენება. ნეკრასოვი კუბოში. დოსტოვესკისათვის სიტყვის შეწყვეტინება ხალხის მიერ.

უნივერსიტეტის ცხოვრება ჩემ დროს დაუდგრომელ ზღვის ლელვას ემსგავსებოდა. სტუდენტობაში რაღაც არაჩვეულებრივი მოძრაობა იყო, ლელვადნენ, მთავრობას ხშირად უკმაყოფილებას უცხადებდნენ. უნივერსიტეტის ასეთი მოძრაობა გამოძახილი იყო იმ მოძრაობისა, რომელიც მაშინ დაიბადა მთელ რუსეთში. სათავეში ამ მოძრაობას „ნაროდოვოლცები“ უდგნენ. იმათა ჰქონდათ აქვე, პეტერბურგში, საიდუმლო სტამბა, საცა იბეჭდებოდა გაზეთი „Народная воля“²⁹ და აგრეთვე პატარა წიგნაკები და პროკლამაციები. ამ პროკლამაციებში თხოვნა კი არ იმყოფდა, არამედ მოთხოვნილება, პირდაპირი, პირახდელი წინადადება ამა თუ იმ ცვლილების შემოღების შესახებ. თანაც მუქარას უთვლიდნენ, რომ თუ ამათ ამხანაგების მიმართ დევნას, სასტიკ სასჯელებს თავს არ მიანებებენ, ესენიც ამ გზას დაადგებიან და არ მოერიდებიან არც მინისტრების და არც თვით ხელმწიფის მოკვლას, რომ ეს მუქარა ლიტონი და ფუჭი სიტყვები არ იყო, იმათ დაამტკიცეს კიდევც.

ყველას ეხსომება ის ამბები, რომელიც ჩემ დროს მოხდა: 1) საქმე ვ. ზასულიჩისა, რომელმაც „გრადონაჩალნიკს“ დამბაჩა ესროლა და დასჭრა³⁰, 2) ჟანდარმების შეფის მეზენცევის მოკვლა დღისათ, სატახტო ქალაქის შუა გულში³¹, 3) სოლოვიოვის განზრახვა ხელმწიფე ალექსანდრე მეორის მოკვლისა, მისივე სასახლის წინ, მისი აშკარა და ილუმინალი შპიონების და აგენტების თვალწინ³², 4) გაბედული საქციელი ხალტურინისა, რომელმაც აფეთქება მოახდინა საზამთრო სასახლეში, და თუ ხელმწიფე და მთელი მისი ოჯახობა გადარჩა, მხოლოდ იმის წყალობით, რომ უცხოელ სტუმრების მოლოდინში, სადილმა ნახევარი საათით დაიგვიანა³³.

„Народная воля“ არ მალავდა, რომ ყველა ეს მათი პარტიის საქმე იყო და შემდეგში უარეს უნდა მოელოდეთო; სტუდენტობა და მათი უკეთესი ნაწილი საზოგადოებისა ტაშს უკრავდენ ამათ

გაბედულობას და თავგანწირვას. მთავრობა და მისი დამქაშები კბილებს აკრატუნებდნენ ღ რეპრესიებს უმატებდნენ. სტუდენტები თანაგრძნობას უცხადებდნენ „Народная воля“-ს არა მარტო სიტყვით, არამედ საქმითაც. ბევრნი თანამშრომლობდნენ ჟურნალში და ზოგიც ტერორისტულ მოქმედებაშიც იღებდა მონაწილეობას. მახსოვს ასეთი ფაქტი.

ქიმიურ ლაბორატორიაში ვმუშაობდი, სადაც ანალიტიკური ქიმიის შესასწავლად პრაქტიკულად ვვარჯიშობდით. ვაკეთებდი ეგრედწოდებულ სიმპტიურ მელანს, რომელსაც ის თვისება აქვს, რომ ამ მელნით ნაწერი ქალაქს სრულიად არ ეტყობა, ვეგონებათ უბრალო, სუფთა ქალაქიაო. მაგრამ დაიჭირეთ ერთ წუთს სანთლის ალზედ და დანაწერი ცხოვლად, ნათლად წარმოგიდგებათ თვალწინ. გაივლის ცოტა ხანი და ნაწერი ისევ გაქრება, ხელში ცარიელი ქალაქი შეგარჩებათ. ამ მელანის მოსამზადებლად იხმარება ქიმიური ნივთიერება — კობალტის მარილი. მელანი არ გამოძლიოდა კარგი, კობალტი ხან ნაკლები მოძლიოდა ხან გადაჭარბებული. ჩემს ახლოს მუშაობდა ერთი მაღალი ტანის, სასიამოვნო შესახედავი, ცოტა ფერმიმკრთალი ახალგაზდა აფიციერი, მეზღვაურთა მუნდირში, სიცილით შემომძახა: რაო, არ გეპუებათო? მომიახლოვდა, შეზავებაში შემომეშველა, და საუცხოვო მელანი გამოვიდა. შევამჩნიე, რომ ანალიტიკურ ქიმიასი დიდად გამოცდილი და დახელოვნებულია და ის მიკვირდა მხოლოდ, ჩვენთან რილასთვის დაიარება მეთქი. ვგონებ, რომ ამის აქ მუშაობას და საზოგადოდ უნივერსიტეტში სიარულს სულ სხვა მიზანი ჰქონდა. მხოლოდ კარგა გვიანი, როდესაც ალექსანდრე მეორეს მკვლელები დასაჯეს, გავიგე, რომ ეს ჩვენი თანამუშაკი სუხანოვი იყო, ის სუხანოვი, რომელიც კიბალჩიის შევლოდა ასაფეთქებელ ყუმბარების მზადებაში. რასაკვირველია, ამასაც არ ასცდა კიბალჩიის ბედი, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ კიბალჩიი ჩამოახრჩვეს, სუხანოვს კი, როგორც აფიციერს, ის პატივი დასდეს, რომ დაღრჩობის მაგიერ, დახვრეტით გამოასალმეს წუთისოფელს³⁴.

საზღვარგარეთიდანაც ბევრი ჩამოდიოდა იმ დროს რევოლუციის მომხრე, დროებით უცხო ქვეყნებში განდევნილი ან გაქცეული. რადგან პოლიციის დევნისა ეფუქრებოდათ, ამიტომ ერთ ბინაზე ღამეობით არ რჩებოდნენ და სხვადასხვა ალაგას ათენებდნენ. ერთმა ამხანაგთაგანმა სამი ღამე გაატარა ჩემთან. საწოლს, როგორც იყო, ვუხერხებდით სახლის პატრონების შემწეობით. მახსოვს ამ ჩემ მელამურე სტუმრის გვარი, მგონი მანუჩაროვი იყო, კავკასიელი, მშვენიერი ხმა ჰქონდა და გულითაც მღეროდა. პირვე-

ლად ამისგან გავიგონე ფრანგული რევოლუციონური სიმღერა „მარსელიოზა“, რამაც დიდი შთაბეჭდილება იქონია ჩემზედ. მერე ცოცხლად დამარხულთა შორის ესეც მოჰყვა განთქმულ შლისელბურლის ციხეში, სადაც ქლექად ჩავარდა და იქვე ამ ქვეყანას გამოესალმა.

უნივერსიტეტში სასადილო იყო, სადაც სტუდენტობა ხშირად იყრიდა თავს და კრებებსაც მართავდა. აქვე მოჰქონდათ ყოველგვარი აღკრძალული წიგნები, გაზეთები და პროკლამაციები. ხშირად მღეროდნენ ისეთ სიმღერას, რომელიც მთავრობისაგან აღკრძალული იყო. ეს ამბავი, რასაკვირველია, არ გამოეპარათ პედელების მახვილ ყურებს და ამათგან ეცნოთ სუბინსპექტორებს. ესენი დაუყოვნებლივ გაჩნდნენ სასადილოში და იეზუიტური მოწიწებით მიჰმართეს სტუდენტებს:

— ბატონებო, აქ სიმღერა არ შეიძლება, თქვენ თითონაც ხომ კარგად იცით.

— ჩვენ კი არა ვმღეროდით, ვგალობდით. პობედონოსცევის სიკვდილის ამბავი მოგვივიდა და პანაშვიდი გადავიხადეთ იმის სულის მოსახსენებლად. ბოდიშს ვიხდით, რომ ღვდელი ვერ მოვიწვიეთ³⁵.

სუბინსპექტორმა შეურაცყოფად მიიღო ასეთი დაცინვა და მუქარით წავიდა: რექტორს უნდა მივმართოთ მთავრობასთან დასასმენადო. მე კარგად ვიცი, რომ თქვენ აქ პროკლამაციებსაც ჰკითხულობთო.

აქ კი სტუდენტებმა უსტვინეს, კიჟინა დასცეს, და კუდამოძუებულმა სუბინსპექტორმა კარებს მიაშურა.

მართლაც და საქმეს მსვლელობა მისცეს, მხოლოდ რექტორი იმას ეცადა, რომ უნივერსიტეტის გარეშე არ გამჟღავნებულყო. შესდგა პროფესორების სამართალი, რექტორის და ინსპექტორის თანდასწრებით. პასუხისგებაში მიცემული იყო სასადილოს გამგე, მეოთხე კურსის სტუდენტი, გვარად ალექსეევი, რომელიც შემდეგ პროფესორად იყო, მგონი, ხარკოვის უნივერსიტეტში. ალექსეევი ნიჭიერ სტუდენტად ითვლებოდა, კარგი ორატორი იყო, და როგორც სტუდენტები, ისე პროფესორები დიდის პატივით ეპყრობოდნენ. აი, ამ ალექსეევს გადაუწყვიტეს ერთი კვირით დაპატიმრება. დამწყვდეული იყო უნივერსიტეტის შენობაში. როდესაც სასჯელი გადინა და გამოვიდა, გვიამბობდა სიცილით: ნეტავი კიდევ მეტ ხანს ვყოფილიყავი სატუსალოშიო. რა მიშავდა, ოთახი კარგი, ნათელი მქონდა, წიგნებს არ მაკლებდნენ და საქმელ-სასმელს რექტორის სამზარეულოდან მაწვდიდნო!

იმის დასაანახად, თუ რა უღმობელად ექცეოდნენ ჟანდარმები სტუდენტებს, მოვიყვან შემდეგ მაგალითს. ერთი ღარიბი სტუდენტი, გვარად რუდნევი, რომელსაც ბედმა გაუღიმა და ადგილი იმოყვ ერთ პანსიონში, ჟანდარმის უწყებამ დაატუსაღა. საბაბად ის მოუდეს, რომ ერთი სტუდენტის წერილში, რომლის საქმეც ამ დაწესებულებაში სწარმოებდა, ამ რუდნევის გვარი იყო ნახსენები, როგორც გიმნაზიის ამხანაგისა. ორი თვე საპრობილეში დაიჭროს, და, რადგან ამას არაფერო დანაშაული არ აღმოუჩნდა, გაანთავის სუფლეს. როდესაც რუდნევიმ პკითხა, რაზნდ დამტანჯეთ ორი თვე და, რად მოჩისპეთ ადგილი, რომელიც ლუკმა პურს მაჭმევდაო, ასე უპასუხეს უტიფრად: მადლობა შესწიოე ღმერთს, რომ აქედგან ცოცხალი მიდიხარ, შენ სტუდენტი ხარ და ეს საკმაოა ჩვენთვის, რომ გაგვრისოთ უპასუხისმგებლოდო. ეს სტუდენტი ჩემი ერთკურსელი იყო და ვიცოდი, რომ ძალიან ღარიბად ცხოვრობდა. თვეში ექვსი მანეთი მოსდიოდა კაიდლანაც და ეს იყო მისი საცხოვრებელი. რაკი პანსიონში ადგილი დააკარგვინეს, ერთ ოალაც სარდაფში კუთხე ეჭირა და აქ ცხოვრობდა და მეცადინეობდა აახეგრად მშიერ-მწყურვალე.

უნივერსიტეტის სასადილოში ხშირად მოდიოდა ამბები პოეტ ნეკრასოვის ავადმყოფობის შესახებ. ეხლანდელი თაობა ვერ წარმოიდგენს, რა იყო იმ დროს ნეკრასოვი ჩვენთვის. მთელი მოზარდი ახალგაზნობა, მთელი ინტელიგენცია იმის ლექსებით იყო გატაცებული. მახსოვს, თხუთმეტი თუ თექვსმეტი წლისა ვიქნებოდი, რომ მანგლისში აგარაკად ყოფნის დროს, ხელში ჩამივარდა ჟურნალი „Отечественные записки“³⁶, სადაც დაბეჭდილი იყო პირველი ნაწილი პოემისა: „Кому на Руси жить хорошо?“ მთელი კვირა ხელიდგან არ დამივდია ჟურნალი, პოემა რამდენჯერმე გადავაკითხე და ისეთს სიამოვნებას მაგრძობინებდა, რომ მეხსიერებაში დრმად ჩამებეჭდა და მთელი ნაწყვეტები ზეპირად შემეძლო მეთქვა. ეხლაც კი, თუმცა ბევრმა ხანმა გაიარა მას აქეთ, ბევრი ადგილი ამ პოემისა ზეპირად მახსოვს.

სტუდენტობას ხომ პუშკინიც დავიწყებული ჰყავდა და სულ ნეკრასოვი ადგათ პირზე. ასე წარმოიდგინეთ, სტუდენტების ჩვეულებრივ საღამოზე, სადღაც, ადგილი ჰქონდა ეგრედწოდებულ „მერტვეცკაიას“ ე. ი. სტუდენტების იმ ზომამდე დათრობას, რომ მკვდრებივით ეყარნენ ხოლმე, ად ამ საღამოებზე ტრადიციულ „Gaudeamus igitur“-ს *) მაგიერ გაისმოდა ნეკრასოვის ლექსებისა

*) „მოდო, ვიმხიარულეთ“. ეს ლექსი ლათინუო ენაზე იყო დაწერილი.

დაუბოლავებელი სიმღერა. მეტადრე შშირი და საყვარელთ იყო სიმღერად ლექსები პოემიდგან: „Размышления у парадного под'езда; განსაკუთრებით შემდეგ ადგილებს მღეროდნენ გულსაკლავი კილოთი:

Выидь на Волгу, чей стон раздается
Над великою русскою рекою!
Этот стон у нас песней зовется...

და შემდეგ:

Волга, Волга! весною многоводной
Ты не так заливаешь поля,
Как великою скорбью народной
Переполнилась наша земля—
Где народ, там и стон... эх, сердечный!

Что же значит твой стон безконечный?
Ты проснешься-ль исполненный сам,
Иль судеб повинуюсь закону,
Все, что мог, ты уже совершил,
Создал песню подобную стону
И духовно на веки почил?

ასეთი ნაღველით დასტიროდა ნეკრასოვი ხალხის შავ ბედსა და ასეთივე ნაღველი იყო ჩაქსოვილი სიმღერის ჰანგში. ტყუილად ხომ არ უწოდებდნენ ნეკრასოვს „მაშვრალთა და ტვირთ მძიმეთა“, ჩაგრულთა და დევნილთა პოეტს. ამათ ბედს აუ დასტიროდა, პირიქით, მჩაგვრელთა, მუქთა-მკამელთა, ხალხის სისხლის მწოველთა ბანაკში დაშხამულ ისრებს სტყორცნიდა; ამიტომაც იყო, რომ მის მუზას ეწოდებოდა სახელად: მუზა რისხვისა და მწუხარებისა; მუზა შურისძიებისა და დრტვინვისა.

და აი ეს ნეკრასოვი ისე მძიმედ ავადმყოფი შეიქმნა, რომ იმის მორჩენა სათუო გახდა. სტუდენტებისაგან თითქმის ყოველდღე დელეგაცია მიდიოდა, ამბის შესატყობად და სურვილის გამოსათქმელად, რომ მალე კარგად გამხდარიყო. ნეკრასოვი დიდად ნასიამოვნები რჩებოდა ასეთი ყურადღებით სტუდენტების მზრივ. დატანჯული და წამებული საშინელი სნეულებისაგან, ნეკრასოვი მაინც გულს იმაგრებდა და სტუდენტებს სწერდა საკუთარის ხელით:

„А и в горе жить,
Не кручину быть“

ყველა ვატყობდით, რომ ნეკრასოვის სიცოცხლისკენ პირი აღარ ჰქონდა. ეს თვით ნეკრასოვმაც იგრძნო და ხელმეორედ სწერდა სტუდენტებს:

Нет, не поможет мне аптека,
Ни мудрость опытных врачей!
Зачем мне мучить человека?
О, небо! смерть пошли скорей.

ეს ხელნაწერები სასადილოს კედელზე იყო გამოკიდული და ყველა დიდის ნაღვლით და მწუხარებით კითხულობდა.

დეკემბრის ბოლო რიცხვებში ნეკრასოვი გარდაიცვალა. სტუდენტები ემხადებოდნენ მისი დიდებულად დამარხვისათვის. ზოგი ამ აზრსაც კი გამოსთქვამდა, რომ ესარგებლათ ამ შემთხვევით და სასაფლაოზე დემონსტრაცია მოეხდინათ, მაგრამ უმეტესობამ მოითხოვა, ეს აზრი უკუგდებულყო ნეკრასოვის ხსენების პატივსაცემად.

დილა ადრიან ბასეინის ქუჩის № ლიტეინის პროსპექტის კუთხე, სადაც „Отечественные записки“-ს რედაქცია იყო და ნეკრასოვიც ცხოვრობდა, ხალხით გაივსო. სჭარბობდა უფრო სტუდენტობა. ამ ადგილიდან „Новодевичий монастырь“-ამდე, სადაც მიცვალებული უნდა დასაფლავებულიყო, დიდი გზა იყო გასავლელი, ხუთ ვერსტამდე მანძილი იქნებოდა. ამიტომ ადრე უნდა მომხდარიყო გამოსვენება. სტუდენტებს სწადდათ ხელით წაეღოთ კუბო, მაგრამ ეს შეუძლებელი შეიქმნა. დიდი ყინვა იდგა, ნამდვილი დეკემბრის ყინვა. კუბო კატაფალკაზე დადგეს: სტუდენტებმა და პროფესორებმა ხელი ხელს ჩაჰკიდეს და დიდ მანძილზე გაჭიმული წრე შეადგინეს, რომ წესი და რიგი დაეცვათ და იქ მყოფი ხალხი არ შეწუხებულიყო. პოლიცია ახლოს არ მოუშვეს. მხოლოდ შორი ახლოს მოგვდევდნენ თვალყურის სადევნებლად, რომ სტუდენტობამ რაიმე უწყესობა არ მოახდინოსო.

შორ გზას, წირვის გადახდას ეკლესიაში, ანდერძის აგებას, გრძელ სიტყვას, რომელიც ეკლესიაში წარმოსთქვა მღვდელმა გორჩაკოვმა, ღვთისმეტყველების პროფესორმა უნივერსიტეტში, დიდი დრო მოუხდა. აქ, ეკლესიაში, პირველად ვნახე კუბოში ნეკრასოვი. მისი ცოტა მოგრძო, მრავალტანჯული სახე დღესაც თვალწინ მიდგას. თითქმის ბინდი იყო ჩამომდგარი, რომ მიცვალებული გამოასვენეს ეკლესიიდან. მანამ საფლავში ჩაუშვებდნენ, რამოდენიმე სიტყვა იქნა წარმოთქმული. პირველად გამოვიდა გამოჩენილი მწერალი დოსტოვესკი, შედგა ამაღლებულ ადგილას და რაღაც მიხრწნილი, დასწეული ხმით, ასე დაიწყო სიტყვა: ჩვენ წინაშე მდებარე განსვენ-

Handwritten notes and signatures at the bottom of the page, including the name "სტუდენტები" (Students) and other illegible text.

ნებულმა ნეკრასოვმა დიდი ადგილი დაიჭირა ჩვენ ცხოვრებაში პუშკინის შემდეგ, რომელსაც დღემდე მაღალი, მიუწვდომელი ადგილი უჭირავს. აქ დოსტოევსკის სიტყვა შეაწყვეტინეს ყვირილით: „არა, ნეკრასოვი უფრო მაღლა სდგას, უფრო მაღლა!“ დოსტოევსკის რაღაც უნდა ეთქვა, თითქოს თავი უნდა ემართლება, მაგრამ ხმა ამო-

ილია ჭავჭავაძე

ილო თუ არა, მიაძახეს: უფრო მაღლა, უფრო მაღლა! Выше, Выше! ისედაც უსისხლო, გაცრეცილი, დანაოკებული სახე უფრო გაუფითრდა; დაეღრიჯა. დოსტოევსკი საბრალო სანახავი იყო. მერე ველარ შევაძინე, როგორ ჩამოვიდა ძირს და ჩაიმალა ხალხში. იმის გასაგებად, თუ ასე შეუბრალებლად რად მოეპყრო დოსტოევსკის სტუდენტობა, უნდა ითქვას, რომ დოსტოევსკიმ იმ დროს სახელი გაიტეხა, როგორც სტუდენტების, ისე მოწინავე ინტელიგენციის თვალში. ამის მიზეზი იყო: პირველი ის, რომ ამ დროს მისი რექტორობით და მთავარ თანამშრომლობით გამოდიოდა ყოველკვირეული ჟურნალი, სახელად „Дневник“, სადაც გამოსთქვამდა ისეთ

აზრებს, რომელიც მაშინდელ მთავრობის რეტროგრადების შეხედულებას საფუძვლით ეფუძვებოდა; მეორედ კიდევ ის, რომ ამ ხანებში გამოვიდა მისი ახალი რომანი „Белый“, სადაც ახალგაზდობის ახალი მიმართულება, მისი რევოლუციონური მისწრაფებანი, სასაცილოდ იყო აგდებული და უარყოფითი ნიშნებით დახასიათებული. სტუდენტობამ ეს ვერ აპატია დსოტოვესკის, მით უმეტეს, რომ მის დიდს ნიჭს დატყვევებულნი ყავდა მკითხველი საზოგადოება და მის აზრს და ნათქვამს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა³⁷.

უკვე ბნელოდა, როცა უკანასკნელი მიწა მიაყარეს ნეკრასოვის საფლავს, და ხალხი დაიშალა. მივიხედ-მოვიხედე, ჩვენები აღარავინ იყო. წასულ-წამოსულიყვნენ. დავლობდი, ძალიან დაღლილად ვგრძნობდი ჩემს თავს. ფიქრობდი, „კონკაში“ ჩავჯდები და ცოტას შევისვენებ მეტი. კარგად მახსოვდა, რომ ჯიბეში ხუთ კაპეიკზე მეტი არ მქონდა, თავი ვინუგეშე. ტენზოლოგიურ ინსტიტუტამდე როგორმე მივალ ფეხით და იქიდგან კი მისვლა ჩემ ბინამდე ღირდა მხოლოდ შაური, ე. ი. სწორედ ის თანხა, რომელიც მე ჯიბეში მეგულებოდა. მივჩანჩალდი ტენზოლოგიურ ინსტიტუტამდე. აქ „კონკის“ მოლოდინში ჩემი თანხების კვლევა-ძიებას შევუდექი. წარმოიდგინეთ ჩემი სასოწარკვეთილება, როდესაც ჩემი შეთხელებული ჯიბეები გადავატრიალ-გადმოვატრიალე და ორი კაპეიკის მეტი ვერა აღმოვაჩინე რა. შაურზე ფიქრს თავი მივანებე. ეხლა მთელი ჩემი ფიქრი და ზრუნვა იმაზე იყო მიმართული, რომ ერთი კაპეიკი როგორმე აღმომეჩინა. ეს დიდი ბედნიერება იქნებოდა ჩემთვის, რადგან სამ კაპეიკადაც შემეძლო შინ მისვლა. უნდა გითხრათ, რომ მაშინ „კონკები“ ორ სართულიანი იყო: ქვემოთ, დახურულში, შაური ღირდა, ხოლო ზემოდ, ღია უსახურაო ბანზე, სამი კაპეიკი. მართალია, ყინვა იყო დიდი, მაგრამ ამას ვინ დაგიღვედა, ოღონდ დალილ-დაწყვეტილ ფეხებისთვის ცოტაოდენი შესვენება მიმეცა. ერთხელ კიდევ გულმოდგინეთ შევუდექი ბედ-იღბლის გადამწყვეტ კაპეიკის ძებნას, მაგრამ რას ეძებ, რაც არ შეგინახავს! დავემორჩილე ჩემს ბედს და ფილოსოფიით ვინუგეშებდი თავს: ისეც ხომ გამოვიარე და ვნახე: აბა რა არის კაპეიკი, ხშირად ქუჩაში ფეხს წამოკრავ და თავსაც არ შეიწუხებ, რიმ წელში მოიხარო და დასწვდე ასაღებანდ. ეხლა კი ჩემ თავზე, თუ უფრო ფეხებზე, გამოვცადე, თუ ხანდახან რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონია აღამიანის ცხოვრებაში კაპეიკსაც.

ღამის ათი საათი იქნებოდა, რომ რის კაი-ვაგლახით ჩემი დალილ-დაწყვეტილი ფეხები შინ მივატრიე.

მთავრობის მიერ დადგენილი წესით, რომელიც დადგინდა 1880 წელს. სილის გარტყმა განათლების მინისტრ საბუროვისათვის.

თ ა ვ ი V

ლოგენძა ტახტის მემკვიდრის ლიბერალის შესახებ. სტუდენტების წასვლა ტახტის მემკვიდრესთან პეტრიციისგან დასაცემად. სახანების მიერ სტუდენტთა დემონსტრაციის დამატრახება და გათავისუფლება. წლიური აქტი პეტერბურლის უნივერსიტეტში 1880 წელს. სილის გარტყმა განათლების მინისტრ საბუროვისათვის.

სტუდენტობაში გაფრცხლებული იყო აზრები, არ ვიცი კი რაზედ დამყარებული ვიზირი მემკვიდრე, შქმდეგმდ ხელმწიფე ალექსანდრე III, ლიბერალიზმი და მზადაა, ხალხს ყოველგვარი შეღავათი და რეფორმები მისცესო. თანტაზიის აღმშფრენას გზას აძლევდნენ და უფრო მეტსაც ამბობდნენ, ვითომ მემკვიდრე მომხრეა კონსტიტუციისაო. ვიქორებ, არ ვიცი რაზე იყო ეს აზრი დამყარებული. სხვათა შორის ასახელებდნენ იმას, რომ მემკვიდრეს დიდად უყვარს მწერალი სალტიკოვ-შჩედრინი და გულმოდგინეთ კითხულობს ყველა იმის ნაწილებსაო. სალტიკოვ-შჩედრინი ხომ სატირიკოსი იყო, რომელიც მზა ზოგავდა აზრების, რა დიდი ადგილიც ღინდა სკეროდა მთავრობის იერარქიაში, და მწვავე და სუსხიან მათრახებს აწნავდა. თვით ხელმწიფის გვარეულობასაც არ ერიდებოდა და ბევრ მხრთაღ და გესლთა სავსე სიტყვასთა უძღვნიდა ჩოლმე. რისკვირველდაც ხმათ შესახებ წერა რუსეთში არ შეიძლება, მაგრამ ყველა ასეთი ნაწერე საზღვარგარეთ იბეჭდებოდა და რუსეთში კონტრაბანდით შემოდიოდა და ყველაზე ადრე, რასაკვირველია, სტუდენტებს უყვარდებოდა ხელში. შჩედრინი დიდი ოხუნჯი იყო და ხშირად ეტყოდა თურმე თავის მეგობრებს: მემკვიდრე ერთგული მკათხველია ჩემი ნაწერებისა და ეს გარემოება დიდად მათიქრებსო, ვაი თუ სასახლეში ხუმარას თანამდებობაზე მიმიწვიონ და დამავალონ რომ მემკვიდრეს გასართობად ჩემი ნაწერები ვუკითხოვო. მაშინ ხომ, როგორც სასახლის მოხელემ, თავი უნდა დავანებო მწერლობასაც და რუდაქტობასაცო (ნეკრასოვის სიკვდილის შემდეგ შჩედრინი ითვლება აურ. „Отечественные записки“-ს რედაქტორად).

იქნება ეს თანტაზიური ზღაპარი-ანდაზა ჰქონდა სარჩულად სტუდენტების აზრს მემკვიდრის შესახებ ამის გამოკვლევას არ გამოვუდგები. მხოლოდ ის კი ფაქტად რჩება, რომ სტუდენტებს მემკვიდრის ლიბე-

იოვანოვი

რალობა სწამდათ. ამ რწმენით, თუ სხვა რაიმე მოსახტრებით,—არ ვიცი, ის კი იყო, რომ სტუდენტებმა გადასწყვიტეს პირადად წასულიყვნენ მემკვიდრესთან და პეტიცია გადაეცათ სხვადასხვა პოლიტიკური შეღავათებისა და ადმინისტრაციის უკანონო მოქმედებათა შეზღუდვის შესახებ.

მოწვეული იყო დიდი კრება. გაცხოველებული სჯა და კამათი იყო პეტიციის შინაარსის შესახებ. მალე გაჩნდნენ აქვე ინსპექტორი და სუბინსპექტორები. იმათ თხოვნას და ბრძანებას, რომ კრება დაშლილიყო, ყურადღებას არავინ აქცევდა. მოიწვიეს რექტორი, რომელიც თავის ჩვეულებრივი გულკეთილობით ურჩევდა სტუდენტებს მიეტოვებინათ ეს საქმე, რადგან კარგი არაფერი გამოვა და უბედურობა კი, შეიძლება, დიდი დატრიალდესო. გატაცებულნი თავიანთი აზრით, სტუდენტები არ უსმენდნენ რექტორს და ასე უბასუხებდნენ: რა მოხდება? სალდათებს შემოიყვანთ უნივერსიტეტში და ხიშტებით დაგვერევიანო?

— შეიძლება ეგრეც მოხდეს, ნაღვლიანად ეუბნებოდა რექტორი.

— ვიცი, კიდევ მეტი იქნება: გამოიწვევთ ყაზახებს, არტილერიას, უნივერსიტეტს ალყას შემოართყავთ, ყუმბარებს დაუშენთ და გარეთ რომ გავალთ, ყაზახების მათრახებს ვერსად წაუვალთ. ეს იქნება, სხვა ხომ არაფერი? ამით ვერ შეგვაშინებთ.

ამ დროს შემოვიდა ხელმეორედ ინსპექტორი. ხელში რალაც ქალაღლი ეჭირა და გვითხრა, აი ეს არის მინისტრისგან მივიღე ეს მოწერილობა და გთხოვთ დაიშალნეთ და თქვენ საქმეს შეუდგეთ. წინააღმდეგ შემთხვევაში უნივერსიტეტში პოლიცია იქნება შემოყვანილი, რომ ეს უკანონო კრება ძალით იქნეს დაშლილიო. ეს ნაპერწკალი საკმარისო იყო, რომ სტუდენტობა აფეთქებულიყო.

— სტყუით, არ გვჯერა, როდის მოგივიდათ ეგ ქალაღლი, გვაჩვენე,—შეპყვირეს ინსპექტორს ერთხმად.

ინსპექტორი შეკრთა, გაფითრდა და ქალაღლს ხელიდან არ უშვებდა.

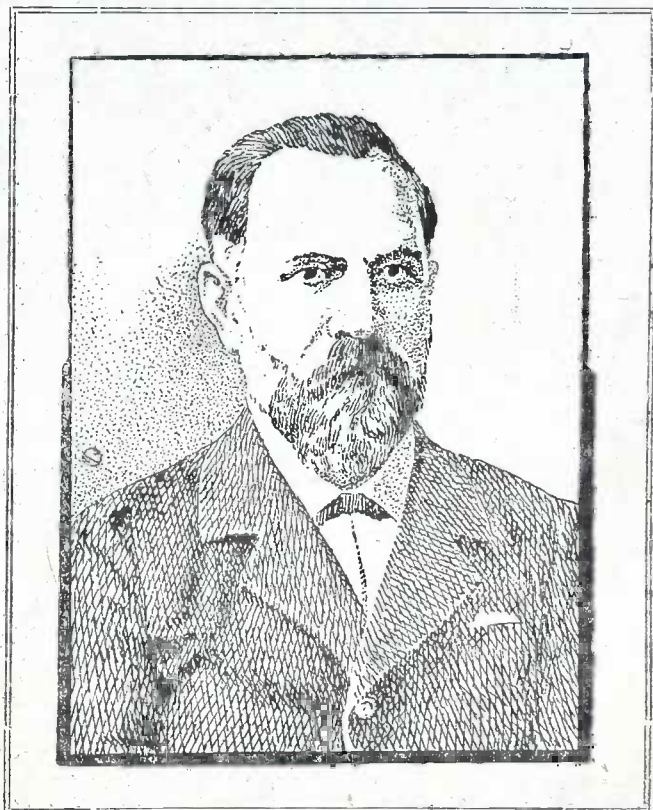
ამ დროს გამოვიდა წინ სტუდენტი, მგონი ზუბოვი იყო მისი გვარი, კარგი ორატორი, ცხარე, შეუპოვარი, გამბედავი და კრების მოთავე, მოულოდნელად მიჰვარდა ინსპექტორს და ხელიდან გამოჰგლიჯა ქალაღლი. წაიკითხა და მიაძახა კრებას:

— გვატყუებენ. ქალაღლი ხელმოუწერელია, აქ არის შეთხზული!

გაისმა ფიცხლავ ყიყინა და მუქარა: გაღის, გაღისთ აქედგან, თქვე მატყუვრებო, ოინბაზებო!

ინსპექტორმა კუდი ამოიძუა და ფეხმარდად კარებისაკენ გასწია. ამაღაც თან გაჰყვა.

ბევრი აღარ ახანეს. ამოდენა ხალხმა იხუვლა, ქუჩაში გავიდა და გაემგზავრა მემკვიდრის სასახლისაკენ. გზაში დანიშნულ ალაგას უნდა შემოერთებულიყვნენ სტუდენტები საექიმო აკადემიისა, ვიბორგის მხრიდან, და სამთო ინსტიტუტისა, ვასილის კუნძულიდან. სა-

გრიგოლ ყიფშიძე

მი ხილით შეიძლებოდა მდინარე ნევაზე გადასვლა: ნიკოლაევის, სასახლისა და ლიტეინისა. მივადექით ჯერ ერთ ხიდს, მერე მეორეს. მესამეზე აკადემიის სტუდენტები უნდა გასულიყვნენ, — და პირს კატაკი გვეცა: ყველა ხიდები შეკრული იყო, ორთავე მხარეს გაღმა-გამოღმა ქვეითა ჯარები და ყაზახები იდგნენ. ზოგმა მაშინვე უკან დაიწია, რადგან ამ შეიარაღებულ ძალას ხელდახელ უიარაღოთ ვერ შეეებოდნენ.

ზოგმა კი, ვინც უფრო გატაცებული ხასიათის იყო, არ დაიხია და სცადა ძალით ჯარების გარღვევა და ხიდზე გადასვლა. ძვირად დაუჯდათ ეს ცდა! ჯერ ყაზახებმა მათრახებით დასერეს და მერე

ადმინისტრაციამ პეტერბურლიდამ განდევნა, ასეთივე ბედნიერებით ტენოლოგიურ ინსტიტუტის სტუდენტებს, რომელთაც ხიდი არ ჰქონდათ გამოსასვლელი და მის გამო მჩუქსროთ მემკვიდრის სასახლესთან მისვლა. მხოლოდ ამიტაც მემკვიდრის მაგიერ გაუმასჭინდლდენ ყაზახები.

ამ გვარად, შეიქმნა ორი ბანაკი: ერთის მხრივ — ახალგაზრდობა, სტუდენტობა, მეორეს მხრივ — მთავრობა შეიარაღებული ძალით. პირველი გამოდიოდა და საბრძოლველ იარაღად ჰქონდა მხოლოდ „გული წმინდა“ და „სული წრფელი“, მეორის ერთადერთი ფარხმალი იყო ხიმტი და მათრახი. მაგრამ ეს უკანასკნელნი ბრძანი იყვნენ და უხეშნი. ბრძანო! ცეცხლს ჰქრობდით გარეგნულ და ის კი ვერ დაგენახათ, თუ სად იყო სათავე ამ ცეცხლისა. უფიცნო! უხეშად სდევნიდით ახალგაზრდობას და იმას კი აღარ უიქრობდით რომ ახალგაზრდის ბუნება ლერწამსა ჰგავს, რომელიც შეგიძლიათ გადაჰგრიბოთ, მაგრამ იგი წელში ისევ შალე გაიმართება. ქვევრს, სადაც ახლად დაყენებული ლეინო სდულს, სარქველს მაგრად არ დახურავენ, პირიქით, სასულესაც აძლევენ, რომ ლეინის დუღილს ხელი არ შეუშალონ, თორემ სარქველსაც აჰგლეჯს და ლეინოც გადმოიღვრება. ასეთივეა ბუნება ახალგაზრდობისა, რასაკვირველია, ჯანმრთელისა, ჯანღონით სავსისა და ღია დასწეულბულისა, დავრდომილისა. და რომ შეაჩინდელი ახალგაზრდობა ჯანსაღი იყო, მხნე და გამძლე, ეს შემდეგში საქმით დამტკიცდა. მე თვითონ ბევრის მნახველი და გამგონი ვიყავი, მაგრამ წვრილმან ფაქტებს აღნუსხვას არ გამოვუდგები. აღვნიშნავ მხოლოდ უფრო თვალსაჩინოს და ღირსშესანიშნავს.

უნივერსიტეტში ყოველ წლივ იმართებოდა ხოლმე ვგრედწოდებული წლიური აქტი, ე. ი. უნივერსიტეტის მთავრობა ანგარიშს იძლეოდა უნივერსიტეტის ცხოვრების და თავის მოქმედების შესახებ, წლის განმავლობაში. აი ერთი ამისთანა აქტი იყო გამართული 1879-1880 წ. კარგად აღარ მახსოვს, აქტი იმართებოდა ჩვეულებრივ უნივერსიტეტის ესრედწოდებულ „სააქტო ხალაში“. ეს ხალა წარმოადგენდა დიდს ორსართულიან დარბაზს. ზემო სანათურებთან დარბაზს შემოვლელი ჰქონდა ირგვლივ ფართე ბალკონი მოაჯირივით. აქტს ყოველთვის დიდძალი ხალხი ესწრებოდა, რომელთა შორის, სტუდენტთა რ პროფესორთა გარდა, გარეშე საზოგადოებაც ბლომად იყო. ამ აქტს, სხვათა შორის, ეწვიენ საპატიო წევრებ, მათ შორის გამოჩენილი მოგზაური, პრეფერალსკი, და განათლების მინისტრი, ქაბუროვი, რომელსაც თან ახლდნენ სამინისტროს წარჩინებული მოხელენი.

დარბაზში ტევა არ იყო. შესავალ-გამოსავალი გზაც კი ესტრადამდე, სადაც პროფესორები და უნივერსიტეტის სხვა წარმომადგენელნი იყვნენ, — სტუდენტებით იყო გავსებული. რაღაც არაჩვეულებრივი მოძრაობა, ემჩნეოდა სტუდენტობას, რაღაც ჩუმი ლაპარაკი, ჩუროხული ისმოდა. ყურში მოგვარია, რომ ბალკონზე შეღობი-
ვი³⁹ და პეროესკაია⁴⁰ არიანო. დიდად მინდოდა მათი ნახვა, მაგრამ როგორ ავიღოთ? ზევით, კიბე ისე ღყო გაქვდილი, რომ ხელის განძრევაც ვერ შევიძლებოდა. შეძლებ კი მომიხდა მანქანა შელიანოვის და პეროესკაიას ნახვა. მხოლოდ სწავ ადგილას და სხვა ვაღიძვრებაში, რაზედაც ქვემოლ შექნება ლაპარაკი.

დავბრუნე ისევ დარბაზში. პროფესორი წლიურ ანგარიშს კითხულობდა ერთ სმასედ. სიჩუმე იდგა. შეცრად რაღაც ტყაცუნთ გაისმა, გვერდებოდათ ცილიცამ მაგიდას სახაზავი მფრხე დაარტყავო. მსაღე შევიტყეთ რაც მოხდა. ვიროცემ სილხ გვარტყა მინისტრს საბუროვს. შეიქმნა ჩოჩქოლი, ხალხი აირ-დაირია. ზოვმა გასავალ კარებს მიაშურა, ზოგი ესტრადის ახლოს აღმოჩნდა. იმ ადგილას, სადაც სილა ნაკრავი მინისტრი იჯდა. საბუროვი ადგილიდან არ იძრებდა. საპარალო. სანახავი იყო. ყმა აწითლებული, გაშტერებული, გაქვავებული იჯდა უძრავად თავის საფარტელში. ისეთ შთაბეჭდილებას ახდენდა, თითქოს თავბრუ აქვს დასხმული. და ვერაფერს ვაძნობს, რა ხდება მის გარშემო.

სილხის გაბრუნების უმაღლესი დარბაზში ვიბრუნე მოხდა. ბალკონიდან ვილატვა ლაპარაკობდა მხამალოდ და იმავე დროს ზემოდან წვიმასავით წამოიწიდა. ვალბლდმს ფურცლები, სადაც მუქარით დაწერა აღენა დღეს მინისტრს საბუროვს. სილხს ვარტყამთ, ხვალ სხვები უარეს მოვლოდენენ. ვაქვენი ხიშუი და ტყვია ჩვენ ვერ ვვაშინებს, ჩვენ დაწყებული საქმეზე ხელს არ ავიღებთ, ვიდრე ჩვენსას არ გავიტანთ. თქვენი ძალადობით, მუხთლობით ვერას გავხვალნი, ჩვენ სიკვდილის შიშით ვერა შეგვაყენებთ.

ეს რომ უსათუოდ ტრაბახნი, ლეტონი, სიტყვების რაბა-რუხა არ იყო, ამის მოწმენი. მაღლე ვავხდამ, თანედაც ქვემოლ შექნება ნათქვამი.

დარბაზი თითქმის დაცლილი იყო, როდესაც პოლიცია და ჟანდარშები გაჩნდნენ, დაიწყეს ჩვეულებრივი ჩხრეკა-ძიება. ვინ იყო სილხის გამრტყმელი, ვერა გავიგეთ რა. ბევრი კი დაიჭირეს. ბევრი სტუდენტი გამოაკლდა ამხანაგობას და უნივერსიტეტში აღარ დაბრუნებულა. რა ბედი ეწვიათ მათ, ეს ჩვენთვის, ვადარჩენილთათვის, საიდუმლო შეიქმნა, და ეს საიდუმლო იციან მხოლოდ პეტრე-პავლეს ციხის ნესტიგნმა კედლებმა და ციხის კამბირის შიგრიულმა, ვადარდნილმა ადგილებმა.

თ ა ვ ი VI

მთავრობა და რევოლუციონერები. ტერორის გზა. ალექსანდრე II-ს მოკვლა გრინვეციკისა და რისაკოვის მიერ. ტერორისტების გასამართლება. დასასჯელთა უკანასკნელი მგზავრობა სამგლოვიარო ეტლზე. უელიაზოვის, პეროვსკაიას, კიბალჩიჩის, მიხაილოვის და რისაკოვის საჯარო ჩამოხრჩობა სემიონოვის მოედანზე. პეტერბურლის მიმხიდველი ძალა ახალგაზრდობისათვის. გატაცება პოზიტური ფილოსოფიით და უტოპიური სოციალიზმით. ჩერნიშევსკის, დობროლიუზოვის და პისარევის გავლენა ახალ თაობაზე. მიხაილოვსკის და ანტონოვიჩის გაცნობა. პეტერბურლის ქართველ სტუდენტთა წრე. კრებები ვასო მაჩაბლის ბინაზე. სტუდენტთა წრის სტუმრები: აკაკი, ნ. ნიკოლაძე, დ. ყიფიანი, დ. ჩუბანაშვილი. ქართული წარმოდგენა პეტერბურლში.

ბრძოლა გამწვავდა. მთავრობა მეტ სრისასტიკეს იჩენდა, ძალადობას აძლიერებდა. მეტადრე დიდი იერიში მოიტანა უნივერსიტეტზე და საზოგადოთ უმაღლეს სასწავლებლებზე, რადგან კარგად იცოდა, რომ „კრამოლნიკების“, — როგორც მაშინ უწოდებდნენ მთავრობის წინააღმდეგ მებრძოლ რევოლუციონერებს, — რაზმები იქიდგან გამოდიოდა და დანაკლისიც იქიდანვე შეივსებოდა ხოლმე. საქმე იქამდის მივიდა, რომ განიზრახეს უნივერსიტეტის დახურვა, სრულიად გაუქმება. მაგრამ ეს განზრახვა სისრულეში არ მოიყვანეს, ამისი ჭკუა კიდევ შერჩათ. მიხვდნენ, რომ აქამდინ პატარა რაზმები იკრიბებოდა უნივერსიტეტში, ახლა, როდესაც უნივერსიტეტი დაიხურებოდა, თუნდაც დროებით, უსაქმოდ დარჩენილი სტუდენტობა რევოლუციონერების მთელ არმიით გადაიქცეოდა.

მთავრობის ძალადობაზე რევოლუციონერებმა ასეთივე ძალადობით უპასუხეს. თვალი თვალის წილ, კბილი კბილის წილ, — გადასწყვიტეს ამათ და საქმესაც შეუდგნენ. ჯერ იყო და მინისტრებს, პოლიციის და ჟანდარმის უფროსებს დაუწყეს დევნა: ზოგი მოკლეს. ზოგიც დაასახიჩრეს. ამათ გმირულ-გაბედულ მოქმედებას განცვიფრებაში მოჰყავდა ყველა. გამოდიოდნენ არა ლაჩრულად, არა ფარულად, არა პოლიციელების და სალდათების ზურგს უკან, არამედ პირდაპირ, სათითაოდ, დღისით და ისეთ ქუჩებზე, სადაც განუწყვეტელი მოძრაობა იყო ხალხისა.

ამ ამბების გაგონებაზე მტრები გულზე მოდიოდნენ და კბილებს აღრქიალებდნენ, თანამგრძობნი და მოყვარენი ხმა მალლა თუ არა, გულში მაინც ვაშას უძახდნენ.

მაღე ამ წვრილფეხობას თავი მიანებეს, რაც ძალთ და ღონე ჰქონდათ მოიკრიბეს, და იერიში თვით ხელმწიფე ალექსანდრე II მიიტანეს.

ხელმწიფის მოკვლის საქმე მინდობილი ჰქონდა ტერორისტების ერთ ჯგუფს. სათავეში მათ უდგნენ ჟელიაბოვი, პეროვსკაია, კიბალჩიჩი და სხვანი. ამათ ჰქონდათ საიღუმლო სტამბა, სადაც იბეჭდებოდა წიგნაკები და პროკლამაციები საზოგადოების მოსამზადებლად და იმის გასაცნობად, თუ რა მიზანი აქვს მათ ტერორისტულ მოქმედებას. ჰქონდათ აგრეთვე, ქიმიური ლაბორატორია, სადაც ამზადებდნენ ასაფეთქებელ ყუმბარებს.

დაუწყეს ხელმწიფეს დევნა და ისეთი წესით, გეგონებოდათ საომარი ალყა აქვთ შემორტყმულიო, რომ მტერი არსად გაეპართო. ჯერ კიდევ ყირიმში დაუპირეს მოკვლა. რა წამს გაიგეს ეს, ხელმწიფემ მაშინვე მიანება თავი ყირიმს და პეტერბურღს გამოეშურა. მაგრამ გზაშიაც ხათანგი ჰქონდა დაგებული ორ ალაგას, ალექსანდროვსკში, ეკატერინოსლავის გუბერნიაში, რკინის გზის ზიდი იყო მომზადებული ასაფეთქებლად; აგრეთვე მოსკოვში რკინის გზის ლიანდაგს ნაღმი ჰქონდა ჩადებული. და ხელმწიფე ორსავე ადგილას მხოლოდ შემთხვევით გადურჩა ხიფათს. მერე იყო და ხალტურინმა სასახლე აუფეთქა, სწორედ სადილობის დროს, და ხელმწიფე მთელი ოჯახით ვერ გადურჩებოდა დაღუპვას, რომ უბრალო შემთხვევის გამო სადილი არ დაგვიანებულიყო. ზემოდ უკვე გვქონდა მოხსენებული, რომ სწორედ ამ დღეს უცხოეთიდან მოელოდნენ დიდ სტუმრებს, მაგრამ მატარებელმა დაიგვიანა ნახევარი საათით და ამ გარემოებამ ხელმწიფე და მისი. „უაფგუსტოესი“ სტუმრებიც სიკვდილს გადაარჩინა.

ახლა აქ, პეტერბურღში შეუდგნენ დევნას, ამ გამუდმებული დევნით ისე იყო თურმე ხელმწიფე ნერვებ აშლილი, დაშინებული, რომ სასახლეში, ღამეობით ველარა რჩებოდა და ხან მემკვიდრესთან ათევედა ღამეს, ხან სხვა თავის ნათესავეებთან. ას ორმოცდაათი მილიონი ხალხის ბრძანებელს ბინა არ ჰქონდა, რომ ღამე უშიშრად, მშვიდობიანად გაეტარებინა!

ერთი ჩვეულება ჰქონდა ხელმწიფეს აჩემებული და ვერც დევნამ, ვერც შიშმა ხელი ვერ ააღებინა. მართალი უთქვამთ ჩვენს ძველებს: ჩვეულება რჯულთ უმტკიცესიაო. ყოველ ჯვრას დღისით მანუქში დაიარებოდა, სადაც ცხენოსან გვარდიის აფიცრების ვარჯიშობა იყო ხოლმე. რევოლიუციონერებმა თვეობით თვალყური ადევნეს და შენიშნეს შემდეგი: პირველი, რომ სულ ერთი და იმავე გზით დაიარებოდა ხელმწიფე, მეორე კიდევ, რომ მანუქიდგან ან სახლში

დაბოუნდებოდა პირდაპირ, ზნ მემკვიდრესთან შეკვირდა სტუმრად. პირველ შემთხვევაში ინჟინერების ან დიდი იტალიანურის ქუჩის უნდა გასულიყო ეკატერინეს არხზე და აქედგან თავის სასახლეში; მეორე შემთხვევაში უნდა გაევიღო პატარა ბალის ქუჩა და გასულიყო ნევის პროსპექტზე, სადაც მემკვიდრის სასახლე იდგა და ეს ორივე ისე შეტკერეს შეთქმულებმა, რომ ხელმწიფეს გასაავალი არ ჰქონდა, ხათანგში უნდა მოჰყოლოდა.

პატარა ბალის ქუჩა ძალიან ვიწროა, ნევის პროსპექტის ყურთან ერთ მხარეს დიდი, მრავალსართულიანი, სახლი იდგა. ქუჩის პირად ღრმა, ბნელი სარდაფი ჰქონდა სახლს, სადაც საძებვო ვაჭრობა იყო მოწყობილი. ვაჭრობდნენ ცოლი და ქმარი, სხვა მოსამსახურე არაფერს ჩანდა. არც დიდი ვაჭრობა იყო, მაინც და მაინც გაჩაღებული. მაგრამ ამისთვის როდი იყო დუქანი გაღებული. თურმე დღე და ღამე გაჩაგრებულად სთხრიდნენ მიწას ქუჩის ქვეშ, მთელ სიგანეზე, ქუჩის ერთი პირიდან მეორემდე. ნათხარი მიწით ტონრებს ავსებდნენ და აქვე დუქანში ჰშალავდნენ. თხრა რომ გაათავეს, თხრილში დიდძალი ნაღმი ჩადეს. თუ ხელმწიფე აქეთ გამოივლიდა, დუქნიდან ნაღმს ააფეთქებდნენ და მთელ ადგილს და, რაც ზედ ხალხი თუ ეტლები იქნებოდა აფეთქების დროს, ჰაერში აფრქვამდნენ და გაანადგურებდნენ.

მეორე გზა, ე. ი. ინჟინერებმა და დიდი იტალიანურ ქუჩის სუბსახვა გვემაზე იყო მოწყობილი. როგორც იყო ეს გეგმა, ქვემოთ დაინახავთ. ამ დროს დააპატიმრეს ეელიაბოვი, მთელი ამ საქმის მოთავე და სულის ჩამდგმელი, საოცარი მხნეობის და ენერჯის კაცი; ჰქვიანი, მოხერხებული და მოფიქრებით მომქმედა, ეგონათ, ამის დაჭერით მთელი ეს საქმე ჩაიშლებოდა. მის მოადგილედ დარჩა ქალი პეროვსკაია და ამ სუბტმა ქალმა, როდესაც დაინახა, თუ რა დიდი და საპასუხისმგებლო მოვალეობა დააწვა მსს, მოიკრიბა მთელი თავისი ძალადონე, დიდი უნარი და მოხეობება გამოიჩინა და საქმეც ბოლომდე მიიყვანა. საქმე კი ასე დატრიალდა: უკანასკნელს წუთს გაიგეს, რომ ხელმწიფე მანუქიდან პირდაპირ თავის სასახლეში წავაო. რაკ ბალის ქუჩაზე საქმე ისე იყო მოწყობილი, რომ იქ შეველა არ უნდოდათ, ამის გამო მთელი ყურადღება მიქცეული იყო მეორე გზის ქუჩებზე და ეკატერინეს არხზე. თავთავის ადგილას იყვნენ დაყენებული გამოწვრიანი დარაჯები, რომელთაც უნდა ნაშნებით ეჩვენებინათ ხელმწიფის მსვლელობა, ხოლო ეკატერინეს არხზე, როგორც უფრო ჩუმ და მიყრუებულ ალაგას, დაყენებული იყო ორი შექსრულელებელი სასჯელისა, ყუმბარებით შიარა-

ლებულნი, ესენი შემდეგ აღმოჩნდნენ რისაკოვი და გრინევეცი. როგორც ესტეტიანი რაკი, შერიტყეს ხელმწიფის ამ გზით წამოსვლას, პეროვსკიამ თავის საუკეთესო ცხენით შემბმული ეტლი აჭრინანევის, პროსპექტის მიმართულებით და პალე გაჩნდაო ეკატერინეს არხის მეორე მხარეს, აქეთა მხარეს კი, სადაც დიდი იტალიანური

ილია ხანელი

ქუჩა არსთან თავდებოდა იდგნენ რისაკოვი და გრინევეცი. ესენი ქუჩის შემოსახვევიდან ცოტა დაშორებით იდგნენ. ასე რომ, ვერ შეეძლოთ თვალყური ედევნებიათ ხელმწიფის მსვლელობისათვის, რომ დროზე მომზადებულიყვნენ. აი სწორედ ამიტომ მიაშურა პეროვსკიამ არხის მეორე მხარეს და დადგა ისეთ ალაგას, საიდგანაც დიდი იტალიანური ქუჩა კარგად სჩანდა. ხელმწიფე რომ არხს მიუახლოვდა, პეროვსკიამ თეთრი ხელსახოცის აქნევით აცნობა ეს რისაკოვს და გრინევეცის, რომელიც არხის მოაჯირს მიყუდებულნი იდგნენ. პირველად ყუმბარა რისაკოვმა ესროლა ხელმწიფის ეტლს. ეტლის უკანა ნაწილი ჩაიმტვრა და ცხენებმა შედგნენ. ხელმწიფე იძულებული იყო ჩამომხტარიყო. პოლიცემისტერი, რომელიც წინ მიუძღვოდა მარხილით, მიუახლოვდა ხელმწიფეს და დიდის

მუდარით ეხვეწებოდა თურმე ჩამჯდარიყო მის ეტლში და გაჩქარებულიყო სასახლისაკენ. მისი დაგეშილი ალლო თითქოს გრძნობდა რომ აქ რალაც ხაფანგი უნდა იყოს დაგებული და ამით არ გადავრჩებიო. მართალიც გამოდგა. ხელმწიფემ თავის ერთგულის ვედრება არ ისმინა. ეტყოფა ან ბედისწერამ აიტანა, ან მამაცობა უნდა ეჩვენებინა და გათამამებული იმით, რომ ასე ბედნიერად გადაურჩა ხიფათს, გასწია რისაკოვისაკენ, რომელიც ხელმწიფის თანამოახლე ყაზახებს უკვე შებოჭილი ეჭირათ.

— ვინა ხარ?— ჰკითხა ხელმწიფემ.

— სტუდენტი რისაკოვი, — იყო პასუხი.

— Хорон! — სთქვა ხელმწიფემ და გაბრუნდა ⁴¹.

არ გაუვლია სულ რამდენიმე ნაბიჯი, რომ აქამდე გულარხინად მოაჯირზე მიყუდებული გრინევეცკი, გაიმართა წელში, შეუმჩნევლად გამოიღო უბიდგან ყუმბარა და სულ რალაც ერთი არშინის მანძილზე შიგ ფეხებში სთხლიშა. ხელმწიფე და გრინევეცკი ორივენი იქვე უსულოდ დაეცნენ. მერე აღმოჩნდა, რომ ხელმწიფეს მთელი შიგნეულობა ჩასწყვეტოდა, ფეხის ძვლები ჩონჩხებად ქცეულიყო და მხოლოდ გარეკანის ნაგლეჯებზე ეკიდა ⁴².

ეს მოხდა ნაშუადღევის პირველ თუ ორ საათზე. ეს ამბავი ელვასავით მოედო მალე პეტერბურლს, ასე რომ ოთხ საათზე ჩვენ საქმე უკვე დაწვრილებით ვიცოდით. თუმცა წინა დღეებში, როდესაც ყრუ ხმები დადიოდა, რომ დიდი რალაცა მზადდებო, უნივერსიტეტის გულკეთილმა რექტორმა ბეკეტოვმა შეგვკრიბა სტუდენტები და გვიჩვენა დღეს შინ დავრჩენილიყავით და ქუჩაში სიარულს მოვრიდებოდით, მაგრამ ვინ იყო გამგონი. მართლაც და პოლიციამ, რომელიც არა სისაძაგლეს არ ერიდებოდა, აამოძრავა ამ ხანებში პეტერბურლის ყველა ნაძირალები, ხულიგნები და ამათი შემწეობით ჰსურდა სტუდენტების, საზოგადოდ, ინტელიგენციის და ებრაელების რბევა-აკლება. ასეთ გარემოებათა მიხედვით, კეთილგონიერება იქმნებოდა მართლაც ქუჩაში სიარულს მოვრიდებოდით, მაგრამ ხელმწიფის მოკვლის არაჩვეულებრივმა ამბავმა ისე გაგვიტაცა, რომ შინ გული აღარ გვიდგებოდა, გვინდოდა კიდევ მეტი რამ გაგვეგო და მეტადრე სულსა გვძლევდა და გვიზიდავდა სურვილი, გვენახა ის ადგილი, სადაც ხელმწიფე იყო მოკლული.

იქნებოდა ეგრე ხუთი საათი, როცა სახლიდგან გამოვედით. დიდ ხანს არ გაუვლია, რომ უკვე მკვლევლობის ადგილს ვიყავით. კარგა ბლომად ხალხი შეყრილიყო, ხმა მალალი ლაპარაკი. არ ისმო-

და. მხოლოდ გაფაციცებით რაღაცას ეძებდნენ. თურმე ეტლის ნამტვრევებს და ტანისამოსის ნაგლეჯებს ჰკრებდნენ სახსოვრად.

მკვლელობის ადგილი შემდეგ სურათს წარმოადგენდა: შუა ქუჩაში დიდი, კარგად მოზრდილი ორმო იყო, ერთ არშინამდე სიგრძე-სიგანით, ერთი არშინიც სიღრმე ექნებოდა. ეს ორმო ამოეთხარა პირველ ყუმბარას, რომელიც რისაკოვმა ესროლა. იმ ადგილას კი, სადაც მოკლულ იქნა ხელმწიფე, სისხლის კვალი ეძინა და ცოტაოდენი ტანისამოსის ნაგლეჯებიც იყო, ნათხარი კი არა მოჩანდა რა. ეტყობა ტროტუარის ფილაქანზე იყო ყუმბარა დაკე-მული და ვერ ჭეწო, მხოლოდ არხის მოაჯირიდან კი რამდენიმე რკინა იყო მოგლეჯილი.

მაღე ამ საქმის ყველა მონაწილე დააპატიმრეს და საქმე საგანგებო სასამართლოს გადაეცა გასარჩევად. სამართალი იყო „სწრაფი“, მხოლოდ არა „მოწყალე“. ექვს კაცს ჩამოღრჩობა მიუსაჯეს. ამათგან დასჯილ იქმნა მხოლოდ ხუთი. სახელდობრ: ჟელიაბოვი; პეროვსკაია, კიბალჩიჩი, მიხაილოვი და რისაკოვი. მეექვსე კი, ქალი გესია გელფმანი, შშობიარე იყო, ამიტომ მისი დასჯა დროებით გადადეს და ციხეში დასტოვეს, ვიდრე მოიწოდებოდა. ნამდვილად არ ვიცი, რა ბედი ეწვია ამ ქალს, ხმები კი დადიოდა, რომ მაღე პეტრე-პავლეს ციხეში გარდაიცვალა⁴².

მკვლელობა მარტში მოხდა და აპრილში სასჯელი უკვე სისრულეში მოიყვანეს. ჩამოახრჩეს საჯაროდ, ეგრედწოდებულ სემიონოვის მოედანზე, ეს მოედანი ეზოა სემიონოვის პოლკის ყაზარმები-სა, და იმდენად ფართო, დიდი ეზოა, რომ მაშინაც და შემდეგშიც, ბოლო ხანამდე ამ ეზოში დოღები იმართებოდა. გასამართლებულნი დილით ადრე უნდა გამოეყვანათ იმ სახლიდან, სადაც ესენი უკანასკნელად იყვნენ დამწყვდეულნი. ეს სახლი კარგა შორს იყო ჩემი ბინიდან, ოთხ ვერსამდე იქმნებოდა. და თუმცა ადრე გამოვედი შინიდან, სატუსალო სახლიდან გამოყვანას მაინც ვერ მიუტყარი. ნადეჟდინის ქუჩაზე ძლივ მოვეწიე: შემადრწუნებელი სურათი წარმო-მიდგა თვალ წინ. წარმოიდგინეთ დიდი, ღია ეტლი, ზედ იდგა სამრიგად გაწყობილი ხუთი სკამი. სკამებზე ისხდნენ სათითაოდ უკანასკნელად მიმომგზავრნი ამა ქვეყნად. ისხდნენ პირუკულმა, ე. ი. ზურგი ცხენებისკენ ჰქონდათ შექცეული და პირი კი ხალხისაკენ. ეტლს ყოველმხრივ შემორტყმული ჰყვანდა დიდ ძალი ჯარი. წინ და უკან ეტლს მისდევდნენ სალდათები, რომელნიც განუწყვეტლად აბრაგუნებდნენ დოლს და აჭყუტუნებდნენ სტვირებს, რაღაც მაღალი მწივანა ხმით. არც წინად მენახა და არც შემდეგ მინახავს ასეთი უსიამოვნო ხმის სტვირები, იქნება მხოლოდ ამ გვარ საგანგებო შემ-

თხვევისთვის ხმარობდნენ ასეთ სტვირებს, ამ საკრავების და ქუჩებზე თავმოყრილი აუარებელი ხალხის ხმაურობისაგან ისეთი ყრიაშული იდგა, რომ ყურთა სმენა არ იყო. თავს ბრუ მესხმოდა.

პირველ რიგში ისხდნენ: ეელიაბოვი და პეროვსკაია. ეელიაბოვი, ნასტუდენტარი, გლეხის შვილი, შუა ტანის კაცად მოჩანდა, მოკლე წვერ-ულვაშით. თავ ჩალუნული იჯდა, წელში მოხრილიყო, ტანჯულად გამოიყურებოდა, თითქოს რაღაც აუტანელი სწეულება აწუხებდეს. როგორც ეელიაბოვს, ისე სხვებსაც სატუსალო ტანისამოსი ეცვათ.

ეელიაბოვის გვერდით იჯდა პეროვსკაია, დიდი არისტოკრატიული ოჯახიდან გამოსული. ამის მამა იყო პეტერბურლის გუბერნატორი, ხოლო პაპა—მინისტრი. პეროვსკაია შავებში იყო ჩაცმული. ტანთ ესხა შავი მანტოს მაგვარი სამოსელი; თავს ეხურა შავი მანდილი, ყაბალახის მაგვარი, მხოლოდ ცოტად ზემოდ აწოწილდა, მანდილი ცოტა უკან გადავარდნილი ჰქონდა და მოქერო თმა ჩამოშლოდა მაღალ, თეთრ შუბლზე. ლაწვებზე მუქი წითელი ლაქები გადაჰკრავდა. უნებლიე ყურადღებას იქცევდა ის, რომ ეს ლაქები ხან მიკრთებოდა და ხან უფრო მუქად შეიღებებოდა. ტან გაშლილი იჯდა და სახეზე სრული სიმშვიდე ეტყობოდა. როგორც ეელიაბოვს, ისე პეროვსკაიას ერთხელაც თვალი არ გადმოუვლიათ ხალხისათვის, თითქოს ამ ქვეყნისანი აღარ იყვნენ და ხალხის ყრიაშული მათ ყურს სრულებით არ სწვდებოდა.

ეელიაბოვის უკან იჯდა მიხაილოვი, ქარხნის მუშა. თუმცა ყველას ხელები გაბაწრული ჰქონდა, ზურგს უკან სკამზე მაგრად მიკრული, მაგრამ მიხაილოვი მაინც ახერხებდა ტანის გადმოხრას ხალხისაკენ, ეტყობოდა მაღალი ტანისა იყო. სახე ძალიან აღგზნებული ჰქონდა და თვალებს ისე ატრიალებდა, გეგონებოდათ ცოტა შერყეულიაო. გაცხარებული ხალხს რაღაცას ელაპარაკებოდა, მაგრამ სიტყვები არ ისმოდა, ცოტა მოშორებით ვიყავი. ესეც რომ არ ყოფილიყო, ისეთი ხმაურობა და განგაში იდგა, რომ ყურთა სმენა არ იყო.

ყური მოვკარი მხოლოდ, ერთმა უბრალოდ ჩაცმულმა დედაკაცმა,—ან მოსამსახურე, ან ბაზარში მოვაჭრე უნდა ყოფილიყო,— წამოიძახა „ишь проклятый, еще прощения просит“. გავოცდი, გულში ეკლავდა მხეჯა ეს უხეშად წამოსროლილი სიტყვები. შევნიშნე, რომ მდაბიო ხალხს, რომელიც ამ დასასჯელთა ეტლს მოსდევდა, რაღაცა გულგრილობა და უფრო მეტსაც ეატყვი,—მტრული განწყობილება ეძინებოდა.

ნეტავ მიხაილოვის ყურამდე თუ მიაღწია დედაკაცის ამ სიტყვებმა? და თუ მიაღწია, ნეტავ რა იგრძნო, რა ფიქრმა გაუარა გულში.⁴⁴

მიხაილოვის გვერდით, მეორე რიგში, იჯდა კიბალჩიჩი, შუათანა ტანის კაცი, შავგვრემანი, მოგრძო წვერით. სახე მშვიდი და წყნარი ჰქონდა, თვალები თითქოს ერთს რაღაც უხილავს წერტილს მისჩერებოდა გაშტერებით და შორს, შორს საღდაც გაიციქვებოდა. ეს ქვეყანა მისთვის აღარ არსებობდა, ხალხის ყრიაშული, მღელვარება მასზე არ მოქმედობდა, ყველა ეს მისთვის შორეული, დავიწყებული ამბავი იყო. იქნება თავის იდეიას ჰქონდა შეპყრობილი მისი სულიერი არსება? შესაძლებელია. ზემოდ ხომ მქონდა ნათქვამი, რომ კიბალჩიჩის გამოგონილი ჰქონდა საფრენი მანქანა, მხოლოდ ზოგიერთ წვრილმანის გამოკვლევა და ტექნიკურის მხრივ დამუშავება-ლა იყო საჭირო. აი, ამიტომ თხოულობდა, ერთი-ორი თვით გადაედოთ მისი სიკვდილით დასჯა, რომ დრო ჰქონოდა, ეს საქმე ბოლომდე მიეყვანა. მაგრამ ალექსანდრე III-ემ არ ინება ამ თხოვნის შეწყნარება. ამ ტახტზე მჯდომ ყასაბს მხოლოდ ამ „ავაზაკების“ სისხლი სწყუროდა, ის ისწრაფოდა მალე ჯავრი ეყარა, თვითონ ამ დროს შეშინებული გატჩინოში იყო გაქცეული 50 ვერსის სიშორეზე აეტერბურლიდგან, და იქ იჯდა კარჩაკეტილი სასახლეში, ირგვლივ ჯარებით გარშემორტყმული.

გუბრუნდები სამგლოვიარო ეტლს. მესამე რიგში მარტოდ იჯდა მეხუთე განწირული—რისაკოვი. შორიდგან სულ ყმაწვილს ჰგვანდა, მიექვსე-მეშვიდე კლასის მოწაფეს მოგაგონებდათ. ნუ დაივიწყებთ, რომ იგი სულ ცხრაშეტი წლისა იყო, სამთო ინსტიტუტის პირველი კურსის სტუდენტი. პირტიტველა, მრგვალი სახე ჰქონდა, მოკლე, ცოტად ზემოდ აწეული ცხვირით. იჯდა უძრავად, თითქოს გაქვავებულია.

აგერ გამოჩნდა სემიონოვის მოედანიც. შუა გულში ხუთი სახარჩობელა დგას. მარტო ამათი დანახვა ადამიანს ყრუანტელს ჰგვრის ტანში. აქვე უპართული იყო ფიცრის ამალღებული ესტრადა, საღაც თავი მოეყარათ სასამართლოს და სხვა დაწესებულებათა წარმომადგენელთ. დაიწყეს დაუსრულებელი კითხვა რაღაც ქალღღებისა. ნეტავი ვითვის არის ეს საჭირო?—ვეკითხები ჩემს თავს. ჩვენ ღამსწრით, შორიდან, სულერთია, არაფერი გვესმოდა. მოძაკედავთათვის? იმათ წინაღვე იცოდნენ რა ბედიც მოელოდათ და ან განა მათთვის სულერთი არ იყო, რომელი კანონის მუხლის ძალით მარუსობდნენ სიცოცხლეს? ჟანდარნებს, პოლიციელებს და სასამართლოს მოსტ-

ლევს, რომელნიც ამ წესს ასრულებდნენ, ხომ ყველაფერი ფეხებზე ეკიდათ. მაშ რა იყო მთელი ეს ცერემონია? ფარისევლობა, თვალთმაქცობა, ოინბაზობა, — სხვა არაფერი, მოგონილი უწმინდურ სინდისის დასამშვიდებლად, თავის მზაკვრულ საქციელის ვითომ კანონით გასასამართლებლად.

პირველად ჩამოსახრჩობად მოამზადეს ეელიაბოვი და პეროვსკაია. ესენი უკანასკნელად ეამბორნენ ერთმანეთს, გულითადად გამოეთხოვნენ მიხაილოვს და კიბალჩიჩს, რისაკოვს კი პირი უბრუნეს, ზურგი უქციეს. ამ უკანასკნელმა გარემოებამ ძალიან გამაკვირვა. მერე გავიგე ამის მიზეზი. თურმე რისაკოვმა გასცა ბევრი ამ საქმეში მონაწილეობის მიმღები. ეს დასაჯერებელია. ნუ დავივიწყებთ, რომ რისაკოვი ძალიან ახალგაზრდა იყო, თითქმის ყმაწვილი, ცხოვრებაში ახლად ჰქონდა ფეხი შედგმული. ახალგაზრდულმა აღფრთოვანებამ გაიტაცა და მიძიმე მოვალეობა იღო კისრად. პატიოსნადაც შეასრულა. მაგრამ ციხეში, მარტოდ-მარტო დარჩენილი, რომ ჩაუფიქრდა თავის მდგომარეობას, სიკვდილი რომ ახლო იგრძნო, შეკრთა, სულმოკლეობას მიეცა.

ეელიაბოვი და პეროვსკაია სახრჩობელაზე ჩამოკიდებულნი რომ დავინახე, შევკრთი. არ მეგონა, თუ ასეთი საზარელი სანახავი იქნებოდა. გულმა რაღაც საშინელი ტკივილი იგრძნო. მეტრ ვეღარ შევძელი. თვალი ავარიდე. წყვეა-კრულვა შევუთვალე, ვინც ამის ღირსი იყო. პირი ვიბრუნე და წამოვედი. უკან აღარ მიმიხედნია. ისეთს გრძნობას განვიცდიდი, თითქოს მეც რაღაცა მონაწილეობა მიმეღოს ამ საშინელ უსამართლობაში და მიუტევებელ ბოროტმოქმედებაში.

პეტერბურლს ჩვენს დროში დიდი მიმზიდველობითი ძალა ჰქონდა ახალგაზრდობისათვის, ვინც სწავლისა და განვითარების წყურვილსა ჰგრძნობდა. ამის მიზეზი მრავალგვარი იყო. ჯერ ერთი ისა, რომ იქ იმყოფებოდა ყოველგვარი უმაღლესი სასწავლებელი სხვადასხვა მეცნიერების დარგისა. აქ იყო: უნივერსიტეტი, საუკეთესოდ მოწყობილი საექიმო აკადემია. ინსტიტუტები ფილოლოგიური, ტექნოლოგიური, საგზაო, სამთო და მრავალი სხვა, სადაც ათი ათასობით ითვლებოდა სტუდენტობა. მეორე კიდევ, აქაური პროფესორები ითვლებოდნენ საუკეთესო მეცნიერებად მთელ რუსეთში. და ბოლოს, პეტერბურლს უმეტესად ამშვენებდა ის, რომ აქ ჰქონდათ თავი მოყრილი საუკეთესო საზოგადო მოღვაწეთ, აქ შეკრებილიყვნენ საუკეთესო მწერლები და პუბლიცისტები, იქ იბეჭდებოდა საუკეთესო ჟურნალები და გაზეთები. პეტერბურლის დახასი-

ათება ამ მხრივ მოკლედ რომ შეიძლებოდეს, ასე ვიტყვოდი: ეს ამოდენა გონებრივ ძალას, ნიჭს, ცოდნას, შეკრებილს ერთ ალაგას უხილველ გაუქლენთია მთელი აქაური ჰაერი. ამ ჰაერს სუნთქავ და მასთან ერთად ამ დიდ საუნჯესაც. შენდაუნებურად მდიდრდება შენი ჭკუა და გონება, გეცვლება მსოფლმხედველობა, იზრდება შენი სულიერი მოთხოვნილება, ჰგრძნობ შეუმჩნეველად ყველა ამის ზეგავლენას და ცდილობ სხვას არ ჩამორჩე, მეტად განვითარდე, მეტი გონებრივი სიმდიდრე შეიძინო. ამით აიხსნება ის, რომ მაშინდელი მოსწავლე ახალგაზრდობა ასე ხშირად ეწაფებოდა ყოველგვარ წყაროს, საიდგანაც კი მოელოდა ცოდნის, განვითარების წყურვილის მოკვლას. ამიტომაც იყო, რომ გარდა სავალდებულო ცოდნისა, რომელსაც იძლეოდნენ უმაღლესი სასწავლებლები, დიდის ხალისით და გატაცებით თვალყურს ვადევნებდით ყველაფერს, რაც კი თკალსაჩინო გამოჩნდებოდა მეცნიერებაში, თუ ლიტერატურაში.

ფილოსოფიაში იმ დროს დიდი ადგილი ეჭირა ოგიუსტ კონტს, რომლის „პოზიტიურ ფილოსოფიაზე“ ზემოდ უკვე მქონდა ნათქვამი, და ინგლისელ ფილოსოფოსს სპენსერს. სპენსერი შეეცადა, ბუნებისმეტყველებაზე დაემყარებინა თავისი ფილოსოფია, აქედან გამოეყვანა მისი არსებითი დედააზრი, მაგრამ, ვგონებ, ვერ შესძლო, ვერ ჩასწვდა მის სიღრმეს, ვერ სძლია მისი უსაზღვრო სიგრძე-სიგანე⁴⁵.

მეტის-მეტ გულმოდგინებით ვადევნებდი თვალყურს ლიტერატურას სოციალიზმის შესახებ. სენ-სომნის⁴⁶, ფურიესი⁴⁷, ოუენის⁴⁸, პრუდონის⁴⁹, ლასალის⁵⁰ და სხვათა ნაწერები ჩვენთვის საუკეთესო წიგნები იყო, რომელსაც გატაცებით ვკითხოლობდით. მეტადრე დიდი გავლენა ჰქონდა ჩვენზე ლასალს. მისი ახალი, გაბედული აზრები იმის შესახებ, თუ რა გვარი დამოკიდებულება და განწყობილება უნდა სუფევდეს სახელმწიფოსა და მუშა ხალხს შორის, როგორ უნდა მოეწყოს ახალი წესით საზოგადოება,—ყველა ეს აღტაცებას იწვევდა და ჩვენც თანაგრძნობას ვუცხადებდით. ასევე დიდი მწუხარება ვიგრძენით, როდესაც შევიტყეთ ლასალის მოულოდნელი, უდროვო და ტრალიკული სიკვდილის ამბავი.

ოუენის კეთილშობილური წადილი, ფურიეს რწმენა, რომ მისი „ფალანსტერები“ ღარიბ, მშიერ ხალხს გააბედნიერებდა, — დიდ სიხარულს გვიღვიძებდა გულში, თუმცა თან ეჭვიც გვებადებოდა, რომ ამ გზით შესაძლებელი ყოფილიყო დამყარება ქვეყნად „მშვიდობისა და კაცთა შორის სათნოებისა“. ერთიც და მეორეც უტოპისტები იყვნენ.

სენ-სიმონი უფრო სწორ მეცნიერულ გზაზე იდგა. მისი ფილოსოფია გვისახავს, თუ როგორ მიმდინარეობდა ისტორია კაცობრიობისა. მთელ ისტორიას იგი ჰყოფს ორ დიდ პერიოდად: ჯერ დაწყნარებული, დინჯი მოქმედება კაცობრიობისა, მისი მშვიდი ყოფაცხოვრება,—ეს პირველი დადებითი პერიოდი. მერე იწყება კრიტიკული განხილვა ამ ყოფა-ცხოვრებისა, აღელვებული მისწრაფება მის შესაცვლელად,—ეს მეორე პერიოდი—კრიტიკული. შემდეგ, ისევ დონეზე დადგომა ცხოვრებისა, და ასე ერთი პერიოდი სცვლის მეორეს. ამ გვარად გვიხატავს სენ-სიმონი კაცობრიობის ისტორიულ მსვლელობას.

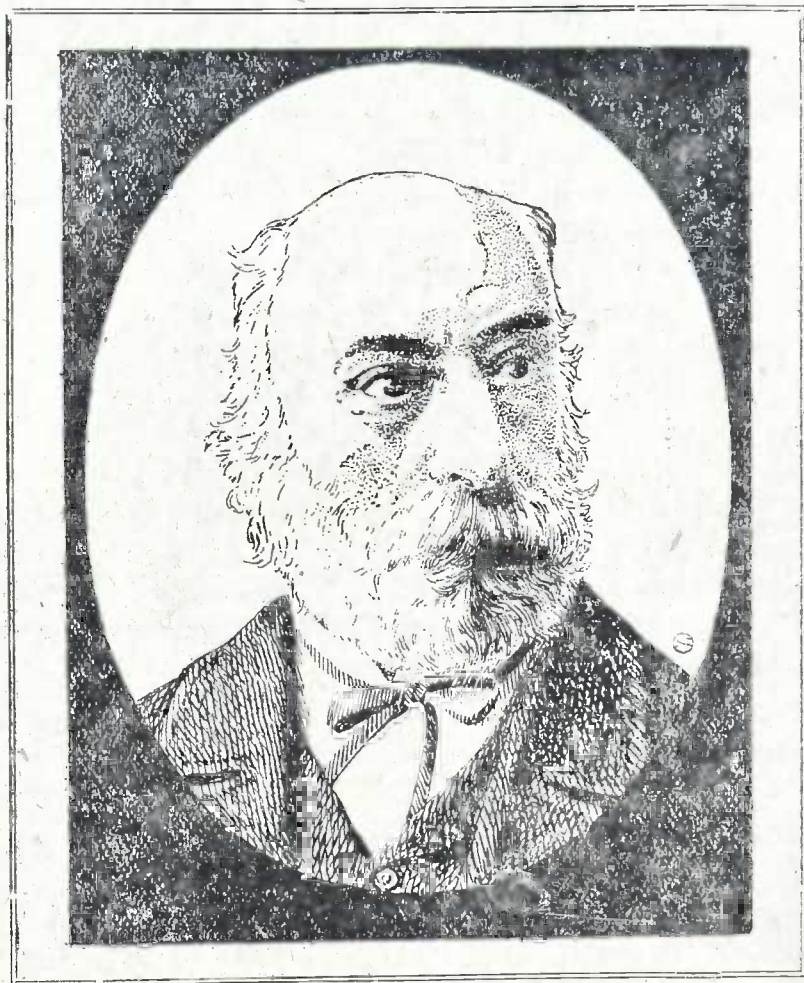
როგორც ვხედავთ, სენ-სიმონი წინამორბედი იყო გერმანიის გამოჩენილ ფილოსოფოსის ჰეგელისა, რომელმაც ისტორიის მსვლელობა აგრეთვე განიხილა თავის განთქმულ დიალექტიკურ ტრიადით: თეზისი, ანტითეზისი და სინტეზი.

ამ დროს პუბლიცისტიკაში აღარ ისმოდა მძლავრი და ცხოველი სიტყვა ჩერნიშევსკის, დობროლიუბოვისა და პისარევისა, ორი უკანასკნელი უკვე ცოცხლები აღარ იყვნენ, ჩერნიშევსკი კი თუმცა ცოცხლებში ითვლებოდა, მაგრამ, ჩვენში რომ იტყვიან—გინდა მკვდარი, გინდა შინ მოუსვლელიო,—სწორედ ასე იყო მისი საქმე, ჩერნიშევსკის შინ დაბრუნების იმედი აღარავის ჰქონდა: მთავრობამ სამუდამოდ განაძევა შორს, შორს ცივ ციმბირში, სადღაც გადავარდნილ, მივიწყებულ, ჯურღმულ ალაგას, ქალაქ ვილუისკში.

პუბლიცისტიკაში ამათი ადგილი ჩვენს დროს ეჭირა მიხაილოვსკის. ეს იყო კანონმდებელი რუსეთის კრიტიკულ აზროვნობისა, მიმართულებისა, მისი შეხედულება, მისი აზრი იყო გამეფებული, ახალგაზრდობა და მოწინავე საზოგადოება ამ აზრებით იკვებებოდა; მიხაილოვსკის დიდი ცოდნა ჰქონდა, დიდი გონებრივი ძალა და უნარი შესწევდა ცხოვრების მოვლენათა ღრმად გამოკვლევისა, მათი გაშუქებისა, სახელმძღვანელო დასკვნის გამოყვანისა. მაგრამ მე ჩემად მაინც კი ვიტყვი, რომ მიხაილოვსკი უფრო მეცნიერი იყო, თუ ვნებავთ, ფილოსოფოსი, ვიდრე პუბლიცისტი. მისი ნაწერები ჭკუას გასწავლიდა, ცოდნას გძენდა, მაგრამ არ გიტაცებდა კი, გინათებდა და არ გათბობდა. ერთი სიტყვით, მიხაილოვსკის აკლდა ის, რასაც ტოლსტოი „იზიუმინკას“ უწოდებდა სახელად, ის „იზიუმინკა“, რომელიც მწერლის ქმნილებას სიცოცხლეს, მოძრაობას აძლევს, მკითხველს აღფრთოვანების ბადეში ახვევს, ჰხიბლავს, იზიდავს და იტაცებს იქით, იმ მიზნისაკენ, რომელიც მწერალს დასახული აქვს.

მიხაილოვსკის პირადად გაცნობის შემთხვევა მომეცა. ეს ასე მოხდა. ბილეთი მომცეს ერთ სალიტერატურო საღამოსათვის, სა-

დაც მონაწილეობა უნდა მიეღოთ, როგორც მკითხველებს, სხვათა შორის, დოსტოევსკის და მიხაილოვსკის. დოსტოევსკი ვერ მოვიდა რალაცა მიზეზის გამო. მიხაილოვსკიმ წაიკითხა, მაგრამ ვერაფერი მკითხველი ვერ გამოდგა და ცოტად მორცხვობდა კიდევ, როგორც ეს ჩვეულებად აქვთ მუდამ კაბინეტში მომუშავეთ.

რაფ. ერისთავი.

ცეკვა-ლხენის დროს მიხაილოვსკი ზალაში დარჩა, მუსაიფობდა ნაცნობ სტუდენტებთან, რომელთა შორის ჩვენი თანამემამულე ხელთ-
უფლიშვილის ქალიც იყო. და აი, ამ უკანასკნელმა ჩვენც გაგვა-
ცნო მიხაილოვსკი. გარეგნობით მიმზიდველი შეხედულობისა იყო: შუათანა ტანისა, სუსტი აგებულობისა. გრძელი, ოქროს ფერი, უკან გადაეარცხნილი ხშირი თმა, ასეთივე უღვაში და გრძელი, მოხუჭუ-
ჭო წვერი, მალალი, ცოტა წინ წამოწეული შუბლი და სწორი ცხვი-

რი ამშვენებდა მის სუფთა კანის პირის სახეს. თვალებიდგან ოქროს პენსნეს არ იშორებდა. თვით თვალები ცოტა მშრალად მეჩვენა, თუმცა ჭკვიანურად კი გამოიყურებოდნენ. თავი ძალიან მდაბლად ეჭირა, ლაპარაკით ძალიან ცოტას ლაპარაკობდა. ეტყობოდა, ესეც მორცხვობით ან მიუჩვევლობით მოსდიოდა ⁵¹.

აქვე გავიცანი ანტონოვიჩი. ეს სახელი ახლა იქნება ბევრმა პირველად გაიგონოს და თავის დროზე კი ის კარგად ცნობილი იყო. ეს იყო ერთი უმთავრესი თანამშრომელი ჟურ. „Современник“-ისა, სადაც ღირსეულად მხარს უმშვენებდა ჩერნიშევსკის. ანტონოვიჩი ულმობელი და დაუდგრომელი მოკამათე და მოქიშვე იყო პისარევისა. ეს უკანასკნელი თუ ცხარე იყო კამათში, არც ანტონოვიჩი ჩამოუვარდებოდა სიცხარეში. ამის საპოლემიკო ნაწერებს რომ ჰკითხულობდით, ასე გეგონებოდათ, ამის ავტორი რაღაც კაციჭამია ადამიანი უნდა იყოს, გოროზი შეხედულობისა, მრისხანე თვალებით, რომელიც ლაპარაკის დროს პირიდგან სულ ცეცხლს აფრქვევს. წარმოდგინეთ ჩემი უსაზღვრო განცვიფრება, როდესაც საკუთარი თვალთ ვიხილე ეს კაცი. გარეგანი შეხედულებით სწორედ სააღდგომოდ დასაკლავ ბატკანს მოგვაგონებდა. იმასავით მშვიდი, წყნარი, უწყინარი. იფიქრებდი, ყელში დანა რომ დაჰკრა, მაშინაც ხმას ვერ ამოაღებინებო. პირზე თაფლი ჩამოსდიოდა, ამისი სიცილი უმანკო ბავშვის ღიმილს მოგავგონებდათ. არა მჯეროდა, რომ ჩემ წინ იდგა ანტონოვიჩი, მკაცრი, სასტიკი, ულმობელი მწერალი-პოლემისტი, როგორათაც ამას ვიცნობდი: ასეთი მოულოდნელი, დაუჯერებელი განსხვავება იყო ჩემ წინასწარ წარმოდგენასა და სინამდვილეს შორის ⁵².

ჩემს დროს ქართველ სტუდენტობას საკუთარი წრე ჰქონდა შედგენილი. ვიკრიბებოდით დრო გამოშვებით ვასო მაჩაბლის ბინაზე, ლიტეინის პროსპექტზე. ვასო მაჩაბელი, ნაფიცი ვექილი, უფროსი ძმა იყო ვანო მაჩაბლისა, ცნობილ ქართველ მოღვაწისა ⁵³. კრებებზე ნშირად ოცდაათ კაცამდე მოიყრიდა ხოლმე თავს და, როგორც ახალგაზრდობას შეეფერება, ცხარე სჯა-ბაასი იმართებოდა. უმთავრესი საგანი სჯა-ბაასისა იყო ჩვენი სამშობლოს მომავალი სვე-ბედი. ვფიქრობდით, საქართველოში დაბრუნებისას, რა საქმეს დავდგომოდით, მუშაობისათვის რა ასპარეზი ამოგვეჩია, რა გზით მივშველებოდით მუშა ხალხს, გლეხობას, რომ მათი კეთილდღეობა, ყოფაცხოვრება გაუმჯობესდეს. და კიდევ ბევრი სხვა ამგვარი საჭირ-ბოროტო საკითხები აღიძვრებოდა ხოლმე ჩვენ კრებებზე, და ცხარე მსჯელობას, აზრთა გაცვლა-გამოცვლას იწვევდა.

ჩვენი მომავალი მოქმედების გეგმის შედგენასაც ვეცადეთ, მაგრამ აქედამ ბევრი არაფერი გამოვიდა. გეგმა ქალაქდზე დარჩა: შეტად ფართო იყო და მტკიცე ნიადაგს მოკლებული გამოდგა.

ამ წრის ზეგავლენით ბევრი მაინც შეუდგა საქმეს. ზოგი პატარა სახალხო წიგნაკებს სთარგმნიდა, ზოგი კიდევ მეცნიერების სხვადასხვა დარგის პოპულარიზაციას შეუდგა. შემდეგ, ცხოვრებაში, ბევრი საჯარო მოღვაწედ გამოვიდა და სინდისიერად შეასრულა თავისი მოვალეობა ქვეყნის წინაშე, თავის ძალისა და ნიჭის კვალობაზე.

ჩვენ წრის კრებებს ესწრობოდნენ აკაკი, ნიკო ნიკოლაძე, როდესაც კი პეტერბურღში ყოფნა მოუხდებოდათ. ერთხელ დიმიტრი ყიფიანოც გვეწვია, ჩვენ ცხარე ბაასში ჩაერია და ასეთი სიტყვა ჩაურთო: ჯერ-ჯერობით დიდ საქმეს ნუ შეეჭიდებით. კარგი პატრონი სახლის შენებას რომ დააპირებს, ჯერ მასალის მომზადებას შეუდგება და მერე შენობას დაიწყებს. ჩვენი ქვეყანა პატარაა, მომუშავე ძალები ცოტა ჰყავს, სიფრთხილით უნდა მოიქცეთ. დიდ საქმეს ნუ ჰკიდებთ ერთბაშად ხელს, რომ არ დაიძალნეთ და ჩვენ სამშობლოს არ მოაკლდეთო. ჭკვიანი, ცხოვრებაში გამოცდილი კაცი იყო დიმიტრი ყიფიანი, მაგრამ ახალგაზრდობას ალღო ვერ აუღო, მისი იგავებოთ ნათქვამი სიტყვები ვერ მოჰხვდა ჩვენს გულს, მისმა სიტყვებმა უარყოფითი შთაბეჭდილება იქონიეს ჩვენზე. ჩამოვარდა უხერხული სიჩუმე. ეს იგრძნო ჭკვიანმა ყიფიანმა, მაშინვე ადგა და ზრდილობიანად გამოგვემშვიდობა⁵⁴.

რამდენსამე ჩვენს კრებას დაესწრო აგრეთვე ღრმად მოხუცი, დამსახურებული პროფესორი ქართული ენისა, დ. ჩუბინაშვილი, შემდგენელი ყველა ქართველისათვის ცნობილის „ლექსიკონი“-სა. რამდენიმე ლექსიც წაგვიკითხა. სხვათა შორის, წმ. ნინოზე, საქართველოს განმანათლებელზე, და გვარწმუნებდა, რომ ნინო ქართველი იყო, კაპადოკელიო. კაპადოკიაში, ამ მცირე აზიის პატარა კუთხეში იმ დროს, ე. ი. მეოთხე საუკუნეში. ქართველები ბლომად ცხოვრობდნენო⁵⁵.

როგორც ზემოდ ვთქვით, ჩუბინაშვილი ღრმა მოხუცი იყო იმ დროს, 80 წელს იქნებოდა გადასული, და, როგორც მოხუცს, ლაპარაკი უყვარდა. კარგი ტკბილი მოლაპარაკე იყო. სალაპარაკო მასალად მაშინ ჰქონდა „სიბრძნე სიცრუის წიგნი“, რომელღც იმ ხანებში სთარგმნა და გამოსცა რუსულად პროფესორმა ცაგარელმა, ჩუბინაშვილის მოადგილემ პეტერბურღის უნივერსიტეტში, ქართული ენის კათედრაზე⁵⁶. რუსულად ასე იყო ნათარგმნი:

Книга мудрости и лжи“. ჩუბინაშვილს ეს არ მოსწონდა, უკეთესი იქნებოდა ასეთი თარგმანი: „Книга мудрости во лжи“. ამას მალე თავს ანებებდა და სხვაზე გადავიდოდა: ჰო, აი ამ წიგნში ერთი კარგი ზღაპარია იმის თაობაზე, თუ როგორ დამეგობრდნენ მელია და მამალი და ერუსალიმში გაემგზავრნენ სულის საცხონებლად. მელია ჭკვიანი იყო, მამალი კი სულელი... აქ შედეგობდა და მერე სულ სხვა საგანზე გადავიდოდა, ისევ ცაგარელს დაუბრუნდებოდა.

ვაპატიოთ ასეთი უთავბოლო ლაპარაკი ჩუბინაშვილს. მაინც გულკეთილი და ტკბილი კაცი იყო. ეხლაც თვალწინ მიდგა ეს პატარა ტანის, მრგვალი კაცი, გაუქრობელი პაპიროსით პირში და ტკბილად, მამაშვილურად მოსაუბრე. პროფესორი ცაგარელი სრულიად არ დასწრებია ჩვენს კრებებს, საზოგადოდ, ქართველ სტუდენტებს არ იკარებდა თავისთან და სტუდენტებმაც არ იცოდნენ მისი სახლის კარი.

ჩვენმა წრემ განიზრახა ქართული წარმოდგენის გამართვა დადგმულ იქნა „მზის დაბნელება“, მხატვართა კლუბში, გაგარინის ქუჩაზე. ბევრი დაბრკოლება გადაგველობა წინ, მეტადრე გაგვიძნელდა ტანისამოსის შოვნა. მაგრამ ყველა სიძნელე ვსძლიეთ და საქმე მოვაწყეთ. სასიძოს როლს თამაშობდა ვანო მაჩაბელი, რომელიც საზღვარ გარეთიდან იყო დაბრუნებული და დროებით პეტერბურლში ცხოვრობდა. თამაში, მიხვრა-მოხვრა მეტად მახიანი აღჭონდა, მხოლოდ ხელს უშლიდა მისი მუღმივი, ჩვეულებათ ქცეული, ნაკლი: აჩქარებული, სხაპა-სხუპით ლაპარაკი. ყარაჩოღელ ძმა-ბიჭების როლს თამაშობდნენ კეხელი, გ. ანდრონიკაშვილი, ახლა ინჟინერი, და მ. ალიბეგაშვილი — ტექნოლოგი. საუცხოვონი იყვნენ, მეტადრე ანდრონიკაშვილი თავის ლეკურით და ალიბეგაშვილი თავისებური კინტოურით. კინტოს როლს, ხილის გამყიდველისას, თამაშობდა ნამდვილი კინტო, რომელიც პეტერბურლში რალაცა შემთხვევით აღმოჩნდა იმ დროს. მერე კი ბევრი ვინანეთ, რომ უხეში კაცი სცენაზე გამოუშვით: ისეთი ხმით გაჰკიოდა, ისეთი ყიჟანა ასტეხა, სასწორს ისე აბრაგუნებდა, რომ გვეგონებოდათ ტფილისში თათრების მოედანზეა და მუშტარს უძახისო. რის ვაი-ვაგლახით მოვაშორეთ სცენას. იმგროლის ბიჭის როლს თამაშობდა სილოვან ხუნდაძე, შემდეგ ცნობილი პედაგოგი და ლიტერატორი⁵⁷. მისი ბუნებრივი თამაში, მისი მოხდენილი ოხუნჯობა საუცხოვო იყო. ბევრი გვაცინა, რასაკვირველია, ვისაც ქართული ესმოდა, და წარმოდგენაზე კი უცხო ტომის ხალხიც ბლომად იყო. წარმოდგენის შემდეგ ნადიმი გაიმართა. მეტი იქნება იმის თქმა, რომ ნადიმმა ჩინებულად, მხი-

არულად, „ჩვენებურად-ძველებურად“ ჩაიარა, ამაში ხომ ჩვენ ტო-
ლი და სწორი არა გვყავს!

გათავდა პეტერბურლის ხანა ჩემის ცხოვრებისა, ჩემის ცხოვ-
რების გაზაფხული. დღეს ეს დრო შორს არის, ძალიან შორს! „წარ-
ვიდნენ, გაჰქრენ სიზმარებრ ჩქარად“ მაშინდელი სიცოცხლით სავსე,
იმედებით წარმტაცი დრონი! დღეს, როდესაც ცხოვრების გზა უკვე
მთლად განვლიე, მაგონდება სტუდენტობა, მაგონდებიან ჩემი აძხა-
ნაგები სიცოცხლით, სიხარულით აღსავსენი. უშიშრად, აღზნებულ
სახით, გაბრწყინვალებული თვალებით რომ ვსჯა-ბაასობდით, გა-
ტაცებულნი მომავალი მუშაობით და ბრძოლით. მაგონდება ყველა-
ეს და ნაღვლიანად ვიმეორებ ინგლისელ პოეტის ბერნსის სიტ-
ყვებს:

И сколько нет теперь в живых,
Тогда веселых молодых!
И крепок их могильный сон.

თ ა ვ ი VII

მუშაობის დაწყება ილია ჭავჭავაძის „ივერიაში“ 1886 წელს. რედაქციის თანამშრომლები. ილია—რედაქტორი. ილია და ქართული ენის სიწმინდე. ვისთვის უნდა ყოფილიყო გასაგები გაზეთის ენა.

1886 წელს დაიწყო მუდმივი თანამშრომლობა ყოველდღიურ გაზეთ „ივერიაში“⁵⁵. რომლის რედაქტორად და მეთაურად იყო ილია ჭავჭავაძე⁵⁶. მუდმივ თანამშრომლად იმ დროს ითვლებოდნენ აგრეთვე: გიგა ყიფშიძე⁵⁷, ილია ხონელი (ი. ბახტაძე)⁵⁸ სტ. ჭრელაშვილი („სანოს“ ფსევდონიმით), ალ. ნანეიშვილი⁵⁹. თანამშრომლობდნენ აგრეთვე, თუმცა მუდმივ რედაქციაში არ მუშაობდნენ: ხიზანაშვილი („ურბნელის“, „პლებსის“ ფსევდონიმით)⁶⁰, სოფრომ მაგლობლიშვილი („გუმკაძეს“ ფსევდონიმით)⁶¹. ცოტა მოგვიანებით მუდმივ თანამშრომლად შემოვიდა არტ. ახნაზაროვი⁶². გვაწვდიდნენ წვრილმან წერილებს და ლექსებს აკაკი და რაფიელ ერისთავი. გიორგი წერეთელმა მოათავსა გაზეთში თავისი მოთხრობა „მამიდა ასმათი“.

ილია ხონელი გვაწვდიდა კვირეულ სხარტულ ფელეტონებს. „სანო“ უფრო ჩვენი ცხოვრების საჭირ-ბოროტო საკითხებს ეხებოდა, უფრო შიდილინჯებდა, მაგრამ თავის ჩვეულებრივ სიცილს, თუმცა მწარე სიცილს, მაინც ჩაურთავდა ხოლმე. სტ. ჭრელაშვილს ერთი უცნაური ჩვეულება ჰქონდა, მგონი, ბუნებრივიც იყო ეს მისთვის: ტუჩებზე მუდამ სიცილი ეკერა. ამიტომ რედაქციაში მეტ სახელად ვეძახდით I ‘homme qui rit (ლომ კი რი). ე. ი. კაცი, რომელიც იცინის. ბევრს გეხსომებათ ვიქტორ ჰიუგოს გამოჩენილი რომანი ამ სათაურით.

სოფრ. მაგლობლიშვილი თავის ჩვეულებრივ მოსწრებულ სიტყვით, მოხდენილი ხალხური ჰუმორით შეამკობდა ხოლმე თავის ნაწერებს. არტ. ახნაზაროვი ცოცხალ სცენებს სწერდა, უფრო ქალაქის ცხოვრებიდან.

ყველა ერთგულად, გატაცებით ვეკიდებოდით საერთო საქმეს. მაგრამ სულის ჩამდგმელი, გზის მაჩვენებელი, ენის მასწავლებელი მაინც ილია იყო. უნდა გენახათ, ეს უკვე ხანში შესული კაცი, როგორი ახალგაზრდული ხალისით, გატაცებით მუშაობდა ჩვენთან

ერთად. სულ იმას ცდილობდა, რომ შეთანხმებით გვემუშავნა. გაზეთს ერთი სული ჩასდგომოდა, ერთი მიმართულება ჰქონოდა. მეტადრე მტკიცედ იცავდა ენის სიწმინდეს, სიფაქიზეს, ქართულობას.

რა ენა წახდეს, ერთი დაეცეს, — უყვარდა ხშირად ამის გამეორება. ენა უნდა დავიცვათ შერყენილობისაგან, ენას ისე უნდა ვულოლიავოთ, მოვუაროთ, როგორც დედა თავის პირმშო შვილს. ენა არის დედა ბოძი საქართველოს ერთიანობისა, მთლიანობისა და თუ ეს დედა ბოძი გამოვაცალეთ, თუნდ არა ბოროტ განზრახვით, არამედ ჩვენი უფიცობით, გულგრილობით, თუ რუსეთუმეების გზას დავადექით, მაშინ ჰერი ჩამოგვეგრევა, სახლს ქვეშ მოიტანს, და ჩვენი მშობელი ქვეყანა, ჩვენი საქართველო განადგურდება, განიადდება დედა-მიწის ზურგზეო.

ამიტომაც იყო, რომ არც ერთი წერილი, დიდი თუ პატარა, არც ერთი ფელეტონი, არც ერთი კორესპონდენცია ისე არ გაიგზავნებოდა სტამბაში ასაწყობად, ვიდრე მთელი სიგრძე-სიგანით, ძირიან-ფესვიანად არ ვადავავალიერებდით, არ ვავრანდავდით, არ ვავამალაშინებდით. მთელი კოლეგია, ილიას მეთაურობით, ვისხედით ლამის ორ საათამდის და გულდასმით ვასწორებდით, ვამზადებდით მასალას დასაბეჭდათ.

მეტადრე ილია ხონელის ფელეტონებს აქცევდა ილია დიდ ყურადღებას და გაუსწორებლად, გაუსინჯავად არ გაუშვებდა სტამბაში. მიზეზი ასეთი თვალყურისგდებისა იყო შემდეგი: ხონელს ერთი ზნე სჭირდა, ძალიან უყვარდა რუსიციზმები. ამას გარდა, დიდად უყვარდა რუსეთის გამოჩენილი მწერალი შჩედრინი. ვინ რას იტყვის: შჩედრინი დიდი სატირიკოსი იყო და შეუდარებელი ოხუნჯობა იცოდა. მაგრამ ამის ოხუნჯობას წმინდა რუსული ელფერი ედვა. გარდა ამისა, მისი ოხუნჯობა აზრების შეჯახება-შეკვეთებაზე კი არ იყო დამყარებული, არამედ უფრო უცნაურ სიტყვების არა ნაკლებ უცნაურ ერთმანეთზე გადაბმა - გადმობმმაზე, გადანხართვ-გადმოხლართვაზე. რუსულად ეს მართლაც სასაცილოდ გამოდიოდა და რუს მკითხველს შჩედრინი გულითად სიცილსაცა ჰგვრიდა, მაგრამ ქართველის გულსა და სულს არა სწვდებოდა ღრმად. თვით რუსეთშიაც პისარევი ტყუილად ხომ არ უწოდებდა შჩედრინის ოხუნჯობას, ენა-მახვილობას ანუ, უკეთ რომ ვსთქვათ, სიტყვა-მახვილობას, „Цветы невинного юмора“⁶⁶.

ილიას ეს ზნე ხონელისა ეუცხოვებოდა და ამბობდა: თუ მაინც და მაინც არ დაუშლია და შჩედრინის გადმოსახლება უნდა ჩვენში,

ეს მაინც მოვახერხოთ, რომ შჩედრინი გავაქართველოთ, ქართული სული ჩავუღვავოთ და ქართული ხორცი შევმოსოთ, თორემ ჩვენი მკითხველისათვის გაუგებარი დარჩება.

ილია რომ რედაქციაში მოსულს ხონელს დაინახავდა, მაშინვე მიადახებდა:

— აბა, ჩემო სეხნიავ, რა მოგიტანიათ?

ხონელიც ამოიღებდა უბიდან ფელეტონს და დაიწყო კითხვას. თუ ფელეტონი დაწერილი იყო ხონელის ჩვეულებრივი კოხტა, ცოცხალი ენით, მახვილი სიტყვა-პასუხით, მოსწრებული იბერული ოხუნჯობით, ილიას სიხარულს არ ჰქონდა საზღვარი, და რა წამს კი ყურს მოჰკრავდა რუსიციზმს, შჩედრინისებურ ოხუნჯობას, მაშინვე შეაყენებდა:

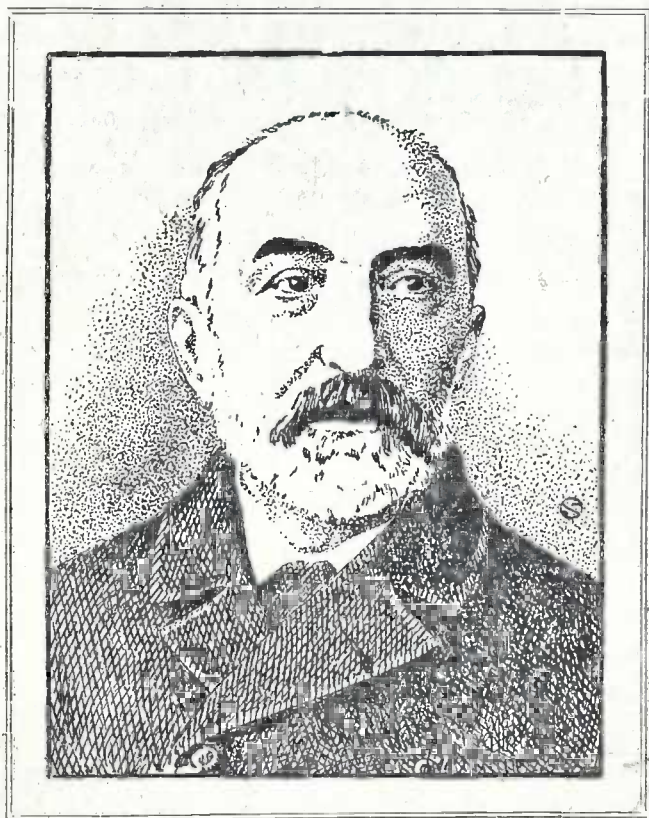
— აბა აქ შევდგეთ და კბილი ცოტა კარგად გავუსინჯოთ.

და დაიწყო ქართულად მონათვლას. გვიკვირდა, რა დაუშრეტელი წყაროდან მომდინარეობდა ის საოცარი ცოდნა ქართული ენისა, რომელსაც ილია აქ გამოიჩენდა ხოლმე. შევიდოდა სიტყვიერების სივრცე-სიღრმეში, დაიწყო მეტყველების სალაროში კვლევა-ძიებას, ძებნას მალეული ძალებისას და ქართულ ენის სიმდიდრედგან ისეთს მარგალიტებს გადმოგვიფენდა, რომ ამასთან შედარებით შჩედრინის ოხუნჯი თქმულება მიჰკნებოდა, როგორც შეშლილი ფურცელი. და ერთ-ერთ ამ საგანძურს ჩავსვამდით იმ ადგილას, სადაც შჩედრინის რუსიციზმი იჯდა, ფელეტონს სულ სხვა ფერი დაედებოდა, ქართული ნათელმირონი ეცხებოდა, სმენასაც ატკბობდა და გულსაც ალხობდა. ხონელიც დიდად კმაყოფილი დარჩებოდა ხოლმე ასეთ ჯადოსნურ ცვალებადობით, და ასე გაჩარხული, გამომშალაშინებული ფელეტონი სტამბაში მიემგზავრებოდა.

ესე შეაკრად რად სდევნიდა ილია რუსიციზმების შემოტანას? იკითხავთ: იქნება ამის მიზეზი ცოტა შოვინისტობაც იყო? იქნება აქ რაღაც იღუმალი განზრახვაც იყო? რუსიციზმი, ენის სიწმინდე იქნებ მხოლოდ სიტყვის მასალა იყო, მხოლოდ სახელი და სახრავი კი სხვა იყო. აზრად ჰქონდათ განდევნა ყველა იმისა, რასაც რუსული ერქვა, რასაც რუსულის სუნი სდიოდა?

წარმოიდგინეთ, ასეთი აზრები ტრიალებდა და გასავალსაც პოულობდა მაშინდელ გადაგვარებულ ქართველ საზოგადოებაში. ამის თქმა და ფიქრიც კი მიუტყვევებელი ცოდვია ილიას მიმართ. ნუ დაფიქვინებთ, რომ ილიაც და ჩვენ ყველა იმისი თანაშორელები ვაზრდობდით ვეყავით რუსეთის მწერლობაზე ვინ იყვენ მასწავლე-

ბელნი, ჩვენი ჭკუისა და გონების გამწვრთნელნი? ჩერნიშევსკი, დობროლიუბოვი, პისარევი და რუსეთის მეცნიერნი. ვინ გვაძლევდა საკვებს გრძნობისას და გემოვნების გაღვიძების და განვითარებისათვის? პუშკინი, ლერმონტოვი, გოგოლი, ტურგენევი, დოსტოვესკი, ტოლსტოი და სხვანი. ჩვენ ვიყავით იმათი ღვიძლნი სულიერნი შვილნი. და განა დასავმობი არ იქნებოდა ისეთი შვილი, რომელიც

პ. უმიკაშვილი

შეაგინებს, შეურაცყოფს თავის ღედას, იმ ღედას, რომელმაც იგი თავისი ძეძული გამოზარდა? ჩვენ ამას ვერ ვიზამდით, რადგან უმაღლობა კი არა, უგუნურობაც იქნებოდა. არა, ჩვენ გვძულდა და ამ სიძულვილს არცა ვმაღავდით. გვძულდა რუსეთის მთავრობა, გვძაგდა რუსეთის წესწყობილება, გვეზიზღებოდა რუსეთის ის წარმობადგენელნი ჩვენში, რომელნიც უხეზად, ბრიყვულად გვიფურთხებდნენ და ფეხქვეშ გვითელავდნენ ყველა იმას, რაც ჩვენთვის წმინდას შეადგენდა. ნუ დაივიწყებთ, რომ ეს ის ცრო იყო, როდესაც იანოვსკიმ სრულიად აღკრძალა ჩართული ენის სწავლება ყოველ

დარგის სასწავლებელში. ეს ის დრო იყო, როდესაც ტფილისის არც ერთ ქართულ ეკლესიაში ქართულ წირვა-ლოცვას ვეღარ გაიგონებდით. ეს ის დრო იყო, როდესაც შავრაზმელ მღვდელს ვოსტორგოვს⁶⁷ და მის დამქაშებს შედგენილი ჰქონდათ გეგმა: მთელ საქართველოს სოფლებში გადაეგდოთ ქართულ ენაზე ღვთის-მსახურება და ქართული საეკლესიო ენის მაგიერ შემოეღოთ სლავიანური ენა.

დღეს, როდესაც გარემოება და მდგომარეობა ასე ძირეულად შეიცვალა, იქნება ზემოდ ნაამბობი ბევრს უბრალო სიტყვის მასალად ეჩვენოს, მაგრამ მაშინ კი, სამწუხაროდ, მეტად მწვავე, მთელი ერის სიკვდილ-სიცოცხლის საკითხი იყო. ეს გამწვავებული სულის კვეთება დაედო, სხვათა შორის, საუფიქვლად იმ სამწუხარო ამბებს, როგორც იყო ტფილისის სემინარიის რექტორის და საქართველოს ეგზარხოსის მკვლელობა.

ხშირად გვესმოდა ყიჟინა და საყვედური. რომ „ივერიამ“ ზრდილობიანი ქართული ენა სრულიად გააპამპულა, გაამასხარავა, მდაბიო ხალხის, გლეხურ ენად გადააქციაო. ეს ღვდლის და დიაკვნის შვილები, რომ დაეპატრონენ გაზეთს და ასეთი ენითა სწერენ, არც გასაკვირია, მაგრამ ამ ილიას რაღა დაემართა, იმათ ფეხის ხმას როგორ აჰყვავა?

ამის მთქმელთ ილიას აზრი რომ მოესმინათ ამ საგნის შესახებ, სულ სხვა ჰანგზე მოაწყობდენ სიმღერას. არ იცოდნენ, რომ ილია იყო პირველი შთამგონებელი, დაუღალავო მქადაგებელი იმ აზრისათვის როგორ უნდა იწერებოდეს ქართული გაზეთი ან წიგნი. ბევრჯელ მთელი საღამოები გაგვიტარებია და სჯა-ბაასი გვქონია იმის შესახებ, თუ ვინ არის დღეს ჩვენი მკითხველი. ან სად უნდა ვეძიოთ ეს მკითხველი. ილია იტყოდა ხოლმე:

ჩვენი დიდკაცობა, ჩვენი წარჩინებული მოხელენი გადაგვარების გზაზე არიან დამდგარნი, იმათ ქართულიც და ქართველობაც — ორივე ფეხებზე ჰკიდიათ. ამათთვის წერა ტყუილი შრომა, წყლის ნაყვა იქნებოდაო.

ჩვენ რუსულ ინსტიტუტებში გამოზრდილ, თუ სხვა ამ გვარნასწავლ ქალებისათვის? ესენიც სულ მთლად დაკარგულები არიან ჩვენთვისო. და სამწუხარო უფრო ის არის, რომ ესენი თავიანთ შვილებსაც გადაგვარების გზაზე დააყენებენ. ამათთვის ვსწეროთ? ეს ხომ ენის უაზრო ბრგვევა იქნებოდა. აბა რას გავაგებინებთ. იმათ, ვისაც ისიც კი დაჰვიწყებია, თუ რას ჰქვია პანტა. განა სავალალო და სამწუხარო არ არის, რომ ქართველი ადამიანი ქართულ სოფელში მიდიოდეს და კითხულობდეს: qu' est que ce la panta?.. ე. ი. რა არის პანტაო?

იქნებ, ჩვენი ინტელიგენციისათვის უნდა ვწეროთ? მაგრამ ამათაც რუსული გაზეთების კითხვა უფრო ეხერხებათ, ვიდრე ქართლისა. ამათთვისაც წერა ყრუთათვის ზარის რეკვას მიემსგავსებოდა.

მაშ, ვინღა დაგვრჩა? ის, ვინც საქართველოს პირველი ქვაკუთხედი იყო, ვინც ისტორიულ ქარტეხილს, წვა-დაგვას გაუძლო და ქვეყანა გააშენა. ეს ის მაგარი, მკვიდრი მუხაა, რომელიც ქარცეცხლს უძლებს და არ ეცემა. ეს არის ჩვენი გლეხობა, ეს არის ჩვენი მუშა ხალხი, რომელიც თავის მარჯვენით თავსაც ინახავს და ქვეყანასაც საკვებავს აძლევს. ესენი არიან ჩვენი მუხის—საქართველოს ფესვები, ესენი ამზადებენ იმ საკვებავ წვენს, რომლითაც საზრდო და ღონე ეძლევა მუხის მთელ ტანს. ამათი მეოხებით იმოსება ხე ფოთლებით, ყვავილებით და მოაქვს ნაყოფი. დეე, კენწეროები გაუხმეს ხეს, ფოთლები შემოსცვივლეს, ყვავილები შემოაჭკენეს,—არა უშავს რა, ოღონდ ძალა და ღონე არ გამოვლიოთ ფესვებს: ხე ხელახლად შეიძოსება ფოთლით და ყვავილით, და უჩუად გამოიღებს ნაყოფს. ხე არ კვდება, თუ ფესვები მაგარი, ღონიერი აქვს.

აი, სწორედ ეს ფესვებია ჩვენი მდაბიო ხალხი, ჩვენი გლეხობა, თუ ეს ფესვები მაგრად გვექნება შენახული, კარგად მოვლილი, მაშინ ჩვენ საქართველოს განსაცდელი არ მოელის, კვლავ გამხნვედება და გაძლიერდება. დეე, ჩვენი წარჩინებულნი განადგურდნენ, როგორც გამხპარი კენწეროები. ამათ ადგილას სხვა უფრო ღონიერი და ჯანსაღი ყლორტები ამოვა.

და აი, სწორედ ამ ფესვებს უნდა მოვუაროთ ჩვენც. ამ მდაბიო ხალხისთვის, მუშა-გლეხობისათვის უნდა ვიზრუნოთ. ჩვენს მოვლას, ჩვენს ზრუნვას ფასი ექნება მხოლოდ მაშინ, თუ იმათი ენით დავიწყებთ ლაპარაკს, თუ ჩვენი სიტყვა იმათ ყურს მისწვდება, იმათ გულს მოხვდება. აი გეგმა ჩვენის მუშაობისა. აი, ვისთვის უნდა ვფიქრობდეთ, ვისთვის უნდა ვზრუნავდეთ, ვისთვის უნდა ვწერდეთო. და ვწერდით კიდევ შეძლებისა, ნიჭისა და ცოდნის გვარობაზე.

თ ა ვ ი VIII

რედაქციის კრებები და მისი მონაწილენი. ილიას გარეგნობა. ილია მუშაობის დროს. „ოთარაანთ ქვრივის“ დაწერვა.

რედაქციაში ხშირად იმართებოდა კრებები. ესწრებოდენ უფრო ისეთნი, ვისაც რაიმე დამოკიდებულება ჰქონდა ქართულ მწერლობასთან თუ მწიგნობრობასთან. აქ ჰნახავდით ანტ. ფურცელაძეს⁶⁸, დიმიტრი ბაქრაძეს—ისტორიკოსს⁶⁹, ი. გოგებაშვილს; ჩვენ სასიქადულო პედაგოგს და საქვეყნო მოღვაწეს, ნ. ცხვედაძეს, საზოგადო მოღვაწეს, რაფ. ერისთავს⁷⁰, პეტრე უმიკაშვილს⁷¹, გრ. ყოლსკის, — პოეტს და საზოგადო მოღვაწეს⁷² და მრავალთა სხვათა. თუ ქალაქში მოუხდებოდა ყოფნა, შემოივლიდა ხოლმე გ. წერეთელი. იშვიათად კუდიანი ვარსკვლავივით გამოჩნდებოდა აკაკი. ვანო მაჩაბელი რედაქციას სრულიად არ მოჰკარებია, მიზეზი, მგონი, ის იყო, რომ მთავრობის განკარგულებით, გაზ. „დროების“ დახურვის შემდეგ, „ივერიაში“, რომელმაც „დროების“ ადგილი დაიჭირა, მაჩაბელი არ იყო მოწვეული თანამშრომლად.

ციმბირიდან დაბრუნებისას, დაიარებოდნენ რედაქციაში ივ. ჯაბაძარი და გ. ზდანოვიჩი. ეს უკანასკნელი თანამშრომლობდა კიდევ „ივერიაში“, სადაც ათავსებდა პოლიტიკო-ეკონომიურ წერილებს მაიაშვილის ფსევდონიმით⁷³.

დაუფიწყარი შთაბეჭდილებანი ზ მოგონებანი დამრჩა ამ კრებების გამო; ბევრი საკითხი ყოფილა აღძრული, ბევრი საყურადღებო ფიქრი და აზრი გამოთქმულა ამა თუ იმ საგნის შესახებ, მაგრამ თავი და თავი ჩვენი გულის წუხილი მიმართული იყო ჩვენი ქვეყნის სვებდებზე. რა იყო საქართველო წარსულში, რა არის დღეს და რა მოელის მერძისში? აი საჭირ-ბოროტო საკითხი. ის დღის ვარამი, რომელსაც თავს დაესტრიალებდით და რომლის გარშემო ცხარე სჯაბაასი იმართებოდა. დიდებული სანახავი იყო, როდესაც უყურებდი და უსმენდი, როგორი ხალისით, გატაცებით, თავდავიწყებით ბჭობდნენ, ეკამათებოდნენ ერთმანეთს ახალგაზრდანი, ოდნავ წვერ-ულვაშით შემოსილნი, ჭალარა-შერეულნი, შუა ხნის ვაჟკაცნი და ღრმად მოხუცებულნი. მაგრამ ყველაზე დიადს, დაუფიწყარ და განუმეორებელ სანახაობას წარმოადგენდა ილია. უნდა გენახათ ამის აღფრთო-

ვანებული სახე, ანთებული, ცეცხლის მფრქვეველი თვალები, რო-
დარწმუნებულყოფით თუ რა სულიერ და ჭკუის ძალას შეიცავს ეს
დიდბუნებოვანი ადამიანი. იმისი ნათქვამი არ იყო უბრალო, უაზრო
სიტყვების რახა-რუხი, ყურის მოსატყუებელი ჟღარუნი ეფვნებისა,
თვალის ასაბმელი შუშხუნა. ყოველ მის სიტყვაში ჩაქსოვილი იყო
აზრი და ასე აზრი მოსდევდა აზრს და არა სიტყვა სიტყვას. შენ
თვალწინ იბადებოდა რაღაც სასწაულებრივი მოქმედება: ჰხედავდი,
რომ რაღაც დაუშრეტელ წყაროდან მომდინარეობს აზრების ნაკა-
ღული და არ გინდა თვალი და ყური მოაშორო ამ გულწარმტაც
მოვლენას. სულგანაბული ელი, აბა ამ აზრს რა აზრი მოჰყვება, და
ასე დაუბოლოებლად. გიხარიან გულში, რომ აზრი სცვლის აზრს და
არა სიტყვა სიტყვას. გიხარიან იმიტომ, რომ სიტყვას შენც მოსძებ-
ნი შენ სიტყვიერების საგანძურში, სიტყვების მძივებათ ასხმას შენც
მოახერხებ, სხვაც შესძლებს, და ის აზრების დაუშრეტელი აუზი კი
ბევრს არ მოეპოება. ამისთანა სინდიდრის მჭონე ორი შემხვედრია
ჩემ ხანგრძლივ სიცოცხლეში: ილია ჭავჭავაძე და მენდელეევი, რომელ-
ზედაც წინად უკვე მჭონდა ლაპარაკი. დიდ ბედნიერებად უნდა
ჩაეთვალოს ადამიანს ნახვა და მოსმენა ასეთ დიდბუნებოვან ადამი-
ანების.

აქ საჭიროდ მიმაჩნია დაგიხატოთ ილიას სურათი. მაშინ უფრო
სრულს და სავსე წარმოდგენას იქონიებთ და ადვილად მიჰხვდებით
იმას, თუ რა იყო მიზეზი, რომ ილია ასეთ თვალწარმტაც და ჯა-
დოსნურ შთაბეჭდილებას ახდენდა მსმენელებზე.

სამწუხაროდ, მე არ მაქვს მხატვრობის ნიჭი, რომ მკვეთრად
და თვალნათლად, ერთი კალმის მოსმით, გადმოგცეთ იმის სურათი,
მაგრამ მაინც ვეცდები.

ვისაც ილია პირადად, ცოცხლად მოლაპარაკე არ უნახავს, იმას
ფოტოგრაფიის სურათი ვერას ეტყვის. ფოტოგრაფიას არ ძალუძს
გადმოგცეთ ადამიანის სულიერი არსება, მისი სრულქმნილი მშვენი-
ერება, მისი იღუმალ ძალთა მოძრაობა; ერთი სიტყვით, გადმოცემა
ყველა იმისა, რითაც ადამიანი ადამიანობს, რაც მის სულიერ სიმ-
დიდრეს და სილამაზეს შეადგენს. ფოტოგრაფია გადმოგცემთ თქვენ
ადამიანის მხოლოდ წამიერ მდგომარეობას. მაგრამ ადამიანის ბუნე-
ბა ცვალებადია, მუდამ წამს მოძრაობაშია და ადვილი წარმოსადგე-
ნია, რომ სწორედ წამში თქვენმა ბუნებამ სრულიად ფერი იცვალოს
და ასე ფერნაცვალად აღიბეჭდოს თქვენი პიროვნება. და ეს ხომ ის
არ იქნება, რაც სინამდვილეში ხართ.

ილიას ოცი წლის განმავლობაში ახლოდ ვიცნობდი. მინახავს
სხვა და სხვა გარემოებაში, სხვა და სხვა მდგომარეობაში. ყველა

შთაბეჭდილებათ, რაც ჩემ გულში ჩარჩენილა ამ ხნის განმავლობაში ერთად შეკრებილს, შეფარდებულს, მთლად ჩამოსხმულს გადმოგცემთ და ვგონებ, რომ ეს დაახლოვებითი სინამდვილე იქმნება ილიას სურათისა.

ილია დაბალი ტანისა იყო, ჩასხმული, კარგად ჩასქელებული, კისერ ჩარგული, ერთი სიტყვით, „ბურთივით მრგვალი“. როგორც მოსწრებულად დაახასიათა გრ. ორბელიანმა. მაგრამ ამ ტანზე, რომელსაც ვერ დავწამებთ სილამაზის ნიშნუშობას, იჯდა თავი, ილიას თავი, რომელიც საბერძნეთში ღირსი და დამამშვენებელი იქნებოდა ფიდიუსის ქანდაკებისა. წარმოიდგინეთ მაღალი, გაშლილი, გადატყეცილი შუბლი, სწორე, თითქოს საგანგებოდ ჩამოსხმული, გამოქანდაკებული ცხვირი, მრგვალი, მოძრავი ნესტოებით, მოკუმული ტუჩებით, მოკუმული ისე მაგრად, რომ კბილებს არასოდეს არ გაჩვენებდათ. შემორგვალებული, ცოტად წინ წამოწეული ნიკაპი და თვალები, კკვიანი, მეტყველი, ილიას თვალები, ხან ლმობიერნი, სათნოიანი, როდესაც მეგობრულად გამოიყურებოდნენ; ხან არა ამ ქვეყნიური, ზეციური, როდესაც შემოქმედების სივრცეში დაცურავდნენ; ხან მრისხანენი, ცეცხლის მფრქვეველნი, როდესაც მტერს შეებრძოდა, — წარმოიდგინეთ ყველა ეს და თქვენ თვალწინ გეყოლებათ ცოცხალი ილია. მაგრამ ეს სურათი არ იქნებოდა სრული, თუ არ დაეუმატეთ კიდევ შეძმევი: ილია რომ ალაპარაკდებოდა, ეშსში რომ შევიდოდა, კამათის ჟინი რომ გაიტაცებდა — სახე აენთებოდა, თვალები გაუბრწყინდებოდა, გაუნათლდებოდა რალაც იდუმალი შუქით, სხივებით, — გეგონებოდათ, შიგნით, გულის სიღრმეში რალაც ღელავს, ზვირთებს ისერის და ტალღებით უნდა წალკკოს თავის მეტოქე, მოკამათეო. ამითი უნდა აიხსნას ის ძლიერი დიალექტიკა, რომელიც მას ძლევა-მოსილებას ანიჭებდა, უძლეველად ჰხდიდა.

სხვანაირად წარმოგიდგებოდათ ილია შემოქმედების დროს: თვალები ცოტა მიბნედილად, ლმობიერად, ზეალმატყერით გამოიყურებოდნენ, ტუჩებზე რალაც ნეტარების ღიმილი უთამაშებდა, სახე ნახად განათებული ჰქონდა, იფიქრებდით, სახე შარავანდედით აქვს დაგვირგვინებულიო.

სულ სხვა იყო ილია, როდესაც საბრძოლველად გამოვიდოდა მტრის წინააღმდეგ. მაშინ ის მოგაგონებდათ გააფთრებულ, განრისხებულ ლომს: სახეზე ალმური ასდიოდა, თვალებიდგან ცეცხლს აფრქვევდა, და ვაი იმას, ვისაც იმისი ტორები, ბასრიანი ბრწყალებით მოჰხვდებოდა, დიდხანს დაახსოვდებოდა და მეორედ მასთან ბრძოლას ადვილად ვეღარ გაჰბედავდა.

ასეთი იყო ილია, ასე წარმომიდგება მე მისი საესე და სრული სურათი.

დაულალავი მუშაკი იყო ილია, როდესაც საქმეს გულით ეკიდებოდა. „ივერიის“ გამოსვლის პირველ ხანებში ისე მუშაობდა, გეგონებოდათ, ოცი წლის ჭაბუკი. ორი-სამი საათიც რომ ყოფილიყო ღამისა, ძილი და მოსვენება თქვარადაც არ მოუფიქროდა, ვიდრე ახლად დაბეჭდილს, სველ-სველ გაზეთს არ მოუტანდნენ. რა სიხარულით, რა სიამოვნებით გადიკითხავდა ხოლმე ნომერს!

მუშაობდა ილია გატაცებით, მაგრამ თანაც კი გვაფროთხილებდა: ყმაწვილებო, არ მილაღატოთ, ხორემ, ხომ იცით, თუ პაჭიკს ერთი წვერი მოერღვა, ვათავდა, პაჭიკი ბოლომდე ჩაირღვევა, იმის შველა შეუძლებელია. ანუ ასეთი თვისება მაქვს, მე შუა გზაზე დადგომა არ ვიცი. ამასაც გეტყვით: კამბეჩის ჯიშისა ვარ, რაც უნდა მძიმედ დატვირთული ურემი იყოს, უკან არ დავიხევ, სრამიდგანაც ამოვიტან, თუ უღელში შესაფერი ტოლები მეყოლებიან, მხარს დამიჭერენ. მაგრამ ოჩანი ცხენის ზნეცა მჭირს: თუ ერთი შევდექი, დაგონდი, — ვათავდა, მერე კეტებით რომ მცემოთ, წინ ფეხს ველარ გადამადგმევინებთ.

ეს უბრალო, ლიტონი სიტყვები არ იყო ილიას პირში. ასეთი იყო ამის ბუნება: ჭირვეული იყო ყველაფერში, როგორც მუშაობაში, ისე ზარმაცობაში, როგორც სიყვარულში ისე მტრობაში. „В ЛЮБВИ, КАК В ЗЛОБЕ, ВЕРЬ, Тамара, Я неизменен и велик“, — თამამად შეეძლო ეთქვა ილიას თავის თავზე დემონის სიტყვები.

მახსოვს, როგორ სწერდა „ოთარანთ ქერიც“. ჩაიკეტებოდა თავის კაბინეტში, მოუჯდებოდა მაგიდას და სწერდა განუწყვეტლივ, თავაუღლებლად, დღითი და ღამით. ვამბობთ ღამით, იმიტომ, რომ ზანდაზან კაბინეტში შესვლა რომ მოგვიხდებოდა რაიმე საჭირო საქმისათვის, ილია უძრავად იჯდა თავის ალაგას და ვაცხარებული სწერდა. ილია მოგვიბრუნებდა სხეოსან, შარავანდედით მოსილ სახეს, მშვიდი ნათელით გაბრწყინვალეულ თვალებს, მოგვცემდა მოკლე პასუხს. ისეთი კილოთი, თითქო ოცნების ბურანიდგან ვერ გამოორკვეულაო, და მიუბრუნდებოდა ისევ წერას⁷⁴.

ასევე იყო თავის კაბინეტში ჩაკეტილი, როდესაც გაშმაგებული, გააღმასებული სწერდა თავის „ქვათა ღალადს“.

მუშაობდა ასე. დაავიწყდებოდა ჭამაც და სმაც. ერთ ფინჯან ყავას თუ შეუტანდნენ და პატარა თეთრ პურს, თორემ სხვა საქმელს არაფერს მიიკარებდა. მეუღლე ილიასი, პატივცემული ოლია, შემოგვჩვილებდა ხოლმე: „ღამე წამოვდგები, მივალ ილიას ოთახთან და კარებს ცოტაღ შევალე, მინდა შევიტყო, ხომ არა უნდა რა. ვხე-

დავ, რომ ილია წამოწოლილა ტახტზე, — კაბინეტში რომ უდგა, — ჩაცმული, გაუხდელი და სძინავს კურდღლურად. ფეხაკრებით გამოვბრუნდები, რომ არ გამოეღვიძოს“.

ასე გაშმაგებით იცოდა მუშაობა, საჭმელსაც აღარ ეკარებოდა, მხოლოდ თამბაქოზე კი ხელს არ იღებდა, პირში გაუქრობელი ედო პაპიროსი და მის ისეც პატარა კაბინეტში, ეხლა ჩაკეტილ-ჩახურულში, ისეთი დახშული, შეკომლილი ჰაერი იდგა, რომ ახლად შესულს კაცს თავბრუს დაჰხვევდა. ილია ამას აინუნშიაც არ იგდებდა. და აბა ვინ გაუბედავდა ეთქვა: ილია, შეისვენე პატარა, ოთახი ცოტა მოასუფთავე, ჰაერი გაწმინდე.

გათავებდა მუშაობას, გამოვიდოდა თავის დროებით საპრობილედან და, ვინ იტყოდა, რომ რამდენიმე დღე უჭმელ-უსმელი ყოფილა, უძილოდ გაუტარებიაო, — ისეთი მხიარული, ჯანსაღი სახით გამოიყურებოდა. ვინ არ შენატრებდა, ვის არ შეშურდებოდა ილიას ჯანი: სწორედ რომ ქვითკირითა და რკინით იყო ნაშენი მისი აგებულიობა, და, ძალათ რომ არ მოესპოთ მისი სიცოცხლე, ვინ იცის, იქნებ დღესაც ცოცხალი ყოფილიყო. გადამეტებულად ნუ ჩამითვლით ამის თქმას; აი იმისი და, ელისაბედი, ოთხმოცდა ცამეტი წლისა არ გარდაცვლილა? და რამდენად უფრო სუსტი აგებულიობისა იყო თავის ძმა ილიაზე.

გათავებდა წერას, მიატოვებდა კალამს და მთელი კვირაობით აღარ დაუბრუნდებოდა საქმეს. გადიცვამდა თავის ჭრელ ხალათს, დაიხურავდა თავზე ფეხს და ჩაიკეტებოდა ისევ თავის კაბინეტში, მხოლოდ არა მუშაობისათვის: წამოწვებოდა მხარეთმოზე, აიღებდა ხელში გაზეთს და მიეცემოდა აზიურ far niente, ჩვენებურად რომ ვთქვათ, განცხრომას, ზარმაცობას... თუ ამ დროს მოვიდოდა ვინმე საქმისათვის, ახლოს არ მიიკარებდა, სალაზღანდარაოდ მოსულს სტუმარს კი დიდის სიამოვნებით გაუმასპინძლდებოდა. თუ ვინმე მასლობელი შემოვიდოდა და ეტყოდა: ილია, მოდი ერთი კამათელი გავაგოროთო, ილია დიდის სიამოვნებით დაეთანხმებოდა, მოუჯდებოდა ნარდს და კამათლების და ქვიშნარების ჩახა-ჩუხში ყველაფერი დაავიწყდებოდა.

თ ა ვ ი IX

ქართულ გაზეთის გამოცემის სიძნელეები. სასტიკი ცენზურა. ცენზორი ლუკა ისარლოვი. საუბარი ლუკა „ისარლიჩთან“.

ქართული გაზეთის გამოცემა იმ ხანებში ადვილი საქმე არ იყო. გზა, რომელიც მაშინ ქართულ მწერლობას უნდა გაეგლო, არ იყო ვარდითა და იით მოფენილი. ეს იყო გზა გოლგოთისა, გზა ეკლიანი გვირგვინისა, გზა ოხერისა და გოდებისა, გზა სიმშლიისა და მწყურვალობისა. ამას დაუმატეთ ქართველი საზოგადოების გულგრილობა, კილვა და ღრეჭა. მონარქისტ-რუსების სისინი „ქართველ პატრიოტების“ მიმართ და დაუცხრომელი მტრობა მეფის მთავრობისა. ეს არა კმარა. გაზეთს წინ ედგა კიდევ ერთი განსაცდელი, ერთი სახითათო ალაგი, სადაც ბეწვის ხიდი იყო გადებული. მესდგებოდნენ ამ ხიდზე და შიში აგიტანდნენ აი, ეს ეს არის ჩაწყდება ბეწვი და ხიდთან ერთად შენც თან ჩაგიტანს უფსკრულში. მოდი და ახლა იქიდან ამოსავალი გზა ეძებე. ეს სახითათო ხიდი იყო მაშინდელი ცენზურა, რომელიც ყოველდღე მაჯლაჯუნასავით გულზე გვაწვა და სულს გვიხუთავდა. ეს იყო ჩვენი სულთამხუთავი, ჩვენი „სული ბოროტი“.

გაზეთს მასალას დაკუმზადებდით რედაქციაში. სტამბაში ააწყობდნენ ამ მასალას და კოხტა პატარძალივით მორთავდნენ, მაგრამ ვერ დაგებქდავდით და მკითხველს ასე მოკაზმულ-მორთულს ვერ მიუძღვნიდით. ჯერ გაზეთს უნდა გამოეგლო კიდევ ერთი გალიბული, საშიში გზა, ეს გზა მიგვიყვანდა ხოლმე იმ ალაგას, რომელსაც სახელად ერქვა ცენზურა. ვისხედით და ველოდით გულის ცახცახით, რა სახით დაგვიბრუნდებოდა შინ ეს წვითა და დაგვიტ შემზადებული გაზეთი.

აგერ მოგვიტანეს გაზეთიც. დაგხედავდით და გულს ელდა ეცემოდა. გაზეთი გაზეთს აღარ ჰგვანდა. სულ წითელი მელნით იყო შეთუთხნული, ჯვარედინად გადახაზულ-გადმოხაზული. ეს იმას ნიშნავდა, რომ წითელი ხაზებით გადაჯვარედინებული ადგილები უნდა ამოგვეგლო და სხვა რითიმე შეგვეგვსო. ეს არც ისე ადვილი იყო. დავლონდებოდით, დავძმარდებოდით,—გაზეთის ამ გვარად გამოშვება შეუძლებელი იყო: მოცდენილყანას მოგაგონებდათ, ალაგ-ალაგ რომ მოტიტვლებული ადგილები ჩანს. იღია თავს მოიკლავდა, ასე დამა-

ხინჯებული გაზეთი საქვეყნოდ გამოტანილი რომ ენახა. დაგვეტოვე-
ბინა ცარიელი ადგილები და შენიშვნა მიგვეცა, რომ „საცენზურო
პირობათა გამო“ გაზეთი ამ სახით გამოდის,—ნება არ გვექონდა კა-
ნონის ძალით. შეიძლებოდა კიდევ სხვა გზით შეველა. ამგვარ შემ-
თხვევისათვის დამზადებული და აწყობილი გვექონდა სათადარიგო
მასალა, რომელსაც ჩავაკვეტებდით ხოლმე წაშლილების ალაგას. იყო
კიდევ მესამე გზაც: წავსულიყავით ცენზორთან და, ან ხვეწნით, ან
მუდარით, ან მოსაზრებით დაგვეჯერებინა, დაგვერწმუნებინა, რომ
წაშლილ ადგილებში არავითარი საშიშო და საწინააღმდეგო ვისიმე
არ მოიპოვებოდა.

ამ გვარ შემთხვევისათვის „სამწუხარო მსხვერპლად“ განწირუ-
ლი გვყავდა გიგა ყიფშიძე. მაგრამ გიგას ხელში ჩაგდება არც ისე
ადვილი იყო, თუმცა იმავე სახლში ცხოვრობდა, სადაც რედაქცია
იმყოფებოდა. ამის მიზეზი ეს გახლდათ: გიგა მეტად ხარბი მჭამელი
და მსმელი იყო, ძველებურად, ჩვენებურად დღეში ერთხელ იცოდა
ჭამა, მაგრამ ჭამა მაძლარი, საფუძვლიანი: გადააგორებდა ორ ჯამ
ფაშარს პურით ჩაბუბუბებულ წვეს, თან მიატანდა ერთ თავავსე-
ბულ თეფშს ხორცსა, ზედ დააყოლებდა ორიოდ ბოთლს ლენოსა,
იქვე გაგორდებოდა ტახტზე და მიეცემოდა განცხრომასა და ძილსა.
გიგა დაბალი ტანისა იყო, გოდორივით მრგვალო, კუნძივით მძიმე
და, რასაკვირველია, არა ფეხმარდი. დგომას ამჯობინებდა ჯდომას
და უფრო კი წოლას.

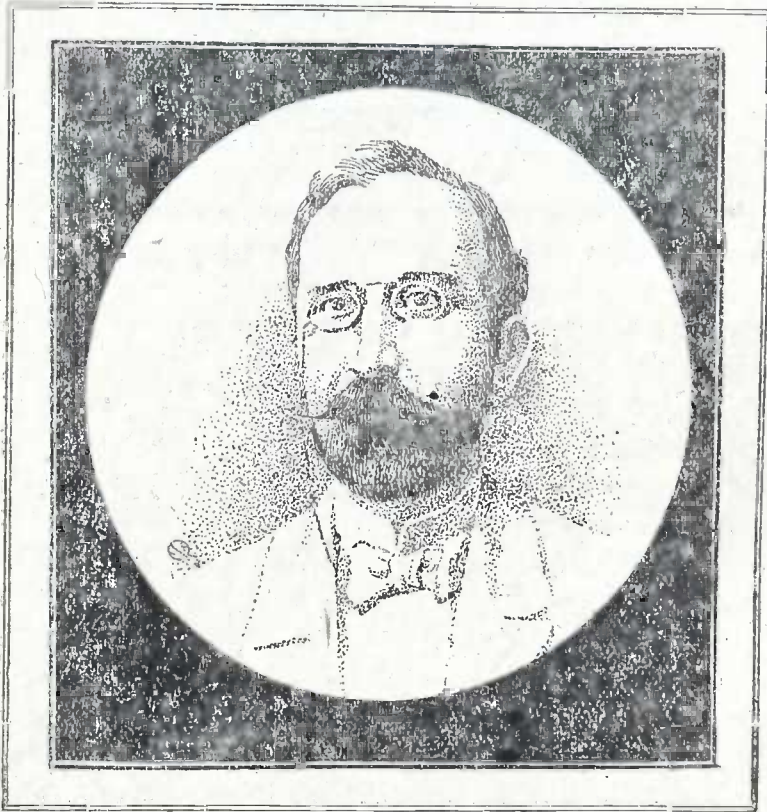
და აი, ამ განცხრომაში მყოფ გიგას ეძახიან საჩქაროდ რედაქ-
ციაში. ქშენითა და ხენეშით ამოგოგდა გიგა რედაქციაში. ჯერ ფეხი
არ შემოედგა კარებში, რომ ხონელმა ხელში მიაჩეჩა ცენზორისაგან
დასახიჩრებული ნომერი და მიაძახა:

— აბა, გიგა, ჰე დაიძარ და სულ ბრიგინ-ბრიგინით გასწი
ლუკასთან (ასე ვეძახდით ცენზორს) და შეეწირე ზვარაკად საკურ-
თხვევლსა ზედა „ივერიისასა!“

გიგა ძილისაგან ვერც კი გამოკვეულიყო. ერთი მწარედ ამო-
იოხრა და მორგევივით აგორავდა ლუკასთან.

ცენზორად, ანუ უკეთ რომ ვსთქვათ, ქართული მწერლობის
ჯალათად, დანიშნული იყო მაშინ ლუკა სტეპანიჩ ისარლოვი⁷⁵. ეს
კაცი იყო ქონდრის ტანისა, ბაჯაჯლანა, მახინჯი სულითაც და ხორ-
ციტაც, წვერ-ულვამ მოპარსული, ფლიდი ენის პატრონი. რაღაც
უცნაური სიცილი იცოდა, რომელიც გოგოლის „პოპრიშინის“
ხით-ხითს მოგაგონებდათ. რომელ არხივში გამონახეს და გამოამაზე-
ვეს ეს არა კაცი, არ ვიცი. ის კი ყველამ ვიცოდით, რომ ეს წყალობა
მოიღო და ამით ქართული მწერლობა გააბედნიერა ლევან მელიქი-

შვილმა⁷⁶, იმ დროს მთავარმართებლის თანაშემწემ და წინაღ დაღეს-
ტნის ბატონ-პატრონმა, ე. ი. გენერალ-გუბერნატორმა: ამბობდნენ,
ვითომ ლუკა ისარლოვიც იქ, დაღესტანში, პოლიციის რაღაც და-
ბალ მოხელედ ყოფილიყოს, და აი, ჩვენმა წარჩინებულმა თავადმა,
ღენერალმა ლ. მელიქოვმა ამაზე უკეთესი არა გამოიმეტა რა ქარ-

გრ. ვოლსკი

თველებისათვის. მაგრამ ან კი რა მოეთხოვება გადაგვარებულ დიდ
მოხელეს: კარგი რამ გჭირდეს, გიკვირდეს, ავი რა საკვირველია.

ლუკა ნამდვილი ძველი დროის პოლიციელი იყო: გულით გაქვავე-
ბული, ჭკუით გამოფიტული, ვერც შენი წრფელი სიტყვა, ვერც შენი
სალი სჯა, ვერც ხვეწნა და მუდარა ვერ მიაღწევდა იმის გულსა
და ტვინსა. ამას სწამდა და სჯეროდა მხოლოდ ნება და ბრძანება
თავის წარმოქმნილისა, დანარჩენს კი ამისთვის ერთი ბისტის ფასიც
არა ჰქონდა. აი ამისთანა კაცთან გავეზავნეთ საწყალი გიგა და ნუ
ვაიკვირვებთ, თუ შინ ხელკარიელი დაბრუნდა, დაღონებული, და-
ძმარებული. გიგას დანახვაზე, უსიტყვოდ მივხვდით, რომ მოხდა ის,
რასაც მოველოდით. წუწუნის და ჩივილის დრო აღარ იყო, ლუკას

(სიონი)
მეორე

ლანძღვა-გინებასაც აზრი არ ექნებოდა. სხვა გზა არ იყო, საქმეს უნდა შეედგომოდით, შენახული, დაზოგილი მასალა უნდა გამოგვეყენებინა. მოვიწვიეთ სათათბიროდ ჩვენი დიოპიდე, სტამბის მეტრანპაჟი, დაულაღავი, წარბშეუხრელი მუშაკი, რომელიც ჩვეული იყო ლუკას ამ გვარ ოინებისა. საქმე გაჩაჩხდა. გაზეთი თავის დროზე გამოვა. ხვალ დილით ჩაიზე ან საუხმეზე მიერთმევა მკითხველს. მკითხველი გადააჰმლის გაზეთს, გადაავლებს თვალს და, რა დანახავს მთელ სვეტებს ხალხური ლექსებით აღსავსეს, დაძველებულს, უცხო ენიდგან ნათარგმნს გაჰიანურებულს მოთხრობას, შესაძლებელია, გვერდზე გადასდებს გაზეთს და რედაქციას კიდეც შემოუტკურთხებს: აი დალახვრა ღმერთმა! კიდევ აბღა-უბღით გაუვისიათ გაზეთი! ნეტავი სად პოულობენ ასეთ აშშორებულ, ობ-მოკიდებულ ამბებს?

მკითხველის გულისწყრომა, გულახდილად რომ ვსტქვათ, სამართლიანი იყო. მაგრამ, განა რედაქცია კი დანაშავე იყო? და მთელი ტრადიციაც მაშინდელი ქართველი საზოგადოებისა, როგორც მკითხველის, ისე მწერლებისა აი სწორედ აქ იყო. მკითხველმა რა იცოდა, თუ რა წვითა და დაგვით იყო გაზეთი შედგენილი. მკითხველმა რა იცოდა, ვინ იყო ცენზორი—ლუკა ისარლოვი. მკითხველს რა საქმე ჰქონდა, თუ ათიოდე კაცმა მთელი ღამე უძილოდ გატეხა, ათასი ტანჯვა და ვაება გამოიარა, ოღონდ კი მკითხველს ნაბეჭდი ფურცლები მაინც მიერთვას ხვალ აღრიან. დაგვიანებისთვისაც გაგვირისხდებოდნენ და დაგვეგმობდნენ.

ასე და ამ გვარად იყო საქმე დაყენებული. მწერალი სწერდა, მკითხველი კითხულობდა, ხოლო რა გარემოებაში სწერდა მწერალი, რამდენი ტანჯვა და ვაგლახი უნდა გამოეველო, ვიდრე მკითხველს ერთი-ორიოდე ცოცხალ სიტყვას მიაწოდებდა,—ამას არავინ კითხულობდა. მეორეს მხრით, არც მწერალმა იცოდა, მკითხველი კითხულობს მის ნაწერს დროს გასატარებლად, ან როგორც რაღაც სავალდებულო ბეგარის თავიდამ მოსაშორებლად, თუ ანგარიშს უწევდა მწერლის გულის წუხილს, იზიარებდა მის ნაზრევს, ნაფიქრს. და აი, სწორედ აქ იყო, როგორც ზემოდაც ვსტქვით, ტრადიციამ: მწერალსა და მკითხველს შუა ხიდი იყო ჩატეხილი, სხვადასხვა ნაპირებზე იდგნენ, ერთმანეთს ხმას ვერ აწვდიდნენ. ერთი მეორის სულის ტანჯვას, გულის პასუხს ვერ იზიარებდა.

ერთხელ კიდევ ვუბრუნდები ჩვენი მწერლობის სულთამხუთავს—ლუკა სტეპანიჩ ისარლოვს. მეც მხვდა წილად მესვა ცენზურის სამსალით სავესე ფილა. ეს ასე მოხდა. თუმცა ხშირად არა, მაგრამ დრო-გამოშვებით მაინც მწერალს ჰხვდება წილად ასეთი ბედნი-

ერება: თავში მოუვა მშვენიერი აზრი, ამ აზრს გულის სიღრმეში ამოავლებს, სულს შთაჰბერავს, ხორცს შეასხამს, სიტყვებით შემოსავს, და ეს სიტყვები, შენ დაუკითხავად, დაიწყებს დენას კალმის წვერიდგან. მაშინ ქალაღზე იბადება ცოცხალი, ხორცშესხმული, სულჩადგმული ნაწერი, რომელიც სიხარულს გგვრის, სულიერ კმაყოფილებას გიღვიძებს. გიხარიან კიდევ უფრო იმიტომ, რომ ჰგონობ: ხვალ მკითხველი წაიკითხავს და ისიც შენსავით გაიხარებს, იმასაც შენსავით კმაყოფილებას აღუძრავს გულში.

ერთი ასეთი ბედნიერი წუთი მეც მარგუნა ბედმა. აღვბეჭდე ეს წუთი გაზეთის ფურცლებზე, შევაცურე ცენზურის ზვირთებზე და ვეძლევი ფიქრებს: ფონს გავა, თუ სადმე ჩასძირავს? ლუკა სტეპანიჩს რომ ჩემი გამჩენი გაუწყრეს და წითელი სისხლის ჯვარი დაასვას ზედ? მაშინ? მაგრამ ვნახოთ, მანამ კი:

„Лети мой челн по воле волн,
Куда влечет тебя судьба“.

მიდის აწყობილი ფურცლები ლუკასთან, ველი გულის ძვერით უკან დაბრუნებას. აგერ მოიტანეს. დავხედე და,—ვაი შენს მტერს: ისე იყო აოხრებული, როგორც სეტყვისაგან განადგურებული ყანა. სხვა შევლა არ იყო: უნდა მე თითონ შევდგომოდი ეკლიან გზას გოლგოთისას, რომელსაც ცენზურა ეწოდებოდა, მენახა ჩემი წერილის ჯალათი ლუკა, რითიმე და რაიმე სახით მომეღობო და მომენადირებინა მისი გამხმარი გული. შევედი და ლუკა რომ დავინახე, კინალამ სიცილი არ წამსქდა. ამის მიზეზი იყო შემდეგი. ზემოდ ხომ დაგიხატეთ ლუკას სურათი, მაგრამ მაშინ, ერთი რამ წვრილმანი დამრჩა აღუნუსხველი: ამის ამობურცული წითელი ლოყები, ისეთი წითელი, რომ იფიქრებდით ჭიის ფერით აქვს შეღებილიო. ამის დანახვაზე უცბად მომაგონდა ჩოლოხ-ჩოლოხ მაიმუნი, აი ქუჩებში რომ დაჰყავთ თათრებს ბავშვების გასართობად. მხოლოდ არ გეგონოთ კი, რომ მთელი მაიმუნი გამახსენდა, არა, მარტო ის ნაწილი მაიმუნის სხეულის, სადაც *le dos perd son nom* *). როგორც ფრანგები ამბობენ.

მაგრამ თავი შევიმაგრე, სიცილი შევიკავე და ზრდილობიანად მოვახსენე ლუკას, რა საქმეზედაც ვიყავი მასთან მისული.

— არა, რასაც მთხოვთ, მაგის ასრულება ყოველად შეუძლებელია. რაც ამოვშალე, ის ამოსაშლელი იყო, წალმა ველარ გადავატრიალებ. ჰო და რას სწერთ? სიტყვის გადაკვრით, იგავ-არაკებით.

*) ზურგი ჰკარგავს თავის სახელს.

გინდათ თავი შეგვიხვიოთ, თვალები აგვიბათ? არა, კარგად გვესმის, რაც გაქვთ გულში. თავი მიანებეთ მაგეებს. ისეც, ვინ იცის, რას არ ლაპარაკობენ თქვენ გაზეთზე. მაღლობა მითხარით, რომ ბევრს ამოგიშლით ხოლმე, თორემ აქამდისინ გაზეთს სრულიად დაგიხურავდნენ.

მე ბევრი სიტყვა დავხარჯე, ბევრი ვეცადე დამეჯერებინა, რომ ჩემ წერილში არაფერია. არც კანონის, არც მთავრობის წინააღმდეგი, მე ჩემი ვქენ, იმან თავისი, მაგრამ არა გამოვიდა რა. შეჯდა ჯორივით და ფეხი ველარ მოვაცვლევი. შეაგლო ქვა და შეუშვირა თავი. სულ ერთს გაიძახოდა: არ შემიძლიან, არ შემიძლიან!

ერთბაშად შეწყვიტა ლაპარაკი, დაიწყო თავისებური ხითხითი, მერე მომიბრუნდა და მითხრა:

— რას ჩამოსციებიხართ ამ იანოესკის, მაზრის უფროსებს, მამასახლისებს? მიანებეთ თავი. აი ჭიპაძეზე რატომ არ სწერთ?

— ვინ გახლავთ, ლუკა სტეფანიჩი, ეგ ჭიპაძე?—ვეკითხები.

— იმერეთში სცხოვრობს. ერთი მოუსვენარი, აბეზარი კაცია, მოსვენებას არავის აძლევს. გლეხები სულ აკლებული ჰყავს.

— კეთილი, ბატონო, მაგრამ მე ეგ პირველად თქვენგან მესმის. მაგაზე არავითარი კორესპონდენცია არ მოგვევლია, ამბები არავის მოუწოდებია და აბა როგორ დავწერთ?

ლუკა მე თითქოს ყურს აღარ მიგდებდა და განაგრძო თავისებური ხითხითით:

— კაი გვარია: ჭიპაძე. ჭიპაძე. კარგი იქნებოდა ფსევდონიმით ამოგერჩიათ. თორემ ვილაცა სწერს თქვენ გაზეთში და დონ-იაგოს აწერს. აბა რა ფსევდონიმია, არა სჯობს—ჭიპაძე მოაწეროს? და განაგრძობს ისევ თავის ხითხითს.

ემშაკობდა ლუკა, მან კარგად იცოდა, რომ დონ-იაგოს ფსევდონიმით მე ვწერდი და, მაშასადამე, მე გადმომკრა მათრახი.

მივხვდი, რას ნიშნავდა ლუკას ხითხითი, ჭიპაძეზე და ფსევდონიმებზე გადაკვრით ლაპარაკი: უნდოდა თავიდგან მოვეშორებინე. მეც დავაპირე წამოსვლა. მხოლოდ არ მინდოდა ისე წამოვსულიყავი, რომ მეც ცოტა არ მეკბინა ლუკასთვის. ილიასაგან გაგონილი მქონდა: თუ გინდათ ლუკას აწყენინოთ, გააჯავროთ, ლუკა სტეპანიჩის მაგიერ ლუკა ისარლიჩი უთხარითო. მაშინვე უაღრესად შედგება და მოსისხლე მტრად გადაგეგცევათო.

ჯანი გაპვარდეს-მეთქი, ვიფიქრე, ამ არა კაცისაგან ხომ შემდეგშიც არა გამოდნება რა. მე ამის კარებს აღარ მოვადგები, და ამით მაინც ვიყრი ჯავრს და გულს მოვიოხნებ. ავკრიფე ჩემი ბარგი-ბარხანა, ე. ი. წითლად შეთუთხნილი ნომერი გაზეთისა, ავდექი, მივაძახე: მშვიდობით ლუკა ისარლიჩი!.. და გამოვწიე კარებისაკენ.

თ ა ვ ი X

ივ. ჯაბაძარი და მისი წერილი „ვეფხისტყაოსანის“ შესახებ. ნადირაძე (მაჩხანელი) და მისი კოოპერატივი. „ძმური სიტყვა“ მაჩხანელისა. ლადო აღნიაშვილი. ქართული ხორა. ლადო აღნიაშვილის მგზავრობა ირანის ქართველებთან და წიგნი მათ შესახებ. ლადო აღნიაშვილის სიგიჟე და გარდაცვალება. ქართველთა შორის კოოპერატიული მოძრაობა და მისი ჩაშლა.

ერთხელ ივ. ჯაბაძარმა, რომელიც, როგორც ზემოდ მოვიხსენიეთ, ციმბირიდან დაბრუნებისას, ხშირად ესწრებოდა ხოლმე რედაქციის კრებებს, გვითხრა: ვრცელი წერილი მაქვს დამზადებული რუსულ ენაზე „ვეფხისტყაოსანის“ შესახებ, უბრალოდ „Северный Вестник“-ში ვაპირებ ამ წერილის დაბეჭდვას, მაგრამ წინად მინდოდა თქვენთვის წამეკითხა და თქვენი აზრი შემეტყუო.

მალე მართლაც მოიტანა და წაგვიკითხა. დაწერილი იყო კარგად, კარგი ლიტერატურული ენით, ცოდნით, ხოლო რაც შეეხება მის შინაარსს, აქ კი ბევრად მოიკოჭლებდა. არ იყო დაცული ისტორიული სინამდვილე, ვერ შეეგნო ავტორს რუსთაველის გმირების სულისკვეთება, გულის ძგერა. მათი საქციელი, ისტორიული ეპოქის შესაფერად. ის უკიჟინებდა ნესტან-დარეჯანს, ტარიელს პასივობას, უძრავად, გულზე დაკრეფით ჯდომას ერთ ალაგას, განუწყვეტელ ჩივილს, წუწუნს და ცრემლის ღერას. ავტორს უსათუოდ უნდოდა, რომ რუსთაველის გმირები ისე მოქცეულიყვნენ, როგორც, მაგალითად, გმირები ჩერნიშევსკის რომანისა: „Что делать?“.

ილია თავისებურად გაცხარდა და გაცეცხლებულმა უთხრა: არა, ბატონო ივანე, ჩვენ ვერც ადვილად ვერ დაგიტომობთ რუსთაველს. დღევანდელი რუსული კრიტიკის თვალთა ხედვის ისრით ვერ გაიზომება „ვეფხისტყაოსანი“. ამას მეტი დაფიქრება, მეტი მოსაზრება უნდა. რუსული კრიტიკის ზენა-ქვერული ნავარდობა აქ არ გამოდგება. აქ უფრო ღრმად უნდა საქმეს ჩახედვა. ვისაც რუსთაველზე წერა უნდა, იმან, უპირველეს ყოვლისა, უნდა შეითვისოს იგი არა ჭკუით მხოლოდ, არამედ გულითაც, უნდა იგრძნოს მისი გმირების სულისკვეთება, ჩასწვდეს ქართველი გულის სიღრმეს, იგრძნოს მისი მაჯის ცემა. ეს იქნება ქართველი კაცის ნამდვილი სულისთქმა, მისი რწმენა, მისი სამართლიანი განსჯა და არა სკაბიჩევსკის კრიტიკა და კიდევ ბევრი მწარე სიტყვები შესთავაზა ილიამ ჯაბაძარს.

ერთი რამ მაკვირვებდა: ჯაბადარი თითქმის არაფერს უპასუხებდა ილიას, თავს არ მართლულობდა. შემდეგ შევიტყე, რომ ეს წერილი სავსებით მისი არ ყოფილიყო. ამას მხოლოდ „ვეფხისტყაოსანის“ შინაარსის გადმოცემა ეკუთვნოდა, დაწერა, გაშუქება და კრიტიკული განხილვა იმის ცოლის ყოფილიყო. ჯაბადარის ცოლი, შთამომავლობით რუსი, ლიუბატოვიჩის ქალი, დიდის წინს რევოლიუციონერი იყო, „ნაროდოვოლცების“ წრეს ეკუთვნოდა, დიდი მეგობარი თურმე იყო, როგორც თვით ლიუბატოვიჩი იხსენიებს თავის ბეჭდვითი მოგონებაში, იმ ტერორისტისა, რომელმაც ჟანდარმების უფროსი, მეზენცოვი მოკლა.

ჯაბადარმა მაინც დაბეჭდა თავისი თუ ლიუბატოვიჩის წერილი „Северный Вестник“-ში, ხოლო „ივერიას“ კი შემოსწერა და მას უკან რედაქციაში აღარ გაუვლია.

ჩემს ერთ ფელეტონში ამ წერილის გამო მეც გადავკარ ჯაბადარს ორიოდ სიტყვა, დაცივივის კილოთი. ქუჩაში შემხვდა ჯაბადარი და ცოტა წყენით მისაყვედურა: შენც ილიას აჰყევით! მე ჯაბადარს წინადაც ვიცნობდი, და ამ პატარა ამბავს ჩვენი მეგობრული განწყობილება არ შეუწყვეტია*).

ჩვენ კრებებზე, ლიტერატურულ საკითხების გარდა, ბევრს სხვა ჩვენი ქვეყნის საჭირ-ბოროტო საქმეებზედაც გვქონდა ხოლმე სჯაბაასი. დიდად გვაწუხებდა ჩვენი მშრომელი ხალხის ეკონომიური დაქვეითება. ვფიქრობდით, როგორმე მოგვევლო ამ საქმისათვის. ბევრი იყო თქმული, ბევრი ნააზრვეი, მხოლოდ როგორ მოგვეკიდა საქმისათვის ხელი, ვერ შევთანხმებულყავით. ბოლოს გამოჩნდა მოსაქმე ხალხიც. კახეთში განეზრახათ დიდი საქმის დაწყობა, შეედგინათ საკმაოდ ვრცელი, დალაგებული წერილი ჩვენი ეკონომიური დაქვეითების გამო, გამორკვეული იყო მიზეზები ამ დაქვეითებისა და ნაჩვენები, თუ რა საშუალებით შეიძლება ეშველოს ამ საქმეს. იყო აგრეთვე კარგად შემუშავებული გეგმა მოქმედებისა და წესდება იმ საზოგადოებისა, რომელიც ამ საქმეს თავში უნდა დასდგომოდა.

ყველა ეს წარმოუდგინეს ილიას, რადგან უილიოდ არაფერი თვალსაჩინო და სავალდებულო საქმე არ დაიწყებოდა. ილია იყო ავტორიტეტი, კანონმდებელი ქართველობისათვის. ჩისი სიტყვა სჯე-როდათ, იმის ცოდნას, გამოცდილებას, იმის დამჯდარ, დარბაისლურ კტუას დიდად აფასებდნენ. სადაც ილიას ხელი ჰქონდა მოწერილი,

*) იხ. შენიშვნა 1.

ის მტკიცე თამასუქი იყო და არავინ უარს არ იტყოდა მიეღო ეს თამასუქი გასანაღდებლად. ილია ძალიან ფრთხილი, ოავდაჭერილი კაცი იყო, ადვილად ვერ გაიტაცებდით მას ლამაზი სიტყვებით, მაღალ ფარდიან ფრაზებით შედგენილ პროექტებით. ეს სულ თვალის მოსატყუებელი შუშხუნებიაო,—იტყოდა ხოლმე ილია. მაგრამ ამ ახლად განზრახული საქმის აზრი კი მოეწონა. იმ შიშს წარმოსთქვამდა, რომ ვაი თუ საქმის შესაფერი ხალხი ვერ ვიშოვოთო.

ი. დავითაშვილი

დედააზრი. ამ საჯარო დასაწყისისა იყო შემდეგი: ჩვენი ქვეყანა უხვია და მადლიანი. ხალხს უყვარს საქონლის მოშენება და ბლომად მოგვეპოება ყველი, ერბო, მატყლი. ჩვენ ვენახებს განთქმული აქვს სახელი, ვიცით ამ ვენახების მოვლა, ღვინის დაყენება და ჩვენი ღვინოები უცხოელებისას ძირს არ ჩამოუვარდება; დიდი ღირსების და ათასგვარი ხილულობა თავზე გვაქვს საყრელი,—ყველა ეს უდიდესი სიმდიდრეა ჩვენი. ქვეყნისათვის, ყველა ამას რომ რიგიანი და გულშემატკივარი პატრონი გამოუჩნდეს, მოუაროს და გასავალი მისცეს, ჩვენი ხალხის ბედს ძალი ვეღარ დაჰყეფდა. მაგ-

რამ, ჩვენდა სავალალოდ, მთელი ეს სიმდიდრე ხელში უვარდებათ სოფლის თუ ქალაქის მტაცია-მგლეჯელებს, ჩარჩ-მოვაჭრეებს და მოვახშეებს, ესენი ჯიბეს ივსებენ, მდიდრდებიან, ქონს იკიდებენ, ღიბებს უშვებენ, და ჩვენი ხალხი კი მშიერ-მწყურვალი, შიშველ-ტიტველი დაიარება, სიღარიბისა და გაჭირვებისათვის თავი ვერ აუცდენია.

და აი, ჩვენი ზრუნვა და საქმიანობაც სწორედ აქეთკენ უნდა იყოს მიმართული, უნდა ვეცადნეთ, რომ ჩვენი სიმდიდრე ჩვენსავე ხალხს შერჩეს ხელში, ჩვენი ნაშრომით ჩვენვე ვისარგებლოთ, სხვას ნუ ვასუქებთ. ქონის მოკიდება ჩვენც არ გვავენებს. მოვიშოროთ თავიდან ჩარჩნი შუამავალნი. ჩვენი სიმდიდრე, ჩვენი ავლა-დიდება ჩვენი ხელითვე მივაწოდოთ მომხმარებლებს. და რაც ჩვენ გვჭირდება ფარჩეულობა, რკინეულობა, თუ სხვა რამ,—ყველა ეს ჩვენ თითონვე შევიძინოთ პირველ ხელიდანვე და ჩვენ მომხმარებელ ხალხს პირდაპირ, უშუამავლოდ მივაწოდოთ ხელში. ამის მისაღწევად საჭირო იქნება გავმართოთ ჩვენი საწყობები, გავხსნათ სავაჭრო დუქნები, დავაარსოთ კოოპერატივები, მოვაწყოთ სოფლებში პატარა ბანკები, გამსესხებელ-შემნახველი საზოგადოებები. ჩავაბათ ამ საქმეში ჩვენი ხალხი, მივაჩვიოთ ამხანაგობების შედგენას, კოლექტიურ მუშაობას, ერთი ყველასათვის, და ყველა ერთისათვის,— იყოს ჩვენი დევიზი.

ჩვენ ბედზე და ჩვენდა სასიქადულოდ მაშინვე გამოჩნდენ ისეთი მუშაკნი, რომელთაც კისრად იდგეს ამ საქმის ცხოვრებაში განხორციელება. ამათ უნარი და საქმიანობაც გამოიჩინეს და საქმის სიყვარული და ერთგულებაც. დავასახელებ მათ შორის ნადირაძეს და ლადო ალიბაშვილს. მოვალედ ვრაცხ ჩემს თავს, ორიოდ მეტი სიტყვა ვსთქვა ამ ღიდად-ღირსეულ, ჩუმ, არა-მყვირალა მოღვაწეთა შესახებ, რომელთაც დიდი ღვაწლი და სამსახური მიუძღვით ქართველი ხალხის წინაშე.

ნადირაძე იყო კახელი, ქიზიყელი, სოფელ მაჩხანაიდან, სადაც მასწავლებლობდა. საუცხოვო მცოდნე ქართული ენისა, ქართველი ხალხის ცხოვრებისა, მისი ზნე-ჩვეულებისა. დიდი მოსარჩლე, მოამაგე და გულ-შემატკივარი ჩავრულთა და დევნილთა. ხალხსაც ღიდად უყვარდა, სჯეროდა მისი სიტყვა, მხარს უჭერდა ყოველ საქმეში, რაც კი ქვეყნისთვის გამოსადეგი იყო. ამ ნადირაძემ გახსნა მაჩხანში კოოპერატივი ო დეპო საქონლის საწყობად. სასტიკი ბრძოლა გამოუცხადა ჩარჩებს, ცარცვია-მგლეჯელებს, ხალხის სისხლის მწოველ წურბლებს. იმდენი მხნეობა გამოიჩინა, რომ თითონ მიდიოდა მოსკოვში, პირველ ხელიდან იძენდა, რაც სოფლისთვის საჭირო

იყო—ფართოეულობას, ავეჯეულობას, რკინეულობას. სცდილობდა ამ გვარადვე სოფლის საქონელი მომხმარებლისათვის პირდაპირ მიეწოდებინა, ხალხისთვის ჩამოეცალა შუამავალნი, ეს ძავენებელნი ხორცმეტნი. პირველ ხანებში საქმე ჩინებულად წავიდა. მაჩხაანის დეპოს და კოოპერატივის სახელი სჭექდა და ქუხდა. მიმბაძველნი სხვაგანაც ბევრი აღმოჩნდნენ, გაჩაღდა კოოპერატივების და სასოფლო ბანკების მართვა. ხოლო რა ბოლო ჰქონდა ამ ბრწყინვალე დასაწყისს, ამაზე ცოტა ქვემოთ მექნება ლაპარაკი.

ნადირაძეს, მაჩხანელის ფსევდონიმით, ფეხი ედგა მწერლობაშიაც. ამის კალამს ეკუთვნის მოთხრობა „ძმური სიტყვა“, რომელიც „ივერიაში“ იბეჭდებოდა. მერე ცალკე წიგნადაც გამოვიდა. საკვირველად მდიდარი, მრავალ-ფერადოვანი ენა, ამოქაჩული ხალხის სიტყვიერების წყაროდგან, საუცხოვო ცოდნა, მთელის სიღრმესიგანით, ხალხის ცხოვრებისა, განსაკუთრებით ქიზიყისა,—აი რა ახასიათებს ამ წიგნს⁷⁷.

ლადო აღნიაშვილი დიდი ინიციატივის ადამიანი იყო. რასაც კი ხელს მოჰკიდებდა, უსათუოდ ბოლომდე მიიყვანდა, განზრახვას ხორცს შეასხამდა. უცნაური ადამიანი იყო. სრულიად სმენას მოკლებულმა, განიზრახა ქართული გალობის და სიმღერის აღდგენა.

—„სერენკი კოზლიკის“ სიმღერით ჩვენი მოზარდი ახალგაზრდობა სრულიად გადაგვარდებო, ჩვენი მდიდარი, ტკბილ-ხმოვანი ხალხის სიმღერა სამუდამოდ დაგვეკარგებო,—სთქვა ეს და შეუდგა სიტყვის საქმედ ქცევას.

შეადგინა ქალ-ვაჟის ხორო. სათავეში ჩაუყენა ოპერის მომღერალი რატილი, ტომით ჩეხი, და გაისმა თეატრში, კონცერტებზე ტკბილი ქართული სიმღერა. ქართველი საზოგადოება ალტაცებაში მოვიდა. აღნიაშვილის ხორო მარტოდ არ დარჩა. მიმბაძველები გამოჩნდნენ, შესდგნენ სხვა ხოროებიც, ტფილისიდან გაიფანტნენ პროვინციებში და ამ გვარად მთელი საქართველო მოიფინა ქართველი მომღერლებით; გაისმა ნამდვილი—არა გადაგვარებული ქართული სიმღერა-გალობა. დიდი მადრიელნი უნდა ვიყვნეთ ლადო აღნიაშვილისა, რომელმაც პირველმა ჩაუგდო საძირკველი ამ საშვილიშვილო საქმეს და ქართული სიმღერა იხსნა განადგურებისა და გადაგვარებისაგან.

მერე აზრად მოუვიდა ირანში წასვლა, იქაურ ქართველების ყოფა-ცხოვრების გასაცნობად, იმათ სვე-ბედის შესატყობად. ეს ის ქართველები იყვნენ, რომელნიც ამ ორასი წლის წინად შაჰ-აბაზმა

ტყვედ წაიყვანა და ირანში დაასახლა. სთქვა ჩვენმა ლადომ და კიდევ მოიყვანა სისრულეში თავისი ნათქვამი. თითქმის ექვსი თვე იმოგზაურა აღნიაშვილმა ირანში და ამ მოგზაურობიდან დაბრუნებულმა საჩუქრად უძღვნა ქართველობას საუცხოვო წიგნი, საიდანაც ვცანით, რომ ირანში, სახელდობრ შირაზში თოთხმეტამდე სოფელი ყოფილა ქართველებისა, რომელთაც დღემდე მტკიცედ აქვთ დაცული ქართული ზნე-ჩვეულება, ბევრგან უცვლელად ქართული ენაც და, რაც უფრო გასაკვირია, დაუცხრომელი იმედი და ნატვრა საქართველოში დაბრუნებისა. ეს წიგნი ღირსია იმისა, რომ ყველა ქართველმა წაიკითხოს და გაიცნოს სჯლისკვეთება იმ ქართველებისა, რომელიც მუხანათმა ბედმა სამშობლო კერას მოაშორა და შორს უცხო ქვეყანაში გადასტყორცნა.

ლ. აღნიაშვილი უცნაური თავისებური კაცი იყო, „ორიგინალი“, რუსები რომ იტყვიან. ერთ დღეს გადასწყვიტა, რომ ევროპული ტანისამოსი აღარ უნდა ვატარო და შეიმოსა ქართულ ძველებურ ტანისამოსში. ჩაიცვა ქართული მოკლე ყურთმაჯგებიანი გულ ამოჭრილი ქულაჯა, გაიკეთა გულზე ლამაზი ატლასის დოშლული, ფეხთ ჩაიცვა ჭვინტებიანი შალალ ყელიანი ქართული წულღი, თავზე მოიგდო. ბუხრის ქუდი, გვერდზე კოხტად ჩატეხილი, და დაიარებოდა ასე ქუჩაშიაც და სამსახურშიაც. ბევრი დასცინოდა. მასკარადის ტანთსაცმელიაო... ლადო აინუნშიაც არ იგდებდა ამ დაცინვას და იტყოდა ხოლმე, ღიმილით: ეს ნამდვილი ქართული ჩაცმულობააო. ესეც უნდა ითქვას: აღნიაშვილი მოხდენილი ტანისა და სახის კაცი იყო და ეს ტანისამოსი უკეთ უხდებოდა, ვიდრე—ევროპული.

სამწუხაროდ გაათავა საწყალმა ლადომ თავისი სიცოცხლე. რალაც უცნაური სნეულება დასჩემდა, ჩაიკეტა სახლში, გარეთ აღარ გამოდიოდა და ყველა მნახველს იმას შესჩიოდა, რომ მკბენარებმა შემაწუხესო, სიცოცხლეს მიწამლამენო, და გამოიშვერდა გატიტვლებულს მკლავსა.

— რას ამბობ, კაცო, სად ხედავ მანდ მკბენარებს? ისეთივე სუფთაა, აი როგორც ჩემი ხელი, და აჩვენებდი მკლავს.

— არა, თქვენ ვერ ჰხედავთ, თორემ მთელი მკლავი და მთელი ტანი ასე მაქვს სულ აკუნწლული მკბენარებით. დღე არა მაქვს მოსვენება და ღამე ძილი ამათი გადამკიდე,— გვეტყოდა დაღონებული, მწარედ ჩაფიქრებული.

ეჭვი არ იყო, საწყალი ლადო რალაც უცნაური ფსიქიური სნეულობით. იყო შეპყრობილი. მართლაც, დიდ ხანს არ გაუვლია და ამ სნეულობამ თან გადიტანა და წუთი-სოფელს გამოასალმა, ჯერ კიდევ ჯანით და ღონით, მხნეობით სავსე ახალგაზრდა კაცი ⁷⁸.

იხანეთი

სპარსეთიდან რომ დაბრუნდა, მაჩხანის კოოპერატიული მუშაობის ამბით გატაცებული, ლადო აღნიაშვილი მხურვალედ შეუდგა ტფილისში ამ გვარ საქმის მოწყობას. შეადგინა საზოგადოება, შეკრიბა საწევრო ფული და გახსნა სავაჭრო ღუქანი. პირველ ხანებში აქაც საქმე კარგად წავიდა, მაგრამ ბოლო ამ დაწყობილებასაც ისეთი მოჰყვა, როგორც მაჩხანის კოოპერატივს. პირველი დაიშალა და მეორეც თან მიჰყვა.

რა იყო მიზეზი, რომ ესრედ კარგად დაწყებულ საქმეს ასეთი სამწუხარო ბოლო მოჰყვა? მიზეზი ბევრი იყო. პირველი იყო მთავრობა. ჯერ მაშინვე, როდესაც რედაქციაში შემუშავებული გეგმა და წესდება წარდგენილ იქმნა დასამტკიცებლად, მთავრობამ აღმაცერად შეგზებდა ამ საქმეს. გაგეშილი მეძებარევით დაიწყეს ძებნა, კვლევა-ძიება, რაღაცა სუნი ჩაიღეს და სულ იმის ძიებაში იყვნენ, რა უნდათ ნეტავი, საიდან აუჩინდათ ასე უცბად ვაჭრობის სურვილი ქართველებს? აქ სხვა რამ იღუმალი ზრახვები ხომ არ იმალება? და, როდესაც კი ამ წესდების ძალით რაიმე საქმეს დავიწყებდით, მაშინვე ყურებს სცქვეტდნენ და ეჭვის და უნდობლობის თვალთ დაგვიწყებდნენ ყურებას. ბედშავი ყორნებივით თავს დაგვტრიალებდნენ, რაიმე გაჭირვებაში ხელს კი არ გაგვიმართავდნენ, პირიქით, ფეხს უფრო მაგრად დაგვაჭერდნენ.

მეორე მიზეზად უნდა დავასახელოთ ის ჩარჩ-ვაჭარნი, რომელთაც ჩვენი გამოლოცება და ამოქმედება არაფრათ ექაშნიკათ. ან კი რად იამებოდათ? პირიდან ეცლებოდათ. მსუქანი ლუკმა. ასტენეს ერთი ამბავი და განგაში, დაიწყეს ბრძოლა, ნამდვილი ომი, არ ერიდებოდნენ არაფერს, თვით არა საკადრის ჭორსა და ცილისწამებასაც; ამათ ბანი მისცეს, მხარი დაუჭირეს ტფილისის ბობოლა ვაჭრებმა, უფრო მსხვილმა კალიებმა და გაუმაძღარმა წურბლებმა. მისცეს პირი პირს, ხელი ხელს და შეერთებული ძალით გამოილაშქრეს ჩვენი, ჯერ ნორჩი, შეუიარაღებელი დაწყებულების წინააღმდეგ. ცხადია, ხეირი არ დაგვეყრებოდა.

მესამე და ყველაზე თავი მიზეზი იყო ჩვენი სიღარიბე, ხელმოკლეობა, უფულოობა, კრედიტი არ გვქონდა, ფულს ვერ ვმოულობდით. ერთიც და მეორეც კომერციულ ბანკების ხელში იყო, ქართველებს არც ერთი საკომერციო ბანკი არ გააჩნდათ იმ დროს, საერთოერთო კრედიტის საზოგადოებაც კი ჭაჭანებად არ მოგვეპოებოდა. ბანკებიც, საკრედიტო საზოგადოებანიც სულ უცხოელების ხელში იყო, იმათ ხელში იყო, მაშასადამე, კრედიტიც და ჩვენი საქმის სვებედიც. ჩვენ რომ საქმიანად კრედიტზე დაუწყებდით ლა-

პარაკს, ესენი ლაზლანდარული კილოთი გვიპასუხებდნენ: ეჰ, ერთი თავი დაანებეთ, თქვენ გაზრდას! ვის გაუგონია ქართველის დუქანი, სოჭის გუთანი? ჰა, ჰა, ჰა, ვაჭრობა რა თქვენი საქმეა. ღმერთს თქვენთვის სხვა შნო და უნარი მოუცია: ლხინი, ქეიფი, ნადიმი, აბა ამაში ვინ გყავთ ტოლი და მოცილე? აფსუს! ამას თავს ანებებთ და რაღაცა წვრილმანი ვაჭრობისათვის მიგიყვიათ ხელი. რა თქვენი საკადრისია?

ასეთი პაზაზხანური ლათაიებით გვიხვევდნენ თავს და გვიბამდნენ თვალებს, რა საქმე გაკეთდებოდა ასეთ პირობებში?

თ ა ვ ი XI

ვახ. „ივერია“ და ლექსები. პოეტი იოსებ დავითაშვილი. ვაჟა-ფშაველა. ვაჟას მამა და ძმები: თედო და ბაჩანა. გაცნობა ვაჟა-ფშაველასთან. ვაჟა—მასწავლებელი. ვაჟას ნაწარმოებთა წაკითხვა „ივერიის“ რედაქციაში. ილია ჭავჭავაძის აზრი. ვაჟას მუშაობა „ივერიაში“, თავის მინებება და წასვლა ჩარგალში. ვაჟას გარეგნობა. მისი ავადმყოფობა, სიღარიბე და სიკვდილი.

ვასაც ძველი „ივერიისთვის“ ოვალი უღვევებია, ეხსომება, რომ ლექსები ძალიან იშვიათად იბეჭდებოდა მაშინ. მიზეზი ის იყო, რომ ილია ძალიან მკაცრად და სასტიკად ეკიდებოდა ლექსებს და ბევრს მოსთხოვდა მოლექსეს. როცა ლექსების დაუასება მოგიხდეთ, ნუ დაივიწყებთ ჭკვიანურ თქმულებას:

თავი ყველას ნუ ჰგონია
მეღექსეთა კარგთა სწორი,
განალა სთქვას ერთი-ორი
უმზგავსო და შორი-შორი.

თუ რა არის უმსგავსო ლექსები, ადვილად გასაგებია,—დარიგებას გვაძლევდა ილია: თუ ლექსში შეგხვდეთ სიტყვები: საგანი, ფიგურა, ვარდი, ბულბული, მთვარე და სხვა ამისთანეები, ბოლომდე ნულარ ჩაიკითხავთ, გვერდზე გადაადგეთ, დროს ნუ დაჰკარგავთ. ეს ლექსი კი არ იქნება, არამედ უსაქმო კაცის ნაცოდვილარი, ლექსად ნაჯღაბნი. რასაკვირველია: ამათ რიცხვში არ მოჰყვებოდნენ ილიასი, აკაკისა, ვაჟა-ფშაველასი და ხალხური ლექსები. მაგრამ ილია და აკაკი ისეთი ძუნწები იყვნენ, რომ „ივერიას“ ამათი ლექსების ნახვა არა ჰღირსებია. რაც შეეხება ხალხურ ლექსებს და ვაჟა-ფშაველას, ამათ ყოველთვის დიდი ადგილი ეთმობოდათ გაზეთში. ვბეჭდავდით აგრეთვე დავითაშვილის ლექსებს, თუმცა იმასაც ბევრი მდარე ლექსები მოჰქონდა ხოლმე, მაინც რედაქციის კარს არ ვუხშავდით: ესეც იმავე ხალხური პოეზიის წარმომადგენელი იყო.

კარგად მახსოვს იოსებ დავითაშვილი, მშვიდი, წყნარი, მორიდებული, მორცხვი. მოვიდოდა რედაქციაში, შემოაღებდა კარებს და გაჩერდებოდა.

— გამარჯობა, იოსებ! რას სდგებარ მანდა, მოდი, აი სკამზე ჩამოჯექ.

იოსები მაინც ადგილიდან არ იძვრებოდა და მხოლოდ ტუჩებზე ოდნავ ღიმილი მოუვიდოდა. ისე ეჭირა თავი, თითქოს რალაცა დანაშაული მიუძღვის ჩვენ წინაშე და ბოდიშს იხდისო.

— იოსებ, შენ უსაქმოდ არ მოხვიდრდი, გექნება რამე? — ვეტყობდი, რომ ცოტათი გაგვემხნევებინა და გაბედულობა მიგვეცა.

მაშინ იოსები უფრო მხიარულად გაიღიმებოდა, წაიღებდა უბეში ხელს და ამოაძვრენდა იქიდან რამდენჯერმე დაკეცილ ქალაქს. კარგად ვიცოდით რაც იყო ქალაქში. მაინც ვკითხავდით:

— იოსებ, ეს რა არის, რაზე გარჯილხარ?

ახლა კი გაჰბედავდა ხმის ამოღებას და გვეტყობდა მორცხვობით: აი, პატარა ლექსი მოგიტანეთ.

გადმოგვეცემდა და ისევ მოწყენილი სახით დადგებოდა კარებთან, მანამ ჩვენ იმის ლექსს გადავიკითხავდით, თუ მოვუწონებდით, ისე გაუხარდებოდა, თითქოს დიდი, ძვირფასი რამ საჩუქარი მიგვეცეს. წარმომიდგენია, მეორე დღეს მისი სიხარული და ნეტარება, როდესაც თვით იგი თავის ლექსს დაბეჭდილს ნახავდა. ჭეშმარიტად შეიძლება ითქვას, რომ, როდესაც დავითაშვილი ლექსსა სწერდა, მთელ თავის არსებას შიგ აქსოვდა, რომ ლექსი ამისთვის დასვენება კი არ იყო, ან გასართობი რამ სათამაშო, არა, ლექსი იმისათვის მთელი იმისი სიცოცხლე იყო, მთელი იმისი სული და გული. გულუბრყვილო იყო იოსები, როგორც ბავშვი, და უმეტეს ნაწილმის ლექსებშიაც ასეთი გულუბრყვილობა არის გამოხატული. ტყუილად ხომ არ აიღო საყმაწვილო ჟურნალმა „ჯეჯილმა“ დევიზად თავის გამოცემისა დავითაშვილის ლექსი:

იხარდე, მწვანე ჯეჯილო,
დაპურდი გახდი ყანაო!

დავითაშვილი ხელოსანი იყო, დურგალი, მუდამ რალაცა დატანჯული სახით გამოიყურებოდა. როცა კი მინახავს, სულ ერთი და იგივე ტანისამოსი ეცვა: ტანზე გარუჯილი, გახუნებული შალის ჩოხა, თავზე ისეთივე გახუნებული გარიბალდის ქუდი და ფეხზე ხარაზის ჩუსტები. ეს იყო მთელი მისი სამკაული.

არ დამავიწყდება, როგორ დაღონდებოდა და დაეღრიჯებოდა ხოლმე სახე, თუ ლექსს დაეუწუნებდით. სწორედ პატარა ბავშვს მოგაგონებდათ, რომელიც ტუჩებს ჰკუმავს და სატირლად ემზადება, თუ მშობლებმა სურვილი არ აუსრულეს. დასამშვიდებლად და სანუგეშებლად ვეტყობდით ხოლმე:

— რას სწუხარ, იოსებ? განა მარტო შენ ხარ? ხშირად დიდ პოეტებსაც ვერ გამოუვათ ხოლმე კარგი ლექსი, რა უშავს. დღეს ლექსი სუსტი გამოვიდა, ხვალ უკეთესს დასწერ, გულს ნუ გაიტეხ.

პირველად ხომ არ სწერ. რომ შენ ნიქს ვაფასებთ, აი იქიდგანაც დაინახავ. რომ „ჯეჯილს“ პირველ გვერდს შენი ლექსი ანშვენებს: იზარდე, მწვანე ჯეჯილო...

ამ უკანასკნელ სიტყვების გაგონებაზე, ცოტა გული მოუღებოდა და შინ დამშვიდებული წავიდოდა. ერთი-ორი კვირის

ვაჟა-ფშაველა

შემდეგ ჩვენი იოსები ისევ გამოჩნდებოდა, ისევ კარებში აიტუზებოდა და ჩვეულებრივი ღიმილით სუფთად დაკეცილ ქალაქს გადმოგვეცემდა⁷⁹.

სოფრ. მგალობლიშვილმა მუდმივ მუშაობას თავი დაანება. იმის მაგიერ უნდა მოგვეწვია ვინმე. სწორედ ამ დროს ვაჟა-ფშაველა უაღვილოდ დარჩა და, რადგან მე და გ. ყიფშიძე კარგად ვიცნობ-

დით, ვარჩიეთ ილიასთან მოგველაპარაკნა და ვაჟა რედაქციაში მოგვეწვია მუდმივ თანამშრომლად. რა გამოვიდა ამ თანამშრომლობიდან, ქვემოთ გაიგებთ. ჯერ კი ცოტა უკან უნდა დავბრუნდე და გაგაცნოთ ვაჟას ვინაობა.

ვაჟა-ფშაველა ლიტერატურული ფსევდონიმია⁸⁰. ნამდვილი მისი გვარი იყო ლუკა რაზიკაშვილი. ლუკა მღვდლის შვილი იყო, სოფელ ჩარგალიდგან. ეს სოფელი ფშავეთის ერთ მივარდნილ ადგილშია, უწინდელ თიანეთის მაზრაში. ლუკას სამი ძმა კიდევ ჰყვანდა. ორი მათგანი—თედო⁸¹ ღ ბაჩანაც⁸², მწერლები იყვნენ. თედო მოხდენილად სწერდა უფრო საყმაწვილო პატარ-პატარა მოთხრობებს; ბაჩანა დიდად ნიჭიერი პოეტი იყო და ზოგიერთი მისი ლექსი სიმძლავრით და პოეტური აღმაფრენით ვაჟას ლექსებს არ ჩამოუვარდებოდა.

ვაჟას მამაზე ბევრთაგან გამიგონია, რომ ბუნებით დიდი ჭკუის კაცი იყოვო, წიგნის მოყვარული და დიდი მცოდნე ქართული ისტორიისა. სხვათა შორის, იქას მიაწერდნენ იმიან ახსნას, თუ საიდგან წარმოსდგა სიტყვა ხევსური, სახელწოდება მთიელთა ერთი ნაწილის მცხოვრებლებისა. ასე ჰხსნიდა თურმე ვაჟას მამა: როდესაც ბაბილონის მეფემ ნაბუქოდონოსორმა აიკლო და გაანადგურა იერუსალიმი და ებრაელები განთავსდა მთელ დედა-მიწის ზურგზე, ბევრი ამათგან გადმოსახლებული იყო აგრეთვე კავკასიონის მთების ხევებში, და აი სწორედ ამ ხევში დასახლებულ ებრაელებს უწოდეს სახელად ხევის ჯრიები, ანუ, ცოტა შემოკლებით—ხევსურები. აქედგან თითონ ამ ადგილებსაც დაერქვა ხევსურეთი. არ ვიცი, პატივცემულ ვაჟას მამას რომელ „ისტორიულ წყაროდგან“ ჰქონდა ამოღებული ეს ცნობა, მხოლოდ ეს კი ეჭვს გარეშეა, რომ ამის მთქმელს ჭკუა მახვილობა ეტყობა და უფრო კიდევ დიდი ფანტაზია. იქნება ამ მამისაგან გამოჰყვათ მის შვილებს ის პოეტური ფანტაზია, რომელმაც ასეთი ზეალმტაცი ფრთები შეისხა მეტადრე ვაჟას ნაწარმოებში.

ვაჟა-ფშაველა მე პირველად გავიცანი სოფელ თონეთში, რომელიც მანგლისის ახლოს მდებარეობს, სულ ოთხი ვერსტის სიშორეზე. ეს ასე მოხდა: ვაჟა მასწავლებლად იყო თონეთის სკოლაში, რომელიც წერა-კითხვის საზოგადოებას ექვემდებარებოდა. ერთხელ საზოგადოებას ქალაქი მოუვიდა, საიდგანაც ვცანი, რომ ვაჟას რაღაცაზე ჩხუბი მოჰსვლია მანგლისში მყოფ ჯარის ოფიცრებთან და ხელის შეხებით შეურაცყოფა მიუყენებია. საზოგადოებამ დაადგინა, გაეგზავნა მმართველობის რომელიმე წევრი, ადგილობრივ საქმის გამოსაკვლივად. მე მაშინ საზოგადოების მდივნად ვიყავი და მე მომიხდა თონეთში წასვლა. აქ ვაჟას ნაამბობიდგან შემდეგი გავიგე: თონეთში სამი რუსის ოფიცერი მოსულიყო და დუქანში ქეიფი გაე-

მართათ, მიეწვიათ ვაჟაც. სმის დროს ერთ აფიცერს რაღაც არა-საკადრისი სიტყვა ეთქვა ქართველების შესახებ; ეს ვაჟას შეურაც-ყოფად მიელო და სილა გაერთყა ამ აფიცრისათვის. ატეხილიყო ჩხუბი, აურ-ზაური, ვაჟასთვისაც ბევრი ეცემათ, მაგრამ ამასაც არ დაეკლო. გაეშველებინათ, და ამით გათავებულყო საქმე.

თუმცა მაინც-და-მაინც დიდი არაფერი მომხდარიყო, მაგრამ შესაძლებელი იყო, საქმე ცუდად დატრიალებულიყო. რაც უნდა იყოს, მაინც აფიცერი იყო შეურაცხყოფილი. ვაჟა თითონაც გრძნობ-და ამას და მითხრა: თუ საზოგადოებას რაიმე უსიამოვნება მოელის ჩემის გულისათვის, მე თითონ დავანებებ თავს აქაურ მასწავლებ-ლობას, მაინც გული არ მიდგება ამ გადაყრუებულ ადგილას.

ვაჟას სკოლაში ჰქონდა ბინა და მეც მასთან ჩამოვხდი. სალა-მოს, ოჯახობამ რომ მოისვენა, მე და ვაჟა მარტო დავრჩით. ვაჟამ ლაპარაკი ჩამოავლო „ივერიაზე“ და, სხვათა შორის, მკითხა: აი ლექ-სები და პატარა მოთხრობები მაქვს დაწერილი და „ივერია“ ხომ არ დამიბეჭდავსო. მერე გამოალაგა დიდრონი რვეულები და წამი-კიფხა ჯერ „შელის ნუკრის ნაამბობი“, საყმაწვილო მოთხრობა, მერე პოემა, „მოხუცის ნათქვამი“. ჩემს აღტაცებას და სიხარულს საზღვარი არ ჰქონდა და ვუთხარი:

— შე კაი კაცო, თუ მავისთანა ძვირფასი მარგალიტები მოგე-პოვებოდა, აქამდინ რას ინახავდი ძუნწივით ზანდუკში ჩაკეტილებს. მომეცი, ხვალვე წავიღებ „ივერიაში“, დიდის-სიამოვნებით დავბეჭ-დავთ, და სასყიდელსაც მიიღებ.

ვაჟა ნასიამოვნები დარჩა, მხოლოდ მითხრა: მოთხრობა უკვე გავგზავნე საყმაწვილო ჟურნალში დასაბეჭდად, და „მოხუცის ნათ-ქვამს“ კი ცოტა კიდევ გადავათვალერებ. ჩქარა მე თითონ ჩამო-ვალ ქალაქში და ამეებსაც ჩამოვიტან. სხვებიც ბევრი მაქვს ნაწე-რიო, და მაჩვენა ერთი კარგად მოზრდილი რვეული, სადაც მოთავ-სებული იყო დიდი პოემა, სახელად „თამარიანი“. მერე, აღარ მახ-სოვს, ასე დაბეჭდა ეს პოემა, თუ შესცვალა და სხვანაირად გადა-აკეთა.

რამდენჯერმე კიდევ გადავაკითხვინე „მოხუცის ნათქვამი“. მე-ტადრე მომეწონა ის ადგილი, სადაც მოხუცი ამბობს მეფე ერეკ-ლეზე.

არწიეს მალლისა მთისასა
ნეტავ რად უნდა ქებანი.

ამ მოსწრებულმა, მოსხლეტილმა შედარებამ ისე იმოქმედა ჩემ-ზე, თითქოს უცბად ცამ გაიეღვა და თვალები მოულოდნელად გა-ვინათაო.

მეორე დღეს გაკვეთილებზე დავესწარ სკოლაში. ვაჟა უხსნიდა ბავშვებს, თუ რა არის ერთეული. აგერ წამოაყენა ერთი პატარა, ეგრე ექვსი-შვიდი წლის ბიჭუნია, ცოცხალი, ცქრიალა თვალებიანი, ღია სანდომი სახის და ჰკითხა: აბა, შენ მითხარი, რა გყავთ შინ ერთად-ერთი. იმანაც ჩამოთვალა: დედა, მამა, ძმა, მურია ძაღლი, ძროხა.

აქ მეორე ბავშვა თითი აიშვირა, მაგრამ ველარ დაიცადა, რას ეტყოდა მასწავლებელი, და მიაძახა:

— რასა სტყუი, ბიჭო? ერთი კი არა, ორი ძროხა გყავთ!

— ის მეორე ხომ ბერწია, — დაუყონებლივ უპასუხა პირველმა.

ეს პასუხი მეტად საგულისხმიერო იყო, როგორც გამომსახველი გლეხის ბავშვის შეხედულებისა. იმას ისე წარმოედგინა, ვითომ ძროხას ეწოდება ძროხობა მხოლოდ მაშინ, თუ ხბო ჰყავს და რძეს იძლევა, წინააღმდეგ შემთხვევაში, ის არც ძროხაა, არც ხარი, არამედ საშუალო რაღაც არსება.

ტფილისში დაბრუნებისას ერთხელ კიდევ გადავიკითხე საყმაწვილო ჟურნალში დაბეჭდილი „შელის ნუკრის ნაამბობი“⁸³, და იმ დღესვე მოვათავსე „ივერიაში“ რეცენზიაზე სადაც, სხვათა შორის, ვამბობდი: ასეთი მოთხრობის დაწერა შეუძლიან მხოლოდ დიდ ნიქს. ამ მოთხრობას ერთგვარი სიამოვნებით წაიკითხავს როგორც დიდი, ისე პატარა მკითხველი. და სწორედ ეს არის უტყუარი საბუთი ნიქის სიდიადისა. და შესადარებლად მოვიყვანე დიდებული გიოტეს „რენეკე ლისი“, რომელიც ერთგვარად სასიამოვნო წასაკითხი და საგულისხმიეროა როგორც დიდი ადამიანებისათვის, ისე პატარა ბავშვებისათვის. ამას ვუმატებდი: ვაჟას ერთგვარ ეხერხება წერა, როგორც პროზით, ისე ლექსად. ორთავე გვარს წერისას აზის უტყუარი ნიშანი მაღალი ნიჭიერებისა, პოეტურ შემოქმედების ძალისა. ასეთი შეზავებული ნიქის პატრონი დიდს იმედებს იძლევა და, ეჭვი არ არის, ვაჟა-ფშაველა საპატრიო აღგილს დაიჭერს ჩვენ დიდ მწერალთა შორის.

ილიამ რომ ეს რეცენზია წაიკითხა, შემოვიდა რედაქციაში და გვითხრა: აბა ერთი მაჩვენეთ ეგ მოთხრობებიო; წაუუკითხეთ, კითხვის დროს ილიას სიამოვნების შუქი გადაჰკრავდა სახეზე. კითხვა რომ გავათავეთ, ილიას აღტაცებას საზღვარი არა ჰქონდა: წარმავალმა დიდმა ნიქმა გულით იგრძნო მომავალბ დიდი ნიქი.

კოჩებზედვე ეტყობა, რა ვაჟიც უნდა განოვიდეს მაგ ვაჟასაგან, შორს წავა, შორს! გაიძახოდა ილია თავის ჩვეულებრივ შორს-მჭვრეტელობით.

ჩ) ხოლო (ხ) ...

მომავლად რუსეთის გამოჩენილ კრიტიკოსის ბელინსკის სიტყვები, თქმული ლერმონტოვის შესახებ, როდესაც ეს პირველად გამოვიდა სალიტერატურო ასპარეზზე და თავისი მაღალნიჭიერი ლექსებით ყველა გააკვირვა, გააოცა. ბელინსკის ჰკითხეს: ეს მეორე პუშკინი ხომ არ არისო. და მაშინ ბელინსკიმ იწინასწარმეტყველა: „Нет, он далеко пойдет, превзойдет Пушкина: слишком широко шагает“.

შემდეგ, ცოტა გვიან, ვაჟამ თავისი „მოხუცის ნათქვამი“ მოგვიტანა „ივერიაში“ დასაბეჭდად. რედაქციაში შევიკრიბენით თანამშრომლები. ხელთნაწერი წავიკითხეთ. მკითხველის მოვალეობა კისრად ედვა გიგა ყიფშიძეს, რომელსაც რედაქციის მედავითნეს ვეძახდით. გიგამ თავისებურად, გრანობით გადააბუღებულა.

— გიგა, აბა ერთი კიდევ გადაიკითხე, — ეუბნება ილია.

გიგამ გადაიკითხა, ილია დიდხანს ჩაფიქრებული იჯდა. ეტყობოდა, დიდი შთაბეჭდილება იქონია წაკითხულმა. მერე თითქოს ძილიდგან გამოერკვაო, ილიამ აღტაცებით წამოიძახა შემდეგი სიტყვები, რომელიც ბელინსკისებურად წინასწარმეტყველური აღმოჩნდა:

— არა, ჩვენ, ძველებმა ახლა კალამი უნდა ძირს დავსდვათ! გზა ვაჟას უნდა დავუთმოთ!

იქნება ეს სიტყვები ცოტა გადამეტებულიც იყო, მაგრამ სიმართლეს კი არ იყო მოკლებული. რომაელები იტყოდნენ ex ugue leonem... ე. ი. ბრჭყალებზე სცანით ლომიო. ილია შთაგონებით მიჰხვდა, რომ ახლად გამოჩენადებულ ლომის ლეკვისაგან დიდოდა და მძლავრი ლომი გამოვიდოდა.

ვაჟას რედაქციაში მოწვევა მუდმივ მუშაობისათვის გარდაწყვეტილი იყო. მხოლოდ ილია ცოტად ეჭვობდა და ვეუბნებოდა:

— კარგა ვუვრებით, გამოგვადგება? ან კიდეც რომ გამოგვადგეს, ცოდო არ იქნება, მაგისი ნიჭი გაზეთის მუშაობაში ჩავეკლათ?!

მართალს ამბობდა ილია. აქაც წინასწარ გრძნობამ არ უმტყუნა მას, და მალე თვით ვაჟამ მოგვცა პასუხი ხემოდ მოყვანილ საეჭვო საკითხზე.

ვაჟამ რედაქციაში იმუშავა მხოლოდ სამი დღე. ვაძლევდით გადასაკითხად რედაქციისთვის კორესპონდენციებს, ვათარგმნიდით პატარა წვრილ ამბებს რუსულ გაზეთებიდან. ორ დღეს მუშაობდა, თუმცა იმის მუშაობას დიდი ხალისი არ ეტყობოდა. მოვიდა რედაქციაში მესამე დღეს. ცოტა ჩაფიქრებული იყო, მივეცი რუსული გაზეთი, მოვუხაზე ერთი ადგილი უცხოეთის ცხოვრების ამბებიდან და ვუფხარე:

— აბა, ლუკა, ეს ადგილი მალე გადათარგმნე, თორემ სტამბა ძალას გვატანს და მასალა კი ცოტა გვაქვს.

მე საქმეებში გავერთე და ვაჟა დროებით გადამავიწყდა. მომაგონდა და ვუთხარი:

— რა ჰქენ, ლუკა, გადათარგმნე?

წინ დაწერილი ჭალაღდი ედვა. ვიფიქრე ეს სწორედ ნათარგნნი იქნება-მეთქი და ხელი დაგავლე გადასათვალიერებლად. დავხედე,—ლექსია.

— ეს რა ამბავია, ლუკა?—ვეკითხები.

თარგმანის სამაგიეროდ ეგ ლექსი დავწერე. თარგმნის მაგიერობას გასწევს.

ამავე დღეს ვაჟამ გამოგვიცხადა, რომ რედაქციას თავს ანებებს: მე აქ მუშაობას ვერ შევძლებო. რედაქციას თათბირი ჰქონდა. და ასე გადავწყვიტეთ: მიგვეცა ვაჟასთვის თვეში ხუთი თუმანი, და ვაჟას, სამაგიეროდ, ევალეზობდა თვეში რაიმე ნაწარმოები უსათუოდ მოეწოდებინა.

ვაჟა აიბარგა და გასწია თავის ჩარგალში. დაუბრუნდა არწივი თავის საყვარელ მთებს. ვაჟა სინდისიერად ასრულებდა თავის მოვალეობას. დრო გამოშვებით ჩამოდიოდა ვაჟა ტფილისში, ხურჯინაკადებული ცხენით. ხურჯინში ელაგა საგზალი: ხორცი, პური—ტფილისში საცხოვრებლად—და ლექსები, მოთხრობები, პოემა და კიდევ სხვა ნაწერები ფშაველების ცხოვრებიდან. დაუტოვებდა ყველა ამას რედაქციას და ასევე გაემგზავრებოდა თავის საყვარელ მთებისაკენ. და ასე და ამ გვარად, მთის კაცი ვაჟა ჰკვებავდა სუსტს ქართულ მწერლობას, როგორც მთის პატარა ნაკადული, მდინარედ ქცეული, ჰრწყავს და სულს უდგამს ბარის გადამხმარ დედა-მიწას.

ერთ დღეს ჩვეულებრივ შემოვიდა ვაჟა, მთიდგან ჩამოსული, და წარმოგვიდგა წინ თავისი ძღენით. ბოლჩაში გამოკრულ ლექსებით და პოემებით. მხოლოდ რა სახით წარმოგვიდგა! მაგრამ წინასწარ საქიროდ ვრაცხთ ორიოდ სიტყვის თქმას. ვაჟა გარეგნობით მშვენიერი სახის კაცი იყო: მაღალი, ტანადი, ბრგე, ჯან-ლონით სავსე. მისი გულ-მკერდი და თვალები ხომ ნამდვილ მთის არწივს მოგაგონებდათ: ხასიათით, ზნითაც ნამდვილი არწივი იყო: ამაყი, შეუპოვარი. დღეს აი ეს ბრგე კაცი წარმოგვიდგა და რა სახით: ჩამომხმარი, წელში მოხრილი, თვალებ გადმობრუნებული, ჩამობლერძილი, დასნეულებული, სწორედ ფრთებ დაშვებულ ბებერ არწივს მოგაგონებდათ. შეგვაძრწუნა ამ სანახაობამ და ერთხმად მივაძახეთ:

— ლუკავ, რა მოგსვლია? ვაჟავ, რა დავმართნია?

აქ ვაჟამ გვიამბო თავის ჩვეულებრივ ეპიურ-დინჯი კილოთი შემდეგი სამწუხარო თავგადასაკალი. მთაში დაეკლათ ჭირიანი ძროხა. ხორც დანატრულებული ხალხი არ მოჰრიდებოდა ჭირს და საკლავი მთლად გაეტაცნათ. ვაჟაც სულს წაეძლია რე ეყიდნა ხორცი. ეფიქრა: საცა ამდენი ხალხი, მეც იქაო. ამის იმედიც ჰქონდა: კარგად გავრეცხავ, მოვხარშავ და ჭირი რაღა ჭირს მომჭამსო. საწყალ ვაჟას

არ გაუმართლდა ეს იმედი. და ახლა დასნეულებული, დასახიჩრებულო ადამიანი იღვა ჩვენ თვალწინ. ეს კი იყო: ეს სნეულება ხორცს მოჰრეოდა და სულისთვის კი ვერა რა ევნო. რედაქციაში მოტანილ ლექსებს ისეთივე ბეჭედი ესვა დიდის, გაუნელებელი ნიჭიერებისა, როგორსაც აქაჲდინ მიჩვეულნი ვიყავით ვაჟასაგან.

სერგეი მესხი.

ისედაც სილარიბისაგან დაჩაგრული ვაჟა, ამ სნეულების გამო უფრო დიდს გაჭირვებაში ჩავარდა. წვრილშვილი იყო. ბევრს მუშაობდა, წვლებზე ფეხს იდგამდა, მაგრამ მთის მწირი მიწა საკმაო საზრდოს არ აძლევდა. სილარიბისათვის თავი ვერ აერთვა. დაგლეჯილ ჩოხაში გახვეული, მიღრეცილ-დაჯღანული ფეხსაცმელებით, თვალეზე შავი, მუქი სათვალეებით აფარებული შემოვიდოდა რედაქციაში, გახსნიდა თავის ბოხჩას და ამოალაგებდა ასეთ მარგალიტებს, როგორც: „გოგოთური და აფშინა“, „ბახტრიონი“ და მრავალი სხვა.

ვაჟას შემოქმედებითი ძალას, ბუნებით მომადლებულ ნიჭს სნეულებამ ვერაფერი ავნო. მაგრამ ხორცი კი სძლია: ჩამოხმა; ეს, ოდესღაც მძლავრი კაცი, ჩონჩხად აქცია, კლექად ჩააგდო და უდროვოდ სიცოცხლეს გამოასალმა.

თ ა ვ ი XII

მუშაობა ქართული გაზეთის რედაქციაში. ლევან მელიქიშვილის სიკვდილი და ეპისკოპოს ალექსანდრეს სიტყვა. ქართულ წარჩინებულ თავადიშვილთა რისხვა. იერიშები „ივერიის“ წინააღმდეგ.

ზემოდ გაკვირით მოვიხსენიე, თუ რამდენი სიძნელე სდევდა ქართულ გაზეთის გამოცემას. აქ ცოტაოდენ უნდა შევსდგეთ და დავწვრილებით განვიხილოთ ეს საგანი. ავილოთ ჯერ თუნდ ტექნიკური მხარე და შევადაროთ ქართული გაზეთი რუსულს.

რა უნდოდა რუსულ გაზეთს? ხშირად დაცინვით ვიტყვოდით ხოლმე: რუსული გაზეთის გამოსაცემად საკმარისი იყო მაკრატელი ღ ჯებო. მართლაც ღ ასე იყო. გადაიკითხავდენ რუსულ გაზეთებს, რომელიც ყოველ რედაქციას ბლომად მოსდიოდა, ამოსჭრიდენ მაკრატელით თავიანთ გაზეთისათვის გამოსადეგ ადგილებს, მიაკრავდენ წებოთი ქალაღზე და ასე აკონწლილ მთელ თაბახს ქალაღს გაგზავნიდენ სტამბაში ასაწყობად. აგრეთვე კორესპონდენციები, ახალი ამბები, სულ მზა-მზარეულად მოსდიოდათ. ასე რომ მეტი სამუშაო ჰქონდა უფრო სტამბას, ვიდრე რედაქციას. სჭირდებოდათ დასამზადებლად მხოლოდ მეთაურები და ფელეტონები, მაგრამ ამისათვის განსაკუთრებული თანამშრომლები ჰყავდათ, რომელთაც სარედაქციოთ წვრილმან მუშაობასთან არავითარი დამოკიდებულება არა ჰქონდათ.

სულ სხვა იყო ქართული გაზეთი. მარტოდ მარტო იდგა განდგილივით და გარს ეხვეოდენ ნხოლოდ რუსული გაზეთები. სარგებლობა, რასაკვირველია, შეეძლო, მაგრამ ყოველი სტრიქონი უნდა ეთარგმნა, და ეთარგმნა არა საყველბუროდ, არამედ წმინდა ლიტერატურული ენით. აგანცხადება რა არის, ისიც სულ სათარგმნელი გვქონდა. აიღეთ, თუ გინდ, სამგლოვიარო აგანცხადებანი. ქართველი კაცი თავის გულისწუხილს აცხადებდა და აქაც კი ვერ ახერხებდა თავისი მწუხარება ქართულად გამოეთქვა. მოჰქონდა რედაქციაში რუსულად დაწერილი და, თითქოს რედაქცია ბუ ყოფილიყოს, გვეუბნებოდა: დიდი თავი გაქვს, იტირეო. ე. ი. ქართულად მითარგმნე და დამიბეჭდეო.

ავილოთ კორესპონდენციები. მართალია, ქართულად დაწერილი მოგვდიოდა, მაგრამ ისე ჩიქორთულად აბდა-უბდათ დაწერილი, რომ ვერც თავს უპოვიდი, ვერც ბოლოს გამოაბამდი. ისევ ამჯობინებდი გადაგეხაზა, ხელახლად შენად გადაგეჭერა მონაწილი ამბავი და ასე მოგეთავსებინა გაზეთში.

აიღეთ ახლა, დუ გინდათ, სამეცნიერო წერილები. ვინ იტყვის, რომ სასარგებლო არ იყოს ასეთი წერილების ბეჭდვა გაზეთში. მაგრამ აბა მითხარით, როგორ ღ რა სახით მოახერხო ამის წერა. ქართული უნივერსიტეტი ჩვენ მაშინ არ გვექონდა. ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგია და ენა ნატამალადაც არ გვებადა. მოდი და სწერე, ეძიე ყველა ეს შენი სიტყვიერების სალაროში, დაატანე ძალა შენს ტვინს, გამოიგონე, შესთხზე, თუ გინდა თითის წვერებიდგან გამოწუწუნე და მოაგვარე რამე კი. ადვილი სათქმელია მოაგვარე, მოახერხე. კი, ვახერხებდით, მაგრამ მკითხველმა რა იცოდა, რამდენი ტანჯვა და ვაგლახი უნდა გამოგვევლო. აქაც აი, რა სიძნელე გვედგა წინ. რასაც რუსულად ერთ-ორ საათს მოუნდებოდი, აქ, ქართულისათვის ორ დღესაც მონადომებდი. რამდენი უძილო ღამე უნდა გაგვეტარებინა, რომ ეს პატარა საქმე მოგვეგვარებინა.

დავანებოთ ამას თავი. ეს, როგორც ვსთქვით, შეეხება ტექნიკურ მხარეს, რომლის სიძნელეს, ასე თუ ისე, დასძლევ, მაგრამ რას უზამ იმ სიძნელეს, იმ დაბრკოლებას, რომელიც შინაურად, ჩვენ ქართველ საზოგადოების მხრივ, წინ გველობებოდა, სულს გვიხუთავდა და ხელ-ფეხს გვიკრავდა. ამაზე ნურაფერს იტყვი. იმაზე ხმის ამოღებას ნუ გაჰბედავ. ეს ამას ეწყინება, ის მეორეს არ იამება. ყველასობტში როგორ მოხვალ!

ნათქვამის დასახასიათებლად მოვიყვან ერთს მაგალითს. გარდაიცივალა დიდი თავადი ლევან მელიქიშვილი, კავკასიაში ხელმწიფის მოადგილის თანაშემწე. ის ლ. მელიქიშვილი, რომელმაც, როგორც ზემოდ მქონდა ნათქვამი, ქართულ მწერლობას უწყალობა ცენზორი ლუკა ისარლოვი. დასაფლავების წესი, რასაკვირველია, დიდის ზარით და ზეიმით იყო გადახდილი. ქება-დიდებას უხვად უძღვნიდნენ, საკმეველს უკმევედნენ მის დიდსულოვნებას, მის დიდ ჭკუას. გამოვიდა ბოლოს ეპისკოპოზი ალექსანდრე. კაცი მართალი, პირში მთქმელი, მოურიდებელი და ასეთი სიტყვით მიჰმართა მიცვალებულს, რასაკვირველია, ცოცხლების გასაგონად: დიდი გვარის კაცი იყავ, სამსახურშიაც დიდ წარჩინებას მიაღწიე, მდიდრულად ფუფუნებაში სცხოვრობდი, შენს ოჯახს არას აკლებდი, მხოლოდ რა მიგაქვს თან? რა სიკეთე დასთესე ამ ქვეყნად, რა შესძინე შენს სამშობ-

ლოს, საქართველოს? დიდი სიმდიდრე გქონდა შეძენილი და ფიქრადაც არ მოგივიდა, რომ ამ სიმდიდრისაგან ცოტარდენი წვლილი მაინც გამოგელო შენს გაჭირვებულ, ლატაკ სამშობლოსათვის, ქველმოქმედობის სახელი გამოგეჩინა.

და კიდევ ბევრი ამისთანა მართალი და მწარე სიტყვები უძღვნა მიცვალებულს. რასაკვირველია, მას ეს სიტყვები არ ესმოდა, მაგრამ, ძალსა სცემდენ, რძალს ასმენდნენო, იტყვიან. ნიშანში ამოღებულთ მოხვდათ შხამიანი ისარი, იგრძნეს ტკივილი. ეს სიმართლე შეურაცხყოფად მიიღეს და ასტეხეს ერთი განგაში, ორონტრიალი: როგორ თუ გაბედა მაგ ვილაც წვერცამეტა ბერმა და მკვდარს გაგვიუბატიურა! არა, ეგ სწორედ სრულ ჭკუაზე არ არის და საგიჟეთში უნდა გაიგზავნოსო.

ესენი ასე ფიქრობდნენ და ლანძღვითა და გინებით გულს მოიოხებდნენ. სულ სხვანაირად შევხედეთ ამ ამბავს „ივერიის“ ხელმძღვანელებმა. ჩვენ მოვიწონეთ ეპისკოპოსის სიტყვა, სიტყვა მართალი, გაბედული, არა-ცბიერი. და ამ სახით აღვნიშნეთ გაზეთში. უნდა გენახათ, როგორ განრისხდნენ ჩვენი წარჩინებული გვარიშვილები. ვინა ყრიან ეგ ვილაც უგვარტომო მღვდლისა და დიაკნიშვილები, რომ მაგისტანეებსა ჰბედავენ ჩვენ წინააღმდეგ? უნდა ჯვარსვაცვათ ეგენი. გაზეთი უნდა დაეუხუროთ! გაზეთის ბედი ბეწვზე ეკიდა, მაგრამ გადავრჩით იმათ რისხვასა და მუქარას.

ეს, ვთქვათ, გადაგვარებული ქართველები იყვნენ. ამათი ლანძღვა და რისხვა არც ისე საწყენი იყო. უფრო გულს გეტკენდა განათლებული, „მოწინავე“ ქართველი საზოგადოება, მისი უსაფუძვლო საყვედურები, მისი წუთნიაობა. მერე რას გვიწუნებდნენ? ყველაფერს: ეს ენა არ უვარგათო, მძიმე, ეკლესიურიიაო. ეს კიდევ რა განყოფილებები შემოიღეს გაზეთშიო: „ნარკვევი“, „ნაკვესი“, „დამაკვირდიო.“—ეს სადაური ქართულიაო.

აბა, ეხლა გეკითხნათ: ვის ენას ჰკიცხავთ, ვის სწამებთ ენის არცოდნას? ილიას ენას? მერე, განა ილიამ ენა გამოიცვალა? განა, ილია იმავე ენით არ სწერდა „მგზავრის წერილებს“, „გლახის ნაამბობს“, და ბოლოს „ოთარაანთ ქვრივს“? განა აქ ილია არ გვხიბლავდა თავის ენის ელვა-ბრწყინვალეობით? განა აქ არ გვაკვირვებდა ილიას ენა-წყლიანობა, მისი დაუშრეტელი წყარო ქართული ენა-მეტყველების სიუხვისა, სიმდიდრისა?

უსაყვედურებდნენ გაზეთს: ვისთვის არის საჭირო, ან საინტერესო ეს ვილაცა ბუასტის, პასკალის და მრავალთა სხვათა მოკლე, ნაძალადევი ბრძნული სიტყვები, რომელიც „დამაკვირდიში“ იბეჭ-

დებო? რასაკვირველია, არა ამისთანა პრეწია-წუნია მკითხველებისთვის. ილია უფრო მდაბალ ქართველი მკითხველებისათვის ზრუნავდა, ვიდრე ამათთვის. ილიამ ამათზე კარგად იცოდა ქართველი კაცის უსიქიური ბუნება, მისი სულიერი მოთხოვნილება. იცოდა, რომ ქართველ კაცს დიდად მოსწონს მოკლედ, ლამაზად, მოჭრით გამოთქმული ჭკვიანი აზრი. ამიტომ თვითონ ილიაც ბევრს

იაკობ გოგებაშვილი

სწერდა ამ „დამაკვირდისათვის“. აიღეთ, თუ გინდა, აი ეს „დამაკვირდი“, რომელიც ილიას კალამს ეკუთვნის:

ხმალი იმოდენს რას იზამს
მრისხანე და ძლიერიო,
რასაც იქმს მშვიდობიანი
კალმის პატარა წვერიო.

ვინ იტყვის, რომ ამ პატარა, კობტად, ლამაზად გამოთქმულ ლექსში არ არისო დიდი, ღრმა აზრი? რომელ ქართველს არ მოჰგერის ეს სიამოვნებას, არ ჩასწვდება გულის სიღრმეში, თუ, რასაკვირველია, ეს გული არ არის გაქვავებული, მტრობით და მძულვარებით აღსავსე?

თ ა ვ ი XIII

საყმაწვილო ჟურნალი „ჯეჯილი“. ილიას ლექსი „ბაზალეთის ტბა“. „ოთარაანთ ქერივის“ დაწერა. მოთხრობის წაკითხვა ილიას მიერ მწერალთა წრეში, დ. სარაჯიშვილის ბინაზე. გრიგოლ ვოლსკის და ნიკო ნიკოლაძის ახრი მოთხრობის შესახებ. ვაზშამი. რაფიელ ერისთავის თამადაობა.

ქართულ საყმაწვილო ჟურნალ „ჯეჯილშიაც“ ვთანამშრომლობდი⁸⁴. ჩვენი გამოჩენილი პოეტები თანაუგრძობდნენ ამ ჟურნალს. იქ წაიკითხავდით აკაკის, ვაჟა-ფშაველას და ბევრ სხვათა ლექსებსაც, ჩვენი შიო-მღვიმელი ხომ ნამდვილი შიოს მარანი იყო: უხვი, პურადი, გულადი! ისე ნომერი არ გამოვიდოდა „ჯეჯილისა“, რომ შიოს თავის ძღვენი, ნობათი არ მიერთო პატარა მკითხველებისათვის. ამათ რომ ჟურნალი გადაეშალათ და შიოს კატუნები, ფისუნიები, თაგუნები და ჩიტუნები არ ენახათ, გულნაკლულნი, დაღონებულინი იტყოდნენ: ძია შიო რატომ არ არისო?⁸⁵

ჟურნალის რედაქციას გულთ აკლდა, რომ ილიამ არაფრით სცა პატივი. მე ვიდე კისრად ეს ნაკლი შემეგსო და შევეუწინდი ილიას. როგორც იყო დავიყოლიე, ილია დამპირდა პატარა ლექსის მოცემას. მთელი თვე მომიხდა უკან დევნა, მინამ ილია გაჰბედავდა თავის დანაპირის შესრულებას. მომცა თავისი იმ ხანებში დაწერილი ლექსი „ბაზალეთის ტბა“. დიდი სიხარული იყო ჟურნალისთვისაც და მკითხველებისთვისაც ამ ლექსის დაბეჭდვა. ამის მიზეზს მიჰხვდებით, თუ გაიხსენებთ ამ მშვენიერს, მდიდარს როგორც გარეგანი ფორმით, ისე აზრიანი შინაარსით ლექსს.

მდიდარია ეს შინაარსი. აქ შეისხა ხორცი იმ ძველთაგანვე ილიასაგან შეტკობილმა იდეამ, რომლითაც იგი იყო შებოჭილი, დატყვევებული. ეს იყო იდეა ქართველი ერის ხსნისა, მისი. მკვდრებით აღდგენისა. დღესაც ისე ვერ წაიკითხავთ ამ ლექსს, რომ გული არ აგიტოკოთ მისმა სიმშვენიერემ. შეიძლება ბევრს დავიწყებული ჰქონდეს, ამიტომ ჩემს თავს ნებას ვაძლევ, ამ ლექსის ორიოდ აღვიღო. მაინც გაეახსენო მკითხველს.

ბაზალეთისა ტბის ძირას
ოქროს აკვანი არისო,
და მის გარშემო წყლის ქვეშე
უცხო წალკოტი ყვავისო.

ამბობენ,—თამარ დედოფალს
ის აკვანი იქ ჩაუდგამს,
და ერს თვისთა ცრემლთ ნადენით;
ტბა კარვად ზედ გადუხურავს.

ამას კი აღარ ამბობენ,
აკვანში ვინ ჩააწვინა,
ან თვით ერმა თვისი ცრემლი
ზედ ტბად რისთვის დაადინა.

იქნებ, აკვანში ის ყრმა წევს,
ვისიც არ იტქმის სახელი,
ვისაც დღე-და-ღამ ჰნატრულობს.
ჩუმის ნატვრითა ქართველი.

ილიას ვუჩვენე დაბეჭდილი ლექსი და ვკითხე, ხომ ლამაზი არის მეთქი? თანაც დავუმატე: ესე გამოქვეყნებული არა სჯობს, ვიდრე უჯრაში მაგრად ჩამალული-მეთქი? ილიამ ამაზე ასე თავისებურად შიპასუხა:

— რა გითხრათ? მანამ ლექსი ჩემთან არის—ჩემი მგონია, მახარებს, და რაკი დაიბეჭდება, საქვეყნოდ გახდება, ისეთს გრძობას განვიცდი, თითქოს გულიდგან საყვარელი, ღვიძლი შვილი მომგლიჯესო⁸⁶.

იქნება, იმითაც აიხსნებოდეს ის გარემოება, რომ ილია დიდხანს ინახავდა კალთის ქვეშ ამოფარებულს თავის პირმშო შვილებს და მინამ ასაკის ხანში არ შევიდოდნენ, არ იმეტებდა მათ საქვეყნოდ გამოშვებას, როგორც ჩიტი ბუდიდგან არ გამოუშვებს და არ დააფრენს თავის ბარტყებს, ვიდრე მაგარ ფრთებს არ შეისხამენ.

რაკი ეს ერთი ნაგვი გავტეხეთ, ახლა უფრო მეტი ვაბედულებება მოგვეცა, შეუჯექით ილიას და მოსვენებას არ ვაძლევდით. გვინდოდა, რომ „ივერიისთვის“ რაიმე ახალი მოთხრობა მოეცა. იმის-

თვის ეს ძნელი არ იყო, რადგან ვიცოდით, რომ ჩანასახად უკვე აქვს დაწყებული მოთხრობა, რომლისთვისაც წინად განზრახვა ჰქონია, მგონი, „გიორგი“ ეწოდებინა. სახელად, მერე კი „ოთარაანთ ქვრივი“ დაარქვა.

ერთ მშვენიერს და ქართველებისათვის დიდად სასიამოვნოდღეს, ილია ჩვეულებრივ ხალათში გამოეწყო, თავზე ფესი მოიგდო, ჩაიკეტა კაბინეტში და პირიდგან განუგდებელი პაპიროსით მიუჯდა მაგიდას. შეიძლება ითქვას, რომ თითქმის რედაქციის ყველათანამშრომელნი მოწმენი იყვნენ ამ შემოქმედების პროცესისა. ილია ხანგამოშვებით წაგვიკითხავდა დაწერილს, რაც უკვე გათავებული ჰქონდა; თითქოს უნდოდა სხვისთვისაც გაეზიარებინა ის შთაგონება და აღფრთოვანება, რომელსაც მუშაობის დროს ჰგრძნობდა. სხვებშიაც გამოეწვია ეს აღფრთოვანება და ამ გზით მეტი ღონე მოეკრიბა, ფრთები შეესხა თავის აღმაფრენისათვის, შემოქმედებითი ძალა გაეღვარებინა.

ამასობაში გაიარა ერთმა თვემ, და იშვა ის მოთხრობა, რომელსაც „ოთარაანთ ქვრივი“ ეწოდება სახელად. ახლად შობილს მონათვლა უნდოდა. განწყრელი, უცვლელი ნათლია ილიას ნაწარმოებისა დავით სარაჯიშვილი იყო; იმდენად გულუხვი, პატივისმცემელი ნათლია, რომ ნათლობასაც თვითონვე იხდიდა თავის სტუმართმოყვარე სახლში. ასე იყო მონათლული „განდევილი“. და ამ წეს-რიგს არც ეხლა გადაუდგა სარაჯიშვილი⁸⁷.

სალამოს რვა საათი იქნებოდა, სარაჯიშვილის ფართო, მდიდრულად მოწყობილ სახლში, სოლოლაკში, დიდძალ ქართველობას მოყარა თავი. აქ იყვნენ „ივერიის“ ყველა თანამშრომელნი, ქართველი მწერალნი და საზოგადო მოღვაწენი. მათ შორის იყვნენ: მოხუცი პოეტი რაფიელ ერისთავი, ნ. ნიკოლაძე, ივ. მაჩაბელი, პ. უმიკაშვილი, გრ. ვოლსკი,—საუცხოვო მცოდნე ქართული ენისა, პოეტი და საზოგადო მოღვაწე.—და კრდევე ბევრნი სხვანი.

ილიამ წაიკითხა თავისი მოთხრობა. უნდა ითქვას, სხვათა შორის, რომ ილია კაი მკითხველი იყო, თუმცა ხმა ცოტა მოყრუო ჰქონდა, თითქოს გულზე ქონი აქვს მოკიდებული და ეს უშლის სიტყვის მკაფიობასო. კითხვა გათავდა. ჩამოვარდა სიჩუმე. ილია აღვზნებული სახით აქეთ-იქით იყურება.

თუ ხსოვნა არ მალაატობს, პირველად ხმა ამოიღო გრ. ვოლსკიმ და ასე სთქვა: მაგ მოთხრობას მე „ოთარაანთ ქვრის“ კი არა, „ობოლ მარგალიტს“ დავარქმევდიო. ქვრივი, როგორც ტიპი, ჩამოსხმულია, გამოქანდაკებული. ენა ხომ ისეთია, რომ აქ ილიამ თვით

ილიასაც კი გადაამეტა, გადააჭარბა. ერთი სიტყვით, მოთხრობა მხატვრობით, ფერადების სიუხვით, ნამდვილი ქართული მოსწრებული სიტყვა-პასუხით, მშვენიერია, შეუდარებელი. მხოლოდ გიორგის დიდბუნებოვანება, მისი სულიერი დიადობა არა სჩანს. მეჯინიბეს მადლიანად სცემიაო და მოჯამაგირეს ტყეში გვერდები ჩამტვრი-აო.—ეს მაინცა და მაინც არც ისეთი დიდი გმირობაა და არც დიდ-სულოვნობა. მაშ, რაზე ჰკიცხავთ კესოს, რომ გიორგის სიყვარულს ვერც კი მიუხვდაო. რაში გამოიჩინა გიორგიმ თავისი სულიერი სილამაზე, გონების წარმტაცებლობა, რომ კესოს თავი დაჰკვიწყებოდა და გული შესტოკებოდა? რა ვქნა, ილია, არ მომწონს გიორგი. იგი ლანდია და არა ცოცხალი, ხორცშესხმული ადამიანიო.

ახლა წამოდგა ნ. ნიკოლაძე და ესეც კესოს გამოესარჩლა. ილიას არ მოსწონს, რომ კესომ შორს დაიჭირა თავი და გიორგის სულიერი ტანჯვა ვერც კი შეიმჩნიაო. და მიზეზად იმას ასახელებს, რომ სხვა-და-სხვა წოდების ხალხნი არიანო, ერთი თავადის ქალია, მეორე—გლეხის შვილი, მათ შუა უფსკრულიაო. სხვა-და-სხვა ნაპირასა დგანანო. ხმა ვერ მიუწვდენიათ ერთმანეთისათვისო. ხელს ვერ აწვდიან ერთმანეთს, რადგან ხილია მათ შორის ჩატეხილიო. აქ ჩატეხილი ხილი არაფერს შუაშიაო. ხილი რომ გასდოთ კიდევ, კესო და გიორგი მაინც ერთმანეთს ხელს ვერ მისცემენ, კესო გიორგის გულის წადილს პასუხს ვერ მისცემს. რატომ? მიზეზი აქ ხიდის უქონლობა კი არ არის, არც გვარიშვილობა, აქ კულტურული დაშორებაა. აბა გიორგი უბრალო მოჯამაგირედ, ისიც უსწავლელ უწიგნო კაცად არ მისდგომოდა კესოს კარებს? წარმოიდგინეთ, რომ გიორგის სწავლა მიეღო, ყოფილიყო, ვთქვათ, ინჟინერი, ექიმი, მასწავლებელი,—როგორ გგონიათ, კესო გულცივად შეჰხვდებოდა გიორგის, ამას რომ თავის გრძნობა ემცნო? არა, ეს შეუძლებელია, ეს ბუნების წინააღმდეგი იქნებოდა. კესო არც კი იკითხავდა გიორგი გლეხია, თუ თავადიშვილიო, სწავლამ, კულტურამ მათ შორის ჩატეხილი ხილი შეაკეთა, გაამაგრა.

ზოგმა დაუწუნა ილიას გიორგის სიკვდილი: არა ბუნებრივია, შემთხვევითიაო, თვით მოთხრობის მსვლელობისაგან არ გამომდინარეობს, როგორც აუცილებელი, საბედისწერო შედეგი იმ მოვლენათა გადახლართ-გადმოხლართვის, რომელსაც ცხოვრება ჰქმნის. თვით სიკვდილი გიორგისა:—„პირ-აღმა გადმოქცეული წამოვიდა მაღლიდგან გიორგი და ურმის ქალს ზედ დაეგო ზურგითაო“,—არ მოსწონდათ, არა-ესთეტიურიაო.

ასეთ და კიდევ სხვა წვრილმან ნაკლულოვანებას აღნიშნავდნენ. საზოგადოდ კი შთაბეჭდილება მოთხრობისა დიადი იყო, მომხიბლავი. ამასობაში კარგა ხანმა გაიარა. შუალაშე გადასული იყო. პურადმა მასპინძელმა, დავით სარაჯიშვილმა, ყველანი ვახშმად მიგვიწვია. შევედით დიდს სასადილო ოთახში, სადაც დიდებული სუფრა იყო გაშლილი. ვახშამმა მხიარულად ჩაიარა. მეტადრე ლაზათი დასდო სუფრას თამადამ, მოხუცმა რაფ. ერისთავმა, რომელიც განთქმული იყო, როგორც ჩვენი მწერლობის პატრიარხი და გლეხთა მგოსანი. რაფიელი იყო ამასთანავე ენა-წყლიანი, ჭკუა-მახვილი. ოხუნჯი, ხოლო ამისი ოხუნჯობა იყო ნამდვილი ძველებური ქართული, დარბაისლური. ვის სადღეგრძელოსაც დაჰლევდა, უსათუოდ შესაფერ სახუმარო სიტყვითაც მიჰმართავდა, ხან ექსპრომტით ლექსსაც ჩააკერებდა.

მახსოვს კარგად: ალექსანდრე ჩოლოყაშვილის სადღეგრძელო იყო... ეს ჩოლოყაშვილი ქართული ბანკის დირექტორი იყო და იმ ხანებში არჩეულ იქმნა ხმოსნად ქალაქის საბჭოში (ДУМА) და აი ასეთი სიტყვით მიჰმართა რაფიელმა:

-- ალექსანდრე, გიყვარდა კეთილი ცხოვრება და სულ იმას ნატრობდი, რომ კაი მსუქანი ლუკმა გეშოვნა. აკი აგიხდა ნაჭვრავებლა ქალაქის „ДУМА“ ხელში გიჭირავს, სთალე და სთალე. ნუ დაზოგავ, მსუქანი დუმააო.

მერე პეტრე უმიკაშვილი ადღეგრძელა, ერთგული საზოგადო მოღვაწე და ქართული მწიგნობრობის მოყვარული. ალავერდი ნიკ. ერისთავთან გადავიდა და თან დააყოლა: შენთვის მომინდვია, ყური უგდე პეტრეს და, თუ ჭიქა არ გამოცალოს, ულვაში აუწიეო. ყველას სიცილი წასკდა. რადგან ყველამ და მათ შორის რაფიელმაც იცოდა, რომ პეტრე წვერ-ულვაშს არ ატარებდა, იპარსავდა, რაც მაშინ ქართველებში ძალიან იშვიათი იყო და რის გამოც პეტრე ნიშანში ჰყვანდათ ამოღებული და სულ ამ უულვაშობას დასცინოდნენ.

თ ა ვ ი XIV

ილიას ხასიათის თვისებები. შემთხვევა ნებიერძესთან: ილიას ცუდი განწყობილება ი. მაჩაბელთან და ინცინდენტი მასწავლებელ ნათაძის გარდაცვალების დროს. ქართველ თავად-აზნაურობის თავდასხმა ილიაზე, რომელმაც თავად-აზნაურთა კრებაზე გლენების მიწით განთავისუფლების აზრი გამოსთქვა. ილიას და ფეოდალ ივანე მუხრანსკის შეტაკება. ილიას და ნიკო ნიკოლაძის დუელი. ილიას მიერ გენერალ სუმბათაშვილის დუელში გამოწვევა. მწვავე პოლემიკა ნ. ნიკოლაძის „ონვიპ“-თან.

ბევრისაგან გამიგონია, ილია მკაცრი, სასტიკი და ხშირად მკვახე ადამიანიაო, ტყუილად ხომ არ ამბობდნენ, რომ „ოთარაანთ ქვრივი“ თვით ილიაა, მხოლოდ კაბაში გადაცმულიო. რანდენადაც მე ვიცნობდი ილიას, ვერ ვიტყვი, რომ ეს სავსებით მართალი იყოს. ილია უფრო გულჩათხრობილი კაცი იყო, მაგარი, გაუტეხავი, ცოტა ჯიუტიც, მაგრამ სასტიკი კი არა. გულს ძნელად გაუხსნიდა ადამიანს და თუ გაუხსნიდა კიდევ, თავი მაინც ისე შორს ეჭირა, რომ გაკადნიერებას ვერაფერს გაუბედავდა. და თუ ვინმე გაკადნიერდებოდა, ძვირად დაუჯდებოდა ასეთი თავხედობა.

იყო ერთი ვინმე ნებიერიძე, კაცი რალაც უცნაური, გამოურკვეველი. კარგა ხანს იყო რუსეთში და, რომ დაბრუნდა ტფილისში, ამბობდნენ, ბლომად ფული ჩამოიტანაო. რაჰდენად მართალი იყო ეს, ვერ ვეტყვით; ეს კი ვიცი, რომ ქართული თეატრი იჯარით აიღო და ქართული დასის მოთავეობა, ანტრეპრენიორობაც იკისრა, თითონაც აქტიურობდა. მაგრამ საგზალი დიდხანს არ გაჰყვა, საუბანელი მალე შემოაკლდა და თეატრს მალე თავი მიანება. მერე კვირეულ ჟურნალის გამოცემა იკისრა, ილიასთან და „ივერი“-ს რედაქციასთანაც მიმოსვლა ჰქონდა და კარგი განწყობილებაც. ერთხელ ნებიერიძემ თავის ჟურნალში დაბეჭდა რალაც არასაკადრისი ჭორი ივ. მაჩაბლის შესახებ, რომელიც მაშინ ბანკის დირექტორად იყო და ილიასთანაც ჯერ კიდევ მეგობრული განწყობილება ჰქონდა. ილიამ ეს ამბავი დიდად იუცხოვა, იწყინა. არ გასულა მას უკან დიდი ხანი, რომ ნებიერიძე რედაქციაში შემოვიდა. ილიაც იქ იყო და დაინახა თუ არა, მაშინვე მრისხანედ შუბლი შეიკრა და უთხრა:

— მიკვირს, როგორ ჰბედავთ ჩემთან მოსვლას მას შემდეგ, რაც თქვენ ჩემ ამხანაგს ისე უკადრისად მოექცით.

ეს ისე იყო ნათქვამი, რომ ნებიერიძე დაიბნა, ველარის თქმა ვერ მოახერხა და მაშინვე უკან გაბრუნდა, მას შემდეგ რედაქციაში ფეხი აღარ შემოუდგამს.

თუ ილია ვისმეზე გულში ძვირს ჩაიდებდა, გათავდა: მტრად გადაეკიდებოდა და შვილის-შვილობამდე ჩაჰყვებოდა. მაშინ ულმობელი იყო, შეუწყნარებელი, ამის გულს ველარაფრით მოინადირებდი, ვერაფრით მოალბობდი. ასეთი იყო მისი და მაჩაბლის გადაკიდება. თუ რა უკიდურესობამდე მიაღწია ამ მტრობამ, გიამბობთ შემდეგ შემთხვევას.

ბათუმის ქართულ სკოლაში, რომელიც წერა-კითხვის საზოგადოებას ექვემდებარებოდა, მასწავლებლად იყო მოსე ნათაძე, კაცი მეტად პატივსაცემი და ნიჭიერი მასწავლებელი. ცოლ-შვილი ტფილისში ჰყავდა შვილების გულისათვის, რომლებიც ქალაქში სწავლობდნენ. ერთ დღეს ამის მეუღლე შემოვიდა ჩემთან წერა-კითხვის საზოგადოების კანცელარიაში და გულგახეთქილმა მდულარე ცრემლით შემომტირა, რომ დღეს მოსე უეცრად გარდაიცვალაო. იხვეწებოდა შველას. შინ გროში არ მომეპოება, რომ მიცვალებულს მოვუაროვო.

შველა საჭირო იყო, წავედი მაშინვე მაჩაბელთან, რომელიც აქ ახლოსვე იდგა, და გადავეცი ეს აბმავი, როგორც წერა-კითხვის საზოგადოების გამგეობის წევრს. ვანო გულჩვილი ადამიანი იყო, დიდად შესწუხდა, მირჩია დღესვე გამგეობის არა-ჩვეულებრივი კრება მომეწვია ილიასთან, როგორც გამგეობის თავმჯდომარესთან, ურომლისოდ ფულის გაცემა შეუძლებელი იყო. თანაც გადავწყვიტეთ, წავსულიყავით მიცვალებულის სანახავად. ბინა ნათაძესი მთაწმინდაში იყო, კარგა ზემოდ. ამის ახლო ცხოვრობდა ი. გოგებაშვილიც, ამასაც შევუარეთ, და ესეც თან გამოგვყვა. შვევდით მოსეს სადგურში და შემადრწუნებელი სურათი წარმოგვიდგა: ტანთ-ჩაცმული, როგორც დაბრუნებულიყო სახლში, ისე იწვა მოსე გაგუდული ტახტზე. გარს ეხვია უნუგემოდ დარჩენილი ცოლ-შვილი. ყველაფერში სიღარიბე, ნაკლულოვანება ეტყობოდა, სწორედ ნატისუსალი ასდიოდა, როგორც ჩვენში ამბობენ.

აქვე ვითათბირეთ სამთავემ და ასე გადავსწყვიტეთ: მე დაუყოვნებლივ წავიდოდი ილიასთან და ვაცნობდი საქმის გარემოებას და თანაც ჩვენს გარდაწყვეტილებას, რომ დღესვე იმასთან შევიკრიბებით, რადგან საქმის გადადება შეუძლებელია, შველა მსწრაფლად

უნდოდა. ნუ დავივიწყებთ, რომ ეს ამბავი აგვისტოში მოხდა, ჯერ კიდევ დიდი სიცხეები იდგა და მიცვალებულის შინ დატოვება შეუძლებელი იყო.

მივედი ილიასთან. ვუამბე დაწვრილებით საქმის გარემოება. ილია თავისებურ სიღინჯით მისმენდა, როდესაც კი გავუხსენე, რომ დღეს თქვენთან კრება დავნიშნეთ და დაესწრებიან-მეთქი მაჩაბელი და ი. გოგებაშვილი, ილიამ მაშინვე სახე იცვალა, კოპები შეიკრა და მკვახედ მითხრა:

ნიკო ცხველაძე

— მერე ვინ მოგვით მავის ნება, ჩემ დაუკითხავად. მანამ ცოცხალი ვარ, მაჩაბელი ჩემს სახლში ფეხს ვერ შემოსდგამს. მაშინ ილიასა და მაჩაბელს შორის ბრძოლა უკვე გამწვავებული იყო.

ილიას პასუხმა ისე გამოაცა, რომ დავიბენ, აღვშფოთდი და კარგა ხანს ხმის ამოღება ვეღარ მოვახერხე. პასუხი სრულიად მოულოდნელი იყო. იქ მიცვალებული უპატრონოდ გდია, ოჯახი სასოწარკვეთილებია და ილია კი, პირდაპირ პასუხის მაგიერ, რაღაც პირად ანგარიშებზე მელაპარაკება. ბოლოს, როგორც იყო, გონს მოვედი და ვუთხარი:

— ილია, მკვლარს ხომ მოვლა უნდა, და ეს ჩვენი მოვალეობაა.

ილიამ იგრძნო, მგონი, თავისი და ჩემიც უხერხული მდგომარეობა, და ამის თქმა ლა მოახერხა, ისიც უკმეხად:

— ჩემ მაგიერ მოიწვიეთ ჩემი მოადგილე ნ. ცხვედაძე, დასაჯა გინდათ, დანიშნეთ კრება. მე კი ვერ მოვალ.

ვინც ილიას კარგა დაახლოებით არ იცნობდა, იმაზედ, რასაკვირველია, ზემოდ მოყვანილი მაგალითები ისეთ შთაბეჭდილებას იქონიებდნენ, თითქოს ილია მართლაც გულქვავე, სასტიკი ადამიანი უნდა იყოსო. მართალია აქ მხოლოდ ის, რომ მტერთან, მეტროძოლთან ულმობელი, შეუბრალებელი იყო, მოწინააღმდეგის დაზოგვა, შეწყალება არ იცოდა. თუ ვინმე გაჰბედავდა მის პიროვნების შელახვას, მის აბუჩად აგდებას, მაშინ გააღმასებული, ლომს დაემზგავსებოდა და კაცს ზედ შეაკვდებოდა, ვინც უნდა ყოფილიყო. აგრეთვე გაბედულად, უშიშრად იცოდა გალაშქრება იმათ წინააღმდეგ, ვინც ამის წმინდათა წმინდას, ამის რწმენას შეეხებოდა.

გავიხსენოთ თუნდაც პირველი ხანა იმის საქვეყნო ასპარეზზე გამოსვლისა, როდესაც მესამოცე წლებში, რუსეთიდან გადმოსვლის უმალ, ილია ჩაერია იმ დიდ ბრძოლაში, რომელიც მაშინ იყო გამართული ბატონ-ყმობის გადავარდნის გარშემო. უმრავლესობა თავად-აზნაურობისა გაიძახოდა: დეე, ბატონ-ყმობა მოისპოს, გადავარდეს, მაგრამ მიწას, მამულს კი ვერ დავეთმობთ ჩვენს ეხლანდელ ყმებსაო. მეტადრე დიდი მამულის, პატრონნი და წარჩინებულნი დიდ უარზე იდგნენ. და, აი ერთ გუბერნიის თავად-აზნაურთა დიდ კრებაზე, რომელიც ამ საჭირ-ბოროტო საქმეს იხილავდა და აბობოქრებულ ზღვას მოგაგონებდათ, ილია თურმე პირველი წამოსდგა და თავისებური გაბედვით, სითამამით წარმოსთქვა, რომ გლენს მიწა უნდა მიეცეს და ისე უნდა განთავისუფლდესო. ეს საკმარისი იყო გაბოროტებულ თავად-აზნაურობისათვის: იქვე მისცივიდნენ გაბრაზებულნი და გამოხანჯვლას უპირებდნენ, და ესეც მოხდებოდა, რომ ახალგაზრდათა ერთი ჯგუფი, რომელიც ილიას თანაუგრძნობდა, გარს არ შემოხვეოდა და არ გადაერჩინა უბედურებისაგან.

ილია არ შეუშინდა, არ შედრკა, ეს იყო მისი რწმენა, რუსეთიდან გადმოტანილი, და ამ თავის რწმენას ადვილად არავის დაუთმობდა. მეორე კრებაზედაც დაესწრო. გამოვიდა თურმე ივანე მუხრანსკი, ზვიადი, განდიდებული ფეოდალი, გენერალ-მაიორი, დასთქვა: უმამულოდ გლენობის განთავისუფლებაზე უარს არავინ იტყვის, ხოლო მამულის მიცემაზე კი თანახმა არავინ გახდება, თითო-ოროლა კაცუნიას მეტოო. კაცუნიაობით კიჟინი ილიამ თავის თავზე მიიღო, რადგან მართლა დაბალი ტანისა იყო, იუკადრისა თავის ადამიანურ ღირსების შელახვა, მიჰვარდა ვეფხვივით ივანე მუხრან-

ბატონს, სწვდა მკლავში, მოატრიალა თავისკენ ხანშესული მოხუცი-
 ღენერალი და გაათურებულმა შეუტია: დაასახელეთ ვინ არიან ეგ
 კაცუნებიო? ივანე შეკრთა, წახდა და იძულებული იყო ბოდიში
 მოეხადა გაალმასებულ ახალგაზრდის წინაშე.

ასე გამიგონია ეს ამბავი გენერალ ქრისტეფორე მამაცაშვი-
 ლისაგან, რომელიც დამსწრე ყოფილა ამ კრებისა. ეს მამაცაშვილი
 შემდეგ დირექტორად იყო სათავად-აზნაურო ბანკისა და ხშირად
 მქონია იმასთან ლაპარაკი ძველ ამბებზე.

დავით ერისთავი

ეს იყო პირველი გამოსვლა ილიასი საქვეყნო ასპარეზზე. შემ-
 დეგშიაც არა ერთხელ უგრძვნიათ ამის ბასრი კლანჭები მის მოწი-
 ნაალმდევეთ. მისი დიდი ჭკუა, მახვილი გონება, მოსწრებული სიტ-
 ყვა და პასუხი, მისი ხან შეუპოვარი გამბედაობა, ხან ლალი ოხუნ-
 ჯობა ბევრს უფრთხობდა ძილს, ბევრს უკარგავდა ხალისს მეორედ-
 კიდევ გაჰმკლავებოდნენ ასეთ უძლეველ მებრძოლს. და რაკი ამ
 გზით ვერას აკლებდნენ, შეეცდებოდნენ ხოლმე სხვა ღონეს, სხვა
 ხერხებს და ხრიკებს. შეეცდებოდნენ მის ადამიანურ ღირსების შე-
 ლახვას იმ იმედით, რომ ამით როგორმე დავამციროთ, სახელი ვავლ-
 ტებოთ, ძალა, გავლენა მოვაკლოთ და როგორმე დავიყოლიოთ,
 დავძლიოთო. მაგრამ ამით გამოდგა ყოველივე ცდა. ილღა მაგარი

იყო, როგორც სალი კლდე, და დრეკა ვერ უყვეს. ვერც ხმლის ელვარებით, ხანჯლების ტრიალით, ვერც დამბაჩების გულზე მიბჯენილ ლულით ვერ შეაშინეს ილია, ვერ მოახრევენიეს ქედი, ვერასოდეს ვერ გადაათქმევინებდნენ ხოლმე იმას, რაც მას მართლად მიაჩნდა. ილიამ უკან დახევა არ იცოდა: მეომრის უკან დახევა, გამოქცევა ბრძოლის ველიდან—სიმუხთლეა, ღალატიაო,—იტყოდა ხოლმე ილია, როდესაც უსაყვედურებდნენ ხოლმე, ჯიუტობას, სიკერბეს, სიმკაცრეს. ასეთი სიმაგრე, შეუბოვრობა, სიმკვახე და მოუბრუნებლობა იყო მიზეზი იმისი, რომ ილია არა ერთხელ ყოფილა ბარიერთან მდგომი, არა ერთხელ ყოფილა მისი სიცოცხლე ბეწვზე დაკიდებული.

გაიხსენეთ მისი ღუელი ნ. ნიკოლაძესთან, როდესაც ეს უკანასკნელი რუსული გაზეთის „ონვიჟ“-ის გამომცემლად იყო⁸⁸. ნიკოლაძეს მხრივ სეკუნდანტი იყო, სხვათა შორის, პოეტი სიმბორსკი, „ონვიჟ“-ის თანამშრომელი, კაცი ნიჭიერი, პატიოსანი. ბევრსა ცდილობდა თურმე, რომ საქმე შერიგებით გათავებულიყო. რომ ვერას გამხდარიყო, გული ამოსჯდომოდა და ქვითინი დაეწყო: ეტყობა ეს ორი ნიჭიერი კაცი, ქართველებისათვის ერთგულნი მოღვაწენი, არ ენეტებოდა სასიკვდილოდ. ამან იმოქმედა თუ სხვა რამ გარემოებამ, არ ვიცი, მაგრამ მაინც საქმე შერიგებით გათავდა.

იყო კიდევ ერთი შემთხვევა. ილია ბანკის კრებაზე წლიურ ანგარიშს კითხულობს და თან განმარტებას იძლევა. სიტყვა ჩამოვარდა არწრუნისეულ მამულის თაობაზე, რომელიც შეიცავდა ოთხ დესეტინა ადგილს შუაგულ ქალაქში, სასახლის ქუჩაზე და რომელზედაც გაშენებული იყო ქარვასლა, ქართული თეატრი და ბანკის სადგომი. ეს მამული მერე ბანკს დარჩა ექვსას ათას მანეთად. ამის გამო ილია ამბობდა, რომ ბანკმა ქართველობას დიდი საშვილიშვილო სიმდიდრე შესძინაო. წამოდგა გენერალი სუმბათაშვილი და სთქვა:

— რას გვიქადით, რომელ სიმდიდრეზე ლაპარაკობთ. მე კი მგონია, რომ ექვსასი ათასი მანეთი გადაგიყრიათ. რა სიმდიდრეს ჰხედავთ ამ მამულში, შიგ ქვების მეტი რა ყრია?

— თუ ეგრეა,—უპასუხა ილიამ.—მაშ მუქთად გაგვიცია ქალაქის მამულებზე მილიონები. ქალაქის მამულებში, შენობებში, ხომ ქვების მეტი არა ყრია რა? მაშ დავლუბულვართ, ფულები წყალში გადაგიყრია? იქნება გენერლის ქკუა ასე სჭრიდეს, ჩვენ კი სხვა-ნაირად გვიჭრის ქკუა და გონება.

— შენი სიცოცხლე სულ მაგნაირ ოინბაზობაში გაგეტარებია, — შეაწყვეტინა სიტყვა ნაწყენმა გენერალმა.

— მაგაზე სხვა ადგილს მომცემთ პასუხს,— მიაძახა მთლად ანთებულმა ილიამ, და მერე ისევ დინჯი კილოთი განაგრძო ანგარიშის კითხვა და განმარტება.

მართლაც, იმავე დღეს ილიას სეკუნდანტები გაეგზავნა გენერალ სუმბათაშვილისათვის. მაგრამ იმას ბოდიში მოეზადა: გავცხარდი და უნებურად სიტყვა წამომცდაო. ამით გათავდა საქმე.

ასე შედგრად, შეუპოვრად შეებრძოდა ხოლმე ილია თავის მოწინააღმდეგეს და თავს არავის დააჩაგვრინებდა. ყველას შესაფერი იარაღით გაუმკლავდებოდა: ნიკოლაძეს გაზეთის ფურცლებზე ებრძოდა მწვავე და სუსხიანი წერილებით, ხან მკვირცხლი ლექსით — პაროდებით. ნიკოლაძეს არა ნაკლებად უჭრიდა კალამი და ესეც შედგრად დაუხვდებოდა ხოლმე თავის „Оნიон“-ში. მაგრამ ხანდახან უცნაურად მიჩუმდებოდა. ერთხელ ნიკოლაძესთან მქონდა ამ გარემოების შესახებ ლაპარაკი და ასეთი პასუხი მომცა:

— მოდი და ნუ დასჩუმდები: ააფრიალებს ილია თავის მწვანე საწინასწარმეტყველო დროშას, ვით მართლმორწმუნე მაჰმადიანი, და შეჰქმნიან ქართველები განგაშს: ნიკოლაძე საქართველოს მტერი იყო, სამშობლოს გამცემი, მოლაღატეო.

ამით უნდა აიხსნას ის გამწვავებული განწყობილება ილიასა და ნიკოლაძეს შორის, რომელსაც შედეგათ მოჰყვა ზემოდ აღწერილი დუელი მათ შორის, საბედნიეროდ მშვიდობით დამთავრებული.

თ ა ვ ი XV

სხვადასხვა იარაღი მტრებთან საბრძოლველად. გამოცანები ბობოლეებზე: გიორგი მუხრანსკიზე, ლორის-მელიქოვზე, გრ. ორბელიანზე. გრ. ორბელიანის პასუხი და ილიას პასუხის პასუხი. ილიას გალაშქრება „Московские ведомости“-ს რედაქტორ კატკოვისა და განათლების მზრუნველ იანოვსკის წინააღმდეგ.

საბრძოლველად ილია ერთსა და იმავე იარაღს არ ხმარობდა. მის სალაროში ბევრი სხვადასხვა ფერადობის იარაღი მოიპოვებოდა. და რა არის უფრო გასაკვირი, ყოველ იარაღს ისე მარჯვედ, ისე ლამაზად ხმარობდა, რომ კაცი განცვიფრებაში, აღტაცებაში მოჰყვანდა. შინაურებისთვის იშვიათად მიჰმართავდა დაზბაჩას, ისიც მხოლოდ მაშინ, როდესაც აიძულებდნენ. ამათთვის სულ სხვა იარაღი ჰქონდა, არა ნაკლებ გულგამგმირავი, ვიდრე ხმალი ან დაზბაჩა: ეს იყო მისი შესანიშნავი ლექსად ნათქვამი ეპიგრამები, გამოცანები, დაშხამულ ისრებად ნატყორცი კალმის პატარა წვერიდან იმათ მიმართ, ვისაც ქვეყნის მტრად, საქართველოს გამცემლად სთვლიდა. ესენი იყვნენ ის წარჩინებული ქართველნი, რომელთათვის ბედს ბევრი მიეზლო, და მამასადამე, ბევრიც მოეფხოვებოდა, მაგრამ ამათ ქვეყანაც და ქვეყნის ბედიც—ყველა ფეხებზე ეკიდათ. მოვიყვან რამდენსამე მაგალითს, რომელნიც ცხად ჰყოფენ ილიას როგორც სულისკვეთებს, ისე მის მაღალ ნიჭიერებას და გონების ელვარებას.

გამოცანები დაწერილი იყო წარსული საუკუნის სამოცდაათიან წლებში, არ იბეჭდებოდა, ან კი ვინ გაჰბედავდა დაბეჭდვას, როდესაც მიზანში ამოღებულნი იყვნენ ისეთი ბობოლეები, როგორც მაგალითად, ლევ. მელიქიშვილი, გრ. ორბელიანი, გ. მუხრანსკი და სხვები, რომელთაც მთავრობის მმართველობაში დიდი ადგილები ეჭირათ. ხელთნაწერად კი ბლომად იყო საზოგადოებაში გავრცელებული. ახალგაზრდობა, რასაკვირველია, ტაშს უკრავდა ილიას, ხოლო მაღალ საზოგადოებაში კი, რა თქმა უნდა, დიდი განგაში ასტყდა, დიდი აურზაური და რისხვა გამოიწვია. ილიაზე დიდი იერიში მიიტანეს. მერე ეს როგორ დაუხვდა? ვალაპარაკოთ თვით ილია.

მეცხრე გამოცანად ითქმის:

— ეს ვის დაუწერიო?

ნუ გაწყრებით და ნურც იტყვიტ:

— იგი ჩვენი მტერიაო.

თუ გაწყრებით, რა მენაღვლის?

მე არ მაქვს თქვენი რიღია.

ვით თქვენ ქვეყანა, მეც წყრომა

თქვენი ფეხებზე მკიღია.

წყრომა კი ღიღი იყო. ან კი როგორ არ გამწყრალიყვენ, როდესაც იღია ასე მოურიღებლად უწერღა ერთს ბობოღას, სახელღ-ღობრ გიორგი მუხრანსკის:

კობტაა და ღობემღქრალა,

პატარა და ჩამომღმარი,

ცხვირღ-ნისკარტა, ნიკაპღ-წვეტი,

უქმური და განსღ-გამღღარი,

ჭკვიტ და გულიტ მოცვეტიღღა,

ქვეყანაზეღ უქმად გღღია,

თვიტ მაღღლა ზის, ქვეყნის საქმე

მასაც ფეხებზე ჰკიღია.

ვინ იყო ეს მუხრანსკი? ეს იყო სახელმწიფო საბჭოს წვერი. მან სახელი და უფრო კი წარჩინება და აღმატება მოიხვეჭა იმიტ, რომ დაბეჭღა და ავრცეღებღა საზოგადოებაში წიგნაკს ამ სათაღ-ურით: „О существе крупных единиц“, საღაც ამტკიცებღა, რომ ღიღმა სახელმწიფოებმა უნღა შთანთქან პატარეებო. ცხადღია, ამ პატარეებში ნაგუღისხმევი იყო ჩვენი საქართველოც. ამის გამო იღღია სხვა აღღიღას ასე სწერიღა ამ მუხრანსკიზე:

პირვეღ თქვენგანმა,

იმა ბეღშავმა,

მას (ე. ი. საქართველოს) მკვღრის სუღარა გაღაღაფარა⁸⁹.

აი რას სწერიღა იღღია ღორისღ-მელიქოვზე, რომელსაც 1880 წ. თითქმის დიქტატორის უფღება მიანიჭეს მთეღ რუსეთში იმ აზრით, რომ რევიღლიუციონური მოღრაობა, მიმართული ხელმწიფე აღეჭღ-სანღრე მეორის მიმართ, შეეყენებინა და თვიტ რევიღლიუციონერები ჩაეკღა:

ოინბაზი, ღაქათაა,

გრღღად გაღეული შელია.

ბაზრის ბიჭად გაჩენიღღა,

ეხღა ქვეყნის მიმართეღღია,

ცულღღუტიღა, ხერხიანი,

ენა-ცქვიტი, ყურ-მახვილი;
ღროთა-ბრუნვის შესაფერი
კარგად იცის მოძახილი.
ბევრჯელ გაძვრა და გამოდვრა,
მაგრამ ვერ გახდა გრაფია.
გრაფობისთვის ერთი დაკლა,
ცოდვა დაიდვა დიდია,
მაგრამ ერიც და ქვეყანაც
იმას ფეხებზე ჰკილია⁹⁰.

ილიამ არ დასტოვა უყურადღებოდ თავის გამოცანებში გრ-
ორბელიანიც, ამან იუკადრისა ილიას გაბედულობა. თითონაც თავი
დიდ მწერლად, პოეტად მიაჩნდა, ქართველობით დიდად მოჰქონდა
თავი. ვერ შეითვისა, თუ ვერ შეიგნო ვერც ილიას ახალი მოძღ-
ვრება და ვერც, საზოგადოდ, ახალთაობის მოძრაობა და გამოი-
ლაშქრა მათ წინააღმდეგ, გამოეპასუხა ლექსად. სულ ქვეშ უნდა
ითქვას, ლექსი კობტად და თან გესლიანად იყო დაწერილი. მოგვ-
ყავს აქ ეს პასუხი, არა სრულად:

კოლო-ბუზებო,
ლიბერალებო,
ჰქუით გლახებო, პატრიოტებო.
კატის კნუტებო,
საიღამ ჰქნავით?
შოვლეთ რუსეთი
და საფრანგეთი,
მობრძანდით ისევ უანბანონი.

ფირი წავიდა,
ფირი მოვიდა—

კაცად ვერ იქცა თვით ქაბის შადლით.
ის ლიბერალი,
ბურთივით მგვრალი¹⁾
ზნეობის მცველი, ამას ჰქადაგებს:
ლოცვა რად გვინდა,
ღმერთი რად გვინდა,²⁾
ჩვენი გონება არს ჩვენი ღმერთი!
ბევრნი მოვიდნენ თქვენისთანები:
კოლო-ბუზები,
ლიბერალები,
ცრუ-პოეტები,
პატრიოტები:

1) ილია ქავჭავაძე.

აკაკიები¹⁾, ბაკაკიები,
რიონელები²⁾ ⁹¹, გოგიტელები³⁾,
მესხი⁴⁾ ⁹², მეველე⁵⁾ ⁹³,
მელიქ-ალები⁶⁾ ⁹⁴.

ილიამ ასეთი პასუხი გასცა ამ „პასუხს“:

ჩვენ უჩინონი⁷⁾,
ჩვენ უჩინონი,
თქვენ, ჩინიანთა ბუზად გგონივართ.

ჩვენ ვვლეთ რუსეთი,
მაგრამ არც ერთი
ხელობა თქვენი არ გვისწავლია.
ჩვენი ქვეყანა,
მკვდარი თქვენგანა,
თქვენებრ ჩინებზე არ გაგვიცვლია.

ლმერთი არმობის,
ლმერთი ყალბობის
არ ურწმენია ჩვენსა თაობას.
ლმერთი მზაკვრობის
და თვალთ-მაქცობის,
ლმერთი უქმობის უარუყვია.
ლმერთი ხარბობის
და მძარცველობის
თქვენთა მზგავსთათვის მას დაუთმია.

ენა მდიდარი,
თქვენ ხელში მკვდარი,
ჩვენ მიგვიღია გასაცოცხლებლად.
ენა ჩვენს ქოხში ჩვენ შევაფარეთ,
კარგათ თუ ავად
ჩვენ მას ვინახავთ
და მის სიკვდილით არ გაგახარებთ.

1) აკაკი წერეთელი.

2) ნიკო ნიკოლაძე.

3) გიორგი წერეთელი.

4) სერგეი მესხი, რედაქტორი „დროებისა“.

5) დავით მიქელაძე—თანამშრომელი „დროებისა“.

6) იოსებ მელიქიშვილი—გამომცემელი „დროებისა“.

7) უსინათლონი, ბრძანი.

ვინა ჰყრიხართო,
ვირები ხართო,—
მაგ თქვენ ზრდილობას ვით ეკადრება,
მაგრამ შოთამ სთქვა,
რაც კოკაში სდგა,
იგივე თურმე წარმოსდინდება.

ამაზე იტყვიან: მოვიდა სეტყვა და დაუხვდა ქვაო. მტრებმა ნახეს, ვისთანა აქვთ საქმე, იგრძნეს, რომ ამ ქვას ვერაფრით გაჰხეთქ; მიხვდნენ, რომ მათ მუქარას და წყრომას არა აქვს გასაღალი და მიჩუმდნენ: საცა არა სჯობს, გაცლა სჯობსო. მაგრამ ეს მიჩუმება მხოლოდ ერთგვარი ფანდი იყო მებრძოლისა. აშკარად გამოსვლას ილიას წინააღმდეგ ველარა ჰბედავდნენ და ჩუმ-ჩუმად კი ენას ასისინებდნენ, ცილს სწამებდნენ: ილია ქვეყანაში გვთხრის, გვამცირებს, ჩვენ ნაკლულოვანებას არ ჰმალავს, მასხარად გვიგდებს, ამით მტერს ახარებს და ჩვენ კი თვალს გვიყენებსო.

სიმაართლე გვაიძულებს ვაქვეთ, რომ გრ. ორბელიანი არ ჩარეულა ამ მოსისინეთა ფერხულში. დიდმა გულმა იცნო სხვა დიდი გული და ნიჭი. „არა, არ მწყინს,—სთქვა თურმე გრიგოლმა ილიას პასუხის გამო:—მამას არ უნდა ეწყინოს სილა თავის პატარა შვილისა!“ დანარჩენები კი ილიას შემდეგ ლექსში ჰპოვებდნენ თავიანთ შერცხვენას და სულის სიმრუდეს:

ჩემზედ ამბობენ: „ის სიავეს ქართველისას ამბობს,
ჩვენ ცუდს არ ჰმალავს,—ეგ ხომ ცხადი სიძულვილია!“
ბრიყვნი ამბობენ. კარგი გული კი მაშინვე სცნობს
—ამ სიძულვილში რაოდენი სიყვარულია!

თუ კაცმა ვერ სცნო, ხომ იცის ღმერთმა,
რომ წმინდა არის განზრახვა ჩვენი:
ავგიყოლინ ჩვენ ქართველის ბედმა
და მის ძებნაში დავლიოთ დღენი.

ასე იბრძოდა ილია შინაურ მტრების წინააღმდეგ. აქ უფრო ლმობიერება, გულისტკივილი ეტყობა ჩვენი ცხოვრების უკულმართობის მიმართ. გარეშე მტრებთან კი, მეტადრე თუ ესენი შეეხებოდნენ მის წმინდათა-წმინდას—„ქართველის ბედს“, ილიამ შებრალება არ იცოდა, სასტიკი იყო, მკაცრი; მაშინ მისი სიტყვა ღვთის რისხვა იყო. ასე მოეპყრო ილია გაზეთს „Московские Ведомости“, რომლის სულის ჩამდგმელი იყო ერთ დროს დიდად ცნობილი კატაკოკი, ეს ჯალათი რუსეთის აზროვნებისა, სულის ჩამდგმელი, ჩამ-

გონებელი მაშინდელი სულთამხუთავ მინისტრების: ტოლსტოისა და პობედონოსცევისა. ამ კატკოვმა გამოილაშქრა ქართველების მიმართ აი რა შემთხვევის გამო⁹⁵.

ტფილისში პირველად ითამაშეს ქართულ სცენაზე ცნობილი „სამშობლო“, დრამა დ. ერისთავის⁹⁶. ამ პატრიოტულმა წარმოდგენამ პირით გამოუთქმელი აღტაცება გამოიწვია თეატრში. მეტადრე

მარჯორი უორდრაბი

იმ წამში, როდესაც სცენაზე ქართული დროშა გაშალეს. მცისვე მოსკოვში დეპეშა აფრინეს და ეს ამბავი კატკოვს აცნობეს. კატკოვი მაშინვე ამხედრდა და დაურიდებლად ეუბნებოდა ქართველებს: მიატოვეთ თქვენი სიზმრები, თავი დაანებეთ ბოდვას და როტვას ქართველთა რაღაც წარსულზე. რაც შეეხება თქვენს დროშებს, გირჩევთ ეხლავე ჩააბაროთ გოდფრუას ცირკს; იქ ჯამბაზები და ტაკდმასხარები უკეთ გამოიყენებენ, ვიდრე თქვენი თეატრი. ასეთი მგელკაცობით და უკიდურესი სიძულვილით ქართველებისადმი იყო გაჟღენთილი მთელი გამოლაშქრება კატკოვისა.

ილიამ ჩვეულებრივი სიმძლავრით და სიმძაფრით გასცა პასუხი კატკოვს და თუ ეს უკანასკნელი ვერ გადაარჯულა, ქართველს მაინც გული მოჰფხანა, აგრძნობინა, რომ ის გაჭირვებაში მარტო არ არის, რომ მას მოეპოება მძლავრი მოთავე და გამბედავი ბელადი.

ასევე იყო საქმე, როდესაც ქართველების დაუძინებელმა მტერმა, სახელგანთქმულმა განათლების მზრუნველმა იანოვსკიმ განიზრახა ერთი კალმის მოსმით მოესპო ქართულის სწავლება სკოლებში. ასეთ უკიდურეს მდგომარეობაში ყველა ქართველ მანულიშვილს უსათუოდ მოაგონდებოდა ილია. ის იყო გაჭირვების ტალკვესი. თვით იაკობ გოგებაშვილი, ეს ერთგული მოამავე ქართული სკოლისა, ეს დაუღალავი გუშაგი ქართული ენის ხელშეუხებლობის, ის გოგებაშვილი, რომელსაც ჭკუა(კ) მოსდევდა, ცოდნაც და კალამიც კარგად ემორჩილებოდა, ესეც კი ილიას მიაშურებდა და ეტყოდა: „გავვიძებ, ბერო მინდია! კარს საფრთხე მოგვდგომიარ“, გასრესას, გათელვას გვიპირებენ, ენას პირიდან გვგლეჯამენ. შენ უნდა გვიხსნა ამ განსაცდელისაგან, შენ უნდა ამოიღო შენი ძალუმი ხმაო. ილია დინჯად მოუსმენდა ყველას, მასალას შეაგროვებდა, შეისწავლიდა, თავის გამჭრიახ გონების ცხრილში გაატარებდა, ნაკმაზს გადაჰყრიდა, მიძიმე, მაძლარ მარცვალს თავი-თავს მოუყრიდა, დაჰტყავდა, სამტკიცეში გაატარებდა, შესხელდა, თავის შემოქმედებითი ნიჭს და ბუნებით მონიჭებულ მადლს შიგ ჩაყოლებდა და ისეთს ნამცხვარს გვიძღვნიდა, რომ მტერსაც კი შურით თვალი დაუბრმავდებოდა. ასეთ საგზალით შეუდგებოდა გზას და ბრძოლის ველიდან ძლეული არ დაბრუნდებოდა. წვრილები ისე იწერებოდა, საგანს ისე გააშუქებდა ყოველ მხრივ, პედაგოგის ისეთს ღრმა ცოდნას გამოიჩენდა, რომ თვით სპეციალისტებს უკვირდათ, ესე ზედმიწევნით როგორ შეუთვისებია ჩვენი მეცნიერებაო.

ასეთია დიდბუნებოვან ადამიანის თვისება: რაღაც შთაგონებით ჩასწვდებიან ისეთს სიღრმეს და იქიდგან ისეთს ძვირფას მარგალიტებს ამოჰკრეფენ, რომელიც სხვებისთვის, ავით სპეციალისტებისთვისაც კი, სრულიად მიუწვდომელია. გაიხსენეთ თუნდა რუსეთის გამოჩენილი მწერალი ტოლსტოი. როგორ განცვიფრებაში მოიყვანა მთელი რუსეთის საზოგადოება და გამოჩენილი პედაგოგები, როდესაც ტოლსტოიმ გამოაქვეყნა თავისი პედაგოგიური წერილები და თავისი სისტემა სწავლებისა, რომლითაც იგი ხელმძღვანელობდა თვით მისგანვე გამართულ სკოლაში, თავის მამულში, იასნაია პოლიანაში.

თ ა ვ ი XVI

ილია კერძო ცხოვრებაში. ენა-მახვილობის სიყვარული. ილია და ნიკო ხიზანიშვილი. გლეხი მარტია. ილია საგურამოში. საუბარი ხევსურებთან. ილია—მესაკუთრე.

როგორი იყო ილია კერძო ცხოვრებაში? არ იყო მედიდური, გვარეულობით თავი არ მოჰქონდა, უბრალო, მდაბიური ცხოვრება მოსწონდა, შინ ჯდომა უყვარდა, დარბაზობა, ეგრედწოდებულ ვიზიტებზე სიარული სძულდა. შინ კი ბლომად მოსდიოდნენ ნაცნობნი, თავისი თუ ცოლისა, მაგრამ მათი დახვედრა, მათი მიღება ევალათ მის მეუღლეს და დას, რომელიც მასთან ცხოვრობდა.

ცოტა უკმეხი იყო, მარტობას არჩევდა, ხშირად მთელი საათობით უძრავად იჯდა ჩაფიქრებული. გაცოცხლებოდა ხოლმე მხოლოდ სჯა-ბაასის, კამათობის დროს. თუ ვისმე დაიახლოვებდა და გულს გაუხსნიდა, მაშინ ოხუნჯობდა, ლაზღანდარობაც უყვარდა მათთან. მაგრამ აქაც საბელს არ მიუშვებდა, თავი ისე ეჭირა, რომ გაკადნიერებას ვერავინ გაჰბედავდა. თუ ვინმე თავს აიგდებდა და საზღვარს გადავიდოდა, ერჩია, თითონვე ამოეკვეთა ფეხი ილიას სახლში. ილია პირს აღარ უჩვენებდა.

ჩემს დროს ყველაზე მეტად შელაზღანდარებული იყო ილიასთან ნიკო ხიზანიშვილი, კაცი ენა-წყლიანი, სიტყვა-მოსწრებული, კარგი მოსაუბრე, ოხუნჯი, ამასთან ჭკვიანი, კარგად განათლებული და ბევრი ნაკითხი. სხვებისაგან ილია თუ წკიპურტსაც არ მიიკარებდა, ამისაგან ბევრს ითმენდა.

ილიამ უცხო ვნები არ აცოდა და ამას სწუხდა, ხშირად სინანულსაც გამოსთქვამდა, რომ თავის დროზე ეს ნაკლი ვერ შეიკისო.

— ილია! — ეუბნება ერთხელ ხიზანიშვილი, — სომხურს მაინც შეისწავლიდი, ნახევარ გვერდი ხომ მაინც სომხისა მოგდევს.

— მერე, რომელ ფილოსოფიურ ტრაქტატებს წავიკითხავდი მაგ ენაზე? ბაზარში კი მე არ დავდივარ, — მოუჭრა სიტყვა ილიამ.

ილიას დედა სომხის ქალი იყო. ამის გარშემო არა, ერთხელ გამიგონია ილიას ერთი მოსწრებული სიტყვა, რომელიც საზოგადოებაში იყო გავრცელებული. ერთ სომეხს, მგონი ბანკში, ეთქვა ილიასთვის:

— ილია, შენ იმიტომ ხარ ჭკვიანი, რომ დედა სომეხი გყოლიაო.

— შენ ხომ დედაც სომეხი გყავს და მამაც, მაშ შენ ჩემზე უფრო მეტად ჭკვიანი უნდა იყოვო, — მიუგო თურმე ილიამ.

ერთხელ ილიასთან სტუმრად მივდიოდით საგურამოში. ავჯალამდე რკინის გზით ვიარეთ, მერე იქიდგან ეტლებით და ცხენებით. გარდა რედაქციის წევრებისა, ჩვენთან იყვნენ: არტისტი ქალი გაბუნია, პოეტი რაფიელ ერისთავი, ნიკო ხიზანიშვილი, არტ ლეისტი⁹⁷ და სხვანი. ეტლებში ადგილი ცოტა იყო, ისე რომ მოხუც რაფიელსაც კი კოფოზე მოუხდა ჯდომა, კუჩერთან. ნიკო ხიზანიშვილმა ცხენზე შეჯდომა არჩია. ნიკო არ იყო „ჭაბუკი ვინმე ჩაუქი“, არც ცხენზე შეენოდა „ვით ალვა რგული“, მაგრამ სიმარდეს და კისკასობას კი ჩემობდა: ცხენი ხან გააჭენა, ხან გამოაჭენა, ხან მარჯვნივ, ხან მარცხნივ გადმოწვებოდა, ერთის სიტყვით, ტაიჭობდა, მასხარაობდა. ბოლოს ცხენს ერთი ძლიერ დაჰკივლა, მიაგდო ეტლს, სადაც ილია იჯდა, დაბლა თავი დაუკრა და მიესალმა: ბატონს ვახლავართო!

— ჰეი, ნიკო! აფსუსს, რომ შენ ჩვენი მეფეების დროს არ იყავი! რა კარგი კარის მასხარა იქნებოდიო!

— მაშინ საგურამო შენი კი აღარ იქნებოდა, ჩემი იქნებოდაო, — მოუჭრა ნიკომ სიტყვა.

ცხადია, რის თქმაც უნდოდა ნიკოს: დიდკაცობა და მამული-სწორედ მაგ მასხარობითა გაქვთ მეფის კარზე შეძენილი და არა სხვა რაიმე ღირსებით ან დამსახურებითო.

ილიამ ბევრი იცინა ამაზე. უყვარდა ასეთი მოსწრებული პასუხი. არა ერთხელ უამბინია ასე მოსწრებულად, ჭკვიანურად ნათქვამი გლეხებისაგან. საზოგადოდ ილიას დიდად მოსწონდა გლეხების დარბაისლობა, ნამუსიანობა, ჭკვიანური, ზრდილობიანი სიტყვა-პასუხი. მეტადრე აკვირებდა ილიას გლეხების ფილოსოფიური სიმაგრე, გულგაუტეხელობა, როდესაც რაიმე უბედურობა ეწვეოდათ. არა ერთხელ გამიგონია ილიასაგან ამის მაგალითი.

სოფელ წიწამურში მცხოვრებ ერთ გლეხს საქონლის ჭირი გასჩენოდა და ნახევარი საქონელი გასწყვეტოდა. როდესაც შემხვდა, მივუსამძიმრე, მეწყინა შენი ასეთი ზარალი-მეთქი.

— რა ზარალს ბრძანებ, ბატონო?

— აი, ჭირმა რომ მოგაყენა.

— ეჰ, შე დალოცვილო, ეგ რა ზარალია: ღმერთი ძმად გაძიხდა და შუაზე გამიყო საქონელი. მხარში ამისთანა მოზიარე ჩამიდგა, დღეის იქით ჩემს ბედს ძალლი აღარ დაჰყეტს!

აი კიდევ საგურამოელი გლეხი მარტია, კაცი კარგი შეძლებული, მამულისა და ბლომა საქონლის პატრონი, აი ეს მარტია მოვიდა ერთხელ ჩემთან და ფულს მესესხება,— გვიამბობდა ილია.

— მარტიავე, მაგისტანა გაკეთებული, შეძლებული ოჯახის პატრონი მე მესესხები ფულს?

— რად გიკვირს, ბატონო?

— იმათ, რომ შენ ჩემზე მდიდარი ხარ და მე კი ფულს მესესხები.

— მართალია, მე შენზე მდიდარი ვარ, მაგრამ ფულით კი არა.

— მაშ რითი?

ასიკო ცაგარელი

— აი ამითი,— და მარტიამ ხელი დაადო თავის ქალამანს.— შენ რომ ეგ გაპრიალებული ფეხსაცმელე გაგიცვლება, ჯავრით აღარ დაგეძინება. მე კი ამ ქალამანს როცა მინდა, მაშინ ამოვისხამ, არც დავლონდები, არც ძილს დავიკლებ. ბი რითი ვარ შენზე მდიდარი.

ამ მარტიას ნახვა ერთხელ კიდევ მომიხდა უკვე ილიას სიკვდილის შემდეგ. აი, რა შემთხვევის გამო. საგურამოს მამული, როგორც სხვა შეძლება, ილიამ წერა-კითხვის საზოგადოებას დაუტოვა. ამ საზოგადოების მიწდობილობით მოგვიხდა საგურამოში წასვლა მე და

ალექსანდრე ყიფშიძეს⁹⁸. ეს ის ყიფშიძეა, რომელიც პირველ რევოლუციის დროს, 1905 წ. ქუთაისის ვიცეგუბერნატორად იყო, რომელიც ქართულ მწერლობაში ცნობილია „ფრონელი“-ს ფსევდონიმით და რომლის კალამსაც ეკუთვნის საუცხოვო მონოგრაფიები ჩვენი წარსული ისტორიიდან.

აი მე და ეს ყიფშიძე ავედით საგურამოში. მამულის გამგეს, რომელსაც წინა დღე ჰქონდა ნაცნობი ჩვენი იქ მისვლა, საგურამოს გლეხები მოეწვია, მათ შორის იყო მარტიაც. კაკლის ქვეშ ვისხედით. მარტიამ რომ დამინახა, მიცნო. მოიგონა ილია და თვალებზე ცრემლი მოერია.

— რა უდიერობა ჩაიდინეს, ნეტავი როგორ გამოიმეტეს ის კაცი სასიკვდილოდ, — მეუბნებოდა გულჩათუთქული მარტია.

უნდა დაგვეთვალა ილიას ბალი. სახლის წინ ცოტა დაღმა დაცემული და გაშენებული ვაზით, თითქმის ას ოც დღიურ მიწაზე.

ვენახი საგურამოელ გლეხებს ჰქონდათ მიცემული შესაქმნავებლად. მაგრამ ვაი ამ შემუშავებას, უცხო კაცსაც კი ცრემლს მოჰგვრიდა: ვაზი შემუშავებული კი არა, გაოხრებული იყო. რომ შევარცხვინეთ იქ მყოფნი და ვუთხარით:

— ხალხო, განა მამულს ასე მოველება, ცოდო არ არის? — ასე გვიბასუხეს:

— რა ვქნათ, არამი. კაცი არ გამოილევა ქვეყანაზე. აი მაჯა არ უნდა გაუხმეს მაგისტანა მუშას!

აქ მარტიამ ველარ მოითმინა და პირში მიახალა: რადა სტყუით? განა თქვენ თითონ არ ამბობდით: კარგად ნუ შევაკეთებთ, დეე, გაოხრდეს, მაშინ უფრო მალე დაგვრჩება ჩვენ ეს მამულიო.

ილიასთან ხშირად მიხდებოდა ხოლმე საგურამოში ყოფნა, ხან რედაქციის საქმეების გამო, ხან დასასვენებლად. სახლი მაღლობზე იდგა, ჰაერი საუცხოვო იყო და გადასახედი ხომ თვალწარმტაცი. სახლის უკან იდგა დიდი გაშლილი კაკლის ხე, რომლის ქვეშ მუდმივი ჩრდილი და სიგრილე იყო. აქვე მოჩუხჩუხებდა პატარა წყარო და გამართული იყო პატარა აუზი. ეს იყო საყვარელი ადგილი, სადაც ილია უმეტეს დროს ატარებდა ზაფხულობით. აქ კითხულობდა წიგნებს. აქვე აკეთებდა საქმეს. საღამოობით კი, როდესაც მზე კარგად გადიხრებოდა და მთებს უკან ჩასვენებას აპირებდა, ილია ავიდოდა სახლის მეორე სართულში და იქ აივანზე მთელი საათობით იჯდა ჩუმად, ჩაფიქრებული. ჩვეულებრივი პოზა იმისი იყო: მოაჯირზე იდაყვს დააბჯენდა, დიდ თითს, ცერს, ტუჩებს შუა კბილებზე მიიდებდა და ასე იჯდა. იტყოდით, ბოძკინტი შეუდგამს თავის რალაცა ფიქრებით დამძიმებულ თავისათვისო.

თვალ წინ კი ასეთი სურათი იყო გადაშლილი: აქვე ახლოს აივან ქვეშ იწყობოდა სხვადასხვა ყვავილებით შემკული ბაღია, შემდეგ ხეხილიანი ბაღი, რომელსაც ზედ მოსდევდა ზემოდ დასახელებული ხშირ-ვაზიანი, ჯარისკაცებივით რიგზე დამწყობებული ვენახი. შემდეგ დაცემული ამწვანებული ველ-მინდორი, რომელსაც ვერცხლის ზოლივით ჩაპრობია ჩვენი არაგვი „არაგვიანი“. წყლის გაყოლებით მოსჩანან—„არაგვის პირნი, მობიბინენი, შვებით მომზირნი“, და მის გარშემო „მთანი ტყიანი და ატეხილი ქალები“. აგერ თავდება მომხიბლავი არაგვის ხეობა და შორს, შორს მოსჩანს საქართველოს მფარველი, დარაჯი, თეთრ გუმბათიანი ამაყი ყაზბეგი, მყინვარი. რამდენ წელს გაჰყურებდა ესე ილია ამ გულ-და-თვალ წარმტაც სურათს! ეს სურათი ჰხიბლავდა მის სულსა და გულსა, დიადი მყინვარი—ზედღერთოვანების ფრთებს ასჩამდა მის ნიქსა ზე ალონიერებდა, ამოქმედებდა მის შემოქმედებითს უნარს. ამით უნდა აიხსნას ის გარემოება, რომ ილიას ხშირად უყვარდა მყინვართან საუბარი. აქ ებაასებოდა მყინვარს თავის „მგზავრის წერილებში“, აქედგან გრგვინავდა „აჩრდილის“ მოხუცი, აძლევდა დარიგებას, უთვლიდა საყვედურს და ლოცვა-კურთხევას დაჩაგრულ, დავრომილ საქართველოს. აქ დაიბადა და განვითარდა ის დიადი ტრაგედია, ბრძოლა ადამიანის სულსა და ხორცს შორის, რომელსაც ასე სულის წარკვეთილებით განიცდიდა „განდეგილი“, მყინვარის ძირში მივიწყებული მონასტერში.

ერთ საღამოს, როდესაც მზე ჯერ კიდევ მაღლა იდგა, ილია კაკალ ქვეშ იჯდა და ლაპარაკის გუნებაზე იყო. ვისარგებლე ამით და დავეკითხე:

— ილია, ყველა საქმის გაკეთება საფუძვლიანად, მკვიდრად გიყვართ და ეს სახლი კი ვერა გაქვთ მკვიდრად, საშვილი-შვილოდ ჩამდგარი,—მაშინ კიდევ ძველ ორ-სართულიან სახლში ცხოვრობდა.

— მერე შვილები სადა მყავს, რომ შვილი-შვილებზე ვიზრუნო,—მიპასუხა ილიამ.

ილიას ჭკუას და შემოქმედებითს ნიქს რომ ვუკვირდებოდი, ერთი რამ გარემოებზე მაკვირვებდა და მოსვენებას არ მაძლევდა... ვფიქრობდი, რა უნდა იყოს მიზეზი, რომ ასეა გაჩუმებული, იშვიათად სწერს, რომ ამისი შთაგონებული სული სდუმს, რომ ამის ენამზეობა, დაუშრეტელი წყარო ამის მდიდარ სიტყვიერებისა არ ატკბობს ქართველის გულსა და სმენას,—ერთი სიტყვით, პუშკინისა არ იყოს:

Молчит его святая лира,
Душа вкушает холодный сон.

გავბედე და ეს ჩემი ფიქრი ილიას გავუზიარე, მაგრამ პასუხი ვერ მივიღე. სიტყვა ბანზე ამიგდო, და გასძახა მოურავს, რომელიც იქვე ახლოს ტრიალებდა.

— მოურავო, ეგ ვინ არიან. ემანდ კარ წინ რომ ბალახს სთიბავენ?

— ხევსურები არიან.

— აბა, ერთი აქ დაუძახე.

მოვიდნენ.

— ღვინოს არ დაჰლევთ?—ეკითხება ილია ხევსურებს.

— რატომ, თუ კი თქვენი წყალობა იქნება. სიცხისაგან ხახა ამოგვიშრა.

ილიამ განკარგულება გასცა, ღვინო მოეტანათ. თითონ კი ეკითხება ხევსურებს: საიდგანა ხართ?

— შორიდგან, თითქმის ერთი დღის სავალია.

— უწინდელი დრო გახსოვთ,—ეკითხება ილია: აი, ჩვენი მეფეები რომ გვყვანდა?

— ხსოვნით კი აბა რა გვეხსომება და გაგონით კი გაგვიგონია.

— მერე: მაშინდელი დრო სჯობდა თუ ეხლანდელი?

— რა სათქმელია: გარეთ ვერ გამოვდიოდით. სოფელს რომ გავცილებულიყავით, ან ლეკი დაგვიხვდებოდა ან შინაური ავი კაცი. სისხლი იღვრებოდა. მოსვენება არა გვქონდა, შველა არსაიდან იყო. აი დალოცოს ღმერთმა რუსის ხელმწიფე: ეხლა რა გვიშავს, აი, თქვენთანაც ჩამოვდივართ ხამუშაოდ და ქალაქშიაც დავიარებით. თუ რამ გასაყიდი ან სასყიდელი გვაქვს, ხელს ვიპართავთ. გზაში ხელს არავინ გვახლებს.

ცოტა არ იყოს, წახდა ილია: მოელოდა წარსულის დიდებას, აწმყოს დაგმობას, პასუხი კი სულ სხვა მიიღო, კოჭი ალჩუზე ვერ დაუჯდა. მაშინვე სიტყვა შეატრიალა და ჰკითხა:

— შვილები ხომ გყავთ?

— ჰაი, ჰაი რომ გვყავს, უშვილობა როგორ შეიძლება. თუ ცოლი უშვილო გამოდგა, გავადებთ და სხვას მოვიყვანთ.

ამ დროს ილიას მეუღლე გამოვიდა აივანზე და იკითხა: რას ელაპარაკებითო.

ილიამ სიტყვა გადუკრა ხევსურებს ვითომ ხუმრობით:

— აი ჩემი ცოლიც უშვილოა და მაშ რა ვუყო?

— ბერწი ყოფილა. რად გინდა, გააგდე და სხვა მოიყვანეო,— სრულიად გულუბრყვილოდ და დინჯად უპასუხეს ხევსურებმა.

— ილია, რა სისულელეს ალაპარაკებო, — სთქვა წყენით მისმა მეუღლემ, ისეც გულნატკენმა, რომ უშვილო იყო, და აწითლებული, დარცხვენილი შინ შევიდა. ხევსურებიც წავიდნენ.

ამ დროს ილიამ თვალი მოჰკრა: რომ ვიღამაც იმის ვენახის ღობე გადალახა, და შესძახა:

— ბიჭო, ვინა ხარ, ე ღობეს რომ ამტვრევ? მოურავო, მოიყვანე აქ! — მოიყვანეს.

— გაჰხადეთ ჩოხა!

— მაპატიეთ, შენი ჭირიმე, შეჩქარებოდა, — ეხვეწებოდა დამნაშავე.

— პატიება რას მიქვიან! ბიჭო, რამდენჯერ მითქვამს თქვენთვის, გაუფრთხილდით სხვის ქონებას ისე, როგორც თქვენსას. აბა შენთვის გადაეტეხნათ ღობე, მგონი, თავსა და პირს დაამტვრევდი. მე ჩემთვის კი არ ვლაპარაკობ, თქვენ მინდა ჭკუა გასწავლოთ. მე მალე შევაკეთებ ღობეს, მაგრამ ეგ რომ შენ ხელ-მოკლე შეზობელს უყო, იმან რაღა ქნას? მინამ ის შეაკეთებს, შეესევინა ღორ-ხბო, ძაღლი, ქათამი და სულ აუოხრებენ, რაც კი აბადია. მერე, შენ აუნაზღაურებ ზარალს? აბა ემაგითი ხართ დაღუპულები, რომ სხვისი დაზოგვა არ იცით, სხვის ქონებას არ უფრთხილდებით. მე კი ჩემი ავისრულოვო და სხვები ფეხებზე მკიდიაო. სულ მაგას ჩაგჩინებთ, ნუ სჩადიხართ მაგას, ნუ ხართ გაუტანლები, მაგრამ ვერა გაგაგონეთ რა. აი, ეხლაც მეუბნები მეჩქარებოდაო. უფრო არ დაიგვიანე? უსიამოვნებაც მიიღე. არ გერჩია, შვილოსა, შორს მოგეარა და შინ მშვიდობით მიჰსულიყავი? წაიღე შენი ჩოხა, ჩემთვის რა ბედენაა. დაიხსომე კი კარგად ჩემი ნათქვამი, თორემ მეორედ ეგრე ადვილად ვეღარ გადამიჩრები!

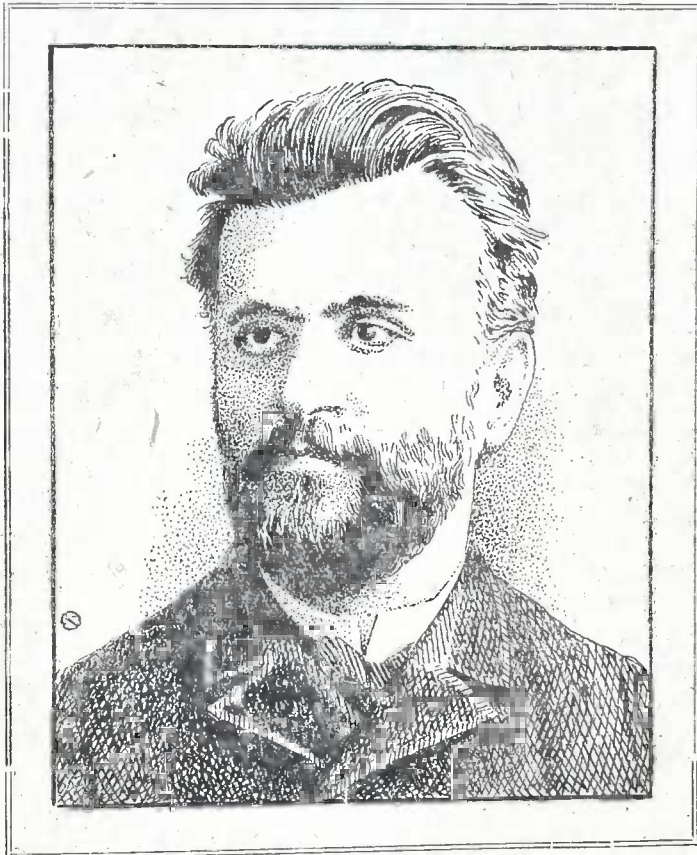
თ ა ვ ი XVII

ილიას სტუმრები. არტურ ლეისტი. ინგლისელი პროფესორი ქართული ენისა მორფილი. მარჯორი უორდროპის ჩამოსვლა. „ვანდევილისა“ და „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმნა ინგლისურ ენაზე. მარჯორი უორდროპის და ბალმონტის შეხვედრა.

როგორც ზემოდ ვსთქვით, ილიას შინ ჯდომა უყვარდა, სტუმრად სიარული არაფრად ეჭაშნიკებოდა. შინ კი სტუმართ მოყვარე იყო და კარგადაც უმასპინძლებოდა. ვინ არ ყოფილა ილიასთან? აიღეთ, თუ გინდ, არტურ ლეისტი, რომელიც თითქმის შინაურ კაცად იყო ილიას ოჯახში. ლეისტი გერმანელი იყო. კარგად განათლებული, მკოდნე უმთავრეს ევროპულ ენებისა და ლიტერატურისა. რამდენი ცოდნა შეგვიძენია რედაქციის თანამშრომლებს იმისგან! დაუღალავი მუშაკი, მედგარი მშრომელი. რა საქმესაც დაადგებოდა, მტკიცედ ადგა და მინამ მიზანს არ მიაღწევდა, გზას არ გადუხვევდა. სულ ორ-სამ წელიწადში საფუძვლიანად შეისწავლა ქართული და სომხური ენა. თავისუფლად ლაპარაკობდა, თავისუფლად სწერდა. რამდენი პოთხრობა გადათარგმნა ქართული და სომხური, და დაბეჭდა გერმანულ ჟურნალებში. ამანვე სთარგმნა და გააცნო გერმანეთს ჩვენი სახელოვანი „ვეფხისტყაოსანი“. ეს კაცი სიკვდილამდე ჩვენში ტრიალებდა და მუშაობდა ერთგულად, გულწრფელად.

ჩამოვიდა ტფილისში ინგლისელი პროფესორი ქართული ენისა მორფილი. მაშინვე ეწვია ილიას სანახავად. მორფილი სასტუმრო „ლონდონში“ იყო ჩამომხდარი. ილია, როგორც თავმჯდომარე წერა-კითხვის საზოგადოებისა, და მე, როგორც მდივანი, წავედით მორფილის სანახავად და მივართვით საზოგადოების სახელობით ახლად გამოცემული, ძვირფას მხატვრობიანი „ვეფხისტყაოსანი“. მორფილმა დიდი მადლობა გადაგვიხადა და გვითხრა: მე ეს პოემა კარგად მაქვს გაცნობილი, დიდად ვაფასებ, ვეცდები ვსთარგმნო და ინგლისს გავაცნოვო. მაგრამ მორფილი ხანში შესული კაცი იყო. ეტყობა ვერ სძლია ეს საქმე და დანაპირი ვერ შეგვისრულა.

ის, რაც პროუესორმა მორფილმა ვერ შესძლო, სძლია და შეასრულა ინგლისელმა სუსტმა ქალმა მარჯორი უორდროპმა. ჯერ პირველად საქართველო გაიცნო ამ ქალის ძმამ, უორდროპმა, და ძალიანაც შეიყვარა ჩვენი ქვეყანა. ეტყობა, ამის ზეგავლენით, ეს სიყვარული და სურვილი საქართველოს ახლოდ გაცნობისა შეეთვისებია იმის დასაც. მარჯორმა ამის გამო წერილიც მოსწერა ილიას. რაზედაც ილიამ ასე უპასუხა:

ივანე მაჩაბელი

„გვპირდებით ჩვენში მობრძანებას. სიხარულით დაგიხვდებით. იმედიც გვაქვს, რომ ჩვენი უბედური, მაგრამ მშვენიერი ქვეყანა თავს მოგაწონებთ და დაგანახვებთ, რომ იგი ღირსია თქვენის ყურადღების და სიყვარულისა“.

ჩამოვიდა მარჯორი საქართველოში, ქართული ენა უკვე შესწავლილი ჰქონდა, რასაკვირველია, მწიგნობრული. აქ უფრო მეტი წარმატებით შეისწავლა ენა. ადვილად კითხულობდა „ვეფხისტყაოსანს“ და ილიას ნაწერებს. ლაპარაკსაც ცდილობდა ქართულად. ერთხელ ილიასთან იყო სტუმრად და ძალიან უნდოდა, რომ ქართულად ეთქვა რამე. მახსოვს კარგათ იმისი შემდეგი ფრაზა: „ლონდონი ფრიად ნისლიანია“.

ტფილისში კარგა ხანს დარჩა მარჯორი და ჩვენი ენა ისე ზედმიწევნით შეისწავლა, რომ შესძლო გადათარგმნა ინგლისურ ენაზე ილიას „განდეგილისა“ და „ვეფხის-ტყაოსანი“-სა. ღირს შესანაშნავია აქ ერთი გარემოება: მარჯორიმ ჯერ გადათარგმნა „განდეგილი“ და მერე „ვეფხის-ტყაოსანი“. ეტყობა, „განდეგილის“ უკვდავმა იდეამ უფრო მოაჯადოვა ქალის გული, ვიდრე „ვეფხის-ტყაოსანი“-ს გმირთა გულის ტკივილმა და სულისკვეთებამ. ორივე თარგმანი შესრულებული იყო პროზად—და არა ლექსად: მარჯორი არ იყო პოეტი. მაგრამ თარგმანი ისე ნამდვილი იყო, ისე სწორი დედანთან, რომ გვაკვირვებდა, თუ როგორ შეითვისა ასე დაახლოვებით და სინამდვირით ორთავ ნაწარმოების შინაარსი“⁹⁹.

მარჯორი უორდროპმა დიდი, დაუფიწყარი სამსახური გაუწია ქართველებს ამ თარგმანით, ჯერ ერთი, რომ ინგლისს გააცნო ჩვენი დიადი რუსთაველი და მეორე კიდევ, რომ მანვე ხელი გაუშართა რუსს პოეტს ბალმონტს ეთარგმნა „ვეფხის-ტყაოსანი“ რუსულ ენაზე. ბევრს ეხსომება, როგორ მოხდა ეს ამბავი. უორდროპი და ბალმონტი შეხვდნენ და გაიცნეს ერთმანეთი გემზე, რომელიც ინგლისში მიდიოდა. ბალმონტმა თურმე ზედმიწევნით იცოდა ინგლისური ენა. სხვათა შორის, ლაპარაკი ჩამოვარდა ქართულ ლიტერატურაზე და მარჯორიმ გააცნო თავისი თარგმანი „ვეფხის ტყაოსანი“-სა. ბალმონტი ისე იყო თურმე მოხიბლული რუსთაველის ქმნილების სილამაზით, მშვენიერებით და სიდიადით, რომ იქვე განიზრახა მისი გადათარგმნა რუსულად. და როგორც მოგეხსენებათ, კიდევ შეასრულა თავისი განზრახვა. საუცხოვო ლექსად თარგმნილს „ვეფხის-ტყაოსანს“ მან უძღვნა წინასიტყვაობა, სადაც რუსთაველს და მის ნაწარმოებს მხარში უყენებს ისეთ მსოფლიო გენიუსებს, როგორიც არიან ჰომეროსი და დანტე¹⁰⁰.

მარჯორი უორდროპი კიდევ ბევრს სამსახურს გაუწევდა ქართველობას, მაგრამ არ დასცალდა: უღმობელმა სნეულებამ, ქლექმა, უდროვოდ გამოასალმა უბედური ქალი ამ წუთი სოფელს.

თ ა ზ ი XVIII

ილიას გატაცება კარტისა და ნარდის თამაშით. ბორჩალოს მებატონე დავით ბარათაშვილი, — უზვიერო მონარდე და მოღვესე. ილიას მიერ მუსიკალური სმენის უქონლობა. ერთი წასვლა ოპერაში. სოსიკო ბაქრაძის ოინი.

ილიას როგორც საქმეში, მწერლობაში, ისე გართობაში მეტის მეტი ჭირვეულობა, გატაცება უყვარდა. ბევრს ეცოდინება, ან გაეგონება, რომ ილიას ძალიან უყვარდა ბანქოს, ქალაქის თამაშობა, აგრეთვე ნარდიც. ბევრჯერ დღე და ღამეები გაუთენებია ქალაქის თამაშში და შინ მეორე-მესამე დღეს დაბრუნებულა. თვით თამაში უყვარდა დიდის ცოდნით, ჩაკვირვებით. კაცმა რასაც ხელი მოჭიდოს, უსათუოდ ძირიან-ფესვიანად უნდა შეიგნოს, შეითვისოს, — იტყოდა ხოლმე ილია: — ზერე-ქვერობა არაფერში არ მომწონს. არც უფულოდ თამაში უყვარდა. უფულოდ თამაში გაუტენელ თოფის სროლას მაგონებს, უბრალო, ბავშვების გასართობ ტყაცუნსაო. თუმცა ილია ძალიან ფრთხილი და ჩაკვირებული მოთამაშე იყო, მაგრამ ხშირად ამასაც ჯიბეებს გამოუბერტყავდნენ ხოლმე. არა ერთხელ გამიგონია ილიასაგან შემდეგი შემთხვევა: ერთ საღამოს ოთხმოცი თუმანი წავაგეო. შინ გათენებისას დავბრუნდი ფაეტონით. ჩავიყავე ჯიბეში ხელი ფულის ამოსაღებად, რომ მეფაიტონეს გავსწორებოდი. ერთი თუმნიანი-ლა ჩამრჩენოდა, ავიღე და ისიც მეფაიტონეს მივეცი. გაჰკვირდა, ამდენს რად მაძღვესო.

— წაიღე, ძმობილო, — ვუთხარი: საცა ოთხმოცი თუმანი წავაგე, ეგეც იმას გაჰყვესო.

ნარდშიაც ილიამ გაბედული და თან ჩაფიქრებული თამაში იკოდა. ბევრთან მინახავს ნათამაშევი, მაგრამ ყველაზე საინტერესო იყო მისი მოკამათლე დავით ბარათაშვილი. ღირსშესანიშნავი კაცი იყო ეს ბარათაშვილი: დიდი გვარეულობისა, შთამომავალი ისტორიაში ცნობილ ბორჩალოს მებატონეთა, დიდი მამულის პატრონი. ამბობდნენ, მარტო ერთ ალაგას ათი ათასი კაკლის ხე უდგაო. ამ აუარებელი სიმდიდრის პატრონი მუდმივ ვალებში იყო. ესეც გადაგვარების ნიშანია. გარეგნობით მეტად სუსტი აგებულობისა იყო, გამხდარი, ქკუითაც ცოტა მჩატე ბრძანდებოდა. ჩვენი გამოჩენილი

Handwritten notes in the right margin, including the name "ბარათაშვილი" and other illegible text.

პოეტი ნიკო ბარათაშვილი ამის ახლო ნათესავი იყო. ეს ჰქონდა ხელზე დახვეული და თავის თავიც დიდი პოეტი ეგონა. რა მოსაზრებით? მოდი ჰკითხე: განა ერთი ხილვან ჯვარიც არ კეთდება და ბარიც? ჰჯღაღნიდა უშინაარსო, უგვანო ლექსებს და თავს გვაბეზრებდა: მოდი ერთი წაგიკითხოთ, რა ლექსი დავსწერეო. ღაპარაკი ჩიფჩიფით და ცოტა ტუჩების ცმაცუნით იცოდა, ასე რომ „დავსწერეს“ მაგიერ „დავჭერე“ გამოდიოდა. უსაქმური კაცი იყო. ბანკში ხშირად მოდიოდა და უთავბოლოდ დახეტიალობდა. ხშირად მოვიდოდა ჩემთან,—ალბად, უკეთეს დამფასებლად მთვლიდა,—და მეტყოდა: აბა ეს ლექსი როგორ მოგწონს? და დაიწყებდა კითხვას.

მე თავსა რელი საქმე მქონდა, ათასად მგლეჯდნენ, ეს კი თავის ლექსებით მიმასპინძლდებოდა. რა მექნა, უარს ვერ ვეტყოდი, ზრდილობა მოითხოვდა მეჩვენებინა, რომ ყურადღებით ვუსმენ, მაგრამ ზრდილობასაც საზღვარი აქვს. და აი რომ თავიდან მომეშორებინა ეს უბადრუკი მოლექსე, ასეთს ხერხს მივმართე: რამწამს ჩვენი დავითი ლექსის ბარათს გადაგვიშლიდა და კითხვას დაიწყებდა, მაშინვე ერთი ჩემი თანამსახური მოვიდოდა საქმით ხელში და მეტყოდა: გამგეობაში აი ეს საქმე მოითხოვეს და შენც იქ გიხმობენო. მეც სწრაფად გავეშურებოდი და დიდხანს აღარ ვბრუნდებოდი. ამ ეშმაკობას, მგონი, მიჰხვდა ჩვენი დავითი და ფეხი ამოიკვეთა: გადავრჩი ამ გვარად ლექსების მოსმენას.

დავითი ელოდა სამ საათს, ვიდრე ბანკში სამსახური გათავდებოდა და ილია გამოვიდოდა კაბინეტიდან.

— დავითს ვახლავარ!—მიესალმებოდა ილია, რამწამს თვალს მოჰკრავდა,—თუ საქმე არა გაქვთ რა, მოდი სადილად მეწვიეთ და ერთი-ორი ხელი ნარდიც გავაგოროთ.

ილიამ კარგად იცოდა, რომ დავითს საქმე არა ჰქონდა რა. ისიც კარგად იცოდა, რომ სადილზე და ნარდზე უარს არ იტყოდა: —მაშ რისთვის დაყილობდა აქ უთავბოლოდ?—მაგრამ მაინც შეკითხებოდა, ამასაც ზრდილობა მოითხოვდა.

როგორც სხვა ყველაფერში, ისე ნარდის თამაშშიაც მჩატე იყო დავითი. ამით სარგებლობდა ილია და ჯიბეს კარგად უბერტყამდა, ისე დღე არ გავიდოდა, რომ შეიღი-რვა. თუმანი არ წაეგო დავითს.

არა ერთხელ შემოუჩივლია ნაცნობებისთვის დავითს: კაცო, მგონი, ეს ილიას სადილები ძალიან ძვირად მიჯდებაო. მაგრამ მეორე დღეს ისევ მოიცუნცულებდა ილიასთან ერთი-ორი ხელი ნარდის გასაგორებლად და ჯიბის ამოსაბერტყად. რას იზამ: მელას თავის სახრჩობელა უყვარსო.

ილიას არამც თუ სტუმრად, თეატრშიდაც არ უყვარდა სიარული. იშვიათად ნახავდით არამც თუ ოპერაში, ქართულ თეატრშიაც. ოპერაში სიარული იქნება იმიტომ არ უყვარდა ილიას, რომ მუსიკა არ ესმოდა. სმენას სრულიად მოკლებული იყო. აღსანიშნავია და საკვირველიც ერთი რამ: არც ილიას, არც აკაკის მუსიკალური სმენა სრულგვით არ ჰქონდათ. რამდენ სადილზე, რამდენ ლხინში მინახავს აკაკი და ერთხელაც არ შემიმჩნევია, რომ პირი გაეღოს და სიმღერის სურვილი მაინც გამოეხატოს. ილიას, როცა პატარა მეტს დაღევდა და მხიარულობაში გაერთობოდა, საღერლელი აეშლებოდა ხოლმე სიმღერისა, მაგრამ ვერას ახერხებდა. მრავალ-ჟამიერი აბა რა არის: ქართველ კაცს ხომ დედის ძუძუდან დაწყებული სიბერემდე ყური აქვს გამოჰყვდილი ამ სიმღერის ჰანგით; სხვა რომ არა იყოს რა, მექანიკურად შეიძლება მისი შეთვისება. მაგრამ ილიას, ესეც ვერ ეხერხებოდა. არამც თუ მრავალ-ჟამიერის თქმა უძნელდებოდა მარტოდ, გუნდათ მომღერლებსაც კი ხმას ვერ შეუწყობდა, უსათუოდ სადმე დისონანსი გამოუვიდოდა. ეს მოვლენა მით უფრო საკვირველია, რომ როგორც ილია, ისე აკაკი, ნამდვილი, მადლით შემოსილი პოეტები იყვნენ, მათ ლექსებში მუსიკაც არის და რიტმიც, და მუსიკაც ხომ იგივე რიტმია, რაც პოეზია.

მაინც ილიამ ერთხელ მოინდომა ოპერაში წასვლა. აი ეს როგორ მოხდა. იყო ერთი ვინმე სოსიკო ბაქრაძე, კაცი ლაზღანდარა, სიტყვა მოსწრებული, ლაქათა. მუდმივი საქმე არ ჰქონდა, რაც მოჰხვდებოდა, ხელს გაჰკრავდა, დღიურ ლუკმას მოიპოვებდა და დაკმაყოფილდებოდა. ყველაფერს ჰკიდებდა ხელს, ბოლოს კი ვერაფერს გაატანდა. დღეს ბანკში მსახურობდა, ხვალ ცირკში ჯამბაზობდა, მერე ანტრეპრენიორობას დაიწყებდა: კარუსელს გაჰმართავდა, „რუსულ გორებს“ (русские горы) მოაწყობდა სასრიალეზად და სხვა ამ გვარებს. უცბად ყველა ამას თავს მიანებებდა და შეჰხედავდით, სოსიკო ოპერის თეატრშია, ორკესტრში ზის მებარაბანეთ. ამიტომ მეტ სახელად „ბარაბანშიკს“ ეძახდნენ.

ეს სოსიკო ილიასთანაც შელაზღანდარებული იყო. ილიას უყვარდა ასეთი ტიპები. აი ეს სოსიკო ეუბნება ერთხელ ილიას:

— ილია, დღეს საღამოს ოპერაში მობრძანდით, „ტრავიატას“ თამაშობენ, გამოჩენილ იტალიელ მომღერლებს მოისმენთ.

— კარგი, სოსიკო, წამოვალ, მხოლოდ ერთი პირობით კი: სიტყვა მომეცი, ამისრულო, რაც დაგავალო.

— ბატონი ბრძანდებით, თქვენი ყურმოჭრილი ყმა ვიყო.

— მაშ აბა, როცა ორკესტრი მიწყნარდება და მომღერალი ქალი, უმაღლეს პაოეტურ ადგილას, სიმღერის ეშხში რომ შევა; შენ რაც ძალი და ღონე გქონდეს, ბარაბანს დაჰკა მაგრად.

— ბატონი ბრძანდებით, მაგაზე ადვილი რა არის!

სოსიკოს, თითონაც ამისთანა ოინების მოყვარულს, დიდად იამა ილიას დავალება, მით უფრო იამა, რომ ეს ამბავი მერე მთელ ქალაქს აალაპარაკებდა და ამის სახელი ყველას პირზედ ეკრებოდა სოსიკოს მეტი რა უნდოდა: ნუ ასმევედით, ნუ აჭმევედით, ილონდ კი მისი სახელი ყბადასალები გამხდარიყო.

ილიამ, მართლაც, აიღო ბილეთი და პარტერის პირველ რიგში გამოიჭიმა. გადაიხედა ორკესტრში: სოსიკო მხიარულად ზის შლიაპა კეფაზე გადადებული, — ეს მისი მუდმივი ჩვეულება იყო. დაიწყო წარმოდგენა. აგერ მოახლოვდა ის დროც, როდესაც მომაკვდავი ვიოლეტა სულწარკვეთილი ნაზის ხმით ესალმება სიცოცხლეს. ორკესტრი ჩუმის, ნელის ხმით უკრავს, თეატრი სულგანბული ისმენს გულწარმტაცს სიმღერას. უცბად რაღაცა საშინელი ბრახუნი გაისმა, იტყოდით, მეხი დაეცა თეატრსაო. ყველანი შეკრთნენ, შედგა ჩოჩქოლი. მომღერალმა შესწყვიტა თავისი სიმღერა. რა მოხდა? ბევრი არაფერი: სოსიკომ თავის დაპირება შეასრულა და ბარაბანს დანიშნულ დროს ურტყა რაც ძალი და ღონე ჰქონდა. ორკესტრის ღირიჟორად იმ დროს იყო გამოჩენილი იტალიელი მანეტრო ტრუფფი. კინალამ გადარია სოსიკოს ასეთი საქციელით. „საკრამენტო“-ვო, მიაძახა და გაქანდა სოსიკოსაკენ, თითქოს გაგლეჯას უპირებსო. მაგრამ სოსიკო უკვე ქუჩაში იყო და არხეინი ღიღინით სახლში მიდიოდა, კმაყოფილი რომ ასეთი საგმირო საქმე ჩაიდინა და ხვალ ქალაქი ამაზე დაიწყებს ლაპარაკს.

ილიაც შინ მოდიოდა ნასიამოვნები, რასაკვირველია, არა მუსიკით, არამედ სოსიკოს ოინით.

თ ა ვ ი XIX

ილიას პურადობა. „ილიაობა“—ილიას დღეობა საგურამოში. სამზადისი. სტუმრების მოსვლა. ქეიფი კაკლის ძირში. ასევე ცაგარელი თავისი მეღვინეობით. გიგა ყარანგოზიშვილი, — „ფოკუსებით“ მსმელი. წინამძღვრიანთ კოლის მოწაფეთა ჯალობა. გლეხების სჯურა. მთვრალეები. მოხუცების ცელქობა. დაღამება და ძილი. მეორე დღის ხაში და საუზნე. ზედაქენში წასვლა. ვანშამი ზედაქენის მონასტერში. უმიკაშვილი და ილია ოქრომჭედლიშვილი. დაბრუნება. სტუმრების დაშლა.

ილია თუმცა ძლიერ ხელმოჭერილი იყო. მაგრამ პურადობით, მასპინძლობით არც ერთს ქართველს არ ჩამოუყარდებოდა. თითონაც უყვარდა სმა და ჭამა „ფრიად მარგი“, იცოდა ჭამა ხარბად, საფუძელიანად და სტუმრებსაც გულუხვად, ხელგაშლილად დაუხვდებოდა ხოლმე. მეტსაც ვიტყვი, — ილიას პურადობა, მასპინძლობა, მართალია, ნამდვილი „ქართველური“ იყო, „ჩვენებური, ძველებური“, მაგრამ ხშირად ქართველურ ბედოვლათობასაც მოგაგონებდათ. აიღეთ თუ გინდა იმის დღეობა, ილიაობა, ოცს ივლისს. როგორ გადაიხდიდა ხოლმე ილია ამ დღეობას?

ვინ ასწერს ამ დღისათვის სამზადისს, სიუხვეს სასმელ-საჭმელისას, სანოვაგისას? ასეთი ლხინი, შექცევა, ნადიმი, შეჭშენით მხოლოდ ტროადის გმირებს, როგორც თვალწარმტაცის ფერადებით აგვიწერს ჰომიროსი თავის „ილიადაში“. მეც უნდა ჰომიროსის კალამი მქონდეს, რომ ღირსეულად აღვწერო ილიაობა. მაინც შევეცდები, რამდენადაც უნარი შესწევს ჩემ სუსტს, მკრთალ კალამს, აგიწეროთ ეს დღეობა.

დღეობის მზადებას შეუდგებოდნენ ხოლმე რამდენიმე დღის წინად. მერე რა მზადებას! იკვლებოდა რამდენიმე ძროხა, ცხვარი, ბატი, ინდაური, აუარებელი ქათმები. იჟლიტებოდა უთვალაგად ვარია, წიწილა, იღვა მთელი ხროვა სხვადასხვა მწვანეილობისა, გატენილი ტომრები ბოსტნეულობისა, სავსე გოდრები ხილეულობისა. ცხვებოდა აუარებელი პური, შოთი, ნაზუქი, იხდებოდა ქვევრები, საგურამოსი და ყვარული ღვინოებით სავსენი. მახსოვს, ერთ დღეობას, სამი საპალნე ღვინო დაიხარჯა, ე. ი. 2250 ბოთლი, თითო საპალნეში რომ 750 ბოთლი ვიანგარიშოთ. ცოცხალი ზუთხი მოდიოდა ძღვნათ ფოთიდან, ეპისკოპოს გრიგოლ დადიანისაგან. არაგვი-

დგან ცოცხალი ორაგული მოჰქონდათ საგურამოელ გლეხებს. აქა-იქ ელაგა ქალაქური ტკბილეულობით და ტკბილი ნამცხვრებით სავსე სინები; სამოცი ხელი ლოგინი იყო დამზადებული იმ სტუმრებისათვის, რომელნიც რამდენიმე დღით დარჩებოდნენ ხოლმე საგურამოში.

სტუმრები წინა დღითვე დაიწყებდნენ მოსვლას. აქ იყვნენ ილიასი და მისი მეუღლის შორეული და მახლობელი ნათესავეები, ნაცნობნი, რედაქციის თანამშრომელნი, ბანკის მსახურნი, მწერალნი, საზოგადო მოღვაწენი. იყვნენ ჩამოსულები იმერეთიდან, კახეთიდან. რა დაიჭერს ქართველ კაცს, თუ კი კაი სადილი, ლხინი მოელის? ხომ გაგიგონიათ: თაფლი იყოს, თორემ ბუზი თეირანიდან მოფრინდებაო.

წინადღითვე გაიგზავნებოდა ხოლმე ავჭალას და მცხეთას ეტლები, „ლინიეკები“, შეკაზმული ცხენები სტუმრებისათვის და ურმები ბარგისათვის, ამ რიგითვე თვით დღეობას, დილით.

მახსოვს ერთი ამისთანა დღეობა, მგონი 1886 წ. თუ 1887 წელს. თითქმის ასამდე იყვნენ ქალაქებიდან ჩამოსული ინტელიგენტი სტუმრები, მათ შორის მახსოვან: ნიკო ლოლობერიძე¹⁰¹ და პეტრე ნაკაშიძე იმერეთიდან, ანდრონიკაშვილი და შალიკაშვილი კახეთიდან, ჩვენი ისტორიკოსი დ. ბაქრაძე, მოხუცი რ. ერისთავი, ილია ოქრომჭედლიშვილი¹⁰², ლ. მაღალაშვილი, გ. ქართველიშვილი¹⁰³, ძვირფასიან „ვეფხისტყაოსანის“ გამომცემელი და ბევრნი სხვანი. ესენი სულ ზოგი ეტლებით, ზოგიც ცხენებით მოვიდნენ. აგერ მოისმა შორიდან ზურნის ხმა, ერთი ყიჟინა და ჟივილხივილი, მივხვდით: მოდის ჩვენი ასიკო ცაგარელი¹⁰⁴, ცნობილი დრამატურგი, თავის დამქაშებით, უკვე კარგად შეზარხოშებული და ამიტომ კაი გუნებაზე მყოფი.

აგერ მოისმა მშვენიერი მწყობრი ქართული სიმღერა, ახალგაზრდა ხმები: მოდიან და მოიმღერიან წინამძღვარიანთ კარის სამეურნეო სკოლის მოწაფენი თავიანთ მასწავლებლებით, წინ მოუძღვით თვით ილია წინამძღვარიშვილი, ამ სკოლის დამფუძნებელი და მისი მუდმივი, დაულალავი მზრუნველი და გულშემატკივარი¹⁰⁵.

აგერ კიდევ გაისმა მრავალხმიანი გუგუნით სიმღერა: მოდიან საგურამოს და წიწამურის გლეხები, სამასამდე კაცი, ილიასთან დღეობის მოსალოცავად.

გაიშალა ოთხი-ხუთი სუფრა, კაკლის ქვეშ—ქალაქის სტუმრებისათვის, კაკლის გაყოლებაზე, ხეებ ქვეშ,—წინამძღვარიანთ სკოლის მოწაფეთათვის და იქვე გაყოლებით—გლეხებისთვის.

დაიწყო საკმლის მიღება. საკმელი საკმელს მოსდევს, ერთი თავი მეორესა სცვლის. ერთ კერძს ზედ მოჰყვება მეორე და ესე დაუსრულებლად. ტოლუმბაშად ჩვენი შეუდარებელი თამადა რაფ. ერისთავი აირჩიეს. საკმლის მიღების დროს სვამდნენ ღვინოს ჭიქე-ბით. მალე ჭიქები გვერდზე გადიდგა და მოაყოლეს თასები, ჯამე-

ვასო აბაშიძე

ში, ჯამებს მოჰყვა ყანწები. პირველი ყანწი დალია ილიამ, როგორც მასპინძელმა. ბევრი არაფერი შეეცყო, მხოლოდ კუნძივით იჯდა ერთ ალაგას. გადავიდა დ. ბაქრაძესთან, ისტორიკოსთან. ეს იყო სუსტი, ნაზი აგებულობის კაცი, ხეხელა. ამას ყანწისთვის სუკი არ მოსდევდა, მაგრამ მაინც უარი არა სთქვა, გამოცალა ყანწი. გამოცალა, მაგრამ იქვე კიკინწი წასწყდა და მუხლები ჩაეკეცა. მოქეიფეთა რაზმს. გამოაკლდა. წაიყვანეს ოთახში დასასვენებლად და გამოსაფხიზლებლად...

ყანწმა თავისი ქნა: აირია მონასტერი, დაიწყო ზაბილონის გოდოლის შენება, ენათა აღრევა ანუ, უკეთ რომ ვსთქვათ. ენათა დაბმა, ერთი მეორისა აღარავის ესმოდა. თამადას ვინლა უგდებდა-ყურს, ცალ-ცალკე ჯგუფებათ დაიყვნენ, ყველა თავისებურად ლხინობდა, თავის გუნებაზე სვამდა.

აგერ ასიკო ცაგარელი თავის დამქაშებით, უკვე ღვინით გაღლეშობით, შესძახის თავის მეზურნეს: ჩაპბერე დუდუკს, გამაგონე მისი ტკბილი ხმა. დუდუკის ხმა კი, მართალია, ტკბილია, მაგრამ ასიკო რომ ზედ დაჰკივის თავის ჩახლეჩილი უხამსური ხმით ოალაც შიქასტას, ეს კი, უნდა მოგახსენოთ, სიტკბოებას სრულებით არაჰგავს, ეს უფრო ტურების ყმუილს მოგაგონებს, თუმცა მის დამქაშებს, ეტყობა, ძლიერ მოსწონთ, რადგან სულ „ჰაჯან-ჰაჯან“-ს მისძახიან.

ამათვე ჯგუფშია ყველასაგან კარგად ცნობილი გიგო ყარანგოზიშვილი, განთქმული მოქეიფე, დარდიმანდი, ლოთი-ფოთი. სმაში ჭკუას არ ჰკარგავდა, მხოლოდ სმა თავისებური ფოკუსებით იცოდა. მაგალითად, ღვინით სავსე ჭიქას დაიდგამდა ხელის-გულზე, მერე ხელს ისე მოიღრეცდა, გადმოატრიალებდა, რომ ხელის გული ზემოდ მოექცეოდა, ჭიქაც ზედვე იდგა და არც ღვინო დაიდგებოდა. ახლა ეს ღვინო უნდა დაელია. ეს არც ისე ადვილი იყო: გადმობრუნებულ ხელს და მკლავს ისე ადვილად ვერ მიიტანდი პირთან. გიგო ამასაც ახერხებდა: მოიხრიდა კისერს რაც ძალი და ღონე ჰქონდა,—ჰშიშობდით, კისრის ძარღვები არ დაუწყდესო,—იმდენად გადმოიხრიდა წინ, რომ ნიკაპი თითქმის გულის ფიცარს მიებჯინებოდა. ამ გვარად, ხელის გულზე მდგარ ჭიქას ტუჩებს მიუახლოვებდა და დაიწყებდა ნელ-ნელა ღვინის წრუპვას. ჭიქას რომ ნახევრამდე მიიყვანდა, კბილებით სწვდებოდა თვით ჭიქას, ღვინოს გამოაცარიელებდა და დაიწყებდა ჭიქის კვნეტას. აქაც დიდ ხელოვნებას იჩენდა: ისე ჰკვნეტდა და ჰყრიდა პირიდგან შუშის ნამტვრევებს, რომ ოდნავაც არ გაიკაწრავდა არც ღრძილებს, არც ტუჩებს. ბევრისთვის ეს საზარელი, არა ესთეტიური სანახავი იყო, უნდოდათ ეთქვათ: გიგო, კმარა, შედექი! მაგრამ გიგო არტისტი იყო, ხელოვნურად ასრულებდა თავის როლს, თავი მოსწონდა, და აბა ვინ ეტყვის არტისტს: მორჩი, არ მოგვწონს შენი თამაშიო!

ხომ მოგხსენებთ, ჩვენში საცა სმაა, იქ სიმღერაც არის, და აი კაკლის ქვეშ გაისმის განუწყვეტელი „მრავალყამიერ“, „ყანწით ვსვამ ღვინოს“, „გულში ჭირიმე, სულში ჭირიმე“ და სხვა ამისთანები. ასიკოს ჭიქასტები წარსული დროის, სპარსული სახის, ნარჩენი ხორცმეტია.

იქიდგან, სადაც სკოლის მოწაფეები სადილობენ, მოისმის მწყობრი სიმღერა, სმენის დამატკობი, გულის გამაჩხიარულბელი. ეს არ ჰგავს უხამსს შიქასტას, უგემურ „გულში ჭირიმე, შენ გენაცვალეს“. აქ ისმის ნამდვილი ქართული სიმღერა, აღნიაშვილის ხოროს რეპერტუარიდგან, ევროპულ მუსიკის კვალობაზე ტკბილ ხმად შეწყობილი, შემკობილი.

აგერ ცოტა მოშორებით გუგუნებს მძლავრი, ღონიერი, შეწყობილი სიმღერა გლეხებისა. ამათაც კარგად გადაუკრავთ. ყანაშები თუმცა არა აქვთ, მაგრამ ჯამებს კი მაღიანად აცარიელებენ. ძიყვარს ამათი. შვება-ლხენა. პატარაობიდგანვე ვარ ამას შეჩვეული, სოფელში ბევრჯელ ვყოფილვარ ამის მნახელი. გლეხი თუ ლხინობს, ლხინობს სრულის გულითა და სულითა, თუ მზიარულობს—მთელი მისი არსება ხარობს, თუ თამაშობს, მღერის,—ჰგრძობ, რომ ყველა ძარღვი, ყველა ასო სხეულისა უმღერის, უთამაშებს. ამ დროს ის ყველაფერს ივიწყებს, მხოლოდ თავის გრძნობას ემორჩილება, სხვა ფიქრს თავიდგან იცილებს, ღვინოსაც ადვილად იტანს. იქნება ეს ჯანის სიღონეს, სიმრთელეს უნდა მიეწეროს? შესაძლებელია, მაგრამ ისიც კი უნდა ითქვას, რომ გლეხს ლხინში, ქეიფში მოძრაობა უყვარს: მღერის, თამაშობს, ცანგალას ჩამოუვლის, ფერხულს გააბამს, ჭიდაობას გაჰმართავს, და ამასობაში ყველას ადვილად იტანს, საჭმელსაც კარგად ირგებს და სასმელსაც.

სალამო შოახლოვდა. ყველაზე ადრე წამოიშალნენ სკოლის მოწაფენი. ესენი უნდა აჩქარებულყვენენ, რომ დღიურად მიესწროთ შინ, სკოლამდე შვიდი ვერსტი მანძილი ჰქონდათ გასავლელი.

ბინდისას გლეხებიც დაიშალნენ. ხომ მოგეხსენებათ, ქათამი რომ ქანდარაზე შეჯდება, გლეხმა უნდა ლოგინი მოაზადოს: დილით ადრე, განთიადისას საქმეს უნდა შეუდგეს, ჩვენსავით დილის ტკბილ ძილს არ არის ჩვეული.

კაკლის ქვეშ რაღა ამბავია. რას აპირებენ? აქ ძალი პატრონს ველარ იცნობს: ზოგს თავი ჩაუქინდრია და რაღაცას ლულულდება, ზოგს იქვე სუფრაზე თავი მიუდვია და მისძინებია. ზოცი იქვე კაკლის ქვეშ მიწოლილა და უქრავად ძევს. ზოგი კიდევ კაკლის იქნთ გასულა და იტანჯება, პირიღამ აზიდებს. განაგრძობენ სმას და ღრიანცელს მხოლოდ ისინი, ვინც ისე არიან ღვინით ზედშეზღვილები, როგორც კაი მოთელილი ნაბადი, ისე არიან გამოწრთობილი, როგორც მაგარი ფოლადი.

დალამდა. დრო კარგად გადასულია. ყველას ძილი სძლევს. მოსვენებას ეძებს. გაეშურნენ სახლში. ორი დიდი მოზრდილი ოთახი მზად არის. სამოცამდე ლოგინი გაშლილია მწყირვად, პირდაპირ ია-

ტაკზე. ბევრი ტანთგაუხდელი მიწვა და იქვე მიეძინა. ზოგნი კი იქაც არ ისვენებენ. საინტერესო და თან სასაცილო სანახავი იყო, რომ ეს ხანში შესული, ჭაღარა მორეული ვაჟკაცი ცელქობდნენ, ეშმაკობდნენ, როგორც პატარა ბავშვები. კორწილობდნენ, მაღაყებს გადადიოდნენ, ბალიშებს ესროდნენ ერთმანეთს. დაწოლილებს საბნებსა ჰხდიდნენ, ფეხით ათრევდნენ, ერთი სიტყვით, მოგაგონდებოდათ ყველა ის, რაც ბევრს თქვენგანს, უეჭველია. ყმაწვილობაში გამოუვლია. ასეა: დაღეული, ნასვამი კაცი და ბავშვი ერთბაშად გამოვლენ. მხოლოდ ძილში გაისმობდა მძიმე ოხვრა, ხენეშა, ხმამალლა ხვრინვა და რალაც ბოდვის მაგვარი ბუტბუტი.

ჯერ კიდევ აღრიანი დილა იყო, რომ ნამძინარევი ხალხი გარეთ გამოიშალა, დაღვრემილი, დათენთილი, ტანში მოშლილი. ილია უკვე ფეხზე იყო. არ ეტყობოდა გუშინდელი ნასვამობა. სწორედ რომ ჯორის ჯიშისაა: რაც უნდა დაღლილი იყოს, ერთი კი გაგორდება, მერე მხრებს შეიბერტყავს და რაც ილია ყოფილა, ისევე ის ილიაა.

წყაროსთან, კაკლის ქვეშ, უკვე მზად არის ყველაფერი, რაც პირის საბანად არის საჭირო. ნამძინარევებმა პირი დაიბანეს, შუბლი გაივრილეს და ცოტა გონს მოვიდნენ. შეუდგნენ დილის საუზმეს, ზოგი ჩაის თხოულობს, ზოგი ღვინოს და ზოგიც ჭრიანტელას, ე. ი. ტყემლის წვეს, რომ უფრო ადვილად შეუდგნენ ახალ სუფრას, სმას და ჭამას.

ილია უკვე გაშლილ სუფრას უჯდა და ყველას ურჩევდა, ხელი არაფრისათვის ეხლოთ: ეხლავ მსუქანი ხაში იქნებაო. მართლაც, ჩქარა მოიტანეს საუცხოვო ხაში, რომელსაც სიმსუქნე ქარვასავით მოჰკიდებოდა ზედაპირზე. ილიამ მოიღვა დიდი ორჯამიანი, ჩაყარა შიგ ფაშარი პური და პირთამდე ხაშით შეავსო, მოუჯდა და ძველებურად, ჩვენებურად დაუწყო ჭამა და ისე გემრიელად, მაღიანად შეექცეოდა, რომ სხვებსაც საღერღელი აეშალათ.

ამ მცირე საუზმის შემდეგ, ბევრი გამოემშვიდობა ილიას და შინისაკენ გაეშურა. ეტლები და ცხენები მზად იყო დარჩა ოცდაათამდე კაცი. სადილი ნაადრევად იყო მომზადებული, რადგან ზედაძენში ვაპირებდით წასვლას, სადაც ღამე უნდა გაგვეტარებინა. ზედაძენამდე კაი შორი გზა იყო, შვიდ-რვა ვერსტამდე იქნებოდა, ამასთან გზა მეტად მძიმე, უვალი, დაბურული ტყეებში, ურმისა და ცხენოსანი კაცის მეტი ამ გზას ვერ დასძლევს, ეტლი აქ ვერ გაივლის.

სადილი სუბუქი იყო. ან კი ვის ჰქონდა მაღა დილანდელ ხაშის შემდეგ. სმასაც არავინ ეტანებოდა. გუშინდელი სმის ნალი დღე-

საც ბევრს მოსდევდა. დატვირთეს ურმები ღვინით და სანოვაგით. საგზალი ისე უხვად იყო, იტყოდით, ერთი ღამით კი არა, მთელი კვირით მივდიოდით სადმე.

თითქმის შებინდებული იყო, რომ ზედაძენს მივედით. ზედაძენი მონასტერია. შენობა კარგად შენახულა. ეკლესიის გარდა პატარა სახლიც არის მიშენებული ბერების საცხოვრებლად. პირველად აქ, ამ მიუვალ მაღალ ადგილას, უღრან ტყეში, ფეხი მოუკიდნია

აკაკი წერეთელი

იოანეს, ერთ იმ ცამეტ სირიელ მამათაგანს, რომელნიც მეექვსე საუკუნეში მოვიდნენ საქართველოში ქრისტეს მოძღვრების განსამტკიცებლად. საცხოვრებლად ირჩევდნენ ეს მაშანი ან მაღალ მთიან და ტყიან ადგილებს, ან კლდიან უდაბნოებს. მათ შორის იყვნენ: შიო მღვიმელი, ანტონი მარტოდმყოფელი, დავით გარეჯელი. ამ უკანასკნელმა დაარსა ის მონასტერი, რომელიც დღესაც იმყოფება, რასაკვირველია, შეკეთებული, შელამაზებული ტფილისში, მთაწმინდის ფერდობზე.

ზედაძენიდან შეუღარებელი, თვალწარმტაცი გადასახედია. ტფილისი, ყარაიას უდაბნო და ზედ გაკლაკნილი მტკვარი, თითქოს შემდგარი ერთ ალაგასაო, მცხეთა, არაგვის ხეობა, ისე მოსჩანს,

თითქო ხელის გულზე გიწყვიტაო. მეტადრე მომხიზლაგ სანახაობას წარმოადგენს აქედან ტფილისი ღამეობით: შენობები არა სჩანს და ეს უშველებელი ქალაქი ისე გეჩვენებათ, თითქო დიდ, შორს მანძილზე უთვალავი ჩირაღდნებით გაუნათებიათო.

გაიშალა სუფრა სავანშმოღ. მაგრამ ჭამის მადა ვიღას ჰქონდა. გუშინდელი ნაქეიჯარნი, შორი და ძნელი გზით დაღლილნი იმას ვფიქრობდით მხოლოდ, რომ როგორმე დაგვესვენა. შევნაყრდით ცოტათი და საძილოთ მოვემზადეთ. ლოგინი, რომელიც საკმარისად იყო წამოდებული, გაშალეს მიწაზე, პირდაპირ ცის ქვეშ. ბევრმა უკვე დაიძინა, მაგრამ აღმოჩნდნენ ისეთებიც, რომელთაც ძილს ღვინო არჩიეს. შექეიფდნენ და ისეთი ყიყინა ასტეხეს, მრავალჯამიერს ისე გაჰკიოდნენ, რომ არამც თუ აქ, ტყეში ნადირი და ფრინველი დამფრთხალიყო, მგონი, ტფილისშიაც კი უნდა ჩასულიყო ამათი ხმა. მთელი ღამე ამათ გამო ჩვენს თვალს ძილი არ მიჰკარებია. პეტრე უმიკაშვილიც კი, ეს პაწაწინა, უჩინარი, სუსტი კაცი, ესეც კი აიყოლია ღვინომ და მთელ ღამეს დაფროტილებდა და მძინარეებს თავს დასტრიალებდა. პეტრეს ცოტა ქალაჩუნა ხასიათი ჰქონდა. კარგი ლალასავით სურდა ყველასათვის მოეცლო: ვის საბანს გადახურავდა, თუ გადახდილს ნახავდა. ვის ბალიშს გაუსწორებდა. მეტადრე თავს ევლებოდა და ბაქრადეს და ილია ოქრომჭედლიშვილს.

— აბა, ილიაჯან, კარგად დაიხურე, არ შეგცივდეს, და თან საბანს უსწორებდა. ერთი ხელით საბანს უსწორებდა და მეორე ხელში კი ღვინით სავსე აზარფეშა ეჭირა. და რადგან ღვინოს კარგად დაეძალა და ხელში სიმაგრე ალარა ჰქონდა, ამიტომ აზარფეშიდგან ღვინო ეღვრებოდა და ოქრომჭედლიშვილს, რომლისთვისაც პეტრე ასე ზრუნავდა, თავზე და პირზე დასდიოდა. კაცს ეგონებოდა, ოქრომჭედლიშვილი მძიმედ ავადმყოფია და პეტრე მის საზიარებლად მოსულაო. ოქრომჭედლიშვილი ერთდებოდა პეტრეს წყენას და ვერა ეთქვა რა, მხოლოდ ამას კი ეუბნებოდა:

— გმადლობთ, პეტრეჯან, გმადლობთ! მაკმარე. ჯერ საქმე იქამდე არ გამჭირვებია, რომ საზიარებელი ვიყო.

დილით, ღამის უძილონი, ნამციენნი, დავადექით გზას. თუ ამოსვლა ძნელი იყო, ჩასვლა უფრო მეტად ძნელი გამოდგა. ურემში ჯდრმა არ შეიძლებოდა: ახლა-დახლაში გულ მუცელს გინგრევდა. ცხენზე შეჯდებოდი— ისე გარყევდა, რომ წელი და მუხლი გემტვრეოდა. ფეხით მოსდიოდი და მუხლები გეკეცებოდა. შუადღე გადასული იყო, რომ საგურამოში, ჩავედით. სუფრა გაშლილი დაგვხვდა, მაგრამ ჭამას ვილა ფიქრობდა, ისე ვიყავით ღამის თევით, უძილობით და მერე გზით დამტვრეულები, დაღლილები, რომ ჭამა კი არა, ლაპარაკიც კი გვეზარებოდა. სადილს უკან, დღეობის მესამედღეს, გამოვემშვიდობეთ ჩვენს გულუხვ, პურად მასპინძელს და დავადექით თავთავიანთ გზას.

თ ა შ ი XX

ილიას მეუღლე—ოლღა თადეოზის ასული. განწყობილება ცოლქმარს შორის-
თადეოზ გურამიშვილი. გურამიანთ მამული. თადეოზის მეორე სიძე—გენე-
რალი სტაროსელსკი. წერა-კითხვის საზოგადოების წესდება და სტაროსელსკის
დანმარება. თადეოზ გურამიშვილის მეორე ოჯახი. თადეოზის კრეტინი ვაჟი ზა-
ლიკო. ბატონები და ყმები. ძმები გურამიშვილები და პირველი ღამის უფლება.

აქ ორიოდ სიტყვა უნდა ითქვას ილიას მეუღლეზე, ოლღა
თადეოზის ასულზე. თუმცა ილია გულუხვი მასპინძელი იყო ამ სამ-
დღეს, მაგრამ ის მაინც მზა-მზარეულზე გულუხვობდა. ყველა წვრილ-
მანი, მთელი მოვალეობა, თადარიგობა, შრომა, გაჭირვება, ვაი-
ვაგლახი ამოდენა ხალხის დასახვედრად და გასაძლოლად, კისრად
ედვა ილიას მეუღლეს—ოლღას. ამისთვის ეს ვალდებულება არც-
ისე მძიმე იყო, რადგან იცოდა, რომ ყველა ეს ილიასთვის სასი-
ამოვნო იყო.

უნდა იცოდეთ, რა განწყობილება იყო ილიას და მის მეუღ-
ლეს შორის. ილია, როგორც ვიცი, გულჩახვეული კაცი იყო. შუბლ-
შეკრული, გულცივი, ცოლსაც კი გულს მაინც ძალიან არ უხსნიდა,
მალიდგან ძირს უყურებდა, თუმცა პატივისცემით კი ეპყრობოდა.
ამას, სხვათა შორის, ისიც ამტკიცებს, რომ თავისი საუკეთესო პო-
ემა „განდეგილი“ თავის ცოლს უძღვნა.

ილიას ცოლი, ოლღა¹⁰⁶, სულ სხვა ხასიათისა იყო: გულჩვი-
ლი, მშვიდი, სათნოიანი, გულშემატკივარი, თავდაბალი. ამის გულ-
კეთილობას საზღვარი არ ჰქონდა. თუ კი რამ შეეძლო, არას დაპზო-
გავდა გაჭირვებაში შველა მიეცა, ხელი გაემართა. ილიას ხომ სულ
თვალ-წარბში შეჰყურებდა. ილიას სიტყვა მისთვის კანონი იყო.
ილიას ერთი წარბის შეხრა საკმარისი იყო, რომ მოყვარული ცოლი
მიმხვდარიყო მის გულის წადილს და მყისვე აესრულებინა. ოლღა
ბედნიერად სთვლიდა თავის თავს, რომ ბედმა არგუნა მეუღლედ
ასეთი შესანიშნავი, დიდ-ბუნებოვანი ადამიანი, და ამით სრულიად
კმაყოფილი იყო, მეტს არაფერს ნატრულობდა. ილია მისთვის სა-
თაყვანო კერძი იყო, რომლის წინ მუხლს იდრეკდა. ილიას აღმერ-
თებდა და აშიტომ თვალ-წარბში შეჰყურებდა, თავს დასტრიალებდა,

რომ არც თითონ და არც სხვას არა ეწყენინებინა რა და არ განერისხებინა. ილიას მუშაობას უყურებდა, როგორც ღვდღვლთ-მოქმედებას და ამიტომ მის სამუშაო კაბინეტს ფეხაკრეფით დასტრიალებდა, ახლო არავის მიაკარებდა. ყველას ნელის ხმით უნდა ელაპარაკნა, რომ ილია არ შეეწუხებინა, მის მუშაობისათვის ხელი არ შეეშალა.

ილიას საგურამოში არა ჰქონდა რა. იმისი მამაპაპეული მამული კახეთში იყო, სოფ. ყვარელში. საგურამო სრული საკუთრება იყო ილიას მეუღლისა, მემკვიდრეობით მიღებული მამისაგან, თადეოზ გურამიშვილისაგან. მაგრამ ოღონდ სრულიად უარჰყო, ხელი აიღო ამ მამულზე და როგორც მთელი თავისი არსებობა, პირადობა, ისე ეს მამულიც, ფიანდახად გაუშალა ილიას ფერხთ ქვეშ და უთხრა: მე შენ მეტი არავინ მინდა, დანარჩენი სრული შენი საკუთრებაა, რაც გინდა უყავი, როგორც გინდა მოიხმარე.

სიმართლე უნდა ითქვას, ილიას ბოროტად არ მოუხმარია ასეთი ნდობა და თავგანწირულება, თუმცა ილია ვერაფერი მემამულე და მეპატრონე იყო, მის მამულის მოვლილობაში ფანტაზია შეტი იყო, ვიდრე საქმიანობა,—ამიტომ მამულისთვის, მართალია, ბევრი არაფერი შეუძენია,—მაგრამ, მაღლობა ღმერთს, დაკლებითაც არაფერი დაუკლია.

მეტი არ იქნება, ორიოდე სიტყვა ვთქვა როგორც საგურამოზე, ისე ოლლას მამის, თადეოზ გურამიშვილის თაობაზე. საგურამოს ბატონები, გურამიშვილები, წარჩინებულ გვარეულობად ითვლებოდნენ წარსულ საუკუნეში. იმათი სამფლობელო იწყებოდა საგურამოდან არაგვამდე, მერე ეგრე ჩამოჰყვებოდა წიწამურზე, აქეთ, არაგვის და მტკვრისპირად ზემო და ქვემო აეჭალაზე და თავდებოდა ღრმალელეში, თითქმის ტფილისის საზღვრებზე, დიდუბის დაახლოებით. გურამიშვილები სამნი ძმანი ყოფილან და მათში ყველაზე უნცროსი—თადეოზი, ოლლას მამა. დიდი მოყვარულნი ყოფილან თურმე მამულის, კარგად უვლიდნენ, უმატებდნენ მიწა-წყალს და დაკლებით არას აკლებდნენ. რამდენად დიდი იყო მათი სიყვარული მამულისა, იქიდგან დაინახავთ, რომ სამ ძმას პირობა ჰქონია დადებული: თუ ერთი რომელიმე მათგანი ცოლს შეირთავდა, დანარჩენი ორი უცოლოდ უნდა დარჩენილიყო, რომ ამ გზით მამული გვარეულობას მთლიანად შეჰრჩენოდა, არ დაყოფილიყო და არ დაწვრილმანებულყო.

პირველს ცოლი შეერთო თადეოზს, უნცროს ძმას, და გარეთ გასულიყო სამსახურის გამო, მდივანბეგად ყოფილიყო. დანარჩენი ორი ძმა შინ დარჩენილა, მამულში დატრიპლებულა და ძა-

ლიან კარგადაც უვლიდნენ თურმე მამულს. ის დიდრონი ზვრები, ხილის ბაღები, რომელსაც ახლა ჰნახავთ საგურამოში, იმათი მზნეობით და მომჭირნეობით იყო თურმე გაშენებული. თავიანთი პირობაც პირნათლად შეასრულეს: ორივენი უცოლოები დაიხოცნენ. მხოლოდ იმათი სიკვდილის შემდეგ თადეოზი ანებებს სამსახურს თავს,

ლადო მესხიშვილი

ბრუნდება სახლში და მზა-მზარეულზე ეპატრონება კარგად მოვლილს და გაშენებულს მამულს. თადეოზი ორჯელ ყოფილა დაცოლ-შვილებული. პირველი ცოლისაგან ჰყოლია ორი ქალი: ოლღა, ილიას ცოლი, და ეკატერინე, რომელიც ცოლად გაჰყვა გენერალ სტაროსელსკის, დიდს მოხელეს, კავკასიის მთავარმართებლის თანაშემწეს. ამ ამბავს ისე დაწვრილებით იმიტომ ვიხსენიებ, რომ ამ სტაროსელსკიმ შემდეგში ილიას, ნათესაობის გამო, დიდი შემწეობა აღმოუჩინა, როდესაც წერა-კითხვის საზოგადოების წესდება მთავრობას.

წარედგინა დასამტკიცებლად. იმ დუხჭირ დროს, როდესაც მძვინგარებდა იანოვსკი, რომელსაც განზრახვა ჰქონდა სკოლებში სრულიად მოესპო ქართული ენის სწავლება, იმ დროს, ვიმეორებ, სტაროსელსკის წყალობით, მთავრობა გვიმტკიცებს ისეთ წესდებას, რომელიც ქართველ საზოგადოებას უფლებას ანიჭებდა ჰქონებოდა საკუთარი არამც თუ პირველ — დაწყებითი სკოლები, არამედ საშუალო სასწავლებლებიც. ქართული ენის სწავლებასაც ამ სასწავლებლებში, წარმოიდგინეთ, კარგი საპატიო ადგილი ჰქონდა დათმობილი¹⁰⁷.

თადეოზ გურამიშვილს მეორე ცოლთანაც ორი შვილი ჰყვანდა: ვაჟი და ქალი. ამ ოჯახს საცხოვრებლად მიჩემებული ჰქონდა ქვემო-აგჭალა, თითონ თადეოზი კი მუდმივ საგურამოში ცხოვრობდა. როგორც თადეოზს, ისე მის მეორე ოჯახს პირადად ვიცნობდი. ეს გაცნობა ასე მოხდა. აგჭალაში მღვდლად იყო გამწესებული ჩემი ბიძა და გურამიანთ ოჯახში შინა კაცად ითვლებოდა. თითონ თადეოზსაც მოძღვრად იგი ჰყავდა აყვანილი. ვიქნებოდი ესე 14—15 წლისა, როდესაც ბიძა ჩემს ვესტუმრე და აი, ამან გამაცნო პირველად გურამიანთ აგჭალელი ოჯახი. თადეოზიც აქ ვნახე, შემთხვევით მოხდენოდა აქ ჩამოსვლა. თორემ ისე კი ფეხმოკრეფილი იჯდა საგურამოში და იქაურობას არ შორდებოდა.

თადეოზი უკვე ღრმად მოხუცებული იყო, სიბერეს წელში კარგად მოვლუნა. თეთრი გრძელი უღვამები თითქმის მხრებზე სცემდა. ტახტზე იჯდა, მუთაქაზე ნახევრად წამოწოლილი; გვერდზე გრძელი ჩიბუხი ედო, ისეთი გრძელი, რომ თავი რომ აქ იყო, ტარი თითქმის ნახევარ ოთახს სწვდებოდა. მოწვევა რომ მოუხდებოდა, გასძახებდა: ბიჭო, ჩიბუხი! ბიჭიც მაშინვე შემოვარდებოდა, დაიჩოქებდა იატაკზე, გასტენდა ჩიბუხს თამბაქოთი და მოუკიდებდა ცეცხლს. თადეოზი სიამოვნებით, მოშვებით დაიწყებდა წევას და ჩიბუხის ამოღებას. ლაპარაკობდა დინჯად, დარბაისლურად, აუჩქარებლად. უჩიოდა შვილების ურჩობას. სწყინდა, რომ ქალები ამის დაუკითხავად დათხოვდნენ. არც სიძეები მოსწონდა: სტაროსელსკი იმიტომ, რომ რუსი იყო, და ილია კიდევ იმიტომ, რომ ღარიბი თავადის-შვილი იყო.

პირველი ცოლის შვილებს თუ მარტო ურჩობას უჩიოდა, მეორე ცოლის შვილებს თავის უბედურებად სთვლიდა: ნეტავი რაზე დამსაჯა ასე ღმერთმაო.

მართლაც და ეს მეორე შვილები ღვთის რისხვა იყო ამ მოხუცის თავზე. ქალს კიდევ ცოტაოდენი ნიშან-წყალი ედო ქკუისა, აზროვნებისა, ვაჟი კი, ზალიკო, სრულიად გამოთავყვანებული იყო, ჭკუაშერყეული. ენა არ ემორჩილებოდა, რაღაცას ლუღლუღებდა,

რის თქმა უნდოდა, მხოლოდ მახლობლებს შეეძლოთ ამისი გაგება. შუდამ ცმუკუნებდა, ერთ ადგილას ვერ ისვენებდა, ადგებოდა, გავარდებოდა გარეთ, ისევ შემოვიდოდა, და ასე უთავბოლოდ მიდიმოდიოდა. ამისი და კი, პირიქით, იჯდა უძრავად, ერთ ალაგას, თოჯნასავით გამოწყობილი, ქართულად თავდახურული ჩაიდებდა ლეჩაქის ბოლოს პირში და ჰლექდა.

ცდილობდნენ ზალიკოსთვის წერა-კითხვა შეესწავლებინათ, მაგრამ ამ ცდისაგან არათფერი გამოვიდა. ბევრი გამოცვალეს მასწავლებლები, მაგრამ ვერას გახდნენ. ეტყოდნენ: ზალიკო, ეს ანი და ეს ბანი, აბა გაიწეორე.

— ანი, ბანი,—წააჯუჯღუნებდა.

მერე დაუწერდნენ ერთ ასო ა-ს დათაზე და ეტყოდნენ: აბა ახლა შენც გააკეთეო. დაიწყებდა, მაგრამ ბოლოს კი ვერ მიატანდა. დაუწერდნენ ქალილზე იმავე ასოს ფანქრით, მერე მისცემდნენ ხელში მელანში ამოვლებულს კალამს და ეტყოდნენ: აბა ეს ასო შემოხაზე ამ კალმითაო. დაიწყებდა ზემოდგან და შუამდე რომ მივიდოდა, გაჰკრავდა გვერდზე ან ძირს გრძელ ხაზს. მოთმინება არ ჰყოფნიდა, შემოხაზულება მთელი ასოხი ბოლომდე მიეყვანა.

დაუწერდნენ ხელახლად ასოს ა-ს და ჰკითხავდნენ: აბა მითხარი ეს რა ასოა? დაჰვიწყებოდა. ცდილობდა, მაგრამ ვერ მოეგონებინა. მიჰმართავდნენ სხვა ხერხს.

— რა ჰქვიან შენს დას?.. ჰკითხავდნენ.

— ანიკო..

— რა ისმის პირველად, ანიკო, ა ხომ? აბა ახლა დავწეროთ ეს სიტყვა. ანიკო. მაშ პირველი ასო იქნება ანი—ა.

— ანი, ა,—იმეორებს ზალიკო.

ხელახლად უწერენ ასო ა-ს და ჰკითხავენ: რა ჰქვიან ამ ასოს?

— ანიკო!—მიაძახებს ზალიკო, გახარებული, რომ ახლა კი მიჰხვდა, რა არის ასო ანი.

საწყალი დედა იტანჯებოდა, ამის მნახველი, მაგრამ იმედს მაინც არ ჰკარგავდა და ეგონა: საზღვარ გარეთ რომ გავაგზავნო, იქ წოარჩენენო. ვისაც კი ახალ მოსულ სტუმარს ჰნახავდა თავის სახლში, მაშინვე ამაზე ჩამოუგდებდა ლაპარაკს.

— შვილო, ნეტავი ერთი მიშველოთ, მიშოვოთ ისეთი ვინმე, რომ ჩემი ზალიკო საზღვარგარეთ წაიყვანონ. ფულს არ დავზოგავ, ოღონდ ასეთი ლეთისნიერი კაცი გამოჩნდეს. ამბობენ იქ ისეთი ექიმები არიანო, რომ ამისთანებს, როგორც ჩემი ზალიკოა, ენას აუტრიან და მაშინვე ენას ამოადგმევიანებენო, ლაპარაკს დაიწყებენო, მაშინ ჰკუაც მოუგროვდება და სწავლაც გაუადვილდებაო.

ეს იყო უბედური დედის რწმენა და მეც არ ვუქარწყლებდი ამ უკანასკნელ იმედს, ამ ერთად-ერთს ნუგეშს მის გამწარებულ სიცოცხლისას. პირში არაფერს ვეუბნებოდი და გულში კი ვფიქრობდი: ნეტარ არიან მორწმუნენი.

ვერ ვიტყვით, რომ ზალიკო სრულებით მოკლებული იყო ყოველგვარ ნიჭს. თუ თავში ჭკუაზე უკაცრავად ბრძანდებოდა, მშვენიერი და დაუღალავი მოლექურე იყო.

იმ დროს ქვემო ავჭალაში ბლომად იყო დუქნები და სასეირნო ბაღები. კვირა-უქმეობით ქალაქიდგან დიდძალი ხალხი მოდიოდა აქ დროს გასატარებლად და საქეიფოდ. არღნებისა და ზურნის ხმაურობისაგან ყურთასმენა არ იყო. ზალიკოც, გაიგებდა თუ არა ზურნის ხმას, გავარდებოდა და ჩამოუვლიდა შენ მოწონებულს ლექურს. მოქეიფენიც კარგად იცნობდნენ ზალიკოს და შესძახებდნენ:

— კნიაზჯან, მოდი ერთი ღვინო მიირთვი და კარგი ლექური ჩამოუარე!

ზალიკოს არ უნდოდა თხოვნა, თითონაც მზად იყო. თუნდა მთელი საათობით ეცეკვა და ეთამაშა. ღვინის სმაშიაც ზალიკო არავის ჩამოუვარდებოდა. ამაშიაც დიდს ნიჭს და ცოტა თავისებურობასაც იჩენდა. ეს თავისებურობა ადრეში გამოიხატებოდა. დაინახავდა თუ არა თავის კარ წინ ერთი ორიოდე კაცს, მეტადრე კვირაობით, მაშინვე გასძახებდა მსახურს: ბიჭო, აბა ღვინო!—და გავარდებოდა გარეთ. ბიჭმა კარგად იცოდა ბატონის ზნე და მაშინვე გავიდოდა ესეც დოქით და ჭიქებით.

— აბა, მოდით, დალიეთ ღვინო!—მიჰპართავდა ზალიკო შეგროვილ ხალხს.

აბა ვინ იტყოდა უარს მუქთ ღვინოზე. მაგრამ ყველა ვერ ეღიროსებოდა ხოლმე ამ ღვინის მოწაფებას. ზალიკო ისეთს პირობას უდებდა, რომ ზრდილობიანი და ნამუსიანი გლეხი იუკადრისებდა ხოლმე ასეთს პატიყს და განს უდგებოდა. გაქნილ და ქალაქში გაკინტოებულ ბიჭ-ბუჭებს კი ფეხებზე ეკიდათ ყველაფერი და ასრულებდნენ ტვინთხელა ბატონიშვილის დაჟინებულ სურვილს. სურვილი ზალიკოსი კი, იმის სწეული ტვინის ნაყოფი, ეს იყო: სადღეგრძელოს მაგიერ უნდა ეთქვათ:

— აი შენს დედას და დას ეს და ეს ვუყავიო, და უნდა დაეტანებინა ბინძური, პილწი, უწმაწური სიტყვები.

ზოგიერთს მაინც იმოდენა ნამუსი მოსდევდათ, რომ ამის ხმა მაღლა თქმა ჰკრცხვენოდათ და ჩუმად რაღაცას წაიბუტბუტებდნენ. მაგრამ ზალიკოს ესენი ვერ მოატყუილებდნენ, ამას ის უნდოდა, რომ რაც შეიძლება მაღლა ეთქვათ, ისე მაღლა, რომ ბალკონზე მდგომთ,

თუ ოთახში მჯდომთ დედას და დას გაეგონათ. ღვინის სუნნი და სულწასულობა სძლედათ და ისინიც ხმამალა გაიძახოდნენ ბილწ, საძაგელ სიტყვებს, და ვინც უფრო მაგრად და მკვახედ იტყოდა, იმას უფრო მეტს დააღვივებდა.

საწყალ დედას ესმოდა ეს, სირცხვილით იწურებოდა და სასო-წარკვეთილებით გადმოსძახებდა შვილს:

— ზალიკო, როგორ არ გრცხვინიან, ამოდი აქ!

მაგრამ ვინ იყო მსმენელი: მიაყარე კედელს ცერცვი!

იმ დროს, როდესაც მე გურამიშვილების ოჯახი გავიცანი, ბატონ-ყმობა უკვე გადავარდნილი იყო, ამიტომ ჩემი თვალით არ მინახავს, როგორ ეკიდებოდნენ ბატონები თავის ყმებს. სხვებისაგანაც არა გამიგონია რა ამის შესახებ, ეს კი ბევრს უთქვამს ჩემთვის, რომ სამივე ძმანი გურამიშვილები მეტად ავხორცინი ყოფილან, ვნებათა და გულისთქმათა ამყოლნი, მტკიცედ დამცველნი ადათად ქცეულ ჩვეულებისა „Jus primae noctis“*).

საზარელი იყო და შემადრწუნებელი ეს ჩვეულება: სრულიად გამოუცდელს, უვიცს, ცხოვრების ავკარგის, ჭუჭყის არ მცოდნეს, ცხოვრებაში პირველად ფეხშედგმულს სულიერ არსებას, მისი და მის კანონიერ პატრონის დაუკითხავად, მათ ნების წინააღმდეგ, ძალადობით მიათრევდნენ გარყვნილ, გამხეცებულ ბატონთან, როგორც დასაკლავ საქონელს საყასბოში, და მერე ნამუსახდილს, სირცხვილ ნაჭმევს, შელახულს, გახრწნილს, შეგინებულს, შეურაცყოფილს, უბრუნებდნენ უკანვე პატრონს; აი სწორედ ისე, როგორც მდიდარ ნასუფრალიდგან გადაუგდებენ ხოლმე ძალღს გამოხრულ ძვალს.

ხშირად გამიგონია თადეოზ გურამიშვილზე, გულკეთილი ბატონი იყოვო. მჯერა, მაგრამ შაინც მაგონდება ილიას სიტყვები, რომელსაც ზაქროს ათქმევინებს:

~~რა გავაგრძელო, თავადიშვილი
კარგი რა არის, ავი რა იყოს?!~~

ასეთი იყო მაშინდელი დრო, ასეთი იყო იმ დროის ზნეჩვეულება. წასვლა და აღარ მოსვლა!

*) უფლება პირველ დამისა.

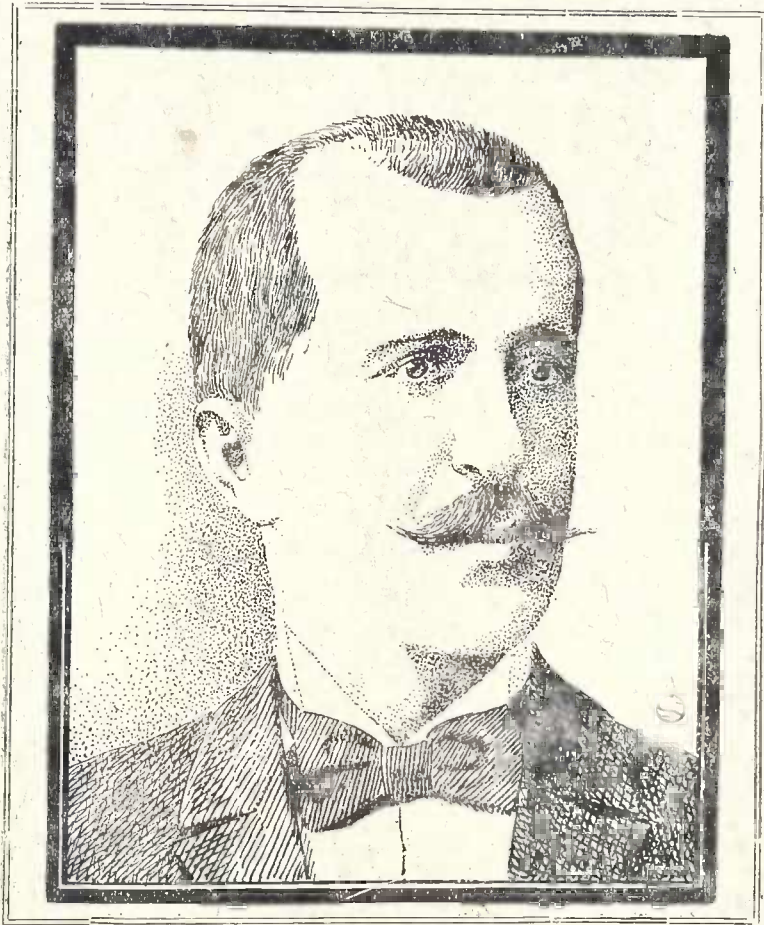
თ ა ვ ი XXI

ილიას ჩადგომა საადგილ-მამულო ბანკის სათავეში 1875 წელს. ილიას წერილი პეტრე უმიკაშვილისადმი. დიმიტრი ყიფიანის ღვაწლი საადგილ-მამულო ბანკის დაარსების საქმეში. ვანო მაჩაბელი. „მეფე ლირის“ თარგმანი ილია ჭავჭავაძესთან ერთად. ილიას აზრი ვანო მაჩაბელზე, ორი ხასიათი, ორი სწავდასება ბუნება. პირველი უსიამოვნება ილიასა და მაჩაბელს შორის „დროების“ ჟამო. „დროების“ დახურვა მთავრობის მიერ L-85 წ. ვანო მაჩაბლის მუშაობა ბანკში. ურთიერთობის გამწვავება ილიასა და ვანო მაჩაბელს შორის ბანკის საქმეების გამო.

1875 წელი შავ-ბედით წლად უნდა ჩაითვალოს ილიას ცხოვრებაში. ოპ, რა დიდის სიამოვნებით ამოვგლეჯდი ილიას ცხოვრების ისტორიიდან იმ ფურცელს, სადაც ეს წელია ჩაწერილი! ეს ის წელი იყო, როდესაც ილიამ პირველად ფეხი შესდგა ახლად დაარსებულ ქართულ საადგილ-მამულო ბანკში. ოპ, ნეტავი მე მაშინ უფლება მქონოდა, რომ მეთქვა ილიასთვის:

— ილია, შესდეგ, ნუ აღგები მაგ მოლიპულ გზას, საშიშარია, ფეხს ვერ მოიკიდებ, დაგისხლტება, ძირს ჩაგიტანს. აი იმ ხევში, სადაც მოჩანს დახავსებულნი, აშშორებული ჭაობი. იქ თავს ვეღარ შეიმაგრებ, ჩაგიტანს, ჩაგიტრევს, ჩაილეკები. რა გინდა მაგ ჯურღმულში. იქ ქვენა ვნებათა, დავრომილ ზნეობათა სამეფოა. შენს ნიჭს, შენს დიდს ბუნებას არ შეჰშვენის იქ ყოფნა. მიაფურთხე, მიაგდე ქვა, მინამ გვიან არ არის. დაუბრუნდი. შენს ზენა სამეფოს, შენს მყინვარს, შენებრ ამასს, შენსავით ქედმოუდრეკელს. იქ, ძირს, მოგელის წვრილმანი საქმე, ანგარიშები, ანგარება, გაუტანლობა, შუღლი, მტრობა. აქ, ზემოდ, დამკვიდრებული გაქვს უკვე სიყვარული, პატივი, თაყვანისცემა. იქ ქვესკნელია, აქ ზესკნელი. ქვესკნელს უნდა ეძებო სიტყვა, რომ მსმენელთა ყურს მიაღწიოს, რომ მსმენლის გულისკენ გზა გაიკვლიოს. მერე ვინ იქნება შენი მსმენელი? გაიგებენ ესენი შენს სიტყვას? თუნდ გაიგონ, დაგიჯერებენ? იმათთვის ხომ ის ილია არა ხარ, რაც ქართველებისათვის? შენ ქართველებისათვის ბატონი ხარ, დაუგვირგვინებელი მბრძანებელი, შენი სიტყვა ქართველისათვის კანონია, შენ იმის სისხლი და ხორცი ხარ. ერთმანეთის გულის წადილს ადვილად მიუხვდები. აქ გული გულს

ეუბნება და სული სულს აძლევს პასუხს. იმათი გულის წადილი, სულის მისწრაფება კი სულ სხვა არის. იმათ თავიანთი ანგარიში აქვთ, წვრილმანი, გროშული, შენ იმათ თვალში ნოქარი ხარ, ან უკეთეს შემთხვევაში, მოურავი. მოაწონებ თავს, კეთილი, არა და გეტყვიან: მიბრძანდი, სხვას ვიშოვითო! რას იზამ? არ დაემორჩილები? დაგძლევენ: მძლავრი იარაღი აქვთ ხელში—კენჭები. დღეს მოსდი-

კოტე ყიფიანი

ხარ თვალში—გაგათეთრებენ, ხვალ ამოგითვალწუნებენ—გაგაშავებენ, გაგაძვებენ.

შენი დიდი ჭკუა შორს კარგად სჭრის. შენც კარგად იცი, რომ ეს ასე იქნება, მაშ რად გინდა საქმე აქამდე მიიყვანო? არა სჯობია დროზე გაჰშორდე იმ სახიფათო გზას და დაუბრუნდე შენს „აჩრდილს“, შენს „განდეგილს“, შენს „კაკოს“, რომელიც ასე გიყვარდა შენ და ჩვენც შეგვაყვარე? მაგრამ ვინ მოისმენდა ჩემ სიტყვას.

მარტო მე არ მიფიქრია ასე. ასე ფიქრობდნენ სხვებიც, ვისაც გულით უყვარდა ილია, ვინც დიდს პატივს სცემდა მის ნიჭს და ჭკუას. აი, მაგალითად, როგორ სწუხდა ილიას ამ ნაბიჯის გადაღმით მისი დიდი პატივისმცემელი და დამუჟსებელი პოეტი სიმბორსკე, გაზ. „Одзор“-ის თანამშრომელი. ამან აიძულა იგი ნეკრასოვის შემდეგი სიტყვები ეძღვნა ილიასთვის:

Под опалой в оны годы
Находился демократ,
Друг народа и свободы,
А теперь он плутократ.
Спекуляторские штуки
Ловко двигает вперед,
При содействии науки
Этот старый патриот.

რომ ჩემი მოსაზრება მართალია, რომ ჩემი გულის ტკივილი საფუძვლიანია, დავიმოწმებ თვით ილიას. აი რას სწერს ის პ. უმიკაშვილს: „მე სწორედ გითხრა, ცუდი აგებულობის კაცი ვარ! დიდი მოსვენება და შეღავათი მინდა, რომ დავსწერო რამე და მინამ მე ჩინოვნიკობას თავს არ დავანებებ, ეგ მოსვენება და შეღავათი ჩემთვის სიზმარია. თუ დავიწყე და არაფერმა არ დამიშალა, დაწყებულს მალე შევასრულებ და თუ დაწყებული შემაწყვეტინა რამემ, გათავდა, მე იმ დაწყებულს ველარ მოვუბრუნდები. ეხლანდელი ჩემი წყეული მდგომარეობა ასეთია, რომ წერისათვის ხანგრძლივი მოსვენება არა მაქვს და ამის გამო ასე უხეიროდ და უნაყოფოდ მიდის ჩემი ორიოდ დღის ცხოვრება. ვფიქრობ, თავი დავანებო სამსახურს, მაგრამ რითი ვიცხოვრო? ვაი თუ უფრო მოცალეობა მომაკლდეს ლუკმა-პურის დევნაში, სამსახურს რომ თავი დავანებო“.

ეს წერილი მეტად საყურადღებოა. როგორც ჰხედავთ, ილია თითონვე ჰგონობს, რომ სამსახური უშლის მის შემოქმედებითს მუშაობას. მერე?.. სამსახურს თავს ანებებს? არა. მხოლოდ ერთს ანებებს და მეორეს ხელს ჰკიდებს. დუშეთში მომრიგებელ შუამავლობას ანებებს თავს და ბანკს ჰკიდებს ხელს. რა გამოვიდა: შავი ძალღი, თეთრი ძალღი, ვაის გავეყარე, ვუის შევეყარეო. ილიას ესეც ესმის, მაგრამ იძახის: ლუკმა-პურს რა ვუყოვო, საიდან მოვიპოვოვო? ზემოდ ხომ ვნახეთ, რომ ასეთ ჯვარედინ გზაზე ვაჟაფშაველასაც მოუხდა დგომა, და ისიც ვნახეთ, რა გზა აირჩია მან. ნეტავი ილიაც ასე მოქცეულიყო! მაგრამ ილია თავის ნება კაცი, ის თავის გზას დაადგა და უკან აღარ დაიხევს. მივყვეთ ჩვენც ამ გზას. ვნახოთ, სად მიგვიყვანს.

ქ) „სამსახური“

საზოგადოებაში ხშირად მოჰკრავდით ყურს ასეთს აზრს: ილია რომ არ ყოფილიყო, ჩვენ ბანკი არ გვექნებოდა და ბანკის საქმეც ასე კარგად ვერ წავიდოდაო. ვნახოთ, ბანკის ისტორია რას გვეუბნება.

პირველად ბანკის დაარსება განიზრახა პატარა წრემ, რომლის მოთავე და სულის ჩამდგმელი იყო ქართველების ცნობილი საზოგადო მოღვაწე და მოამბე, დიმიტრი ყიფიანი. ეს საქმე ასე დაიწყო.

როდესაც ბატონ-ყმობა მოისპო, მამულის პატრონებს მიეცათ ფული საფასურად იმ მიწებისა, რომელიც ამათ ჩამოერთოთ და გლეხებს მიეცათ. რადგან ყიფიანმა კარგად იცოდა, რომ ეს ხაზინიდან მიღებული ფული მალე გაიფლანგებოდა, განიზრახა, ცოტა რამ მაინც გადაერჩინა და ამით რაიმე საქვეყნო საქმე მოეწყო. იფიქრეს და გადასწყვიტეს ბანკის დაარსება. ახლა უნდა ეფიქრათ ფულის შეგროვებაზე, რომ ფული დაეჭირათ იმ თანხიდან, რომელიც თავად-აზნაურობას უნდა მისცემოდა ხაზინიდან; მაგრამ ამისთვის საჭირო იყო წერილობითი თანხმობა ყველა თავადისა და აზნაურისა, ვისაც კი ფული უნდა გამოჰსვლოდა. როგორ მოეხერხებინათ ეს? მათი ერთად შეკრება შეუძლებელი იყო—გამოსატან თანხის მონაწილენი გაფანტულნი იყვნენ მთელ ქართლსა და კახეთში. ამის მოგვარება იკისრა თვით დიმიტრიმ. აიღო ხელში ყავარჯენი, ფეხთ ჩაიცვა, როგორც ჩვენი ხალხი იტყვის, რკინის ქალამნები, და ასე *per pedes apostolorum* *) გაუდგა გზას. გადადიოდა სოფლიდამ სოფელში, როგორც ძველ დროს ბერები დადიოდნენ სოფელ-სოფელ კალმასობაზე, ე. ი. პურის მოსაგროვებლად მონასტრისათვის.

მაგრამ მარტოოდენ სიარული არ იყო საკმარისი. უნდა ყველასათვის ცალ-ცალკე აეხსნა საქმის გარემოება, ბანკის საჭიროება და სარგებლობა. ხომ მოგეხსენებათ, ქართველი როგორი დარდი-მანდი და ხელგაშლილია ფულის უაზროდ ფლანგვაში, ხოლო საქმისთვის კი ფულის გაღება ძლიერ ეძნელება. მხოლოდ დიმიტრის შეეძლო ამის დაძლევა. ვის არ გაუგონია დიმიტრის მომხიბლავი, ტკბილი ენა, ის ენა, რომელიც, როგორც ბტყვიან, გველსაც ხერელით გამოიყვანსო. ამ გზით ყიფიანმა ხალხი დაიყოლია. ვინ ბევრს იძლეოდა, ვინ ცოტას, ყველას მადლობით იღებდა დიმიტრი, და ამ გვარად, რომ იტყვიან, გროშობით შეაგროვა ოთხმოცი ათასი მანეთი. ამას ზედ დაემატა სახელმწიფოდან მოცემული კიდევ ამავე საქმისთვის.

*) ფეხით, მოციქულთა მსგავსად.

ას სამოცი ათასი მანეთი და ამ გვარად შესდგა ორას ორმოცი ათას მანეთი. ეს თანხა საკმარისი იყო ბანკის საქმეების დასაწყებად.

ახლა უნდა ეფიქრათ ბანკის წესდების შედგენაზე. ესეც დიმიტრიმ იკისრა და, უნდა ითქვას, წესდება საუცხოვოდ იყო შემუშავებული. აქაც საფუძვლად იყო დადებული საქვეყნო სარგებლობა და არა კერძო პირთა ინტერესი. საკმარისია აღინიშნოს, რომ 60% ბანკის მთელი შემოსავლისა უნდა მოჰხმარებოდა ქვეყნის საერთო საჭიროებას, მაგალითად, სკოლებს, საზოგადოდ განათლების საქმეს, გზების გაყვანას, წვრილ კრედიტის ამხანაგობათა მართვა მოწყობას და სხვა ამ გვარებს. რუსეთში იმ დროს ასეთი ტიპის ბანკი იყო მხოლოდ ერთი: ხერსონის საერო ბანკი. მაგრამ აქაც საერთო საჭიროებისათვის განსაზღვრული იყო ვგონებ 30% თუ 40%. სხვა ამ გვარი საკრედიტო დაწესებულებანი სულ სააქციო ბანკები იყო, ე. ი. ვისაც ფული გამოეღო და აქცია ჰქონდა ხელში, ბანკის მთელი შემოსავალიც იმათ ჯიბეში ჩადიოდა.

ყოფიანი ჭკუიანი კაცი იყო, გამოცდილი, დინჯი, საქმის მცოდნე და მოყვარე, და, ვგონებ, ჩვენი ბანკის საქმეს კარგადაც გაუძღვებოდა. ასეც იყო პირველში საქმე დაყენებული: ბანკის მოთავედ უნდა ყოფილიყო ყოფიანი. მაგრამ, როდესაც საქმე საქმეზე მიდგა, საარჩევნო კრებაზე გაჩნდა ილია, რომელიც ამ დრომდე დუშეთში იყო მომრიგებელ მოსამართლედ, ილია ყოფიანის მეტოქეთ გამოვიდა. მისმა ბრწყინვალე ჭკუამ, მისმა მჭექარე ორატორულმა ნიჭმა, ახალგაზღვრმა აღფრთოვანებამ და დიდათ მოხვეჭილმა სახელმა მწერლობაში, რასაკვირველია, დაჩრდილა უკვე ხანში შესული ყოფიანი, და საქმის მოთავედ არჩეული იქნა ილია.

ბევრი იტყოდა ხოლმე: ილია რომ არ ყოფილიყო, ჩვენი ბანკი ფეხს ვერ მოიკიდებდა, ფესვს ვერ გაიდგამდაო. რატომ? ვგონებ ესეც ისეთი ცრუმორწმუნებაა, როგორც ბევრი სხვა, რომელსაც ჩვენში დიდი გასავალი აქვს. მართო ჩვენზე ხომ არ ჩამოვარდნილა საქმე. საადგილ-მამულო ბანკი მართო ჩვენში ხომ არ იყო, სხვაგანაც ბევრი იყო და საქმეც საგანგებოდ მიჰყავდათ. კაცმა რომ სთქვას, ბანკი არც ისე თავსახეთქი საქმეა, რომ ილიასთანა დიდი ჭკუის ხალხი უნდოდეს მის გაძლოლას. ბანკის საქმის წასამართავად საჭიროა მხოლოდ ცოდნა, მუყაითობა, ერთგულობა და შრომის მოყვარეობა, აქ გენიოსობა საჭირო არ არის, ამას ყველა მომაკვდავი შესძლებს, თუნდაც ჩვეულებრივი ჭკუის და უნარის კაციც იყო. მეტსაც ვიტყვი: დიდად სამწუხაროდ უნდა ჩაითვალოს ის გარემოება, რომ ილიას განსაკუთრებული ნიჭი და ჭკუა საქვეყნო საქმეს მოა-

აშორეს და ბანკის წვრილმანს, იწი-ბიწო საქმეებს ჩააკლეს. განა მიუტევებელ ცოდვად არ უნდა ჩაითვალოს ის ამბავი, რომ ილიას ბუნებით მომადლებული ნიჭი, მისი იშვიათი, არაჩვეულებრივი ჭკუა ილახებოდა და იხარჯებოდა ისეთ უმნიშვნელო, წვრილმან საქმეზე, როგორც, მაგალითად, ის თუ, — ვთქვაო, — ქალაქ ლენქორანში, ამა და ამ ოღლის ქონმახებში მიეცეს სესხად ოცდაათი თუ ორმოცი თუმანი. და განა ეს კენტად იყო? ათასობით შემოდინდა ასეთი საქმეები და ყველა ამაზე ილიას უნდა ტვინი ემუშავებინა, თავი ემტვრია, ის თავი, რომელიც მოწოდებული იყო დიდი საქმეების მოსარიგებლად. აკი ამ წვრილმანმა საქმეებმა ილია სრულიად ჩაითრიეს, თითონაც დაწვრილმანეს და ბოლოს კიდევ მოიდნეს. მაგრამ წინ ნუ გავრბივართ, საქმეს ფეხდაფეხ მივყვით.

ილიას ბედი სწყალობდა, პირველშივე ბანკის საქმე კარგად წავიდა, საქმე ჯერჯერობით არც დიდი იყო, ილიას დიდი ჯაფა არ ადგა. ბოლოს საქმე გართულდა, საქმემ იმატა. ამ დროს ილიას, ბედზე, კარგი ნიჭიერი თანამშრომელი გამოუჩნდა და გვერდში ამოუდგა. ეს იყო ვანო მაჩაბელი.

ვინ იყო ვანო მაჩაბელი? მოვიყვანთ თვით ილიას სიტყვებს, რომელიც ერთ თავის წერილში ასე ახასიათებს ვ. მაჩაბელს: „ვანო ჭკვიანი ბიჭია, ამასთანავე კარგი კალმის პატრონი. ჩვენთვის ვანო დიდი ნუგეში იქნება“.

ამ დახასიათებას ესეც უნდა დავუმატოთ. ვანო მაჩაბელი კარგი განათლებული კაცი იყო. ჰეტერბურლის უნივერსიტეტში სწავლის გათავების შემდეგ, საზღვარგარეთ განაგრძობდა კიდევ სწავლას რამდენსამე წელს; ზედმიწევნით ჰქონდა შესწავლილი ფრანგული, გერმანული, ინგლისური ენები, იცოდა იტალიურიც. ქართული ენისაც საუცხოვო მცოდნე იყო. ჯერ ისევ ჰეტერბურლში სცადა თავის კალამი და ილიასთან ერთად სთარგმნა ლექსად შექსპირის დრამა „მეფე ლირი“. თარგმანი ეკუთვნის მაჩაბელს, როგორც მცოდნეს ინგლისურ ენისა, ილიამ მხოლოდ შალაშინი გაჰკრა, თავისებური შნოთი გაალამაზა, შეკაზმა. თუ რა ღირსების იყო ეს თარგმანი, მოწმედ მოვიყვან ისეთს მცოდნეს ქართული ენისა და მწიგნობრობის, როგორიც იყო დიმიტრი ყიფიანი, რომელსაც უფრო ადრე ჰქონდა ნათარგმნი იგივე „მეფე ლირი“. ყიფიანს დიდად მოეწონა თარგმანი და ასე სწერდა: „თარგმანმა სახელოვანად თავს გადიელო კრიტიკა უღმობელი, მიუდგომელი. შრომა გაგიწევიათ დიდი, ნიჭი გამოგიჩენიათ შესანიშნავი“.

წიგნი
№ 167
წიგნი
წიგნი

ცხადია, ყიფიანს აქ სახეში ჰყავს უფრო მუჩაბელი, როგორც ახლად მოვლინებული ნიჭი. ილიას ნიჭის დადასტურება საჭირო არ იყო, რადგან ვაჟა-ფშაველასი არ იყოს:

არწივსა მალალ მთისასა
ნეტაე რად უნდა ქებანი!

ზემოდ მრყვანილი სიტყვები ილიასი ვანოს შესახებ, სავსებით გამართლდა. ვანო, მართლაც, დაბრუნდა თუ არა ტფილისში, მხარში ამოუდგა ილიას და მასთან ერთად უძღვება ქართულ ყოველთვიურ ჟურნალს „ივერია“-ს. ძალიან ხალისიანი მუშაკი აღმოჩნდა. ცოცხალი, მარჯვე, ცქვიტი. ხელიდან სულ ცეცხლი სდიოდა. იშვიათად შეხვდებოდით ქართველებში ასეთს ჩქარს, მარდს ო ამასთანავე დაუღალავ, ხანგრძლივ შრომის ამტანს. ასეთი აზრი მაჩაბლის მუშაობის უნარიანობაზე გამიგონია თვით იმის მტრებისაგან, მაგალითად, გიორგი თუმანიშვილისაგან¹⁰⁸, რომელიც რუსულ და ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში თანამშრომლობდა. არა ერთხელ მსმენია: დანაშაულს ჩადიან ქართველები, რომ მაჩაბელს სდევნიან. იშვიათად შემხვედრია იმისთანა მუშაკი, — შრომაც უყვარს და ხელიდან ბარაქაც გამოსდისო. უნდა დავუმატო, რომ ეს თუმანიშვილი არ იყო მაჩაბლის მომხრე.

ერთი იყო მაჩაბლის ნაკლი: ძალიან ფიცხი იყო, აჩქარებული, სწრაფი. რაც უნდა რთული საქმე ყოფილიყო, დიდხანს არ დააყოვნებდა, ფიცხლად გადააღვებდა თვალს და უმაღვე დასკვნას გამოუტანდა. დახანება, გადადებდა საქმისა არ უყვარდა. დღეისა დღესვე უნდა გათავებულიყო, სახვალიოდ არ უნდა გადადებულიყო.

ილია, როგორც ვიცით, სულ სხვა ბუნების იყო: მუდამ დინჯი, მუდამ აუჩქარებელი, საქმის ბევრჯელ ამწონ-დამწონი, დაფიქრებული, მოთმინებით აღჭურვილი.

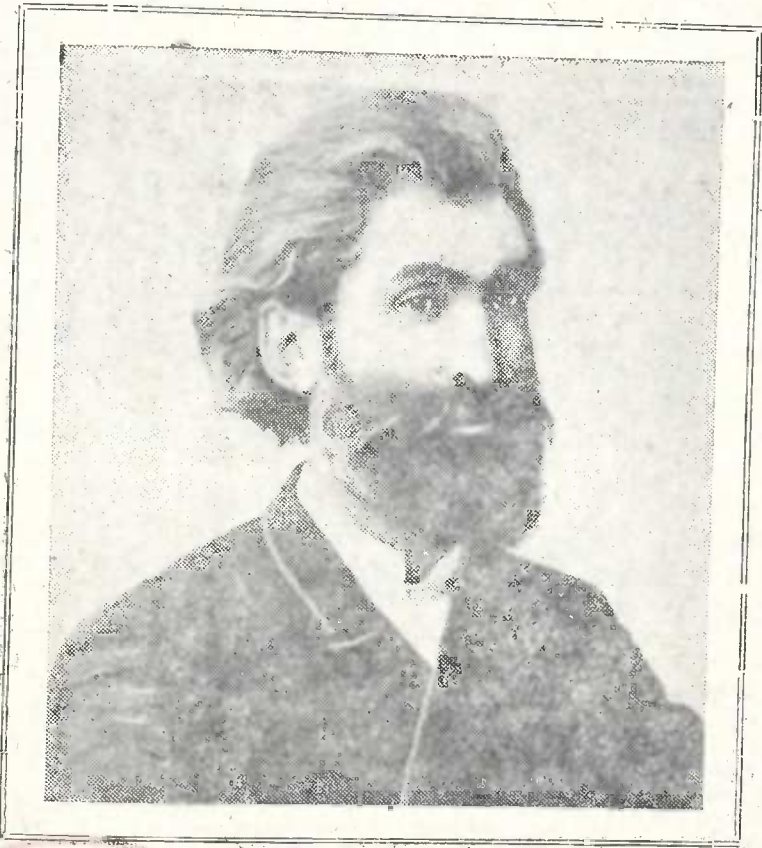
ერთი სიტყვით, ვანო ცეცხლი იყო. მუდამ სდუღდა და გადმოდუღდა. ილია — ჩუმად, ნელად მიმდინარე წყალი იყო, რომელიც პირველს აქრობდა და ანელებდა. ვანო ქურციკივით ხტოდა, მიითამაშებდა, მიბრბოდა. ილია ფეხს არ ააჩქარებდა. ნელის, აუჩქარებელის ნაბიჯით მიდიოდა თავის გზაზე.

კაცი ასე იფიქრებდა: მაღლობა ღმერთს, რაც ერთს აკლია, ის მეორეს გადამეტებით აქვს, მაშასადამე ერთი მეორის ნაკლს შეავსებს, ერთმანეთს ხელს შეუწყობენ. მუშაობა გაუადვილდებათ და საქმე მწყობრად, სასურველი წარმატებით და წარჩინებით წინ წავაო.

მაგრამ ასე არ მოხდა. ილიას სიღინჯე ვანოს სიზანტეთე მი-აჩნდა. ილია კიდევ ვანოს სიჩქარეს და სიმარდეს ცუნცრუკობად

სთვლიდა. ეს იყო მხოლოდ პირველი ათვალისწინება. ამას მალეზედ
დაერთო შემდეგი გარემოება.

იმ დროს ქართულ მწერლობაში მუშაობა თითქმის უსასყიდლო
იყო. დღიური ლუკმა-პური სხვა გზით უნდა ეშოვა ამ გვარ მუშაკს.

ვ. მაჩხანელი

ამიტომ მაჩხანელიც იძულებული გახდა სამსახური მოეძებნა და ბანკ-
ში იკისრა მოლარის-თანამდებობა. მერე დამფასებელ წევრად იყო
არჩეული საზოგადო კრებაზე. შემდეგ დირექტორადაც აირჩიეს, და-
ვით ავალიშვილის მაგიერ. ილიას ეს არ მოეწონა თურმე: ავალი-
შვილს სამსახური მიუძღვის ბანკის წინაშე და ასე არ უნდა მოჰქცე-
ოდნო. მაგრამ თავი და თავი ეს არ იყო. ილიას საზოგადოდ არ
მოსწონდა მაჩხანლის ასე სწრაფი წინ სირბილი, მით უმეტეს, რომ
ყველა ეს ილიას დაუკითხავად ხდებოდა. ილიას კი თავის თავი ბან-

კის სრულ ბატონ-პატრონად მიიჩნდა და ეუცხოვა, როდესაც მაჩაბელმა ამის დაუკითხავად ასე წინ წაიწია. ილია საქვეყნოდ პირს არ უჩვენებდა, მაგრამ გულში კი, ეტყობოდა, მაგრად ჩაიხვია და ასეთმა გულჩახვეულმა უკმაყოფილებამ მალე თავიც იჩინა. ამ დროს აი რა მოხდა.

ერთად-ერთი ქართული გაზეთის „დროების“ რედაქტორი ს. მესხი ავად გახდა და გაზეთის გაძლოლა აღარ შეეძლო ¹⁰⁹. გაზეთს პატრონობა უნდოდა, თორემ მთელი ქართველობა უგაზეთოდ დარჩებოდა. გაზეთს ოთხასი თუმანი ვალი ედო და ვინც გაზეთს ხელს მოჰკიდებდა, ვალიც იმას უნდა გაესტუმრებინა. ილიამ იკისრა ფულის შოვნა და გაზეთის გაძლოლაც. მაჩაბელს იმედი ჰქონდა, რომ ილია რედაქტორად მას მიიწვევდა. წარმოიდგინეთ მაჩაბლის განცვიფრება და თან გულისწყრომაც, როდესაც ილიას განცხადება გამოვიდა, რომ ის კისრულობდა „დროების“ პატრონობას და რედაქტორად ასახელებდა არა მაჩაბელს, არამედ ნ. ქანანოვს. ვინ იყო ეს ქანანოვი? ჰქონდა ამას რაიმე დამოკიდებულება ქართულ მწერლობასთან? იყო ცოცხლე ქართული ენისა თუ არა? არავინ იცოდა. არავის გაგონილი არა ჰქონდა რა იმის შესახებ. ეს ქანანოვი მოგაგონებთ დაბადებაში მოხსენებულს, საიდუმლოებით გარემოცულს მელქისედეკს, რომელიც გზად მიმავალ მამამთავარს აბრამს უეცრად გამოეგება, ორიოდ რაღაც სიტყვა უთხრა და მყისვე უკვალოდ გაქრა. ქანანოვიც როგორც მოულოდნელად გამოჩნდა, ისე ანაზღეულად გაქრა. შემდეგ ბაქოში შევხვდი ამ ქანანოვს, სახელმწიფო ბანკის განყოფილების გამგეთ იყო: არამც თუ ქართული მწერლობის, თვით ქართველობის სუნიც კი აღარ ასდიოდა, ქართულად უბრალო ლაპარაკიც კი ეძნელებოდა.

რად ჩაიდინა ეს ილიამ? დიდი შეცდომა მოუვიდა: აქ ილიას უნტყუნა მისმა მუდმივმა სიდიინჯემ, აწონ-დაწონით საქმის დაჭერამ და გულისთქმას აჰყვა, რისი სათავეც ბანკში უნდა ვეძიოთ. მით უფრო მიუტოვებელი იყო ილიას შეცდომა, რომ მან კარგად იცოდა მაჩაბლის ნიჭიც, კალამიც, ცოდნაც და ენაც. მაჩაბელი მარჯვენა ხელი იყო ილიასი მწერლობაში. ჟურნალ „ივირის“, რომლის რედაქტორად იყო ილია, თითქმის სავსებით მაჩაბელი უძღვებოდა. და გაზეთისათვის ასეთი მომზადებული კაცი, რომელსაც ყველა საქმის მოთავე ორივე ხელით მოეჭიდებოდა. უკუაგდო და ხელი ჩასჭიდა ვილაც, ქართულ მწერლობისათვის უცხოს და უცნობ ქანანოვს.

მანამ მძიმე ილია გაინძრეოდა და ფულს იშოვიდა, ფეხმარდი ვანო დატრიალდა. ფული მალე იშოვა და ილიას გაზეთი პირილამ გამოჰკლიჯა, „დროების“ რედაქტორად თითონ გახდა. ესეც ილიამ კარგად დაიხსოვა და ხელზედ დაიხვია.

1885 წელს მთავრობამ სამუდამოდ მიხურა „დროება“, „მაენე“ მიმართულებისათვის. დარჩა ქართველობა უგაზეთოდ. ილიამ კვლავ განიზრახა თავის ჟურნალ „ივერიის“ დღიურ გაზეთად გადაკეთება. ამის თაობაზე მოსალაპარაკებლად კრება იქნა მოწვეული. მაჩაბელი, რომელიც აგრეთვე დაესწრო ამ კრებას, დარწმუნებული იყო, რომ ყოველდღიური გაზეთი ილიას საქმე არ იყო და მოურიდებლად უთხრა: შენ ხომ არ იმუშავებ გაზეთში და ტყუილად რად ჰკადებ ხელსაო. ილიამ იუცხოვა ვანოს ასეთი გაკადნიერება და თავგამოდებით უპასუხა: ვიმუშავებ კიდევ ზე გავუძღვები კიდევცაო. და ილიამ მართლაც სისრულეში მოიყვანა თავის დანაქადი.

ყველა ზემოდ მოყვანილი ცნობები ილიასა და მაჩაბლის ურთიერთი განწყობილების შესახებ მწერლობაში მოთავსებულია გ. ყიფშიძის მიერ შედგენილ ილიას ბიოგრაფიაში¹¹⁰. ყიფშიძე ახლო ედგა ამ საქმეს იმ ხანებში და მისი ყველა წვლილი დაახლოვებით იცოდა. ამ ცნობათა მოყვანა აქ საჭიროდ ვცანი იმიტომ, რომ აქ იყო სათავე იმ განხეთქილებისა, რომელიც ასე გამწვავდა ილიასა და მაჩაბელს შორის ბანკის საქმეების გამო. ეს განხეთქილება უფრო ცხადი და ადვილად გასაგები შეიქმნება, როდესაც ზემოდ მოყვანილ ცნობებს თვალწინ ვიქონიებთ.

ზემოდ უკვე ვნახეთ, როგორი თავგამოდებით, როგორი ახალგაზდური გატაცებით მუშაობდა ილია გაზეთ „ივერიაში“, პირველ ხანებში. ამ მუშაობაში გართულმა ილიამ ბანკის საქმეებს ცოტა საბელი მიუშვა და ხშირად კვირაობით ბანკში არ შეიხედავდა ხოლმე. მაჩაბელი კი, პირიქით, ნებისთუ უნებლიეთ მწერლობიდან განდევნილი, სულ მთლად ბანკის საქმეებში ჩაება. ჯერ მოლარე, მერე დამფასებელი და ბოლოს დირექტორი,—ყველა ეს საკმარისი სტაჟი იყო, რომ მაჩაბელს კარგად ჰქონოდა გაცნობილი და გათვალისწინებული ყოველი მხარე ბანკის საქმისა. დანარჩენი შეავსონიჭმა, მუსაითობამ და მუშაობის უნარმა. ამ სახით მაჩაბელი შეუდარებელი და მარჯვე მუშაკი შეიქმნა ბანკისა. საოცარი მეხსიერება ჰქონდა: არც ერთი წერილი მიწერ-მოწერისა, არც ერთი ქალაქი სამინისტროში მიმართული, თუ იქიდან მიღებული, არ გამოეპარებოდა. ხშირად დაგვიკირვებია რაიმე საჭირო ქალაქის გადასინჯვა, არქივარიუსი თავგადაგლეჯილი შეუღებოდა ძებნას, აქეთ ეცემოდა, იქით, მაგრამ ვერას ხდებოდა. მიმართავდნენ მაჩაბელს. ამისთანა შემთხვევაში ვანო გაკირვების ტალკვესი იყო. მოითხოვდა საქმეს ამა და ამ წლისას, ამა და ამ სათაურით. სწრაფად გადაჰფურცლავდა და საჭირო ქალაქს ზედ მიადგებოდა. ზეპირად და დაწვრი-

ლებით ახსოვდა მთელი ისტორია თითქმის თვითეული საქმისა, გარემოება გაცემულ სესხისა, გირაოდ მიღებულ მამულისა, სოფლად თუ ქალაქად.

ზემოდაც მოვიხსენიეთ და აქაც ვიმეორებთ, რომ ქართველებში იშვიათად შეხვდებოდით ასეთს შრომის მოყვარე კაცს. ხშირად მიწახავს: მოგროვდებოდა ოციოდე საქმე, სესხის გასაცემად დამზადებული, რომელთაც გადასინჯვა უნდოდა, შესწავლა, შემოწმება და დადგენილების დაწერა. არც სახვალიოდ გადასდებდა და არც საქმის სიმრავლეს შეუშინდებოდა. შეუდგებოდა მუშაობას, თითქმის ხუთ-ექვს საათს თავს მაღლა არ აიღებდა და მეორე დღისთვის ყველა საქმე დამზადებული ჰქონდა გამგეობისათვის მოსახსენებლად.

ბევრი ასეთი მაგალითის მნახველიც ვუოფილვარ. ბუხჰალტერია შეადგენდა სესხის გასაცემ ფურცელს, სადაც დაწვრილებით იყო ჩამოთვლილი, თუ რამდენი ჰქონდა გარდაწყვეტილი მისაცემად, რამდენი უნდა დაეჭირათ სარგებელი, სხვადასხვა გარდასახადებო, ჭალები და სხვა, ასე რომ მთელი დიდი თაბახი იყო ხოლმე ციფრებით აჭრელებული. დირექტორს უნდა შეემოწმებინა თავის ხელის მოწერით საერთო ჯამი, რაც დასაჭერი იყო, და ამის გამოკლებით, რაოდენობა იმ ფულისა, რაც ხელში უნდა მისცემოდა მსესხებელს. სხვები გადასდებდნენ, გავსინჯავთო და ხშირად საათობით ეჭირათ ანგარიში. მაჩაბელმა დახანება არ იცოდა. არც საანგარიშო „ჩოთქი“ უნდოდა. სწრაფად აავლებდა-ჩაავლებდა თვალს იმის წინვე, ვინც ანგარიშს შეუტანდა, აჭკრავდა ფანქარს, ეს სწორე არ არისო, ჯამსაც შეუსწორებდა და სულ ხუთიოდ წამის განმავლობაში დაუბრუნებდა უკან შესასწორებლად. თითონ ბუხჰალტრებს უკვირდათ ასეთი მისწრაფე და მარჯვე თვალი.

ილიას, ბუნებით დინჯს და მძიმეს, ამასთან ბევრ საქმეში გაბმულს, უკვე ხანში შესულს, მაჩაბელსავით ზედმიწევნით საქმის ცოდნა და მუშაობა ემძიმებოდა. სამაგიეროდ ილიას ვალად ედო ბანკის საქმეების საერთო წარმოება, როგორც მაგალითად, საზოგადოკრებებისათვის მოხსენების შედგენა, სამინისტროში წარსადგენად ქალაქების წერა ბანკისთვის ამა თუ იმ საპასუხისმგებლო საკითხების შესახებ და ბევრი სხვა ამგვარი.

ასე მიდიოდა საქმე, ილია გაზეთსა და სხვა საზოგადო საქმეებს დასტრიალებდა თავს, მაჩაბელი ბანკის საქმეებს ჰმართავდა. გარეგნად ასე იყო, თითქოს ერთი მეორეს ჰმველოდა, ერთმანეთს ხელს უწყობდნენ, რასაც ერთი აკლებდა, იმას მეორე ავსებდა. ერთი მეორის დამატება იყო, შეესება. გარეშე მაყურებელი ასე იტყოდა, რომ ამ ორ ნიჭიერ მოღვაწეს შორის სრული თანხმობაა, მეგობრული განწყობილებაო. მაგრამ ეს მხოლოდ თვალის მოტყუება

იყო. ის უსიამოვნება, რომელიც ილიამ მიაყენა მაჩაბელს სალიტერატურო ნიადაგზე, არ დაჰვიწყებოდა ამ უკანასკნელს, ნაღვერდანი სრულიად არ ჩამქრალიყო, მხოლოდ ნაცარში იყო ჩაფლული და მიმალული, და დაფარულმა წყლულმა მაინც თავისი ქმნა, თავი იჩინა.

დაიწყო ჯერ ჩვეულებრივ წვრილმანებიდან. რაც ერთს მოსწონდა, იმას მეორე იწუნებდა, რაც ერთს სასარგებლოდ მიაჩნდა საქმისათვის, იმას მეორე დამღუპველად სცნობდა. ასე ჩაუდგნენ ერთმანეთს კვალში, ჯიბრში, ერთი მეორეს აღარაფერს უთმენდა. გაჩნდა ქართული ჭირვეულობა, გამწვავდა ურთიერთშორის განწყობილება. აქ გარეშეებიც ჩაერივნენ საქმეში, ფიქრობდნენ, ხელს მოვითბობთო. ერთსაც და მეორესაც გამოუჩნდნენ მომხრეები, მეგობრები, თანამგრძობლები ბანკშიაც და გარეშეც. გაჩნდა შენ-ჩემობა, შეიქმნა პარტიობა, გაიყო ქართველობა ორ ბანაკად: ჭავჭავაძისტები და მაჩაბლისტები. ჩვენმა ძველმა ისტორიულმა სენმა თავი წამოჰყო: აქაო და ილია კახელიაო და მაჩაბელი ქართლელი, კახელები პირველს უჭერდნენ მხარს, თავიანთ თავს ჭავჭავაძისტებს უწოდებდნენ, ქართლები—მეორეს, მაჩაბლისტები იყვნენ. შეიქმნა მათ შორის შუღლი, განხეთქილება, გვეწვია ის ჩვენი უბედური ისტორიული ცოდვა, რომელიც წარსულში საქართველოს ჰღუპავდა, ძირს უთხრიდა და რომელიც ჩვენ, შემცდართ, სამუდამოდ დასამარებული გვეგონა.

ამას ისიც დაუმატეთ ზედ, რომ მაჩაბელმა დიდი სახელი გაითქვა, დიდი სიყვარული მოიპოვა მათ შორის, ვისაც ბანკთან საქმე ჰქონდა. მაჩაბელი ადვილი სანახავი იყო, ყველასათვის ხელმისაწვდომი. არ უყვარდა ილიასავით კაბინეტში უძრავი ჯდომა, მიუკარებლობა. ყველას პასუხს გასცემდა, ყველას დარიგებას მისცემდა. თუ საქმეს წინ რაიმე დაბრკოლება გადაელობებოდა, მაჩაბელი აქაც დაუზარებელი იყო: დაწვრილებით გაურკვევედა საქმეს, აუხსნიდა მიზეზს, უჩვენებდა გზას და გასავალს, საიდგანაც საქმეს მოევლებოდა. ამით გაითქვა მაჩაბელმა სახელი. ამიტომაც, თუ წინად ქართულ ბანკს ჭავჭავაძის ბანკს უძახოდნენ, ახლა მაჩაბლის ბანკს უწოდებდნენ. ილიას ეს, რასაკვირველია, არ ეჭაშნიკა, იუცხოვა, გულში ძვირი ჩაიდო და ისეც გამწვავებული განწყობილება უფრო მეტად გამწვავდა.

ილია და მაჩაბელი ერთმანეთს ხმას აღარა სცემდნენ, ხელს არ ართმევდნენ, სალამს არ აძლევდნენ. გული გტკიოდა და თანაც გრცხვენოდა ასეთს საქციელს რომ უყურებდი, რომელიც რძალ-დედამთილის გაბუტებას და ბუზლუნს მოგაგონებდათ. ესეთი საქციელი უფრო შეჭფეროდა ლუარსაბ თათქარიძის და მისი ძმის ოჯახობათ, რომელთა შორის განუწყვეტელი ჩხუბი და შემოწყრომა არ სცხრებოდა,—ვიდრე ამ ორ წარჩინებულ პიროვნებათ.

თ ა ვ ი XXII

ბანკის შემფასებელთა ხრიკები. ილიას აზრი ბანკის შესახებ. ბანკის ბუხ-
ჰალტრები. გ. თარხნიშვილი, ბანკის მეორე დირექტორი. ი. მაჩაბლის მთავრე
კოლა ორბელიანი. ბრძოლის გადატანა ბანკის ფარგლებიდან საზოგადოებაში.
პარტიებად დაყოფა. ბანკის კრებები. ოთხი მაჩაბელი. ორატორები. დაუსრულე-
ბელი ლაპარაკი. ილიას და მაჩაბლის პაექრობა. ქალაქის მსესხებელთა პროტეს-
ტები. ილიას აზრი მემამულეთა მკონარეობის შესახებ. დიმიტრი ყიფიანის აზრი
სოფლის წვრილ მემამულეთა გადარჩენის შესახებ. ილიას მკაცრი პასუხი.

რა იყო მაინც მთავარ საგნად ამათი უთანხმოებისა, რომ ასე
გამწვავდა მათ შორის საქმე? მწერლობაში ჩამოვარდნილი უსიამოვ-
ნების თარბაზე ზემოდ გვქონდა ნათქვამი, ეხლა ბანკის საქმეს მი-
ვუბრუნდეთ. მაჩაბელი ჩიოდა, რომ ილიამ ბანკი სრულიად მიატო-
ვაო, მთელი კვირაობით შიგ ადარ შემოიხედავსო, საქმე ფერხდება,
მსესხებლები მიგვირბიან, ბანკი გველუპებაო. ამდენს ვმუშაობ და
არა გამოდის კი რა. ბანკის მეთაური ხელს არ გვიმართავსო. ილიამ
ამაზე ასე უპასუხა ერთ საზოგადო კრებაზე:

— მიჩივიან ზარმაცობას, მემღურებიან, ბანკში იშვიათად და-
იარებო. ვთქვათ, ასეც იყოს. მერე მითომ რაო? აი ხომ ჰხედავთ
ამ დიდ მაგიდას, ამის გადადგმა გინდათ: ზოგი იქნება მთელ კვი-
რას ეუფახუროს და ადგილიდამ ძვრა ვერ უყოს, სხვა კი ერთხელ
მოკიდებს ხელს, ნეკით ასწევს და ადგილს უნაცვლებს.

ილიას ერთი ზნე ჰქონდა: ჭირვეულობა იცოდა, ერთი თუ არას
იტყოდა, თავზე კაკალი გემტვრიათ, ჰოს ველარ ათქმევინებდით.
ერთს რამეს აჩემებდა, გაჯიქდებოდა და უკან ველარ დახვეწინებ-
დით. აი ერთი ამის მაგალითი.

ცნობილია, რომ უმთავრესს ძარღვს საადგილ-მამულო ბანკის
მოქმედებისას შეადგენდა სესხის გაცემა ქალაქის თუ სოფლის მა-
მულეებზე. რასაკვირველია, აქ დიდი სიფრთხილე და თავდაჭერა იყო.
საჭირო, რომ გიროდ მიღებულ მამულში ღირებულებაზე მეტი არ
მიეცათ სესხად. ამ მოვალეობას ასრულებდა ეგრედწოდებული
დამუფასებელი კომისია. ერთი წევრი ამ კომისიისა, და თუ საჭიროება
მოითხოვდა, რამდენიმეც, შეაფასებდა მამულს. დაფასების ოქმს,
მამულის დაწვრილებითი აღწერით, ხელი უნდა ჰქონოდა მოწერი-

ლი არა ნაკლებს სამის წევრისა, მათ შორის კომისიის თავმჯდომარეს. ოქმი წარედგინებოდა გამგეობას გასასინჯად და საბოლოოდ გადასაწყვეტად, რ მხოლოდ ამის შემდეგ მიეცემოდა მამულის დამგირავებელს სესხი. და აი, აქ იწყებოდა სწორედ ზემოდ ნათქვამი ჯიუტობა და ჭირვეულობა ილიასი. არ ვიცი, რა მოსახრება ჰქონდა ილიას: მეტი მეტი სიფრთხილე და წინდახედულობა, თუ უფრო მაჩაბლის ჯიბრი და გამოჯავრება, რომელსაც ხელგაშლილობა უყვარდა. მხოლოდ ერთ ხანად აიჩემა და რაც უნდა ფრთხილად, ხელმოჭერილად ყოფილიყო მამული დაფასებული; ილია მაინც იტყოდა: მეტად არის დაფასებული, უნდა შემცირდეს სესხის რაოდენობაო.

მაჩაბელი არ ეთანხმებოდა ილიას და ასეთს საბუთებს ადგენდა: დამფასებელ კომისიას მეტი ნდობით უნდა მოვეპყრათ. კომისიის წევრები ისეთივე პასუხისმგებლები არიან ბანკის და საზოგადოების წინაშე, როგორც ჩვენ. იმათაც და ჩვენც ერთი და იგივე საზოგადო კრება ირჩევს და ორთავეს ერთგვარ ნდობას ანიჭებს. მაშ ჩვენ რაღად უნდა დაეწამოთ იმათ არა-კეთილსინდისიერება? შეიძლება, დამფასებელნი შესცდნენ. ეს შესაძლებელია, მაშინ აქ, კაბინეტში კი არ უნდა შესწორდეს ეს შეცდომა, უნდა ადგილობრივ გავსიხჯოთ, განვიხილოთ ყოველივე წვლილი საქმისა და მხოლოდ ასეთი კვლევადიების შემდეგ ნება გვექნება დავადგინოთ: შევამციროთ სესხის რაოდენობა თუ არა.

— სრულიად საჭიროდ არ მინახნია ადგილობრივ კვლევა-ძიება. საქმის გადაწყვეტა აქაც შემიძლიან, როგორც ჭკუა მიჭრის და რაც გამოცდილებით ვიცი. გარდა ამისა, მიჩვენეთ ბანკის წესდების მუხლი, რომელიც მე ვალად მადებდეს მამულების ადგილობრივ სინჯვასო, — ასე ფორმალურად მოაშორა ილიამ თავიდგან მაჩაბლის მოსახრება.

მაგრამ საქმის გადაწყვეტა მართო ილიაზე არ იყო დამოკიდებული. მართალია, თავმჯდომარე იყო გამგეობისა, მაგრამ მაჩაბლის გარდა იყო კიდევ მეორე დირექტორი და აი ამ სამთა ხმის უმეტესობით უნდა გადაწყვეტილიყო ყოველი საქმე. მეორე დირექტორად იყო ალ. ჩოლოყაშვილი, რომელსაც „ოთარაანთ ქვრივის“ ნათლობაზე რაფეილმა უთხრა: დუმა თალეო. მართლაც, ამ ჩოლოყაშვილს უყვარდა უფრო დუმის თლა, ვიდრე საქმის ქმნა. ამასთანავე იყო კაცი უსაქმური, ორპირი: აქეთაც იყო, იქითაც, შენიც იყო, იმისიც, მუდამ ორ სკამ შუა იჯდა და სასწორს უფრო იქით გადაჰხრიდა, სადაც ძალას ჰხედავდა. ძალა ილიასკენ იყო, ამიტომ იმას მიემხრო.

ოდა ხოლმე. ეს უფრო აბოროტებდა მაჩაბელს, მაგრამ რას გააწყობდა, მხოლოდ გულზე კი იხვევდა და ბოლოს, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, კიდევ გაღუბნად სამაგიერო.

ამგვარად ილიას თავისი გაჰყავდა. მერე თითქმის ჩვეულებად გადაექცა, ბრალიანად და უბრალოდ ყოველ სესხს უსათუოდ ცოტა რამეს მაინც დააკლებდა. ახლა დამფასებელმა კომისიამაც ხმა ამოი-
ლო, იწყინა ასეთი უნდობლობა. მაგრამ ილია თავისას არ იშლიდა.

მერე როგორ გათავდა ეს ამბავი? რა მოხდა? მოხდა ის, რაც ხშირად ამ გვარ შემთხვევაში მოხდება ხოლმე: დაძვასებლებმა პირ-
დაპირ შებრძოლება ილიას ვერ გაუბედეს და მიჰმართეს მოხერხე-
ბულ ხრიკებს, მოტყუებას. ასე იქცეოდნენ. მამულის შეფასება, მი-
სი ღირებულება, რაოდენობა სესხისა, დამყარებული იყო მამულის შემოსავალზე. მაშასადამე, მეტი იყო შემოსავალი, იმდენად მამულიც მეტად ფასდებოდა. ავილოთ, მაგალითად, ქალაქის სახლი, რომლის შემოსავალი, ვთქვათ, უდრის 1000 მანეთს, ბანკის წესდების ძალით, ეს შემოსავალი უნდა გამრავლებულიყო ათჯერ, მივიღებთ 10.000 მანეთს, აი ეს შეადგენდა მამულის საფასურს. ეხლა წარმოიდგინეთ, რომ დამფასებელმა 1000 მან. მაგიერ, შემოსავალი აჩვენა 1.200 მან., მაშინ, ზემოაღნიშნულ ანგარიშის კვალობაზე, ე. ი. ათჯერ რომ გაეამრავლოთ, მამული დაფასდებოდა 12.000 მანეთად. ეს 2000 მან. არც ისე დიდი გადამეტება იყო, თუ გაჭირდებოდა, მამული ასეთ ვალსაც გაუძღვებოდა; მაგრამ ამის შიში არ იყო, რადგან იცოდნენ, რომ 2000 მან. ილია უსათუოდ ჩამოაკლებდა.—ასე კარგად ჰქონ-
დათ შეზომილი,—და, მაშასადამე, მამული ისევ ნამდვილ ღირებუ-
ლობის კვალობაზე იქნებოდა დაფასებული.

ასეთი ხრიკები არავისთვის საიდუმლო არ იყო, დამფასებლები ზედმეტს დანათასს რომ დაურთავდნენ ხოლმე, თანაც დაატანდნენ სიცილით: ესეც ილიას ჭირის სანაცვლო იყოსო. ეჭვი არ არის, ეს ამბავი ილიას ყურამდინაც მიიღწევდა, მაგრამ ილია ყურსაც არ იბერტყდა, თავის ახირებას არ იშლიდა.

ილია ზაფხულში სააგარაკოდ იყო წასული თავის საგურამოში. ამ დროს ბანკმა ბაქოს სამი დიდი მამული მიიღო გირაოდ და სესხად ვაცა მგონი ოთხასი ათასი მანეთი. მაჩაბელი ხომ გულ-
უხვი ზ ხელგაშლილი იყო ამ გვარ შემთხვევაში, მაგრამ არც გამგე-
ობის დანარჩენი წევრები იყვნენ წინააღმდეგნი. ილია რომ დაბრუნ-
და სამსახურში, ერთმა დირექტორმა ახარა ეს ამბავი, ეგონა ვასი-
ამოვნებო. ილიამ, ამის გამგონმა, შუბლში ხელი შემოიკრა და წაძო-
იძახა: აი ახლა დაიღუპა ბანკიო! ილიამ ამ საყვედურით თითქოს მა-
ხარებელ დირექტორს მიჰმართა, მაგრამ ხომ მოგეხსენებათ, ძალ-
სა სცემდნენ, რძალს ასმენდნენო. აძლებული რძალი, რასაკვირვე-
ლია, მაჩაბელი იყო და ზემოდ ნათქვამიც სწორედ ამისკენ იყო მი-
მართული. მაჩაბელი გამოეხმაურა.

— აგვიხსენით, რა საბუთები გაქვთ მაგის სათქმელად?

— მაგას რა დიდი ხაზი და ლარი სჭირია: დღეს რომ ბაქოში ნავთის წყაროები დაშრეს, იქაური მამულები ჩირის ფასად აღარ ელირება, თქვენი გაცემული სესხი წყალში გადაყრილი ფულია, ბანკს დალუპავს.

არ ვიცი, რა უბასუხეს ილიას. ამას კი ვიტყვი ჩემად, რომ ბაქოს შესახებ მარტო ილიას არა ჰქონდა ასეთი შემცდარი აზრი, სხვებიც ბევრი უყურებდნენ ბაქოს ამ თვალსაზრისით. ჯერ ერთი, ბაქოს ნავთის დაშრობაზე ბევრს ლაპარაკობდნენ, მაგრამ ამ ლაპარაკს სარჩულად ედო უფრო ბაზრული, ქუჩური ლაყობა და არა მეცნიერული, გეოლოგიური საბუთები. მეორე კიდევ ისა, რომ ბაქო არ ჰქონდათ კარგად გაცნობილი, შესწავლილი, ივიწყებდნენ, რომ ბაქოს, ნავთის გარდა, სხვა დიდი სიმდიდრეც ჰქონდა,—ეს იყო მისი მდებარეობა. ბაქო ერთად-ერთი საუკეთესო, დაფარული და უშიშარი ნავთსადგურია მთელ კასპიის ზღვაზე. მთელი ჩაოსნობა კასპიის ზღვისა ბაქოს უჭირავს ხელში. ბაქო აწარმოებს დიდს ვაჭრობას ირანთან, კასპიის იქითა მხარესთან, რუსეთთან—ასტრახანის და ვოლგის გზით, და საზღვარგარეთთან—ტფილისზე და შავი ზღვით. ნუ თუ ყველა ეს ნებას გადალევს ვთქვათ, რომ ბაქოს უნდა ანდერძი აეგოს, თუ იქ ნავთი გამოიღიაო. შემდეგმა დაამტკიცა და დღეს ხომ ყველანი ცხადად ვხედავთ, რომ ილია და მისი თანამოაზრენი შემცდარნი იყვნენ ბაქოს შესახებ. შემდეგში ბანკმა ოც მილიონამდე სესხი გასცა ბაქოში და წელიწადში ასი ათას მანეთამდე წმინდა მოგება პრჩებოდა.

ერთი დიდი შემცდარი აზრი ტრიალებდა კიდევ ქართველებში და ილიაც ამ აზრისა დიდი მომხრე იყო. ქართველებმა ხომ ყველაფერში გადაჭარბება ვიცით! აქაც ასე მოხდა. ატეხილიყვნენ, ქართველს ბუხჰალტრობა არ შეუძლიანო: მუდმივი მუშაობა არ უყვარსო, თავს არ დაუდებს, ანგარიშებს ასწეწსო. ამიტომ ბანკის უფროს ბუხჰალტრად იყო ვინმე ხაჩატუროვი და მის თანაშემწეთ სეთ ტერმინასოვი. რა დიდი ცოდნა ჰქონდათ ბუხჰალტერიისა არ ვიცი, ეს კი ვიცი, რომ ჭკუით ცაში ვარსკვლავებს არ ეთამაშებოდნენ. ოინბაზობა კი ბევრი გამოსდიოდათ და ადამიანის თვალის ახვევაც კარგად იცოდნენ. ბანკის დარაჯი დარიგებული ჰყვანდათ: ილია რომ ბანკში მომავალი დაინახო, შეგვატყობინეო. შეიტყობდნენ თუ არა, რომ ილია მოდისო, ხაჩატუროვი მაშინვე გასძახებდა:

— სეთ, ილია გალისე, ძერ ქაშე! *)

*) სეთე, ილია მოდის, ხელი გაჰკარ!

და გაჰკრავდნენ და გამოჰკრავდნენ საანგარიშოს, ისეთს ჭახა-
ჭუხს ასტებდნენ, რომ ზარების რეკვას მოგაგონებდათ. ასეთი რეკ-
ვით შეხვდებოდნენ ხოლმე ძველ დროს არქიელს, ეკლესიაში მი-
მავალს.

მაჩაბელმა მოისურვა ამ ცრუმორწმუნოების გაქარწყლება და
შეუჩნდა ილიას, მოვიწვიოთ ქართველი ბუხპალტერიო. მე გავუძღვე-
ბი საქმესაო და სრულ პასუხისმგებლობასაც ვიკისრებო. ილია უარზე
არ დადგა, მით უფრო, რომ ხაჩატუროვი ათას სხვა საქმეშიაც იყო
გაბმული და ბანკს ერთგულად ვერ ემსახურებოდა. მაჩაბელს უკვე
ჰყოლოდა სახეში ქართველი ბუხპალტერი, ვინმე მიტო ფავლენი-
შვილი, რომელსაც პეტერბურლის უმაღლეს სატყეო ინსტიტუტში
ჰქონდა სწავლა დამთავრებული და ბუხპალტერია კიდევ საბუხპალტ-
რო კურსებზე შეესწავლა. საუცხოვო ბუხპალტერიც გამოდგა. იწუ-
ნებდნენ, დიდი ჭკუის კაცი არ არისო. ცილობას ნუ გაუწევთ. ამას
კი ვიტყვი: ბუხპალტრობას მაინც-და-მაინც არც ისე დიდი ჭკუა
უნდა, საკმარისია მხოლოდ შრომის უნარი და სიყვარული, თვალ-
ყურის მიდევნა, წესიერება და ერთგულობა.

მაჩაბელი ხედავდა, რომ ილიასთან ვერას გახდებოდა, ვიდრე
გვერდში ედგა ისეთი ორპირი და არა სანდო კაცი, როგორც იყო
ღირექტორი ა. ჩოლოყაშვილი. კაცი ხელს ვერ ჩაჰკიდებდა, თევზი-
ვით უსხლტებოდა. უნდა ეფიქრა, ამის ალაგას სხვა ვინმე უფრო
სანდო და საიმედო კაცი ჩაეყენებინათ. ასეთი კაცი კიდევ აღმოჩნ-
და. ეს იყო გიორგი თარხნიშვილი, პოლკოვნიკი, კაცი მხნე, რი-
ხიანი, კარგი და გაბედული მოლაპარაკე, საზოგადო კრებებზე ბევრ-
ში მაჩაბელს ამართლებდა, მის მომხრეობას იჩენდა. ილიას მკვახე
სიტყვებს სთავაზობდა, რიხით და ზათქით ეკამათებოდა. მაჩაბელმა
და მისმა მომხრეებმა იფიქრეს, სწორედ ასეთი კაცი გვინდა: ჩვენაო
და გადასწყვიტეს მისი ღირექტორად არჩევა ჩოლოყაშვილის მაგი-
ერად. იმასაც ნუ დაივიწყებთ, რომ თარხნიშვილი ქართლელი იყო.
ჩოლოყაშვილი გააშავეს და ღირექტორად თარხნიშვილი ამოირჩიეს.
მაჩაბელი გამარჯვებას დღესასწაულობდა, უხაროდა, ახლა კი ილიას
ფრთებს შევაკვეცავთო. მაგრამ ხანმოკლე გამოდგა მაჩაბლის სიხა-
რული. თარხნიშვილმა ყიზილბაშობა გამოიჩინა: დიდს ხანს არ გა-
უვლია, რომ მან მაჩაბელს ზურგი შეაქცია და სავსებით ილიას მი-
ემხრო.

ასეთ ყოფაში ჩავარდა მაჩაბელი. ეხლა კეთილგონიერება იქნე-
ბოდა მაჩაბლის მხრივ, ან სრულიად გასცლოდა ბანკს, ან ქედი მო-
ეხარა და ჭავჭავაძეს დაჰმორჩილებოდა. არც ერთს გზას დაადგა,
არც მეორეს, მესამე ირჩია, ე. ი. გადასწყვიტა, განეგრძო ისევ

ბრძოლა. ბანკის ზღუდეთა შორის ეს ეხლა, რასაკვირველია, შეუძლებელი იყო, ილიას რომ თავი დაეანებოთ, ახალი დირექტორი, თარხნიშვილი, მკვახე და ცხარე კაცი იყო.

ახლა ბრძოლა გატანილ იქნა გარეთ, ქართულ დაწესებულებებსა და სკოლებში. მაჩაბელს ბევრი მომხრე აღმოუჩნდა, რომელნიც მას აღიზიანებდნენ და აქეზებდნენ. სამწუხაროდ მათ შორის აღმოჩნდნენ ისეთებიც, რომელთაც იდეური, საქმიანი მხარე ნაკლებად აწუხებდათ, ესენი ბრძოლაში ჩაერივნენ. მხოლოდ გასართობად, დროს გასატარებლად. ასეთი ძყო, მაგალითად, კოლა ორბელიანი, პოეტ ვახტანგ ორბელიანის შვილი. კაცი განათლებული, პროკურორად ნამყოფი, კარგი მოლაპარაკე, ნიქს არ მოკლებული, მაგრამ თანაც კაცი—ფუჭი ცხოვრების ამყოლი, უთავბოლო, გაქსუებული, კაცი, რომელმაც მამის დარჩენილი დიდი შეძლება იმ დროს გამოჩინილ მოჭიდავეს, კულა გლდანელს და ნადირობას გადააგო. ამ ორბელიანმა ერთხელ თავისი შვილი გამაცნო და ასე დამიხასიათა:

— გთხოვთ იცნობდეთ, ხოლო სიყვარულით კი ნუ შეიყვარებთ. ჩემზე ხომ ამბობენ, წამხდარია, წრესგადასულიო, ჩემმა შვილმა მე გადამაჭარბა: მე თუ თოთხმეტი ძალი მყავს და დღეში ოცდა რვა გირვანქა ხორცს ვაჭმევ, ეს თვრამეტ ძალს ინახავს და დღეში ოცდა თექვსმეტ გირვანქა ხორცს აჭმევს. მაშ! კარგია მამულისათვის, რომ შვილი სჯობდეს მამასო.

აი ეს ორბელიანი გამოუჩნდა ერთგულ მომხრეთ და თანამებრძოლეთ მაჩაბელს. ამის ტრაბახი და ბაქი-ბუქი მაჩაბელმა ხალას ოქროთ მიიღო. ორბელიანი ასე იქადიდა:

— მოიცადეთ, მე გიჩვენებთ ილიას სეირს! ნახეთ, თქვენი ილია როგორ ჩავალბო და გაეჭიმო საქალამანო რუმბიელ ტყავივით!

ხომ გახსოვთ კრილოვის იგავ-არაკი, აი, წყალ-წყალა ჩიტი კვებნით რომ გამოვიდა და იძახდა, ზღვას ცეცხლს წავუკიდებ და გადავწვავო, სწორედ ასეთი იყო ორბელიანის ქადილიც: ილიას ვერაფერი დააკლო და თითონ კი თავი შეირცხვინა და მაჩაბელიც სასაცილოდ გახადა. ამაზე ქვემოდ გვექნება ლაპარაკი.

ერთ საზოგადო კრებაზე სასტიკი, გაცხარებული იერიში მიიტანეს ილიაზე. თითქოს ილიას მდგომარეობა შეირყა, რაღაც საფრთხე მოელოდა. ამ დროს წამოდგა სვიმონ ანდრონიკაშვილი, კაცი უბრალო, არა დიდად ნასწავლი და ასე მიჰმართა ილიას მოწინააღმდეგეთ:

— რა გინდათ ამ კაცისაგან? გინდათ მაგის ბანკიდგან განდევნა? მაგას ვერ მოესწრებთ. დეე, ისევ ბანკი დაიხუროს და ილიას კი სირცხვილს ვერ ვაჭმევთ. შავ წვერ-ულვაშიანი მოვიდა ილია

ჩვენთან, თავი ჩვენ შემოგვწირა, კაცი აქ ჩვენთან დაბერდა, ავერ-
გათეთრებული დგას ჩვენ წინ და ეხლა ვეუბნებით, გასწი აქედანაო!—
მერე მიუბრუნდა ილიას და ასეთი პათეტიური სიტყვებით მი-
ჰმართა:

— ეს ბანკიც და ეს ჩვენი თავიც შენი ჭირის სანაცვლო იყოს,
შენ ხელს ვერავინ გახლებს!

ეს სიტყვები ისეთი ალალ-მართალი გულით იყო ნათქვამი,
ისეთი სიყვარული იყო შიგ ჩაქსოვილი, რომ მხოლოდ ბრმა ვერ
დაინახავდა, რომ ილიას დაძლევა იმ გზით, რომელიც მაჩაბელმა
და მისმა მომხრეებმა ამოირჩიეს, უბრალო ატეხილობა და ეინიანობა
იყო. მაგრამ მაჩაბელს უკან დახევა აღარ შეეძლო. ის თავის თავს
აღარ ეკუთვნოდა. ის მხოლოდ მედროშე იყო, მებაირახტრე. მეფა-
ურობა მომხრეების, პარტიის ხელში გადავიდა და, ვინ იცის, მაჩა-
ბელს ძალიანაც რომ მოენდომებინა ბრძოლის შეწყვეტა, ესენი მის-
ცემდნენ ნებას? ნასკვი მეტად დაიხლართა, მისი გახსნა ისე ადვილი
აღარ იყო. ან უნდა ძალით გადაჭრილიყო, ან ბუნებრივი
მსვლელობა მისცემოდა. ასეც მოხდა. და რითი დამთავრდა ეს დრა-
მა, ამას შემდეგ დავინახავთ.

ბანკის საქმე საზოგადო საქმედ გადაიქცა. ილიას და მაჩაბლის
სახელი ყველას პირზე ეკერა. გაზეთები ბევრსა სწერდნენ ამათ შე-
სახებ. ცნობილი ენა-ღვარძლიანი მუჟეღეტონე ზოილი (დ. კეხელი)
დანავარდობდა „Тифлисский Листок“-ის ფურცლებზე. როგორც მუ-
დამ სჩვეოდა ზოილს მერყეობა, აქაც ისე ორჭოფობდა: ხან მაჩაბელს
მიუღღებოდა, ხან ჭავჭავაძეს. ლამაზი, მარილიანი სიტყვისთვის ხომ
ღვიძლ მაძასაც არ დაინდობდა. „Тифлисский Листок“-ი ეკუთვნოდა-
ძმებს ხაჩატუროვებს, რომელთაგან ერთი ბანკის ბუხჰალტრად იყო
ნამყოფი. ესენი უფრო უჩუჩხურებდნენ და მუგუზლებს უმატებდნენ ამ
კოცონს, რომელიც ბანკის გარშემო იყო ანთებული. ამათ რა ენაღვ-
ლებოდათ, თუ ქართველობა დას-დასად დაიყო, ერთმანეთს სისხლის
მტრებად გადაეკიდნენ. ესენი უფრო აქეზებდნენ: ძიძგი-ძიძგი მამა-
ლაო, შენ იცი და მაგანაო! მეტადრე მიდგომით სწერდნენ მაჩაბელზე
და იმის მომხრეებზე. ამისთვის არა ერთხელ გაუსილაქიათ და მი-
უბერტყნიათ უნცროსი ხაჩატუროვი, რომელიც გაზეთის რედაქტო-
რად ითვლებოდა, მაგრამ ეს თავისას არ იშლიდა. რამდენსაც მეტს
სცემდნენ, იმდენად უფრო მეტად გულისდებოდა და ონავარ ფუტ-
კარივით მეტის სუსხით იკბინებოდა.

ბანკის კრებები მრავალრიცხოვანი შეიქმნა. ბანკის შენობაში
ყველას დატევა შეუძლებელი გახდა. ამიტომ კრებები
გადატანილ იქმნა ქართულ თეატრში. კრება ასე იყო ხალხმე მოწ-

ყობილი: სცენაზე თავსდებოდნენ გამგეობა ბანკისა, ზედამხედველი კომიტეტი, მოხელენი და გაზეთების წარმომადგენელი; პარტერში ხმის უფლების მქონებელი, ლოჟები და ქანდარა გარეშე მაყურებელთ ეჭირათ. თეატრი ყელამდე გატენილი იყო ხოლმე. არა ერთი ანტრეპრენიორი ინატრებდა ამოდენა მაყურებელს თავის წარმოდგენებზე.

ბანკის კრებები სწავებოდ გადიქცა, რომელსაც, თუ გნებავთ, პარლამენტი უწოდეთ. ბრალიანი და უბრალო, მანკიანი და უმანკო, ყველა აქ მოეშურებოდა. მუჭოთი გართობა ნახეს. ენიანმა და უენომ, ყველამ ენა ამოიდგა, ყველას ლაპარაკის საღერღელი აეშალა, ყველას თავისი თავი დიდ ორატორად მიაჩნდა. მაგრამ „მრავალ იყვნენ წვეულები, ხოლო მცირედ რჩეულები“. თვით ენა-ჩლოუნგებმაც პირი მოხსნეს და ლაპარაკი სცადეს. მაგრამ ყველა ამათ ავიწყლებოდათ ის მშვენიერი, ჭკვიანური თქმულება, რომელიც ამათზე იყო ზედამოჭრილი, თუმცა მელექსიებზეა ნათქვამი:

თავი ყოლა ნუ ჰგონია
მელექსეთა კარგთა სწორი,
განაღა თქვას ერთი-ორი,
უმსგავსო და შორი-შორი,
მაგრამ იტყვის: ჩემი სჯობსო,
უცილობლობს ვითა ჯორი.

იყვნენ სამნი ძმანი მაჩაბლები, რომელნიც ერთგულნი მომხრენი იყვნენ ვანო მაჩაბლისა. ამათ მხოლოდ გვარი ჰქონდათ ერთი, გარეკახელები იყვნენ და ვანოსთან არავითარი ნათესაობა არ ჰქონდათ. ყველა ძმები ხმას იღებდნენ, მაგრამ ყველაზე მეტს ერთი მათგანი ლაპარაკობდა. ლაპარაკით არა უშავდა რა, კარგად ლაპარაკობდა, მხოლოდ ეს იყო უბედურობა, რომ ბოლო აღარ ჰქონდა მის ლაპარაკს. ამის კარაბადინში არ ეწერა ეს ბრძნული თქმულება:

გრძელი სიტყვა მოკლედ ითქმის,
შაირია ამაღ კარგი.

შედგებოდა ცოტა ხანს, სულს ამოითქვამდა. გახარებულნი აქეთ-იქიდგან ჰკითხავდნენ:

— გაათავეთ სიტყვა?

— არა, საქმეზე მხოლოდ ეხლა გადავდივარ.

და ეს პასუხი ისმოდა მაშინ, როდესაც მთელი საათი უკვე ლაპარაკობდა. თვით მომხრეებმაც კი თავს მოაწყენდა ხოლმე თავის გაუთავებელი ლაპარაკით. თითონ ვერაფერს გრძნობდა, თითქოს

თავისივე სიტყვები სთენთავს და ბურანში ახვევსო. მოთმინებიდან გამოყვანილი ზოილი, რომელიც აგრეთვე ესწრებოდა კრებებს, ასეთს დარიგებას აძლევდა ამ მაჩაბელს „Тифлисский Листок“-ის ფერცლებზე: „Заткни свою глотку, ибо и фонтан нуждается в отдыхе“.

ოთხივე მაჩაბლები ლაპარაკობდნენ. ვანო მაჩაბელმა აღვხნებული, მოუსვენარი ლაპარაკი იცოდა, მეორე მაჩაბელმა—ბოლო დაუსრულებელი, მესამე მომღერალი იყო და სიმღერის ტკბილ ხმაზე ლაპარაკობდა, მეოთხე—ენა მძიმე იყო, მოიბლუებდა და მეტყველობა უძნელდებოდა. ზოილმა ასე მარჯვედ დაახასიათა ეს ოთხი მაჩაბელი გაზეთში: „Четыре Мачабели подвизаются на банковских собраниях, один поющий, другой вопиющий, третий вызывающий, и четвертый—глаголющий“.

თვითონ ზოილიც, ე. ი. დ. კეხელი, სცოდავდა ხანდა-ხან და ლაპარაკს იწყებდა კრებაზე. მაგრამ რამდენად გესლიანი და შხამიანი იყო მისი კალამი, იმდენადვე ჩლუნგი და უკბილო იყო მისი ენა. გრძლად ლაპარაკი არ ეხერხებოდა, მოკლედ იცოდა სიტყვის მოჭრა. მაგრამ ამის თქმასაც არ აცლიდნენ და სიტყვას ხშირად აწყვეტინებდნენ. მეტადრე ახირებული რამ იყო ზაქარია მამაცაშვილი. დიდი ჩინის პატრონი,—სტატსკი სოვეტნიკი იყო, ხმა უხეში ჰქონდა, ბოხი, ისე გაჰყვიროდა, როგორც ერიქონის საყვირი. ჭავჭავაძის მომხრე იყო და მის მოწინააღმდეგეთ მოსვენებას არ აძლევდა, წამდაუწუმ სიტყვას აწყვეტინებდა. კეხელს თავი მოაბეზრა თავის უთავბოლო გამოძახილებით და, მოთმინებიდან გამოსულმა, ასე მიჰმართა თავმჯდომარეს: „Господин председатель, уймите Захария Мачацова, статского советника от почты“.

ამ სიტყვას: „от почты“ საგანგებოდ ხაზი გაუსვა იმის სათქმელად, რომ ამის სტატსკი სოვეტნიკობა დიდი რამ არ გეგონოთ, ფოსტის სამსახურში აქვს დამსახურებულიო.

როგორც ზემოდ ვსთქვით, ბევრს აღეძრა სურვილი ლაპარაკისა. ბეგრმა თავისი თავი ნამდვილ ორატორად წარმოიდგინა, მაგრამ ყველა ეს ორატორები ცხრილში რომ გაგეტარებინათ, დაინახავდით, რომ უფრო მეტი ნაგავი და ნაკმაზი იყო. ნამდვილი, სავსე და მადლიერი მარცვალი სულ ცოტაოდენი დაგრჩებოდათ. ამათშიაც, კარგად რომ გადაარკვევდით, ორი ნამდვილი, შინაარსიანი, საქმის მცოდნე ორატორი დაგრჩებოდათ: ილია და მაჩაბელი, ორთავ ნიჭიერი, ჭკუით და მადლით მოსილნი, საუცხოვო მცოდნენი ქართული ენისა. მაგრამ მათ შორისაც საზღვარი დიდი იდგა.

მაჩაბელი ერთფეროვანი იყო. ამასთან ბავშვივით გულახდილი, ალალ-მართალი. ავიწყდებოდა, რომ „ზოგჯერ თქმა სჯობს არა-თქმასა, ზოგჯერ თქმითაც დაშავდების“. რაც გულში ჰქონდა, პირზედაც ის ეკერა. აჩქარებული იყო, მოუთმენელი და რაც გულში ედო, უნდა ერთბაშად ამოელაგებინა. ილია სულ სხვა იყო: დინჯი, აუჩქარებელი, გულის არ ამყოლი. მინამ ენიდგან სიტყვა მოსწყდებოდა, მრავალჯერ მოფიქრებული, აწონ-დაწონილი უნდა ჰქონოდა. მრავალჯერ ფერადებით იცოდა სიტყვის მორთვა. თვალი მარჯვე ჰქონდა და რაწამს შეატყობდა მსმენელთა მოწყენას ანუ უსიამოვნებას, მაშინვე ფანდს იცვლიდა: მკვახე სიტყვას ისროდა და გასაცინებელს რასმე იტყოდა. ხან თუ მედგარი იყო, უღმობელი, შეუპოვარი, უკან დახევაც, —საცა არა სჯობს, გაცლა სჯობს კარგისა ვაჟაკისაგან, — კარგად ჰქონდა შეთვისებული. დროზე მარჯვე პასუხი, დროზე მოსწრებული სიტყვა მოხერხებულად იცოდა ილიამ.

აიღეთ ასეთი მაგალითი. ერთ საზოგადო კრებაზე ილია გაშმაგებული იბრძოდა, თავმჯდომარედ იყო არტილერიის გენერალი დიმი. მუსხელიშვილი, დიდი მომხრე მაჩაბლისა. ცხარე ლაპარაკში რომ იყო ილია, თავმჯდომარემ უცბად შეაყენა ამ სიტყვებით:

— თქვენ, ბატონო, ძალას ატანთ კრებას, აიძულებთ, რომ უსათუოდ თქვენ მოგემხრონ.

ილია არ შედრკა და სწრაფად უპასუხა:

— ბატონო თავმჯდომარევე, არ მესმის, რა ძალადობაზე მიბრძანებთ?! ერთხელ-ერთი ჩემი ბრძოლის იარაღი ჰკუთა და აზრი. თუ ჩემი აზრი და ჰკუთა ვისმე ძალას ატანს, ეს რა ჩემი ბრალია, ან რა დანაშაულია. ასეთია ჰკუთის ბუნება: დიდი ჰკუთა ძალადობას იჩენს, პატარას სძლევეს, სჯობნის. ამ ძალადობის წინააღმდეგ ვერავინ ვერას გააწყობს, თუნდ მთელი ქვეყნის ზარბაზნები ზედ მიაყენოთ.

კრებაზე ყველამ იცოდა, რომ თუ ილია რასმე იტყოდა, მაჩაბელი უსათუოდ წამოხტებოდა და უპასუხებდა. ილიას ეს არ მოსწონდა, გულში ჯავრი მოსდიოდა, მაგრამ არას ამბობდა. ერთხელ ილია ლაპარაკობდა მაჩაბლისკენ ზურგშექცეული, უცბად შედგა და სთქვა:

— აი ეხლაც, მაჩაბელი უკვე წამოხტა ზეზე და საპასუხოდ მზად არისო.

— ბატონო ზურგს უკან რას ჰხედავთ? მაჩაბელი თავისთვის ზის, —უთხრეს კრებიდგან.

ილია არ შეკრთა და მოსწრებით თქვა:

— სულერთია, წამოხტება, ვერ მოითმენს. აი, ბატონებო, რუსებს ერთი სათამაშო აქვთ— „ვანკა ესტანკას“ ეძახიან, — როგორც გინდათ გადააბრუნეთ, საითაც გინდათ გადაავდეთ, ის მაინც წამოხტება და ტანში გასწორდება. აი სწორედ ასეთი ბუნება აქვს ჩვენ ვანოსაც, იმ სათამაშოს სეხნიას.

ეს, რასაკვირველია, მაჩაბლის საწყენად ითქვა. ამან მართლაც იწყინა, წამოხტა, სცენის უკან გავარდა და აღელვებული დადიოდა წინ და უკან სულის ამოსაქარვებლად. ამის მაგიერ ამასაც რომ ილიასთვის მოსწრებული პასუხი გაეცა, რასაკვირველია, უკეთესი იქნებოდა, მაგრამ, აკი ვამბობთ, მაჩაბელს ეს ნიჭი აკლდა. პირიქით, ამ გვარ შემთხვევაში ის დაიბნეოდა ხოლმე და ამით ბევრს ჰკარგავდა საზოგადოების თვალში: ამ დროს მას უყვარს მარილიანი მოსწრებული სიტყვა და არა აპილპილება, უკუქცევს.

ზემოდ აზრი გამოვფიქვით, რომ მოვა დრო, როდესაც უცხო მსესხებლები თავს წამოიწყევენ და ილიას ანგარიშებს წარმოუდგენენ. დადგა ეს დროც. ერთ კრებაზე განცხადება იყო შემოტანილი, რომ სოფლის მამულები წელს კალიამ ძლიერ დააზარალო და მამულის პატრონებს შემწეობა უნდა აღმოეჩინოსო. საჭიროდ სცნეს შველა. აქ წამოდგა ქალაქის მსესხებელთა წარმომადგენელი და რიხით დაიწყო:

— აქ სულ ის გვესმის: სოფლის მემამულეებს ეს უბედურება ეწვიათ, ეს გასაჭირი აღგათო. წუწუნებენ და გაიძახიან: ბანკი ჩვენია და ჩვენ უნდა მოგვეშველოს, ხელი გავვიმართოსო. მერე ჩვენ, ქალაქის სახლების პატრონები ვილანი ვართ? ჩვენ ბანკის გერები ვართ? რატომ ჩვენ გაჭირვებას არ ჰკითხულობთ, რატომ ჩვენზე არას ჰფიქრობთ?..

— კმარა, კმარა! მიიძახეს აქეთ იქილამ, — დაჩუმდი, გეყოფა!

— გინდა თავი მომჭერით, არ გაფიქმდები, მანამ ჩემსას არ ვიტყვი. იძახით, კალიამ დაგვლუპაო. მერე რატომ ჩვენ ქალაქის კალიებზე აღარას ამბობთ? გარწმუნებთ, რომ ქალაქში უფრო მსხვილი კალია იცის, ორფეხი კალია (ამ სიტყვებმა სიცილი გამოიწვიეს). ნუ გეცინებათ, ბატონებო, მართალს მოგახსენებთ. იცით, ბატონებო, რა არის მდგმური? არის მდგმური ღვთისნიერი, ნამუსიანი, ესმის თავის ვალდებულება, ქირას ვადაზე იხდის, მაგრამ არის, და უფრო ხშირი, სხვა ჯურის მდგმურიც, ურჯულო, უნამუსო, ცხოვრობს, ხმას არ იღებს, ქირის გადახდას არ ფიქრობს. გაივლია ესე ღვთის ხუთი თვე და ბოლოს გეუბნება: არა მაქვს, რაც გინდა მიყავიო. დაკარგულს ფულს ვინ ჩივის, შენი ჯიბიდან აძლევ კიდევ, ოღონდ თავიდან მოიშორე. ეს კალია ფებს გადაინაცვლებს და ახ-

ლა სხვის მოსავალს მოსძოვს. აი, ბატონებო, ჩვენი გაჭირვება. მერე ვინ ფიქრობს ჩვენზე, ვის შესტიკვია ჩვენთვის თავი? ბანკსა? ბანკმა მხოლოდ ის იცის: არ შეიტანე დროზედ გადასახადი, დაპკრავს ჩაქუჩს და გაგიყიდის მამულს. ეხლა თქვენ თითონ გადაწყვიტეთ: რა უფრო საშიშია, სოფლის თუ ქალაქის კალია, და გვინდა ჩვენც შველა თუ არა?

ილიამ ყველას საერთოდ უპასუხა:—ჩვენც ვიცით, ბატონებო, და გვესმის თქვენი გაჭირვება, მაგრამ ბანკს სადა აქვს იძოდენა შეძლება, იმოდენა ღონე, რომ ყველას გაუძღვეს. უსამართლობა, უსწორ-მასწორობა დიდია ცხოვრებაში, მაგრამ რა ვუშველოთ. გვისაყვედურებენ, მამულებს გვიყიდიათ. მაშ რა ვქნათ? გვიჩვენეთ სხვა გზა. ხომ მოგეხსენებათ, რომ ფული, რომელიც თქვენ გეძლევათ სესხად, თქვენი და ჩვენი ჯიბიდან არ ამოდის, ამ ფულს სხვისაგან ვსესხულობთ და თქვენ გაწვდით, იმათ მხოლოდ ჩვენი ბანკის გირავენობის ფურცლები უჭირავთ ხელში, ეს ფურცლები ჩვენი თამასუქებია, და თუ ეს თამასუქები დროზე არ გავუნაღდეთ, თავნი და სარგებელი არ გადაუხადეთ, მაშინ ისინი ჩვენს ბანკს დაუკრამენ ჩაქუჩს და გაგვიყიდიათ ყველა ავლა-დიდებას, ე. ი. თქვენ მამულებსვე, რადგან მოგეხსენებათ, რომ ბანკს აღებულნი ვალების უზრუნველსაყოფად სხვა ავლა-დიდება არა მოეპოვება რა.

— ყველა ეს ჩვენც ვიცით, ბატონო. ჩვენ სულ სხვა ტკივილი გვაწუხებს: გაჭირვებისათვის თავი ვეღარ აგვიცლია და გთხოვთ რაიმე შველას, ხსნას.

— კიდევ გიმეორებთ, ჩვენი ქვეყნის ხელმოკლეობა, გაჭირვება კარგად ვიცით ყველამ, მაგრამ ყოველ გაჭირვებულს ბანკი პირს ვერ მოსწმენდს. გაჭირვება, ბატონებო, უცნაური რამ ცხოველია, პირი გაულია და გაიძახის ჩამაყარეთო და რაც უფრო მეტს აყრი, მით უფრო მეტად აღებს პირს, მეტს თხოულობს. გაჭირვება ძირ-გავარდნილი კასრია, რაც უნდა ბევრი აყაროთ, მაინც ვერ ამოავსებთ.

— თქვენ რა გენადგლებათ, გაჭირვებას არა ჰხედავთ,—გაისმა აქეთ-იქიდან ხმაურობა,—ზოგი ჩვენ გულშიაც ჩამოიხედეთ, ლამის მამული ყველას ხელიდან გამოგვეცალოს. ხვალ ყველა ცის ქვეშ უნდა დავრჩეთ უსახლკაროდ, ბოგანო ხალხად უნდა გადავიქცეთ.

— ბანკის იმედზე ნუ იქნებით,—განაგრძობს ილია დარიგებას,—თქვენ თავს თქვენვე უნდა უშველოთ. მეტი მხნეობა, მეტი საქმიანობა, მეტი მომჭირნეობა,—აი რა გიხსნით გაჭირვებისაგან. მამულს ახირებული ზნე სჭირს: არ უყვარს მცონარე, უსაქმო, უსა-

რისტო პატრონის ხელში ყოფნა, ასეთებს გაურბის და მიდის იმის-
კენ, ვისაც უკეთესად შეუძლიან მისი მოვლა, ვისაც მეტი ღონე,
ხერხი, მუშაობის, საქმიანობის უნარი მოეპოვება. აქ წუწუნი და
ჩვილი უადგილოა, საქმეს ვერ უშველის.

ბევრმა იწყინა ილიას ასეთი მოძღვრება—დარიგება და, ცოტა
არ იყოს, გულისწყრომით უპასუხეს:

— ეხლა გვიქადაგებთ მაგას? როცა ბანკს ვაარსებდით, მაშინ
სულ სხვას გვეუბნებოდით: ბანკია ჩვენი მხსნელიო, ბანკი მოგვეცემს
საშუალებას, ჩვენი მამულები გავაუმჯობესოთ, ჩვენი მიწა-წყალი
ხელში შევინარჩუნოთო. ასე გამოდის: ასე ჩემო მანასეო, ხან ისე და
ხან ასეო! მაშ რაღა ოხრად გვინდა ბანკი, თუ კი გაჭირვებაში ხელს
ვერ გაგვიმართავს. რა მოგვეცა ბანკმა? იქამდინ მიგვიყვანა, რომ
ოჯახი აგვირივ-დაგვირია, შვილი მამას გადაჰკიდა, მეზობელი მე-
ზობელს, ქართლელი კახელს მოსისხლე მტრად გაუხდა. ჯანიმც
გავარდნია ასეთ ბანკს! ისევ სჯობია დავხუროთ, უბედურობის მე-
ტი არა მოგვიტანა რა.

სულს ქვეშ რომ ვსთქვათ, ეს უკანასკნელი უნუგეშო სიტ-
ყვები, ნატკენ, გამწარებულ გულიდან ამონახეთქი, არ იყო საფუძ-
ველს მოკლებული. ჭავჭავაძის და მაჩაბლის უთავბოლო მტრობამ
და ქიშპობამ ეს ნაყოფი გამოიღო. ან აქ რა მოსატანი იყო რაღაც
მცონარეობის მოძღვრება, რაღაც გარდუვალი ლტოლვილება,
რაღაც თავდავიწყებული სიყვარული მამულებისა, რომ უღონოს
გაურბიან და ღონიერთან მირბიან? ვთქვათ, მართალიც იყოს. განა
დრო და ადგილი იყო ამის აქ თქმისა? ეს ხომ იმას ემსგავსება, რომ
შენ სნეულებით იყო შეპყრობილი, ტკივილები გაწუხებდეს, მიხვიდე
ვისთანმე, შესჩივლო, და ეს, იმის მაგიერ, რომ რჩევა-დარიგება
მოგცეს, რაიმე წამალი აღმოგიჩინოს ტკივილების დასამშვიდებლად,
ზღაპრებით, თუნდაც ლამაზით, აზიზილ-პიპილავებულ ზღაპრებით
გაგინაპინძლდეს. აქ, ცხადია, ილიას თვალმა უმტყუნა, სწორი
აღლო ვერ აღლო, თავისი ჩვეულებრივი დარბაისლობა, წინდახედუ-
ლობა, შორსმჭვრეტელობა ვერ გამოიჩინა.

რამდენად მართალი იყო ილიას მოძღვრება? ავიღოთ მაგალითები.
განა თვითონ ილიამ სხვებზე უკეთ არ იცოდა, ვის ხელში ვადადიო-
და მამულები, რომელსაც ბანკი ჰყიდა? ვინ იყვნენ მყიდველები?
უმეტეს ნაწილად ქალაქის ჩარჩები, სოვდაგრები. მერე რას უშვრე-
ბოდნენ ამ მამულებს, „მცონარეთა“ ხელიდგან გამოცლილებს? უე-
ლიდნენ, აკეთებდნენ, მხნეობას, გონიერებას იჩენდნენ ამ მოვლაში?
თქვენც არ მომიკვდეთ. ზედაც არ მიჰხედავდნენ, ნახვითაც არ ჰნა-
ხავდნენ მამულს. მაშინვე ან ისევ პატრონს უბრუნებდნენ, ან სხვებ-

ზე ჰყიდდნენ, რასაკვირველია, ზედმეტი საფასურით. ამ ზედმეტს ჯიბეში იღებდნენ და დანარჩენზე კი ხელს იბანდნენ. ამგვარად, მამული, ცოტა სეირნობის შემდეგ, ისევ ძველ „მცონარეს“ უბრუნდებოდა.

ავიღოთ კიდევ ერთი სხვა უფრო საგულისხმო მაგალითი. ბორჩალოს მაზრაში მემკვიდრეობით დარჩათ ზემოდ უკვე ნახსენებ კოლა ორბელიანს და გენო ქობულაშვილს ოცი ათასი (20.000) ლესეტინა მდიდარი მამული. ერთიც და მეორეც, თქმა არ უნდა, „მცონარენი“ იყვნენ, ამიტომ მამული გაექცათ ხელიდგან და ჩაუვარდათ ხელში მანთაშეეს და არამიანცს. ხომ მოგეხსენებათ, რამხნე და შრომის მოყვარენი იყვნენ, ერთიცა და მეორეც? განცხრომაში და ფუფუნებაში ატარებდნენ დროს აქ თუ საზღვარგარეთ, კურორტებზე. მერე, რა უყვეს მამულს? სხვისი ხელით აამუშავეს. ამის უნარი კი, ღვთის წინაშე, ჰქონდათ. მოიხმეს თავიანთი დიდრიცხოვანი რაზმები სპეციალისტებისა: აგრონომები, ჰიდრაგლიკები, ტექნიკები და უბრძანეს, აბა გასინჯეთ მამული და გვითხარით, რაშია გამოსადეგო. გასინჯეს და მოახსენეს: საუცხოვო ადგილია ბამბის მოსაყვანად. მეორე ბრძანება: ნულარ დაახანებთ, მოაწყვეთ და საქმეს შეუდგეთ. მოაწყვეს: შეიძინეს საჭირო იარაღები და მანქანები, სადაც საჭირო იყო ჭაობიანი ადგილების ამოშრობა, ამოაშრეს, სადაც ურწყავი მიწები იყო, იქ არხები გაიყვანეს. სომხეთიდან გადმოასახლეს ბამბის მოყვანის მცოდნე გლეხები, დასვეს ადგილზე და გაჩაღდა საქმე.

როგორც ჰხედავთ, არც ისეთი ძნელი საქმე ყოფილა, არც ისეთ თავის მტვრევა და ჩეხა სდომებია, რომ „მცონარეთვე“ ხელში გადასული მამული სარგებლიან, სარფიან საქმედ გადაქცეულიყო. რა მოხდა? დიდი არაფერი: სასწაული: დატრიალდა ფული, ცოდნა და ურგები მამული სარგებლიანად იქცა.

განა ილიას ასეთი პასუხი არ შეეძლო მიეცა, როდესაც გაჭირვებაში, სასოწარკვეთილებაში ჩაეარდნილებმა მიჰმართეს მას ხვეწნით, გვიშველე რამეო? მეტყვიით: სად ჰყვანდა ილიას ფულიანი ან მცოდნე ხალხიო? მეც აქა ვარ. უნდა ეფიქრა, მოესაზრა, გამოეძია, გამოეკვლია. და იქნება შესაძლებელი ყოფილიყო მოხერხება ერთისაც და მეორისაც. მაგრამ ილიას ამაზე ფიქრიც არ ჰსურდა. რატომ? ამიტომ, რომ ღრმად სწადა თავისა შემცდარი თეორია. „მცონარეს“ მამულს ბანკი ჰყიდდა, ბანკს არა აკლდებოდა რა, პირიქით, შემოსავალი წლითი-წლობით ემატებოდა. მართალია, აქ მემამულე თავის სახლობით იღუპებოდა, მაგრამ რა ვუყოთ, ილიას აზრით

ამას არა ეშველება რა, ასეთია შეუბრალებელი სასტიკი ბუნება მამულისა: უღონოს გაუბრის, რომ ღონიერის წიაღსა შინა შესაფარი მოიპოვოს!

გამიჩნდა კაცი, რომელმაც არ იწამა ილიას მოძღვრება. ეს კაცი უფრო ახლო იდგა სოფლის თავად-აზნაურებთან, ჰხედავდა მის მდგომარეობას, გული შესტკიოდა და იფიქრა, იქნება რაიმე გამოსავალი გზა იყოს შესაძლებელიო. ეს კაცი იყო უკვე ცნობილი დიმიტრი ყიფიანი. ამ ყიფიანმა დაბეჭდა გაზეთში წერილი, სადაც გამოსთქვამდა შემდეგ აზრს: ჩვენი მემამულენი დიდს გაჭირვებას განიცდიან. ბანკის ვალს ვეღარ იხდიან. მამულები ხელიდგან ეცლებათ. უნდა რაიმე ღონე ვიღონოთ, რომ მამული ჩვენ შეგვრჩეს, უცხოელების ხელში არ გადავიდეს, თორემ სრულიად დავიღუპებით, ჩვენი მიწა-წყალი აღარ გვექნება. ერთად-ერთი დაწესებულება გვაქვს, რომელსაც შეუძლიან ხელი მოგვიმართოს. სახეში მაქვს მე ჩვენი საადგილ-მამულო ბანკი. თუ თვით ბანკს არ შეუძლიან გაუძღვეს ამ საქმეს, იქნება შევქმნათ რაიმე კერძო დაწესებულება, რომელიც ამ საქმის მოთავეობას იკისრებს და ბანკთან იმუშავებს. ამ კერძო დაწესებულებას უნდა გადაეცეს დროებით განკარგულებაში ის მამულები, რომელიც ბანკს გადადებული ექნება გასასყიდლად სარგებლის დროით შეუტანლობის გამო. დაწესებულებაში მოწვეულნი უნდა იყვნენ მცოდნე, ნასწავლი ხალხი, რომელსაც უნდა შეეძლოს მამულის უკეთ მოვლა, მისი გამოკეთება. და როდესაც ამ გზით მამული თავის დონეზე დატეგბოდა, იგი ისევ ძველ პატრონს უნდა დაბრუნებოდა.

როგორც ჰხედავთ, ყიფიანს, ვგონებ, დიდი შეუწყნარებელი ცოდვა არა ჩაუდენია რა. შეიძლება იმის თქმა, რომ აზრი ნათლად არ არის გამოთქმული, საგანი სჯამარისად არ არის გაშუქებული, მაგრამ ყიფიანი ამას არცა ჩემობდა. მან მხოლოდ თავის გულის განზრახვა წარმოუდგინა საზოგადოებას და სურვილი გამოსთქვა, რომ სხვებსაც ხმა ამოეღოთ.

ილიამ ხმა ამოიღო, რადგანაც მას უფრო შეეხებოდა ეს საქმე, როგორც ბანკის მოთავეს. მაგრამ როგორ გამოეხმო? დაეცა ოთოთაანთ ქორივით, დააცხრა ზედ, ჩასჭიდა ბასრი კლანჭები და სულ ბურტყულები აღინა. რა არ დასწამა საწყალ მოხუც კაცს: უფიცობა, არა-მკითხეობა. ჩვენი ბანკი დღესაც თქვენ დასატვირთავ სახედრად მიგაჩნიათ, რომელიც, გგონიათ, აიტანს ყველაყვერს, რაც გინდა საპალნე აჭკიდოთო. ჩვენი ბანკი საიპოტეკო დაწესებულებაა და, როგორც ამგვარ საკრედიტო დაწესებულებას, შეუძლიან ფულის მიცემა მხოლოდ გირაოდ მიღებულ უძრავ მამულებ-

შიო. თქვენ კი ეს ბანკი რაღაც საქველმოქმედო დაწესებულებად გინდათ გადააქციოთ, რომელმაც ამასთანავე უნდა მოაწყოს და მართოს რაღაც სამადლო თავშესაფარი დავრდომილთა, „მკონარეთა“ და უძლურთათვისო. მიჰყვა ასე და, როგორც ილიას მკაცრი, შეუბრალებელი კალმის ამბავი მოგეხსენებათ, სულ ტყავი გააძრო საბრალო მოხუც ყიფიანს, რომელსაც მხოლოდ ის დანაშაული მიუძღოდა, რომ გაბედა და გულითადი სურვილი გამოსთქვა საქვეყნოდ.

ყიფიანი სახტად დარჩა, არ მოელოდა, რომ ასე მედგრად დაეცემოდნენ. პირიქით, იმას იმედი ჰქონდა ძმური სიყვარულისა, დალაგებული რჩევა-კვლევისა, აზრთა გაცვლა-გამოცვლისა. დანახა, რომ იმედი გაუტრუფდა. შეკრთა, შეშფოთდა, რომ ქვეყანაში არცხვედნენ, თავსა სჭრიდნენ. გაჰკლაგებოდა ილიას, არც ისეთი ადვილი საქმე იყო და, გარდა ამისა, სიბერის გამო, ამისათვის აღარც ღონე და აღარც უნარი მოსდევდა. ამასმა, თავმომწონე ყიფიანმა ისევ არჩია ქედი მოედრიკა და ასეთი წერილით მიჰმართა ილიას:

„მაკმარეთ მაგდენი დამცირება. ქვეყნის სასაცილოდ ნუ გამხდით. პატივი ეცით ჩემს მოხუცებულებას, ჩემს ჭალარას, მე დაეჩუმიდები, მოსპეთ თქვენ თქვენი ამხედრება“.

ძლივს ვაი-ვაგლახით დავიყოლიეთ ილია მოესპო ამ საგნის შესახებ წერა. შემდეგ ილიასთან ლაპარაკი ჩამომივარდა ამ საკითხის შესახებ და ვუთხარი: იცით რა? ყიფიანის აზრი არ იყო სიმართლეს მოკლებული.

— როგორაო? — გაიკვირვა ილიამ და ჩემი სიტყვები თითქოს გაკადნიერებად მიიღო.

— მოგახსენებთ. წარმოიდგინეთ, პოლონეთში არის ისეთი დაწესებულება, რომელზედაც ოცნებობს ყიფიანი. ამ დაწესებულებას სახელად ეწოდება სამელიორაციო ბანკი და შეადგენს მხოლოდ განყოფილებას იმავე პოლონეთის მეორე ბანკისას, რომელსაც ეწოდება „პოლონეთის საერო ბანკი“. ეს უკანასკნელი კი, როგორც თქვენ კარგად მოგეხსენებათ, ისეთივე საიპოტეკო ბანკია, როგორც ჩვენი, ე. ი. მამულებს იღებს გირაოდ და სესხს აძლევს. მაგრამ პოლონეთშიც ისეთივე ამბავი მოხდა, როგორც ჩვენში: მემამულეები ვალს კი იღებდნენ ბანკიდგან, მაგრამ გადახდით ვეღარ იხდიდნენ და მამულები ეყიდებოდათ, უცხოელების ხელში გადადიოდა. ბანკი დაუფიქრდა ამ უბედურებას, ამ სენს და განკურნების წამალიც მოუნახა: დაარსა ბანკთან ზემოდ დასახელებული სამელიორაციო განყოფილება. რას აკეთებდა ეს განყოფილება, რა დანიშნულება ჰქონდა? აი რა:

როდესაც ბანკს მიჰმართავდა ვინმე მამულის დასაგირავებლად, ჩვეულებრივ გაგზავნიდნენ დამფუძნებლებს და ამათი დაფასების კვალობაზე გადასწყვეტდნენ სესხის რაოდენობას, ხოლო ფულს კი მაშინვე ხელში არ მისცემდნენ. ახლა ააძუშავებდნენ სამელიორაციო განყოფილებას. ამ განყოფილებას ჰყავდა მრავლად აგრონომები, ინჟინერები და ტექნიკოსები და აი ახლა ამათ გაგზავნიდნენ გირაოდ მიღებულ მამულის გასასინჯავად. ამათ უნდა შეესწავლათ დაწერილებით მამულის ავ-კარგი, ე. ი. როგორია მიწა, ნიადაგი, რა უფრო იხეირებს იქ, რის გაშენება და მოყვანა უფრო სარფიანი იქნება: ხომ არ არის ჭაობიანი ანუ ურწყავი ადგილები და თუ არის, რა დაჯდება ჭაობის ამოშრობა ან სარწყავი წყლის გამოყვანა; რა მანქანებია საჭირო მამულის დასამუშავებლად და სხვა მრავალი ამგვარი. ბანკს ჰქონდა აგრეთვე საკუთარი საწყობი ყოველგვარ მანქანებისა და იარაღებისა.

როდესაც ყველა შეგროვილი მასალა ბანკს წინ ექნებოდა, მაშინ აძლევენ მემამულეს ფულს და აგრეთვე მანქანებს და იარაღებს, რასაკვირველია, უზრუნველყოფით. თან გაატანდნენ ინჟინერს, თუ საჭირო იყო, აგრონომს და ტექნიკოსს, რომ პირველ ხანებში ხელმძღვანელობა გაეწიათ საქმის მოსაწყობად. ასეთი დახმარებისათვის, თუ საჭიროება მოითხოვდა, მემამულეს შემდეგშიაც შეეძლო მიემართა ბანკისათვის. ასე და ამ გვარად, ბანკი ერთ და იმავე დროს სესხის გამცემიც იყო და მასწავლებელიც, ხელმძღვანელიც.

ილია მისმენდა, მაგრამ ვატყობდი, რომ ცოტა ეჭვი ეპარებოდა, არ იცოდა, მართალს ვამბობდი, თუ სადღაც ზღაპრად გაგონილ ამბავს ვუთხრობდი. ამის გასაქარწყლებლად ილიას ვუთხარი, რომ ყველა ზემოდ ნათქვამი დაწერილებით და სავსებით არის ახსნილი და გარკვეული კიევის უნივერსიტეტის პროფესორის ანტონოვიჩის წიგნში, რომელსაც სათაურად აქვს „სამელიორაციო ბანკი პოლონეთში“.

ეტყობა ამ ცნობებზე იმოქმედეს ილიაზე, რომ სახე შეიცვალა და მითხრა, არ შეიძლება ერთი ეგ წიგნი ვიშოვოთო. მე პირადად არ ვცდილვარ ამისათვის, რადგან დარწმუნებული ვიყავი, რომ ილიას წიგნი თუნდ წაეკითხა კიდევ, არაფერი გამოვიდოდა. ილია უკვე ხანში შესული იყო, ცხოვრებისა და მუშაობისაგან დაღლილი და ამ საქმეს ხელს არ მოჰკიდებდა, რადგან საქმე მართლაც დიდი იყო და ფრიად რთული. შეიძლებოდა უფრო ახალგაზრდა, მხნეობით, ღონით და ინიციატივით სავსე მოღვაწენი ჩასდგომოდნენ ამ საქმეს სათავეში, მაგრამ ილია მისცემდა კი ამათ მსვლელობას? არა მგონია. აგერ მაჩაბელი განა არ იყო ამისთანა ახალგაზრდა, მაგრამ ილიამ ხომ არ მოისვენა, მანამ სამუდამოდ არ მოიდნო.

თაზი XXIII

და-ძმა უორდრობები ბანკის სხდომაზე. ულმოებელი ბრძოლა ილიასა და ივ. მაჩაბელს შორის ბანკში დარჩენის გამო. საარჩევნო კრებების ქართლელ და კახელ თავადაზნაურობის ორ ბანაკად დაყოფა. ახალგაზრდობა ბანკის კრებებზე. შიო ჩიტაძე. მიზეზი ახალგაზრდობის მტრული დამოკიდებულებისა ილიასადმი. თავადი-შვილების იარაღით გაწვევ-გამოწვევა ერთმანეთზე. არჩევნების დაწყება. „ნეიტრალური დასი“. კენჭები. ივ. მაჩაბლის ხელახლა არჩევა. ილიას განცხადება წასვლის შესახებ. მაჩაბლის არჩევის უკანონოდ ცნობა და ილიას დაბრუნება ბანკში. მაჩაბლის მიწვევა „გორის სინდიკატში“. ივ. მაჩაბლის უკვალოდ დაკარგვა და ძებნა. აკაკის ნაოზუნჯარი. „ნეიტრალისტების“ მოწყობა ბანკში. ერთი მათგანის მიერ ფულის გაფლანგვა და აკაკის ლექსი.

ვუბრუნდები მაჩაბლისა და ილიას ბრძოლის ამბავს. მაგრამ ვერ ერთი პატარა ამბავი მინდა გავიხსენო. ბანკის მრავალრიცხოვან კრებებზე დიდის ხალხით და გულმოდგინებით ესწრებოდნენ ჩვენთვის უკვე ცნობილნი ინგლისელები, და-ძმანი უორდრობები. რაც კი ქართველთა ცხოვრებას შეეხებოდა, ყველას ერთგულად თვალყურს ადევნებდნენ.

ერთ კრებაზე თავმჯდომარემ, პოლკოვნიკმა მუხრანსკიმ გამოუცხადა დამსწრე საზოგადოებას: ხვალ დიდი სადღესასწაულო დღეა და ყველანი პარაკლისზე უნდა დავესწროთ სიონში და, რომ დრო არ დაეკარგოთ, დილის სრულ ცხრა საათზე მობრძანდებით კრებაზე, თერთმეტ საათამდე საქმეს ცოტა წინ წავწივთ და მერე აქედგან ყველანი ერთად სიონში წავალთო. ქართველ კაცს დაპირება ხომ არასოდეს არ გაუჭირდება, თქვენ დანაპირის ასრულება მიბრძანეთ! მეორე დღეს ბანკის თანამშრომელნი და თავმჯდომარე დილის ცხრა საათზე უკვე თეატრში ვიყავით ჩვენ ალაგას. გავიხედ-გამოვიხედეთ, თეატრი სრულებით ცარიელია. ადამიანის ჭაჭანება არა სჩანს. უცბად ერთი ლოყიდგან ჩუმი ლაპარაკი მოგვესმა: ლოყაში უკვე სხედან ჩვენი ნაცნობი და-ძმა უორდრობები. ვერ მოვითმინე, რომ ჩემი გულისთქმა არ გამომემყლავნებია და ვუთხარი თავმჯდომარეს: აი აშკარა, თვალსაჩინო მაგალითი ინგლისელების კულტურულობისა და ჩვენი უკულტურობისა. ითქვა ცხრა საათზეო და ეს ერთი თქმა საკმარისი იყო, რომ ესენი დროზედ თავის ადგილას ყო-

ფილიყენენ. როდის ძლიერ-ძლიობით, ერთი ოციოდე კაცი მოგოგოვ-
და, მაგრამ ისინიც მალე დაიფანტნენ და კრება არ შესდგა.

მაჩაბელს ვადა გაუვიდა სამსახურისა. კრებაზე ხელახლად არ-
ჩევანი უნდა მომხდარიყო. შეიქმნა ბრძოლა უღმობელი, უკანასკნე-
ლი, ბედის გადამწყვეტი, ვინ დარჩებოდა ბანკში, ილია თუ მაჩაბე-
ლი. ილიას მომხრეები საქვეყნოდ აცხადებდნენ: თუ მაჩაბელი ხელ-
ახლად ამოირჩიეს, ილია ბანკს თავს დაანებებსო. ვნებათა დღევამ
უკიდურეს მწვერვალს მიაღწია. ორთავე მხარემ გაშალეს თავიანთი
დროშები, შემოკრბნენ ძალნი, ძალნი ცისანი და ჯოჯოხეთ-ბნელე-
თისანი, ძალნი ზესკნელნი და ქვესკნელნი. ერთმანეთს აღარა ზოგავ-
დნენ. აღარ იყო არავის შეწყალება, შებრალება. ილია გრგვინავ-
და, სჭექდა და ქუხდა. მაჩაბელი ფიცხობდა, თრთოდა, ნერვებ-
აშლილი დედაკაცივით ჟინიანობდა.

ილიამ ხელგაშლით გამოამხევა სრული სიდიადე და ძლიერება
თავისი ბრწყინვალე ქართული ენისა, გონების სიფხიზლე და გამჭრი-
ახობა. ელვასავით გამოჰკრთებოდა მისი მოულოდნელი ლამაზი შე-
დარება, მოსწრებული სიტყვა, რომელიც ყველას, მომხრეებსაც და
მოწინააღმდეგესაც, ჰზიბლავდა, სიამოვნების ღიმის ჰგვრიდა ტუ-
ჩებზე. მაჩაბელი არა ნაკლებ ენამხეობდა ქართულში. ამისი ლაპა-
რაკი მჩქეფარე, მოჩუხჩუხე წყაროს მოგაგონებდათ. მისი სიტყვა
შინაარსიანი იყო მდიდარი ბანკის საქმის ცოდნით, მაგრამ ფერა-
დობა აკლდა. ამისი სიტყვა უცვლელად ერთ კალაპოტში მიმდინარე-
ობდა, ყურს ხან აყრუებდა, ხან აბრუებდა, ცოტად ძილსაცა ჰგვრი-
და. მაჩაბელს არ ეხერხებოდა ილიასავით მოხდენილი მიხვრა-მოხვრა,
ხმისა და სიტყვის მიმდინარეობის შეცვლა, რომ მსმენელთათვის მო-
წყენილობა არ შეემჩნევიებინა, მათი ყურადღება არ დაედუნებინა. მა-
ჩაბელი სრულებით მოკლებული იყო უნარს სხვადასხვა ორატორული
ფანდები ეხმარა. ილია სიტყვას დროზე მოაყრიდა მარილს, პილპილ-
საც არ დააკლებდა, რაც მსმენელს სიფხიზლეს მატებდა, სმენის
მადას უღვიძებდა. ილიას, რაც უნდა ცეცხლი დატრიალებულიყო
მის გულში, შეეძლო, თუ გარემოება მოითხოვდა, გარეგნობით არ
ეჩვენებინა. მაჩაბელი, პირიქით, გულის ვარამს ვერა ჰფარავდა, თავს
ვერ იჭერდა, თრთოდა, ღელავდა, შფოთავდა, სახე გაუფითრებოდა,
და ხმა ისტერიულ კვილად გადაექცეოდა ხოლმე. ეს მეტად ხელს
უშლიდა მაჩაბელს და მისი სიტყვა არა-სასიამოვნო შთაბეჭდილებას
სტოვებდა. ილია წყნარად, დინჯად იჯდა, მოთმინებით უსმენდა მო-
წინააღმდეგეს, თვალ-ყურს ადევნებდა ყველაფერს და წამოდებოდა
მხოლოდ მაშინ, როდესაც ხედავდა, რომ ხმის ამოუღებლობა არ ივარ-
გებდა. მაჩაბელი მოუსვენრად იჯდა, ჰბორგავდა ყოველ სიტყვაზე.

მის წინააღმდეგ მიმართულ: ე, თუნდა ეს სიტყვა უმნიშვნელოც ყოფილიყო, ფიცხლავ წამოვარდებოდა საპასუხოდ, თითქოს ელექტრონის მავთულები აქვს ტანში გაყვანილი და ელექტრონის ნაკადი მოსვენებას არ აძლევს და აბტუნებსო.

ილიას და მაჩაბლის დაფნის გვირგვინები მოსვენებას არ აძლევდნენ სხვებსაც, რომელნიც თავიანთ თავს დიდ ორატორებად სთვლიდნენ: ჩაპბერეს სტვირის გუდას, მოხსნეს პირი და წარმოსქიდა დაუსრულებელი ლაპარაკის ნიაღვარი. ნამდვილი წარღვნა იყო. სრული ოცდარვა დღე გაგრძელდა ეს წყლის დენა, ბანკი ვილას აგონდებოდა. ბანკიც და მისი საქმეებიც ყველას მიავიწყდა. ჭირვეულობის ჟინმა გაიტაცა ყველა, აბა, ვინ ვის აჯობებსო. თუ ვისმე მსესხებელს გაჭირვება ჰქონდა, მოდიოდა და იხვეწებოდა: ჩემი საქმე ააჩქარეთო, ფული მჭირიაო. მაგრამ ყურადღებას არავენ აქცევდა. ესეც დადგებოდა, დაუგდებდა ყურს, არ ესმოდა რაზე ჩხუბობდნენ, რაზე იმტვრევდნენ თავ-პირს, ქვას მიაგდებდა, თან ამ სიტყვებს მიაყოლებდა: თავშიაც ქვა გიხლიათ და გულში ლახვარიო, და გასწევდა ქალაქის საკრედიტო საზოგადოებაში, რომელიც ამავე საქმეს ადგა, როგორსაც ჩვენი ბანკი. ჩვენი მეტოქე იყო და უხაროდა ჩვენი მამლაყინწობა, ჩვენს ანთებულ კოკონაზე ხელს ითბობდა. ჩვენები კი განაგრძობდნენ თავიანთ საქმეთა საგმიროთა: ლაპარაკობდნენ და ლაპარაკობდნენ.

მერე რა ჰქონდათ ამდენი სალაპარაკო? იმის წინად სამინისტროს რევიზია მოხდა ბანკში. ბოროტმოქმედება, დიდი უწესობა, რასაკვირველია, არაფერი უპოვიათ, ამ მხრივ ილიას მმართველობა უმწიკვლო იყო. წვრილმანი ნაკლულევიანება კი, როგორც საქმის წარმოებაში, ისე საზოგადოდ საბანკო ოპერაციებში, ბლომად აღნიშნეს. აი ეს დაიხვიეს ხელზე ილიას მოწინააღმდეგეთ და გაჰქონდათ და გამოჰქონდათ. ჩიტი ბღღვნად არა ღირდა, დევნა მეტი იყოვო, - სწორედ ამაზე ითქმოდა.

მაგრამ ეს მხოლოდ სიტყვის მასალა იყო, თავი და თავი კი ის გახლდათ, რომ რაიმე საბუთი ეშოვნათ ილიასათვის კლანჭის გამოსაკრავად. მაღლობა ღმერთს, ლაპარაკის მასალა მაინც მიეცათ. და ამოიღვა ყველამ ენა. ლაპარაკობდნენ ისეთებიც, რომელთაც ენის ზადი ჰქონდათ და პირში ენას ძლივს ატრიალებდნენ. არა ლაპარაკობდნენ კი, რალასაც ლულლულებდნენ. ლაპარაკობდნენ სამხედრო ტანისამოსში გამოწყობილი, გამოწყობილი ვაჟბატონები, რომელთაც ბანკიც და ქართული საქმეც ფეხებზე ეკიდათ. მაშ ვინ ატანდა ძალას, რად იწუნებდნენ თავს? აბა შეგეხედნათ: ლოყები გავსებული იყო ქართველ წარჩინებულთა ქალებით და მანდილოსნებით. ხვალ ეს ბრწყინვალე

ორატორი მივიდოდა იმათ ოჯახში სადარბაზოდ და თავმოწონებით იტყოდა: როგორ მოგეწონათ გუშინდელი ჩემი სიტყვა? ხომ კარგი მათრახები გადავკარი იმ ცუნცრუკა მაჩაბელს?

სთქვა სიტყვა, და მგონი ორჯელაც, ჩვენმა მკვეხარა, მოტრა-ბახე ორბელიანმაც. იმის ლაპარაკში რიხი დიდი იყო, ლამაზი სიტყვების რახა-რუხიც ბევრი იყო, ხოლო კარგად რომ გასცხრილავდი და გასწმენდდი, ხედავდი, რომ შიგ ფარსავი ბევრი ღრაფერი ეყარა, და იტყოდი: ვიხილე ნათქვამი შენი, ხოლო შიგ ვპოვე ვერა-რა.

საკმარისი იყო ერთ ვისმე თავზე ხელ-აღებულს წამოესროლა რაიმე წინდაუხედავი სიტყვა, რომ ამტყდარიყო ყვირილი, ხმაურობა, ყიჟინი, ატეხილიყო ერთი ყოფა, ჩოჩქოლი, ერთმანეთზე მიწევა, მანამ ერთი ვინმე გონიერი არ ჩაერეოდა საქმეში და არ დააშოშმინებდა ამ აღელვებულ ხალხს. რომ ამდგარიყავით და მიგემართათ ამ მყვირალა ხალხისათვის პუშკინის სიტყვებით: „О чем шумите вы, народные витьи?“ მერწმუნეთ, ბევრი ვერ მოგცემდათ პასუხს, რადგან თითონაც არა უწყოდენ, რასა იქმოდენ.

დიდი გახრწნილება და ზნეობის დაცემა გამეფდა ჩვენს საზოგადოებაში. ერთსაცა და მეორე მხარესაც აუარებელი ხალხი ჩამოერეკათ სოფლებიდან, ქალაქებიდან და ეთქვათ: შენ ჭავჭავაძისტი ხარ, შენ მაჩაბელისტიო და აბა ეცადეთო. ესენიც ცდილობდნენ: რასაც ჭავჭავაძე თუ იმისი მომხრეები იტყოდნენ, ის მაჩაბელისტებს არ მოსწონდათ, და პირიქით, თუნდაც ჭკვიანური, მიუდგომელი რამ ეთქვათ, სულ ერთი იყო: რაკი ჭავჭავაძემ სთქვა, მაჩაბელისტებს უნდა დაეწუნათ, და აგრეთვე მაჩაბლის ნათქვამი ჭავჭავაძისტებს არ უნდა მოეწონათ. ასე უთხრეს და რა ექნათ ამათაც. პურის ჭამაში კი, ღვთის წინაშე, გულუხვი მასპინძლები იყვნენ ორივე მხარე. ნამდვილი ქართული პურადობა გამოიჩინეს. არასა ზოგავდნენ. ქარღლელებისთვის რაღაცა კლუბი თუ საზაფხულო თეატრი ჰქონდათ დაქირავებული, იქ ბინადრობდნენ. ვერც კახელები დაემდერებოდნენ თავიანთ ბედს. ესენიც კარგად იყვნენ დაბინადრებულნი. ახლად ჩამოსულნი, გუშინ რომ დაცვეთილ-დავლეჯილები, დაიარებოდნენ, დღეს ახალ ფეხსაცმელებში გამოწყობილნი და ახალ, კოხტად ჩატეხილ ქუდებში დადიოდნენ ყელმოღერებულები. ვინ იხარჯებოდა ასე უხვად, ვისი ჯიბიდან ამოდიოდა ფული? ეს ჩვენ შორის დარჩეს: მეჭორეები ვინ, იცის, რა ხმებს არ ავრცელებდნენ, მაგრამ ვანა ამათ დაეჯერებათ რამე?

დრო მიდიოდა, ყველანი მოიღალნენ, ტანში მოიშალნენ. ცოტაოდენი რამ საკმარისი იყო, რომ ატეხილიყო ერთი ალიაქოთი, ჩოჩქოლი, აურზაური, ერთმანეთზე მიეწიათ და იარაღისათვის ხელი

წაველოთ. ვაგლახ-ორატორები კი არ აყენებდნენ თავიანთ გრძელ ენებს და ლაპარაკობდნენ, ლაპარაკობდნენ. ამათ სრულიად დაავიწყდათ, რომ მათ გვერდით ისდნენ არა-მოლაპარაკენი და ტკბილად ამთქნარებდნენ. ამ უკანასკნელთ მოსწყინდათ უთავბოლო, გაუთავებელი ენათა ბრგვევა, სიტყვების რახა-რუხი, მოჰბეზრდათ ქალაქში უსაქმოდ ხეტიალი იმ დროს, როდესაც შინ ოჯახი და მამული უპატრონოდ იყვნენ დარჩენილნი.

აქ ერთი გარემოება უნდა აღვნიშნოთ. ილიას თვალი და ყური სულ პარტერისკენ ექირა, გამოწკეპილ ორატორებს თვალები სულ ლოყებისკენ ჰქონდათ მიბრეცილი. ყველას დაავიწყდა, რომ თეატრში არის კიდევ ქანდარა, სადაც თავი მოეყარა მოზარდ თაობას, მოსწავლე ახალგაზრდობას და სულგანაბულნი თვალყურს ადევნებდათ, როგორ იშლებოდა, ვით ძაფის გორგალი, დრამა ილიასა და მაჩაბელს შორის. წარმოიდგინეთ, ეს ახალგაზრდობა მაჩაბელს უფრო მეტს თანაგრძნობას და სიყვარულს უცხადებდა, ვიდრე ილიას. ამას ამიტომ ვამბობ, რომ იქიდგან ხშირად მოისმოდა ხოლმე სტვენა და უკმაყოფილების ხმაურობა, მეტადრე როდესაც ილია მეტის სიმკაცრით და გაუკითხავად დააცხრებოდა ხოლმე მაჩაბელს, როგორც გაალმასებული ქორი წიწილას. მეტადრე კარგად ჩამახსოვდა შიო ჩიტაძე¹¹¹, რომელიც მაშინ სემინარიის მოწაფე იყო. არ დამავიწყდება იმის აღგზნებული, ცეცხლივით გაელვარებული თვალები, რომელნიც გაშმაგებით დაშტერებოდნენ ილიას. თვალი ისე ჰქონდა თვალში გაყრილი, როგორც გაონავრებულ ფუტკარს ნესტარი. იფიქრებდით, ეს-ეს არის დაეცემა ილიას, გაჰგლეჯს და გადააჰყლაპავსო. მიკვირს, ილიას მარჯვე თვალს და მახვილ ყურს როგორ გამოეპარა ეს გარემოება, და არა იღონა რა, რომ ცოტად მაინც მოეღბო და მოეზიდა ახალგაზრდობის გული. ილიამ ალლო ვერ აულო ამას, პირიქით, უფრო მეტის ახირებით და დაჟინებით განაგრძობდა თავის სიმკაცრეს და სისასტიკეს მაჩაბლის მიმართ.

იქნება აქ უნდა ვეძიოთ ჩანასახი იმ დიდი ტრაგედიისა, რომელიც წიწამურის გოლგოთით დასრულდა. ნუ დაივიწყებთ, რომ მაშინდელი ახალგაზრდობა, მეტადრე სემინარიელები, ძველი წესწყობილების წინააღმდეგ მებრძოლნი იყვნენ და მებრძოლთა ბანაკში იყო შიო ჩიტაძეც. ორიოდ სიტყვა უნდა ითქვას ამ ჩიტაძეზე. შიო ნიჭიერი და მხნე მოღვაწე იყო, 1905 წ., როდესაც, პირველ რევოლუციონურ მოძრაობის ჩაქრობის შემდეგ, ტფილისში დანავარდობდა და მძვინვარებდა ცნობილი პოლიციის უფროსი მარტინოვი, ჩიტაძე ქართულ გიმნაზიის გამგედ იყო. ერთხელ მარტინოვი ყაზახებით გზად მიდენალა და გიმნაზიის შენობას რომ და-

უახლოვდა, შენობიდან ვილაცას ყუმბარა გადმოეგდო და მარტინოვი დაეჭრათ. ყაზახებმა თოფის სროლა ასტეხეს. ჩიტაძეს მოენდომებინა შეეტყო, რა თოფის სროლაა, რა მოხდაო და მეორე სართულის ფანჯარას გადმოეყუდა თურმე. ყაზახებმა რომ ეს დაინახეს, ეგონათ, სწორედ ეს იქნება ყუმბარის გადმომგდებითო და ეტყობა, ხელახლად კიდევ აპირებს გადმომგდებასო, ამიტომ მაშინვე თოფები ზედი-ზედ დააყოლეს და მოკლეს, ასე რომ ფანჯრიდგან ადგომაც ვეღარ მოასწრო.

ეხლა ვიკითხოთ, რა იყო მიზეზი, რომ ახალგაზრდობა ასე მტრულად უყურებდა ილიას? მე მგონია, აქ ჩვეულებრივი ფსიქოლოგიური მოვლენაა. ვთქვათ, ქუჩაში მიდინხართ და დაინახეთ, რომ დიდი პატარას სცემს, ღონიერი უღონოს სჩაგრავეს. თუ გული გაქვავებული არა გაქვთ, უსათუოდ პატარას, სუსტს, უღონოს გამოესარჩლებით, განუსჯელად იმისა, მართალია იგი თუ მტყუანი. რასაკვირველია, ამას ისიც ემატებოდა, რომ ილიას სთვლიდნენ ძველ წესრიგის დედა-ბოძად და მის ძალ-მომრეობას, მის ამხედრებას მაჩაბლის მიმართ იმას აწერდნენ, რომ ეს უკანასკნელი უფრო ახალი ცხოვრების მომხრეაო. რამდენად მართალი იყო ასეთი შეხედულება, ჩვენ ამის კვლევა-ძიებაში არ შევდივართ, ვიშეორებთ, ჩვენ ამას აღვნიშნავთ აქ, როგორც ფსიქოლოგიურ მომენტს.

ეხლა კი თვით ენა-დაგძელებული ორატორებიც მოსტყდნენ, მოიღალნენ, ქანცი გამოეღიათ. ხალისი აღარა ჰქონდათ ლაპარაკისა, მხოლოდ ერთმანეთს ეკინკლავებოდნენ, უბრალო რამ სიტყვა, წამოცდენით ნათქვამი, საკმარისი იყო, რომ ერთმანეთს წაჰკიდებოდნენ, ხმა აღემაღლებინათ. ახლა ამათ დამქაშები ღანს მისცემდნენ და ატყდებოდა ერთი ორომ-ტრიალი, აჰყვებოდნენ ასე და აღარ დაწყნარდებოდნენ, მანამ საქმე ძალადობაზე, იარაღით შეტევაზე არ მიდგებოდა. და აკი იარაღსაც მიჰმართეს კიდევ. ეს ასე მოხდა.

კრების თავმჯდომარეს, რომელიც მაჩაბლის დიდი მომხრე იყო და ჭავჭავაძის მომხრეთ კი, ცოტა არ იყოს, მიდგომით ეპყრობოდა, ზედამხედველი კომიტეტის წევრმა, ჭავჭავაძის მომხრემ, რაღაცა შენიშვნა მისცა შეუფერებელი, უშვერი კილოთი. თავმჯდომარემ ეს იწყინა, იუკადრისა და მიჰმართა თავის მომხრეთ:

— რას უყურებთო?

აქ წამოხტა თავის ადგილიდგან პარტერში კოლა ორბელიანი და რევოლვერით ხელში გამოექანა სცინისკენ, სადაც ზედამხედველი კომიტეტი იჯდა, თან გამოჰყენენ სხვებიც იარაღზე ხელ-წავლებულნი. ამავე დროს სცენაზე საიდგანლაც, თითქოს მიწიდან ამოდგ-

რაო, გაჩნდა თავზედხელაღებულ ლელო ანდრონიკაშვილ და ხანჯალ ამოწვდილი გაეგება კოლა ორბელიანს. უსათუოდ უბედურება დატრიალდებოდა, რომ ამ დროს კორესპონდენტების ადგილიდან არ წამომხტარიყო მარდი დათა მიქელაძე (მწერლობაში ცნობილი „მეველეს“ ფსევდონიმით) და შუაში არ ჩასდგომოდათ.

— ბატონო,— მიუბრუნდა ორბელიანს,— მიბრძანდით თქვენ ალაგას, როგორც ვხედავ, თქვენ იარალის ხმარება არ გცოდნიათ!

ეს ისეთი დინჯის და თან მტკიცე კილოთი იყო ნათქვამი, რომ დარცხვენილი ორბელიანი უსიტყვოდ უკან დაბრუნდა. მართლაც და ორბელიანმა აქაც ჩვეულებრივი სიმჩატე გამოიჩინა. აბა რომელი ჭკვიანი ვაცი იხამს ამას, აუღია ხელში რევოლვერი და ამოდენა გზას მოდის მუქარით. არა, ის, ვისაც ეს ემუქრება, კუტი იყო, ბრმა, რომ დროზე ღონე არ მიეღო და თავისთვის არ ეშველა?! ამისთანებში დათა მიქელაძე კარგად იყო გამოცდილი და აკი იმიტომაც დასცინა ორბელიანს, ხმარება არ გცოდნია იარალისაო. ეს შემთხვევა ბრმასაც კი თვალს აუხელდა და აქ კი თვალხილულნიც, თითქოს განგებ, თვალზე ხელს იფარებდნენ და არაფრის დანახვას არ უნდოდათ. მეტადრე მაკვირვებდა ილია: კარგად ჰხედავდა, რომ ურემი დიდს დაღმართს დაეშვა, თავს ველარ უჭერს, საცაა კლდეში გადაიჩეხება და დაიმსხვრევა. მაგრამ ილია წარბსაც არ იხრიდა, შეაგდო ქვა და შეუშვირა თავიო, სწორედ ამაზე იბქმოდა, აჰყვა თავის ჟინიანობას, სრულიად დაემორჩილა თავის გულისტქმას და ამას იქით აღარას ჰხედავდა, აღარა ახსოვდა რა, თითქოს მაჩაბლის ყოფნა-არყოფნაზე იყო დამოკიდებული მთელი „ქართვის ბედი“. ამას რომ ვხედავდი, ცხადად გავითვალისწინე ჩვენი ქართული ისტორია. აი თურმე რა და ვინ ყოფილან ჩვენი დამღუპველნი. ეხლა მესმის, დღესაც წყევლით და კრულვით რად იხსენიებს ჩვენი ხალხი ასეთ მოღვაწეებს, როგორიც იყვნენ ზურაბ წერეთელი, ნუგზარ ერისთავი, ამილახვრები და ბევრნი სხვანი ამათგარნი!

მამლები რომ წაძიძგილდებიან, ერთმანეთს ველარ მოჰშორდებიან, ან წყალი უნდა დაასხა, ან მაგარი ჯოხი უნდა არტყა, რომ ისინი გააშველო. ასე მოუხდათ ჩვენი ბანკის მამლაყინწებსაც. ადგილობრივმა მთავრობამ, ცხადია, აცოდა, თავისით, თუ ვისიმე დასმენით, რაც ბანკის კრებაზე უმსგავსობა და უწესოება ხდებოდა. ამ კრებაზე გამოცხადდა პოლიციის უფროსი თავის თანამხლებლებით და ასე უთხრა თავმჯდომარეს: ჩვენამდე მოაღწია ამბავმა, რომ აქ, კრებაზე რაღაც არეულობა და უწესოება ხდება, ეს დაუშვებელია, გთხოვთ, ამ ორ სამ დღეში თქვენვე დაამთავროთ კრება, წინააღმდეგ შემთხვევაში ჩვენ თითონ დავხურავთ, და თუ აქ მოხდა რამე, მთელი პასუხისგება თქვენ დაგეკისრებათო.

ამ თავზე ლაფის დასხმას ელოდნენ, ეს სირცხვილი უნდა ექა-
მათ, რომ ჩვენი „ბრწყინვალე“, წარჩინებული გვარის კაცი გონს-
მოსულ იყვნენ. საჩქაროდ მიაფუჩჩენეს საქმეები და შეუდგნენ ამ კომე-
დიის თუ დრამის უკანასკნელ მოქმედებას, იმას, რისთვისაც თით-
ქმის მთელი თვე თავს იმტვრევდნენ, ე. ი, არჩევნებს, კენჭაობას. ამ
კენჭს უნდა გადაეწყვიტა ილიასი და მაჩაბლის გაუთავებელი დავა.
ე. ი. ვინ უნდა იყოს ბანკში: ჭავჭავაძე თუ მაჩაბელი.

ორთავე ბანაკმა ერთხელ კიდევ გადაავლო თვალი თავის საკენ-
ჭაოდ მომზადებულ რაზმებს, დათვალეს, ანგარიში ჩაადგეს, ივარა-
უდეს და ნახეს, რომ არ კმარაოდა, —სოფლად თუ ქალაქად დარ-
ჩენილი სათადარიგო ძალებიც უნდა მოეშველებინათ. აფრინეს სანდო
კაცები და ჩამორეკეს ქართლიდან რკინის გზით, ტივებით, ცხენით
თუ ფეხით საჭირო ძალები. კახეთიდანაც მოაშველეს. მხოლოდ არ
ვიცი კი რა გზით, რადგან მაშინ იქით რკინის გზა არ იყო და სა-
ტივე გზა ხომ არასოდეს ყოფილა. რამ არივ-დარივა მებრძოლ-
თა ანგარიშები, რად მოუნდათ ასე სასწრაფოდ მეშველი ძალე-
ბი? აი რად.

ამ კრებებს დროს თავი იჩინა ახალმა ჯგუფმა, ახალგაზდებიდ-
გან შედგენილმა, ესრედ წოდებულმა „ნეიტრალმა“ ჯგუფმა. როგორც
თითონ სიტყვა ნეიტრალიდან სჩანს, ამ ჯგუფმა თავის მოქმედების
საგნად დაისახა ნეიტრალიზება, ე. ი. სრული მიუდგომლობა, ან და-
მომხრეობა იმისი, ვისაც სიმართლე მიუძღვის. მაგრამ სიტყვა-სიტყ-
ვაა, საქმე კი სხვაა, მალე ტყავი იბრუნეს და გვიჩვენეს თავიანთი
ნამდვილი ბუნება: ამისიცი იყვნენ, იმისიცი, აქეთაც იყვნენ, იქითაც,
ამ ჯგუფს მეტ სახელად პეიტარები დაარქვეს. კარგი გაგეშილი მე-
ძებარივით სუნს იღებდნენ, ეძებდნენ, სად უფრო მეტი გამოსარჩენი-
იქნება, სად უფრო მეტი ძალააო. ჩქარაც მიაგნეს: ილია და მისი
პარტია უფრო მძლავრი იყო, უფრო საიმედო და ეს ჯგუფიც
ამათ მიემხრო, თუმცა პირველად ბევრი მათგანი უფრო მაჩაბელს-
თანაუგრძობდა.

მახსოვს, ერთ სადილზე, რომელსაც მაჩაბელიც დაესწრო, ერთ-
მა ამ ჯგუფიდან სიტყვით მიჰმართა მაჩაბელს, და თითქმის სიყვა-
რულს და სრულ ერთგულებას უცხადებდა. არ გასულა სულ ერთი
კვირა, რომ იგივე პიროვნება ვნახე მოლაპარაკე მეორე ალაგას, სა-
დაც ჭავჭავაძე იყო. ახლა ამას ულაქუცებდა და მაჩაბელს წიხლსა-
ჰკრავდა. ჩემი თვალით, რომ არ მტანახა და ჩემი ყურით არ მომესჩი-
ნა, არ დავიჯერებდი. რაც უნდა იყოს, ასეთს ცვალებადობასაც, ასეთ
წაჯექ-უკუჯექობასაც დიდი ნიჭი უნდა. მერე, ხელთ რომ ჩავიგდე
არტოდ, დავეკითხე:

— კაცო, რას ლაპარაკობდი, ეგ სადაურია-მეთქი, ეგ ხომ ხან ისე და ხან ასე გამოდის.

— შენ ჩუმად იყავ, მერე ყველაფერს გაიგებო,—მიპასუხა.

მართლაც გავიგე და არა მარტო მე, სხვებმაც ბევრმა გაიგო. ყიზილბაშობა და ოინბაზობა ამ ჯგუფს, ეტყობა, კარგად შეესწავლა და შეეთვისებია. მალე ყველასთვის ცხადი შეიქნა, რომ ესენი ჭავჭავაძის ყურ-მოჭრილნი ყმანი არიან. მაგრამ ილიას ძვირად დაუჯდა ამათი მოყმეობა: ყმანი აღმოჩნდნენ ორგულნი და ვერაგნი თითონ ამ ჯგუფმა კი კარგი სასყიდელი მიიღო ამ ვერაგობისთვის: ერთმა დირექტორობა მიიღო ბანკში, ორნი ზედამხედველ კომიტეტის წევრებად იყვნენ არჩეულნი და ერთსაც კიდევ კაი სუბსიდიამიეცა კვირეულ თუ ორკვირეულ სამეურნეო ჟურნალის გამოსაცემად. ჯგუფი სულმთლად, მგონი, ორმოცი კაცისაგან შესდგებოდა, მაგრამ ესეც საკმარისია, რომ სასწორის უღელი ერთ მხარეს გადინხაროს. აი ეს იყო მიზეზი, რომ მაჩაბლისტები დაფაცურდნენ და მეშველი ძალები მოიწვიეს.

არჩევნების დროც დადგა, დაიწყო კენჭების რახა-რუხი. ვნების მაგიერ დაიწყო მუნჯი კენჭების ღალადი. ათასამდე კაცს უნდა ჩაეგდო კენჭი, მერე ისიც შვიდ თუ რვა ყუთში, რადგან მაჩაბელს გარდა, საარჩევნო ყუთები ედგათ დამფასებლებს და ზედამხედველ კომიტეტის წევრებსაც. ამას, რასაკვირველია, დიდი დრო მოუნდებოდა, მართლაც და დილით დაიწყო კენჭის ყრა და თითქმის შუალამემდე იყო მიტანებული, რომ გათავდა. დათვლა ყოვლად შეუძლებელი გახდა, ღამე უნდა გაეთენებინათ, ამიტომ დათვლა მეორედლისთვის გადიდო, კენჭის ყუთებს ყარაულები დაუყენეს და დაიშალნენ.

დაიშალნენ, მაგრამ მაინც კენჭებს გარშემოსტრიალებდნენ, ბჭობდნენ, ანგარიშობდნენ, მაჩაბელი გავა თუ არაო. მაჩაბლის ერთმთავგადადებულმა მომხრემ, გადარეულმა კიკო ჩოლოყაშვილმა ყური მოჰკრა სადღაც, რომ მაჩაბელს ცოტა უჩანს ყუთში თეთრი კენჭიო, და ასტყდა: ეხლავ წავალ, ყუთებს ავუწრევ-დავუწრევ, დაპნეულ კენჭებს ავკრებ და მაჩაბლის ყუთში თეთრებს მივუმატებო. რის ვაი-ვაგლახით დააჯერეს, რომ ეს ყოვლად შეუძლებელი იყო. მეორე დღეს შეუდგნენ კენჭების თვლას. მაჩაბელი ხელახლად არჩეული აღმოჩნდა, რასაც მოჰყვა ერთი მხრივ სიხარული და ტაშის ცემა, მეორე მხრივ დაღვრემილობა და კბილების ღრქენა.

ამ დროს სცენაზე წინ წამოდგა ილია, —ილიაში პორტუელი ეჭირა, ხელში ქუდი, —და მოღლილი, მოწყვეტილი ხმით განაცხადა:

— კარგად მოგეხსენებათ, რომ მე მაჩაბელთან მუშაობა არ შემეძლიან და რაკი ეგ ისევ ამოირჩიეს, მე თავს ვანებებ სამსახურს და ბანკიდან მივდივარო,— და წავიდა.

ეს განცხადება ბევრს ელდასავით ეცა, გაშეშდნენ, მაგრამ მალე ისევ გონს მოვიდნენ და დაიწყეს ყვირილი: დავით ავალიშვილი (მეორე დირექტორი) გამოვიდეს აქ და იმანაც უარი განაცხადოსო. ავალიშვილი ორჭოფობდა, ტორტმანობდა, დიდ ხანს გამოსვლას არ აპირებდა: ხომ ვიცი, რომ ეგ სულ ოინებია. ხვალ ილია ისევ ბანკში დაბრუნდებაო. მართლა იცოდა ავალიშვილმა, რომ ილიას წასვლა მხოლოდ თვალთმაქცობა, წინაღვე მოთქმრებული და გაწყობილი საქმე იყო, თუ ისე წამოსცდა,— არ ვიცი, მაგრამ შემდეგში კი ეს სიტყვები გამართლდა. ძალდატანებით ავალიშვილი მაინც წარმოსდგა წინ და განაცხადა:

— ბანკი მთელი თვე არ მუშაობდა, აუარებელი საქმე მოგროვდა დღეს-ხვალ დავალიანებულ მამულების საჯარო ვაჭრობით გასყიდვა უნდა მოხდეს, ამის გადადება ყოვლად შეუძლებელია. კანონი პასუხისგებაში მიგვცემს. ჭავჭავაძე წავიდა და ეხლა მეუბნებით, შენც წადიო. მერე, ბანკს რალას ეუბნებით? ნუ თუ ერთი მაჩაბლის გულისთვის მთელი ბანკი უნდა დაიღუპოს? ასეთ ყოფაში ჩემი წასვლა მიუტევებელ დანაშაულებად მიმაჩნია, ეს ჩემი მხრივ ლალატი იქნებოდა ბანკის წინაშე. ამიტომ ვრჩები და ჩემს მოვალეობას ისევე მტკიცედ ავასრულებ, როგორც წინად ამისრულებია.

ვერ არც კი დაემთავრებინა სიტყვა, რომ მიიძახეს: იუდა! იუდა! ავალიშვილს გაბედულად, დაურიდებლად პირში თქმა უყვარდა სიმართლისა, თანაც ძალიან თავმომწონე, თავმოყვარული იყო და დიდად იწყინა, რომ ერთგულობისა და სიმართლისათვის იუღობა დასწამეს. აზფოთდა, ამრეზდა, წყრომის და რისხვის თვალით უმზერდა კარგა ხანს აღელვებულ ხალხს, მაგრამ აღარა უთქვამს რა, გაბრუნდა და წავიდა.

შეუდგა მაჩაბელი ბანკში საქმის მართვას, მაგრამ საქმე საქმეზე ვერ მოდიოდა. ბანკის წესდების ძალით, ყოველი დადგენილება გამგეობისა კანონიერად ჩაითვლებოდა იმ შემთხვევაში, როდესაც ხელს აწოდნენ გამგეობის ორი წევრი და თავმჯდომარე. რაკი ილია წავიდა, თავმჯდომარე აღარ იყო, შეიქმნა ისეთი მდგომარეობა, რომ ბანკში შეიძლებოდა მხოლოდ წვრილმან მიმდინარე საქმეების წარმოება, საპასუხისგებო საქმეები კი სრულიად შეფერხდა. მაჩაბელმა ეს იგრძნო და დაიბნა. ბანკი რომ არ დაღუპულიყო,— იძულებული შეიქმნა, თავი მიენებებინა და სრულიად მოშორებოდა ბანკს.

ილიასა და მის მომხრეებსაც არ ეძინათ, ეტყობა, წინაღვე-
იცოდნენ, რომ ასე მოხდებოდა და, მანამ მაჩაბელი უილაჯოდ აქეთ
იქით აწყდებოდა, რომ ბანკის საქმე როგორმე მოეწყო, იმათ მო-
აწყვეს საჩქაროდ კრება, რომელმაც მაჩაბლის არჩევანი უკანონოდ
სცნო და გააბათილა, ხოლო თავმჯდომარედ ისევ ჭავჭავაძე იყო
ხელახლად არჩეული. მაჩაბლის მაგიერ მოწვეულ იქნა მისი კან-
დიდატი. ამ გვარად, ჭავჭავაძე ისევ დაუბრუნდა ბანკს და დრო-
ებით შერყეული მისი ბატონობა ბანკში კვლავ აღდგენილ იქნა.

მაჩაბელი მიწვეულ იქნა ხელმძღვანელად, მოთავედ ესრედ წო-
დებულ „გორის სინდიკატისა“, რომელიც იმ ხანებში დაარსდა და
რომელსაც საგნად ჰქონდა კოოპერატიულ წესით, ჩარჩების დაუხ-
მარებლად, შესყიდვა და გასაღება სოფლის ყოველგვარ მოსავლისა,
როგორც, მაგალითად, ხორბლეულობისა, ხილეულობისა და სხვისა,
რაც კი ქართლში მოჰყავდათ. მაგრამ ფული არ ჰქონდათ და არც
კრედიტი, მაჩაბელმა ფრთები ვერ გაშალა და აღარც დასცალდა.

ერთ დღეს ბანკში მოვიდნენ და გვითხრეს: მაჩაბელი დაიკარ-
გაო, წუხელის შუალამისას შინიდან გასულა და სახლში აღარ და-
ბრუნებულაო. მისი მახლობელნი და მეგობრები აქეთ ეცნენ, იქით
მიეხალნენ, მაგრამ კვალსაც ვერ მიაგნეს. უკვირდათ, რა მოუვიდა
კაცსაო: მიწამ ჩაყლაპა, თუ ცამ შთანთქაო. მისმა უფროსმა ძმამ,
ვასო მაჩაბელმა, რომელსაც ვანო შვილივით ჰყავდა გაზრდილი და
შვილივითვე უყვარდა, მთელი ქალაქი შესძრა, მაგრამ ვერას გახდა.
იფიქრეს, მტკვარში თუ გადავარდა და თავი დაიხრჩოვო. დაიქირა-
ვეს მენავეები და თითქმის მთელი მტკვარი აჩხრიკ-დაჩხრიკეს: არ-
სად არა სჩანდა რა. აქაც აკაკიმ ვერ მოითმინა და თავისებური
ოხუნჯობით კლანჭი გაჰკრა დაღუპულ მაჩაბელს:

— მენავეები რა საჭიროა. თუ ვანო მართლა მტკვარშია გა-
დავარდნილი, ჭავჭავაძე მოიწვიეთ და კუკიის ხიდზე დააყენეთ: სა-
დაც უნდა იყოს ვანო, იმის დანახვაზე მაშინათვე წყლიდან ამოვარ-
დებოა ¹¹².

ასე დაიღუპა დიდად ნიჭიერი, ქვეიანი, ბევრი ღირსებით შემ-
კული ადამიანი, რომელზედაც, როგორც ზემოდ ვნახეთ, თვით ჭავ-
ჭავაძე სწერდა: „ჩვენთვის ვანო დიდი ნუგეში იქნებოა“, და იყო კი-
დეც. მაშ რად სდევნიდნენ ასე შეუბრალებლად ამ კაცს სიცოცხლეში,
რად აცვეს ჯვარს? დიდი ცოდვა აქვთ იმათ, ვინც ამ კაცს სიცოც-
ხლე მოუსწრაფა და უდროოდ ქვეყანას გამოასალმა.

„ნეიტრალიტეტი“ დან ბევრი საზღვარგარეთიდან იყო ჩამოსუ-
ლი. არ ვიცი იქ რას აკეთებდნენ, რას შვრებოდნენ. ერთი კი კარგად
შვესწავლათ უცხოელთა ზნე-ჩვეულებებისაგან: ყოველ დანაპირს ასრუ-
ლება უნდა, ყოველ თამასუქს დროზე განაღდება სჭირია. და აი

წარმოუდგინეს ილიას თამასუქები. ერთს ხომ, როგორც ზემოდ-
ვთქვით, სუბსიდია მისცეს, ორი ზედამხედველ კომიტეტში წამოსვეს
და ახლა ერთსაც დირექტორობა უბოძეს. ამ ხანებში დირექტორი
ავალიშვილი გარდაიცვალა და ამის ადგილას ამოარჩიეს სწორედ
ის „ნეიტრალისტი“, რომელიც ერთსა და იმავე დროს მაჩაბელსაც
ელაქუცებოდა და ილიასაც. მაგრამ ბოლოს ეს უკანასკნელი არჩია
და არც მოსტყუვდა.

ამ ახლად გამომცხვარმა დირექტორმა არ ისურვა ტფილისში
გამგეობაში მუშაობა, იმან არჩია მართვა-გამგეობა ბანკის განყოფი-
ლებისა, რომელიც იმ ხანებში გაიხსნა ბაქოში, იქაურ მამულების
გირაოდ მიღების გასაადვილებლად. სულ ოთხი თუ ხუთი თვე დაჰყო
ბაქოში და ამისი მართვა-გამგეობა ისეთი სამაგალითო აღმოჩნდა, რომ
ბანკმა და განსაკუთრებით ილიამ, დიდხანს თავი იუხანეს. ამ დი-
რექტორმა შევებულება ითხოვა საზღვარგარეთ წასასვლელად, ვითომც
რალაცა ავადმყოფობის მოსარჩენად. მხოლოდ შემდეგ აღმოჩნდა, რა
გვარი იყო ეს ავადმყოფობა: ოთხმოცი ათასმანეთამდე ბანკის ფუ-
ლი შემოხარჯოდა, ან უკეთ რომ ვსთქვათ, ქალაქში წაეგო და,
რომ პასუხისგებიდან თავი დაეღწია, საზღვარგარეთ გაქცევა
ამჯობინა.

ამ ამბავმა ბევრს დაუფრთხო ძილი. ილიას აქამდე უმწიკვლო
სახელს ჩირქი წაეცხო. ბანკს თავის მოგებიდან უნდა აენაზღოურები-
ნა ეს ფული. საიდგან, რომელი თანხიდგან? რასაკვირველია ბანკის მო-
გებიდგან, ე. ი. იმ ფულიდგან, რომელიც ქვეყნის საჭიროებას ჰხმარ-
დებოდა. ქართველობას თავის ღარიბ-ღატაკ ჯიბიდგან უნდა გაეღო
ეს საგრძნობლად დიდი თანხა. ილია ეხლა იტანჯებოდა, თავში
ხელს იცემდა, რომ ასეთი მარცხი მოუვიდა. იქნება სინდისიც ჰქეჯ-
ნიდა, რომ პატიოსანი, რაინდი, ნაცადი მაჩაბელი გასცვალა ამ
ახლად მოვლენილ ახალგაზრდაზე, რომელიც ჯერ გაუჭრელი ნესვი
იყო, შემოუსვლელი ხილი. აკი კბილიც მოიჭრა ილიამ. კიდევ იმის
ბედი, რომ ბანკის მესვეურთა და ამომრჩეველთა შორის დიდი პატივი
და სიყვარული ჰქონდა დამსახურებული, თორემ ადვილად მოსა-
ლოდნელი იყო, მთელი ეს გაფლანგული ფული გამგეობისათვის
დაეკისრებიათ.

აი, ამ დირექტორის საქმენი საგმირონი ჰქონდა სახეში აკაკის,
როდესაც ასეთი ეკლრანი სიტყვებით მიჰმართა ბანკის გამგეობას:

მაშინ სთქვეს დირექტორებმა.

ახლა კი დადგა თვალიკო:

აღარც თუ სადმე ფულია

და აღარც ჩვენი პალიკო!

თავი XXIV

აკაკის გარეგნობა. აკაკი და ილია. ილიას სიძუნწე წერაში და უსაფუძვლო თავის მართლება. ვაჟა-ფშაველას მაგალითი. აკაკის ზასიათი. აკაკი და ვაჟა-ფშაველა. აკაკი და სანდრო ყაზბეგი. აკაკის ცოლ-შვილი. აკაკის ენამაზილობა-ანდრია დულაძეზე და ალექსანდრე თოიძეზე. სანდრო ყაზბეგი. ელისაბედ ყაზბეგის ქორები და ჯანდუკელი. ს. ყაზბეგის ვითომც პორნოგრაფიული ლექსების შესახებ. პეტრე უმიკაშვილი და დიმიტრი ყაზბეგის კორესპონდენცია. აკაკის ეპიგრამა პ. უმიკაშვილზე. ს. ყაზბეგის ავადმყოფობის პირველი ნიშნები. მაიმუნი ჟაკო. ს. ყაზბეგის უპატრონობა. სიკვდილი საჯიყეთში და ზეიმით დასაფლავება.

წერა-კითხვის საზოგადოების მდივნად ყოფნის დროს ბევრი ჩვენი საქვეყნო მოღვაწე, მწერალი, არტისტი შემხვედრია და მინდა ამათზე ორიოდე სიტყვა ვთქვა.

პირველი სიტყვა აკაკიზე. დღესაც თვალწინ მიდგას ახოვანი, ტანოვანი, გულმკერდიანი, ხუჭუჭ-თმიანი აკაკი, დიდრონი, ცეცხლის მფრქვეველი თვალებით და განუშორებელი ღიმილით ტუჩებზე. აინამდვილი, უტყუარი სურათი აკაკისა, მართალია, სიბერეში დიდად იცვალა, ხუჭუჭი თმა აღარა ჰქონდა, თვალის ქუთუთოების სი-დამბლესავით რაღაცა დაემართა, თვალები ეხუჭებოდა და რომ თვა-ლები გაეხილა, თავი უკან უნდა გადაეგდო. ეს იყო სიბერის უძლუ-რება, უკუმიქცევა, ხშირი ბუნებრივი მოვლენა ღრმა მოხუცებუ-ლობაში. და აი ეს სწორედ უკანასკნელი მომენტი-აკაკის სიცოცხლისა არის აღებული გამოსახატავად იმ ქანდაკებაში, რომელიც საოპერო თეატრის პატარა ბაღში არის დადგმული.

პირველ შეხედვაზე, სწორედ მოგახსენოთ, დედაკაცი მეგონა თავგამწვლიკული, ძუძუებ გადმოყრილი, რაღაც ძველი ბერძნული ქანდაკება, ვიდრე აკაკი. აკაკი სრული ხატება იყო ნამდვილი ვაჟ-კაცური სილამაზისა, მშვენიერებისა. მისი ხორციელი სილამაზე და სულიერი სავსებით იყო შეფერვბული, შეხამებული. და ასეთი უნდა ვუჩვენოთ იგი ხალხს, მოზარდ თაობას: გარეგან სილამაზესაც დიდი აღმზრდელობითი მნიშვნელობა აქვს.

აკაკის მოგონებაზე უნებლიედ ილიას ხსენებაც გულში გაგივ-ლით. ჩვენ ხსოვნაში ეს ორი სახელი განუშორებელია. მათი შედარე-ბაც არ იქნება უადგილო.

რამდენად ილიას შინ ჯდომა, კარჩაკეტილობა უყვარდა, იმდენად აკაკი გარეთ ყოფნას, ხალხში გარეეას რჩეობდა. ვისაც ილიას ნახვა უნდოდა ან მასთან სახლში უნდა მისულიყო, ან ბანკში. მე პირადათ ქუჩაში სასეირნოდ გამოსული ილია არ მინახავს. აკაკის ყველგან და ყოველ ჟამს ნახავდნ. ილია თუ გულდახშურული იყო, მიუკარებელი, ძნელად თუ ვისმე თავისთან მიიახლოვებდა, აკაკი, პირიქით, გულგახსნილი იყო, ყველას ადვილად გულს გაუშლიდა, მიიახლოვებდა. ვერ ვიტყვი, რომ პირველს ეს სიამაყით მოსდიოდა და მეორეს თავმდაბლობით, არა, ბუნება ჰქონდათ ასეთი. იქნება ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ილიას მდაბიო ხალხში ისე არ ჰქონდა სიყვარული მოპოებული, როგორც აკაკის.

აგრეთვე დიდი ზღვარი იდგა ილიას და აკაკის პოეტურ ნიქს შუა. ილიას პოეზიაში ყოველთვის ჭკუა სჭარბობდა, აკაკის პოეზია კი წმინდა ხალასი გრძნობა იყო. აკაკის სავესებით შეეფერება ის სიტყვები, რომელიც რუსეთის გამოჩენილმა კრიტიკოსმა ბელინსკიმ სთქვა პუშკინის შესახებ: — „Пушкин весь огонь поэзии, в нем нет ни капли прозы“

აკი ამიტომაც არ უყვარდა აკაკის პროზით წერა და არც ძლიერ ეხერხებოდა. პოემები და უფრო კი წვრილი ლექსები, აი სად იყო მისი მიმზიდველი ძალა, აი რითი გვხიბლავდა და გვატყვევებდა ყველას. ასეთ გრძნობას განვიცდიდი, როდესაც ხანგამოშვებით, წვრილ-წვრილად ვკითხულობდი მის ლექსებს. მაგრამ აგერ დაიბეჭდა მისი ნაწარმოების სამი ტომი, დავეწათე იმათ კითხვას. რა სიამოვნებას, რა აღფრთოვანებას მოველოდი! წარმოიდგინეთ ჩემი გულის წუხილი, როდესაც მოლოდინი გამიცრუვდა, როდესაც მოსალოდნელი ტრფობა არ გამოიწვიეს, გრძნობა არ გამიღვიძეს და პირიქით, რაღაც გულის სიგრილეში ჩაძაგდეს. მეწყინა, გულნატკენი დავრჩი. სინამდვილემ არ გაამართლა მოლოდინი. გახურებული გული ცივ წყაროს წყალს ნატრობდა და ამის მაგიერ დუბელა წყალი აღმოჩნდა.

მიემართე ილიას ნაწერებს, რომელიც იმავე დროს. სავესებით დაიბეჭდა. ვკითხულობდი და ვტკბებოდი, თუმცა ლექსი აქაც არ მაგრძობინებდა ძლიერ აღფრთოვანებას, მაგრამ სულს მინათებდა, ჭკუას მძლავრად ამოქმედებდა და გულს სიამოვნებით მიტკბობდა. ვკითხულობდი ილიას პროზას, ამისი პროზა ხომ იგივე პოეზიაა, — ღვეკვირობდი მისი ჭკუის სიდიადეს, სიმდიდრეს, რომელიც უსახლვრო სიუხვით მფუფნილია ყოველ მის ნაწარმოებში. ვათავებ ყველა ნაწერის კითხვას და მხოლოდ ერთი ფიქრი მაწუხებს, ერთსა ვნანობ: ნეტავი რად ვათავდა, ნეტავ რატომ მეტი არ დაწერა ილიამ?

ბევრი იძლევა ამ უკანასკნელ საკითხს, ე. ი. რატომ მეტი არ დაწერა ილიამ, რად გამოიჩინა ისეთი სიძუნწე, ხელმოჭერილობა მწერლობაში? ზემოდ, რამდენადაც ძალი შეგვწვედა, შევეცადეთ ამაზე პასუხის მიცემას, ამის მიზეზის გამორკვევას. რომ ჩვენი გამოთქმული აზრი ამის შესახებ უსაფუძვლო არ ყოფილიყო, ამის დასამტკიცებლათ ვიმოწმეთ თვით ილია და მოვიყვანეთ მისი წერილი პეტრე უმიკაშვილთან.

როგორც ვნახეთ იმ წერილიდან, ილიამ ბ.ითონაც კარგად მიაგნო თავის ავადმყოფობას ანუ, ექიმების სიტყვით. რომ ვსთქვათ, დიაგნოზი სწორედ იყო ნაჩვენები. მხოლოდ წამალი ვერ გახლდათ შესაფერისად შერჩეული. ილია სამსახურში იყო მომრიგებელ მოსამართლედ ქალაქ დუშეთში. ეს სამსახური მას მოსვენებას არ აძლევდა, ხელს უშლიდა მის შემოქმედებითს მუშაობას. სრულად ვეთანხმებით. მაგრამ ამას ლოლიკურად რა დასკვნა მოსდევს? ერთადერთი: ილიამ უნდა სამსახურს თავი დაანებოს, რომ თავისუფლად შეეძლოს ამოსუნთქვა და მუშაობა თავის საყვარელ პოეზიის სამყაროში. ილია სრულიად სხვა გზას ადგება: ერთ სამსახურს სტოვებს და მეორეს ხელს ჰკიდებს, დუშეთს ტფილისზე სცვლის, სამართალს — ბანკზე. იტყვიot: ცხოვრების წყაროსთვის, ლუკმა-პურისთვის ხომ უნდა ეზრუნაო. აქ მართლა რაღაც მოჯადოებული, დანავსული წრე გამოდის: წინ წავალ — შუბლს გავიტეხო, უკან დავიწვევ — თავს დავიმტვრევო. ილიამ შუბლის გატეხას თავი მოარიდა და დუშეთის სამსახურს თავი დაანება, მაგრამ ბანკის სამსახურში კი გადმოვიდა. აქ, როგორც ვნახეთ, თითონაც თავი მიიმტვრია და დაილუპა და ბევრი სხვებიც თან ჩაიყოლია. მაშასადამე, ილიას სხვა გამოსავალი უნდა მოენახა და არა ბანკი. იქნება ეს გამოსავალი არც ისე ძნელი საპოვნელი იყო, ოღონდ გული გულობდეს. მაგრამ აქ შევსდგეთ, დაუკრეფავში არ შევტოპოთ, არ გვითხრან: სხვა სხვის ომში ბრძენიაო.

აქაც ცილობას არ გაგიწევდით, მაგრამ რა ვქნა, რომ ვაჟაფშაველას მაგალითი მოსვენებას არ მადლევს. ხომ ვნახეთ ზემოდ, რა ღარიბი, რა გაჭირვებული კაცი იყო, მაგრამ როდესაც დაინახა, რომ სამსახური და თვით გაზეთში ყოველდღიური მუშაობაც კი ხელს უშლის მის უზენაეს მოწოდებას, მაშინვე ყველას თავი მიანება და გასწია თავის მთაში. იმავე მაჯით, რომლითაც სწერდა თავის „მოხუცის ამბავს“, „გოგოთურ და აფშინას“, ამუშავებდა მიწას ლუკმა-პურის შესადგენად და უკან კი აღარ დაუხევია, არ უღალატნია თავის უმაღლეს მოვალეობისათვის, მიწაში არ ჩაუფლავს თავისი ქანქარი, მომადლებული ნიჭი. აკი ნაყოფიც დიდი გამოიღო. ხანგრძლივი არ იყო მისი სიცოცხლე, მაგრამ ამ მოკლე ხანშიაც რამ-

დენი სიმდიდრე და ძვირფასი განძეულობა შესძინა ქართულ მწერლობის საღაროს. ასეთს მაგალითს გვიჩვენებს ი. გოგებაშვილიც, რაზედაც ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი.

მიმითითებთ აკაკიზე, იტყვიოთ,—მას ხომ თავის სიცოცხლეში არასოდეს უმსახურნია, მაგრამ იმანაც მალე შესწყვიტა შემოქმედებითი მუშაობა და ათასში ერთხელ თუ გამოიმეტებდა ქვეყნისათვის რაიმე პატარა ლექსს. მართალია, მაგრამ გაიხსენეთ, რა ვთქვით ზემოთ აკაკიზე, როგორ დაეახასიათეთ იგი. აკაკის პოეზია ცეცხლივით აენთო, ელვასავით თვალეზში შემოგვანათა და ელვასავით მალე ჩაქრა. აკაკი რომ შემოქმედებითი ცხოვრების გზაზე შესდგა, დიდი მანძილი მიიზომა გასაუღელად, მაგრამ თავის ღონე ვერ თანაშეუწონა ამ მანძილს, საგზალი მალე შემოაკლდა და შესდგა შუა გზაზე, ველარც წინ წავიდა, ველარც უკან დაიხია. ჭურჭელში რაც ჰქონდა, სავსებით გაგვიზიარა, მაგრამ ეს ჭურჭელი არც ისე დიდი აღმოჩნდა და არც ისე პირთამდე ყოფილიყო სავსე. ერთი სიტყვით, აღასრულა ყოველიფერი, რისიც შეძლება ჰქონდა, შექმნა სიმღერა მესტვეროულ მწუხარების მსგავსი და სულიერად საშუალოდ განიღვენა.

აკაკის ერთი არა-სასიამოვნო ზნე სჭირდა: შურიანი იყო, იქვიანი. ვაი შენი ბრალი, თუ პასთან ვისმეს აქებდი, ლექსს ან ნაწერს მოიწონებდი. იჭვშეპყრობილი დიაცკივით გაკაპასებული მოგვარდებოდა და თავის ღვარძლიანი ენით ისეთ ამბავს დაგიწევდა, რომ თავსა და ბედს გაწყველინებდა. მახსენდება ერთი ამბავი, მომხდარი პეტერბურგში ჯერ კიდევ სტუდენტობის დროს. მოგვივიდა ჟურნალი, სადაც დაბეჭდილი იყო ილიას ახლად დაწერილი ისტორიული პოემა „დიმიტრი თავდადებული“. ქართველ სტუდენტთა წრეში განვიზრახეთ ხმამაღლა წაკითხვა. აკაკიც იქ იყო. გათავდა კითხვა. ყველანი აღტაცებაში მოგვიყვანა ილიას მკვეთრმა. ლექსმა და მდიდრულმა შინაარსმა. ბევრმა თავისი აღტაცება ხმამაღლა წარმოასთქვა. უცბად წამოდგა აკაკი გაფითრებული სახით და მოგვაცხა:

— რა ჰნახეთ მანდ მოსაწონი? მაგაზე უნიჭო ჯერ არა დაუწერია რა ილიას! — ამოდრავა აკაკიმ თავისი ღვარძლიანი ენა და არ დააცხრო, მანამ გულიდგან მთელი ნაღველი არ ამოახტხია. ეს გულის ზატრა ისეთი მოულოდნელი იყო, რომ ყველანი გავშეშდით და ხმის ამოდებას ვერ ვახერხებდით.

ესევე იყო მიზეზი, რომ აკაკი არ იწყნარებდა ვაჟა-ფშაველას, არა სცნობდა მას ნიჭიერ პოეტად. რატომოა, რომ ვკითხავდით, — გვიპასუხებდა: ენა არ მომწონს მისიო, არ მესმისო, სიტყვებს განგებ ამახინჯებსო. ასეთი პასუხი რა მოსატანია! ჯერ ერთი, სიტყვის

დამახინჯების გამო. ეს ცილისწამება იყო: ვაჟა კი არ ამახინჯებდა, არამედ ხმარობდა ისეთს სიტყვებს და მათ ისეთს მიხვრა-მოხვრას, რომელიც მიღებულია მთელ მთაში. ეს დამახინჯება კი არა, გამდიდრებაა ქართული ენისა. ესეც რომ არ იყოს, განა სათქმელია, რომ ამასა და ამას პოეტად არ ვცნობ იმიტომ, რომ ჩემთვის გასაგებ ენით არ სწერსო? მაშ თუ აგრეა, რუსებს არ უნდა შეეწყნარებინათ თავისი უდიდესი მწერალი გოგოლი, რადგან ბევრ მის ნაწერებში ხშირად შეგზვდებოდა უკაინული სიტყვები.

არ მოსწონდა აკაკის სანდრო ყაზბეგიც¹¹³. რომ გეკითხნათ: რად არ მოგწონსო?—გიპასუხებდა: ისე, არ მომწონსო,—და გათავდა. ერთხელ „დროების“ რედაქციაში მომიხდა ყოფნა, მაჩაბლის რედაქტორობის დროს. აკაკიც იქ იყო და ფურცლავდა გაზეთის ნომრებს, რომელიც რამდენიმე თვისა ერთად იყო შეკრული ცალკე ყდაში. ფურცლავდა აკაკი და თან ხმამაღლა გაიძახოდა: სულ ელისო, სულ ელისო, სულ ელისო! მაჩაბელი გამოეხმაურა:

— რას ამბობ აკაკი, რას კითხულობო? სულელი მანდ საიდან ამოიკითხეო?

— რას წაიკითხავ, გაზეთი სულ ელისოთია გავსებულიო,—უბა-სუბა აკაკიმ. ცხადია, აქ გადაკვრით ნახსენები იყო სანდრო ყაზბეგის მოთხრობა „ელისო“ და აგრეთვე სანდროს სულელობაც. ასეთი საქციელი საკადრისი არ იყო აკაკისთვის, რადგან მან კარგად იცოდა, რომ საბრალო ყაზბეგს იმ ხანებში მართლაც შეპარული ჰქონდა უკვე ეს უღმობელი სენი.

ჩემ სტუდენტობის დროს, აკაკი ხშირად მოდიოდა ხოლმე პეტერბურღში, იმის ცოლშვილი იქ ცხოვრობდა. აკაკის ცოლი რუსის ქალი იყო, ბელოსელსკის-ბელოზერსკის ოჯახიდან, რომელიც განთქმული იყო იმ დროს მთელ რუსეთში თავის აუარებელი სიმდიდრით. აკაკის ცოლსაც დიდი სიმდიდრე მოჰყვა, მაგრამ პარიზში და პეტერბურღში ხეტიალით ცხოვრებამ მალე ბოლო მოუღო ამ მზითვად მოტანილ სიმდიდრეს.

მე და ილიკო ბახტაძე ერთად ვცხოვრობდით. აკაკი ხშირად შემოვივლიდა ხოლმე ჩვენთან საღამოობით, საღაყბოდ, მხოლოდ ათ საათზე გვიან არ დარჩებოდა. ერთხელ, იქნებოდა ეგრე ღამის თერთმეტი საათი, აკაკი მოვიდა ჩვენთან დიდად აღელვებული და გვითხრა: ღამე თქვენთან უნდა ჯამატარებინოთო.

— რა ამბავია, აკაკი, რა მოგსვლია?—დავეკითხეთ.

ღმერთმა რომ ამოაგდოს ჩემი ცოლი: ისეთი ჩხუბი ამიტება, ისეთი ამბავი დამიწია, გვიან რად მოდიხარ შინაო, რომ ველარ გავუძელ და გამოვიქეციო.

აკაკი და ასეთ ყოფაში? მეწყინა, მაგრამ თანაც მომაგონდ-
მოლიერის სიტყვები: *Tu l'as voulu, George Dandin!**)

ეს სიტყვები ქართულად რომ ვსთქვათ, ასე გამოვა: ახია შენ-
ზე! ან: რაც მოგივა დავითო, ყველა შენი თავითო! აკაკი სიმდიდრეს
ეძებდა და არა ცხოვრების თანა-მეუღლეს. სიმდიდრე მოიპოვა, მაგ-
რამ ამ სიმდიდრეს მოჰყვა ისეთი ვარამი, ცოლი, რომელმაც აკაკის
სიცოცხლე გაუშწარა.

აკაკის ერთი შვილი ჰყვანდა, სახელად ალექსი. ეს ის ალექსია,
რომელსაც აკაკიმ უძღვნა ერთი თავისი პოემა და რომელიც ასე
იწყება: „შვილო, ალექსი, მსურს გითხრა ლექსი“...

როგორი აღზრდა ეძლეოდა ამ ალექსის? აქ აკაკის არავითარი
გავლენა და მნიშვნელობა არ ჰქონდა. მისმა შვილმა ქართული ენა
სრულებით არ იცოდა და სხვაფრივაც ქართველობისა არა ეტყო-
ბოდა რა. ამას მათქმევენიებს ჩემი დაკვირვება, რადგან შემთხვევა
მქონდა აკაკის ოჯახის პირადად გაცნობისა.

ერთხელ აკაკიმ თავისთან მიგვიწვია სადილად მე და ილიკო
ბახტაძე. მაშინ კიდევ ყველაფერში სიუხვე და სიმდიდრე ეტყობოდათ.
ვერ ვიტყვი, რომ ქართველობისა დიდი სიყვარული ჰქონოდა
აკაკის ოჯახს. შიგვიწვიეს ასადილო ოთახში. აკაკის ცოლისდა და
მათი სტუმარი, ვილაც აფიცერი, დიდ ხანს არ გამოდიოდნენ მეორე
ოთახიდან. ორჯელ ვაგზავნეს ალექსი მოსაწვევად. მაინც იგვი-
ანებდნენ და დედამ ჰკითხა შვილს:

— რას აკეთებენ ნეტავი, რომ ასე იგვიანებენ?

— ერთმანეთს ეხვევიან, ჰკოცნიანო! — უპასუხა გულუბრყვილოდ
შვილმა, რომელიც მაშინ შვიდი-რვა წლისა იქნებოდა.

— რა სისულელეს ჰრომაე? — გაჩყრომით უთხრა დედამ.

— მაშ განა ეგრე არ უნდა? — გაიკვირვა შვილმა: — დეიდა ყო-
ველთვის სადილის წინად სტუმრებს ეხვევა და ჰკოცნისო.

აქედგან თქვენ თითონ მიჰხედვებით, ოა გვარი იყო აკაკის
შვილის აღზრდა და ზნეობრივი განვითარება. ნუ დაივიწყებთ, რომ
აკაკი ხშირად მთელი წლობით ვერა ჰხედავდა ხოლმე თავის ოჯახს.

აკაკის მოსწრებული სიტყვა, მახვილი ჭკუა და გესლიანი ენა
ყველას ექნება გაგონილი. ხშირად ისეთი სიტყვაც მოჰყვანდათ აკა-
კის ნათქვამად, რომელიც მას თავის დღეში არ უთქვამს. ღმერთი,
რჯული, ჩემი ნათქვამი არ არის ეგაო, — იტყოდა ხოლმე აკაკი, მაგ-
რამ ვილა უჯერებდა. აკაკი მართლაც რომ ქართველების მოლა ნას-
რედინად გადიქვა. აკაკის მოსწრებულ სიტყვის ნიმუშად მოვიყვან
ერთ ორ მაგალითს, ბევრისგან და თვით აკაკის პირიდანაც გაგო-
ნის.

*) ვგ გინდოდა, ჟორჟ დანდენ!

ერთ დიდ სადილზე ყოფილან აკაკი ზ ანდრია ლულაძე¹¹⁴, მას-
წავლებელი და საყმაწვილო ჟურნალ „ნობათის“ რედაქტორ-გამომ-
ცემელი. ანდრიას კარგად გადაეკრა ღვინო. სმაში ცოტა ჭკუას
ჰკარგავდა და აჩემებული სიმღერა უყვარდა. დაიწყებდა ერთ რამე
სიმღერას და გაჰკიოდა მაღალი მყვირალა ხმით. ასე ამ სადილზე-
დაც გააბზ თურმე გაუთავებელი:

მიმინო მყვანდა, მიმინო მყვანდა,
მიმინო მყვანდა, მყვანდა-მიყვარდა!

ყველას თავი მოაჩივრა. მაშინ აკაკი მიუბრუნდა თურმე და
უთხრა:

— ნუ სცრუობ, ანდრია, დაჩუმდი! აბა რასა სტყუი: მიმინო
რომ გყვანდეს, მწყერბს მანდ რა დააყენებდომ?— და შუბლზე
მიადო თურმე ხელი.

იყო ერთი გურული ალექსანდრე თოიძე. პატარაობიდანვე
ჩამოეყვანათ ტფილისში და სადღაც რესტორანში მიებარებინათ.
ნიჭი გამოეჩინა და ქართული ისე კარგად შეესწავლა, რომ მერე
გაზეთებშირაცა სწერდა „სანდრო ბიჭის“ ფსევდონიმით. ერთ დროს
ეს სანდრო სასტუმრო „ორიანტში“ მსახურობდა და ბილიარდების
მეთვალყურედ იყო. ერთხელ აქ ბილიარდს თამაშობდა თურმე იმ
დროს გამოჩენილი ადვოკატი მელეგი. თამაშობის დროს სანდროს
რალაზედაც სიცილი წავარდნოდა. მელეგის ჰგონებოდა ჩემს თამაშს
დასცინისო და მკაცრი კილოთი უთხრა თურმე, რას იცინიო?

— Смех—это чихание ума,—сказал Бёрне. Почему я не
могу смеяться,—უპასუხა თურმე სანდრომ რუსულად.

მელეგისაც გაეცინა და ამ სიტყვებით მიჰმართა იქ მოთამა-
შეებს:

— Чорт знает, что такое! тут и лакеи философствуют!

აი ამ სანდრო თოიძემ და ერთმა მისმა ამხანაგმა, იაგორ მა-
მინეიშვილმა განიზრახეს საკუთარი რესტორანის გახსნა. მოაწყეს
ყველაფერი და ახლა იმის ფიქრში შევიდნენ, ისეთი რა სახელი
დავარქვათ, რომ მოკლე იყოს და მუშტარიც ბევრი მოიზიდოსო.
ბევრგან იკითხეს და ბოლოს აკაკისაც მიჰმართეს:

— „მუქთი“ დაარქვითო,—მოუჭრა მოკლედ აკაკიმ,—სიტყვა
მოკლედ არის და მიმზიდველიც, მუშტარს ვეღარ აუხვალთ, ისე
დაგეხვევიან, როგორც ბუზი თაფლსაო.

ბოლოს ამ რესტორანს „პურ-ღვინო“ დაარქვეს. რესტორანს
სანდრო განაგებდა, მაგრამ უფრო ფილოსოფოსობდა აქაც, ვიდრე
საქმიანობდა.

* * *

სანდრო ყაზბეგთან კარგი განწყობილება მქონდა. ზრდილობიანი იყო, კეთილშობილური ხასიათი ჰქონდა. სამშობლო მიწა-წყალი ისე მტკიცედ და თავგამოდებით უყვარდა, როგორც მის ელგუჯას, იაგოს, მარტიას და სხვებს. მახსოვს ასეთი ამბავი. როდესაც სემინარიელმა ლალიაშვილმა¹¹⁵ სემინარიის რექტორი მოკლა, გაზეთ „ივერიაში“ დაბეჭდილი იყო, რომ ეს ლალიაშვილი ქართველი არ ყოფილა, ოსი აღმოჩნდაო. შამოვარდა ჩემთან წერა-კითხვის საზოგადოებაში გაათვრებული სანდრო და გაჯავრებულმა მითხრა:

„გადაეცი თქვენ ილიას, რომ მაგისტანა სისულელის დაწერა მეორედ აღარ გაბედოს. რად უარვეყოფთ ლალიაშვილის ქართველობას, პირიქით, თავი უნდა მოგვქონდეს, რომ ჩვენგან გამოვიდა გამბედავი ახალგაზრდა, რომელმაც კისერი მოუგრიხა იმას, ვინც ჩვენ ეროვნულ ღირსებას ფეხქვეშ სთელავდა და აჟურთებდა“.

აქ უნდა განვმარტოთ, რომ ლალიაშვილი მარტო არ იყო, მას მხარს უჭერდნენ სხვებიც, რომელნიც აღშფოთებულნი იყვნენ მაშინდელი მთავრობის საქციელით. ქართული წიგნის თუ გაზეთის კითხვის ნებას არ აძლევდნენ, ქართული ლაპარაკიც კი აკრძალული იყო, შეგინებული, რაღაც ფეხ-ქვეშ სათრევ მჩვრად გადაქცეული. სხვა ღონით რომ ვერას გახდნენ, ძალადობას ძალადობა წაუყენეს წინ, და ლალიაშვილი მხოლოდ აღმასრულებელი იყო. ამიტომ ამის ქართველობის უარყოფა „ივერიის“ მხრივ უადგილო სიმბდალე იყო. სანდრო საზოგადოდ არ სწყალობდა ილიას. არც „ივერიის“ რედაქციაში, არც მის კრებებზე, არც ილიას სახლში, სანდროს ფეხი არ შემოუღდამს. რომ ვკითხავდი:—სანდრო, „ივერიას“ და ილიას რად ერიდები, შორს რად გაუბრძნებ შექტი,—ასე მიპასუხებდა:—არ მომწონს ილია, მხოლოდ სიტყვის კაცია და არა საქმისა. ამასთან გულზვიადი აღამიანიო.

აქ სახეში ჰქონდა მგონი ილიას განწყობილება მაჩაბელთან, რომლის დიდი პატივისმცემელი და ერთგული მეგობარი იყო სანდრო.

წინადაც ბევრისაგან გაიგონებდით და ამ რამდენიმე წლის წინად ხომ ერთი განგაში იდგა სანდრო ყაზბეგის სახელის გარშემო, მეტადრე მას შემდეგ, რაც გამოქვეყნდა ელისაბედ ყაზბეგის, სანდროს ბიძაშვილის, ნაწერები, სადაც ეს ქალი ცდილობს დაამტკიცოს, რომ სანდრო ყაზბეგის სახელით ცნობილი მოთხრობები დიმიტრი ყაზბეგისააო და სანდრომ მხოლოდ მიიჩიემაო. თუმცა, გულახდილად ვიტყვო, ამ უკანასკნელ ნაწერებში ისტერიკა და ჯალაბური ქორიკანობა, მითქმა-მოთქმა უფრო მეტია, ვიდრე დამჯდარი მსჯელობა და ნამდვილი ამბები, მაგრამ აღმოჩნდნენ ისეთი გულუბრყვილონიც, რომელთაც სინამდვილეთ მიიღეს ელისაბედ ყაზბეგის შინაურ ქუქ-

ყიან სარეცხის ქეჭყვა. წარმოიდგინეთ, ლიტერატურის მკვლევარი ზანდუკელიც აჰყვა ამ ქალის ფეხის ხმას. ამათი გონებით სილატაკის და სიბევის განხილვა აქ უადგილოა და არც საჭიროდ მიმაჩნია. ყველა ეს ხელოვნურად და საქმის დიდი ცოდნით შეასრულა ვ. კოტეტიშვილმა თავის საფუძვლიან გამოკვლევაში. მე აქ მინდა მხოლოდ ორიოდ სიტყვა ჩავუერთო.

რითი ასაბუთებენ, რომ ვითომ სანდროს არ შეეძლო ასეთი მოთხრობების დაწერაო. ჯერ იმით, რომ სანდრო საამაოდ განათლებული და განვითარებული არ იყო. ვიკითხოთ ერთი: А СУДЬИ КТО? და მერე კიდევ, რა განათლება და განვითარება აქვთ სახეში? ვითომ ის, რომ სანდროს უმაღლესი სასწავლებლის დიპლომი არ ჰქონდა? და განა ეს აუცილებლად საჭიროა? განა ამათთვის უცნობია ის ანბანური ჭეშმარიტება, რომ მოთხრობების წერისთვის საჭიროა განსაკუთრებული, მომადლებული ნიჭი და არა უსათუოდ დიდი სწავლა და განვითარება? გაიხსენეთ თუნდ რუსეთის პოეტები. კალცოვი და ნეკრასოვი: პირველი იყო თითქმის სრულიად უსწავლელი, სკოლა საქონლის მყიდველი და გამყიდველი, ხოლო მეორეს გიმნაზიაც არა სავსებით ჰქონდა დამთავრებული. მერე, განა იტყვის ვინმე, რომ ისინი რუსეთის დიდებულ პოეტებად არ ითვლებიანო?

გაიძახის ელისაბედ ყაზბეგი და სხვებიც ბანს ეუბნებიან: სანდრო, მართალია, ბევრსა სწერდა ღ. უფრო ლექსებს, მაგრამ ეს ლექსები სულ უწმაწური, პორნოგრაფიული შინაარსისა იყო. არ ვიცი, რამდენად მართალი არიან, მხოლოდ ჩემად შემდეგის შემოწმება შემიძლიან. სანდროს ერთი დიდი ტანის რვეული ჰქონდა. რომელიც სულ ლექსებით იყო სავსე. ხშირად წაუკითხავს ჩემთვის ეს ლექსები და გადაწყვეტით ვადასტურებთ, რომ ამ ლექსებში არავითარი დაუშვებელი უწმაწურობა, პორნოგრაფია არ შემიმჩნევია, იქნება ცოტაოდენი ლაღობა, თავისუფლება სიტყვისა კი იყო, მაგრამ მეტი კი არაფერი. დამახსოვდა კარგად ერთი საკმაოდ მოზრდილი ლექსი, რომლის შინაარსი ასეთი იყო.

ერთი გლეხის ცოლს, რომელსაც ქმარი შორს სადღაც წაჰსვლოდა, შეუჩნდა მეზობლის ბიჭი და არშეიყო დაუწყო. დედაკაცმა ეს დიდად იუკადრისა, განრისხდა. ბიჭი მაინც არ ეშვებოდა. ერთ საღამოს ეს ბიჭი მეტის ახირებით აუტყდა, ამაღამ შენთან მოვალ და სახლის კარი ღია იყოს, ძალლიც სადმე მიმაღეო. დედაკაცმა იწყინა ასეთი გაკადნიერება, თავწასულობა და ერთი ამბავი დააწია: არ გაბედო მაგისთანა თავხედობა, თორემ ქვეყანას შევყრი, მეზობლებს ფეხზე დავაყენებ, ძაღლებს დავგისევ და დიდ სირცხვილს გაჭმევო. აქვა ეს, გაბრუნდა, შევიდა სახლში და კარი მაგრად ჩაკეტა. ბიჭი

დალონებული, შერცხვენილი შინისკენ წავიდა. მაგრამ მაინც ვერ მოითმინა. ღამე კარგად გადასული იყო, რომ ეს ბიჭი ადგა და დედაკაცის სახლისაკენ გასწია. მოდიოდა და თანაც შიშობდა, ვაი თუ მართლა რაიმე ხათაბალაში გაეგბაო. მაგრამ, აი მივიდა დედაკაცის სახლთან. ხმა-ჭაჭანება არ ისმის. სრული სიჩუმეა, ძალლიც არასდასჩანს. მივიდა კარებთან, მიაწვა და კარი ღია დაუხვდა.

აი მთელი შინაარსი ამ ლექსისა. იქნება ზოგიერთებს, ზნეობის მეტი მეტად სიწმინდის დამცველებს, ესეც პორნოგრაფიად ეჩვენოთ? მაშინ ხომ საფრანგეთის მწერალი გიუ-დე-მოპასანი, ან იტალიელი ბოკაჩიოც უნდა პორნოგრაფებად ჩაეთვალოთ? რამდენ ამისთანას და უფრო უარესსაც იპოვით იმათ ნაწერებში.

ვთქვათ, სრულებით ასეც იყოს. დავუჯეროთ, რომ სანდროს ლექსებში პორნოგრაფიის მეტი არაფერი მოიპოვებოდა. მერე რაო? განა ეს მის უნიჭობას ამტკიცებს? გაგეგონებათ პუშკინის „Гавришиада“ „Вишня“, ლერმონტოვის „Саша“, დაბეჭდილები და უფრო კიდევ მეტი დაუბეჭდავი მათი ამგვარი ლექსები, რომლებიც წმინდა წყლის-პორნოგრაფიული ლექსებია. მერე განა ეს ამტკიცებს, რომ პუშკინი და ლერმონტოვი უდიდესი პოეტები არ იყვნენო?

მაშ, ვინ იყო ავტორი იმ მოთხრობების, რომელნიც ქართველობამ გაიცნო სანდრო ყაზბეგის სახელით? ელისაბედ ყაზბეგი და ზანდუკელი ღმერთსა და ხატს გვეფიცებიან, რომ მათი ავტორი დიმიტრი ყაზბეგი იყოვო, სანდროს ბიძაშვილი. საბუთი? საბუთად ის მოჰყავდათ, რომ დიმიტრი ყაზბეგი დიდი ჭკუის და ნიჭის კაცი იყოვო. ჩვენთვის ეს საბუთი კი არაა, უაზრო, ლიტონი სიტყვაა. მოგეხსენებათ: სიტყვა-სიტყვაა, საქმე კი სხვაა. თქვენ აი ის საქმე გვიჩვენეთ, თორემ ჭკვიანი და, თუ გნებავთ, ნიჭიერიც ბევრი მოიპოვება ქვეყნად, მაგრამ ყველა მათგანს მწერლობა კი არ შეუძლიან. ელისაბედ ყაზბეგი და ზანდუკელი კი სულ ორნი არიან, ტოლნი არიან, ერთად მიდიან, მიიმღერიან. რას? სულ ერთსა და იმავეს: ჭკვიანი იყო, ნიჭიერიო და საქმეს რომ მოსთხოვთ, მიჩუმდებიან.

პეტრე უმიკაშვილი ალაპარაკდა ერთ დროს ამათ მაგიერ. ეს ჩვეულებრივ ფრთხილი და ჩუმი კაციც კი აჰყვა ზოგიერთების ხმას და გაიძახოდა: აი ჩქარა დაებეჭდავთ დ. ყაზბეგის ნაწერს. და დაბეჭდა კიდევ პეტრემ თავის „კრებულში“ ამ „დიდის ჭკუის და ნიჭის“ კაცის ნაწარმოები. მერე რა აღმოჩნდა? უბრალო, უგემური პატარა კორესპონდენცია მოხვევების ცხოვრებიდგან, ისეთი კორესპონდენცია, რომელსაც ყველა გაზეთი ასობით იღებს და ხშირად უფრო შნოიანად, უფრო ნიჭიერად დაწერილსაც, ბევრმა უსაყვედურა პეტრეს: რას გვიჩადიდი და რა გამოდგაო. ეგ რა დასაბეჭდი იყოვო. აკაკიმ ხომ ვეღარ მოითმინა და პირში არტყა პეტრეს:

ვაი, შენ ჩემო პეტრო,

შე ჩერჩეტო და ხეპრო!

მეტყვიან: ალებულია პატარა ეპიზოდი მოხვევების ზნე-ჩვეულებისა, და აქ მაინც გასაქანი არ ჰქონდა დიდი მხატვრული ნიჭის გამოსაჩენადო. ვერ დაგეთანხმებით: ნიჭი ყველგან თავს იჩენს. აიღეთ თუ გინდ ვაჟა-ფშაველა. იმასაც ჰქონდა ბევრი რამ ნაწერი ფშაველების ზნე-ჩვეულებაზე. ან აიღეთ თუნდ იმავე სანდრო ყაზბეგის მოგონებანი თავის მეცხვარეობის დროიდან. შეადარეთ ამ ორის, ნაწერი დიმიტრი ყაზბეგის ნაწერს და დაინახავთ, რომ იგი სხვაა, ესე სხვაა, შუა უღვეთ დიდი ზღვარი: ვაჟას და სანდროს ნაწერებს უტყუარი მხატვრული ნიჭის მაღლი სცხიათ, დიმიტრი ყაზბეგის ნაწერი კი უბრალო მოხსენებას მოგაგონებთ.

ელისაბედ ყაზბეგი მაინც ჭიჭვეულობს და დაჟინებით გაიძახის: დიმიტრის ბევრი ჰქონდა ნაწერები, დაკეტილ ყუთში ინახავდა და როდესაც დიმიტრი გარდაიცვალა, ეს ყუთი სანდრომ, რომელიც სიკვდილის დროს იქ დაესწრო, გატეხა და რაც შიგ ქალაღდები ელაგა, ამოიღო და თავისთან გადიტანაო. ვთქვათ, ასეც იყო. მერე რა იყო იმ ყუთში, რაგვარი ქალაღდები ელაგა? ელისაბედ ყაზბეგი გვარწმუნებს: სწორედ ის მოთხრობები, რომელიც შემდეგ სანდრომ თავისად გამოაქვეყნაო. ეს ხომ ისევ ჩვენებური, ძველებური: „სატევა რუქამ არაკიო“ გამოდის. ჩვენ საბუთებსა ვთხოვთ, საქმეს და ის ზღაპარ-არაკებით გვიმასპინძლდება. მერე მოჰსხნის პირს და ისეთ რამეებს დასწამებს საწყალ სანდროს, რომ გიკვირს, როგორ მიწა არ გასკდა და თან არ ჩაიტანა სანდრო, ეს ყოველ მომაკვდინებელ ცოდვით დატვირთული ადამიანი. ქალმა თუ გაიწია, ცხრა უღელი ხარი ველარ შეაყენებსო, იტყვიან ჩვენში. ასე. მოსდის ელისაბედ ყაზბეგსაც, რაკი ერთი ფეხი მოისხლიტა, გაჰყვა და ისეთ სიბნელეთში შეტოპა, რომ თვალთა ხედვაც დაკარგა და საღი ჭკუა-მოსაზრებაც თან მიატანა.

ჩვენც შორს ნულარ მივყვებით, თორემ ისეთ სიბინძურეთა წუმპეში ჩავგითრევს, რომ ფაქიხ ადამიანს ამოაზიდებს, გულს აურევს. თუ ეს ორიოდე სიტყვა ვთქვი, ესეც იმიტომ, რომ დიდს პატივსა ვსცემდი სანდროს, ამ უმწიკვლო ადამიანს და წარმტაცი ნიჭით შემკულ მწერალს. ყოველი ქართველი მოვალეა ჯეროვანი და შესაფერი პასუხი გასცეს ყველა იმათ, ვინც უსამართლოდ შეურაცხყოფს და ჩირქს მოსცხებს სანდრო ყაზბეგს, ამ უწყინარ, კეთილშობილ, პატიოსან ადამიანს და უანგარო საქვეყნო მოღვაწეს.

იმ უბადრუკმა სენმა, რომელმაც ბოლო მოუღო სანდრო ყაზბეგს, უკვე კარგა ხანი იყო, თაც თავი იჩინა. პარველი ნიშნები უკვე

1885 წ. ეტყობოდა, მაგრამ სენი ეხლა უფრო მეტად გაუჯდა, ტანში, ფესვი გაიდგა. წერას თავი მიანება, საქმეს ველარ ეწყობოდა, ყოფა-ქცევაც შეიცვალა. ენის მეტყველებამაც უმტყუნა, ზოგიერთი სიტყვის გამოთქმა უჭირდებოდა. შემოვიდოდა ჩემთან, დაჯდებოდა კუთხეში და იჯდა უძრავად მთელი საათობით, ხმას არ ამოიღებდა. ან კიდევ მოიტანდა პატარა კოლოფებს, რომლებიც გავსებული ჰქონდა ფერადი ნაკუწებით. იჯდა ჩუმად და ნაკუწებს პატარა პავშვივით ერთი კოლოფიდან მეორეში ხან ჩაალაგებდა, ხან ამოალაგებდა. ან კიდევ მოიტანდა გადასაყვან ქალაღდებს და ხალისიანად გადაჰყავდა სურათები ერთ ქალაღდიდან მეორეზე და ისე ერთობოდა, რომ არაფერს ამჩნევდა, რა ხდებოდა გარშემო.

ერთ ცივ ზამთრის ჭინჭყლიან, ქარიან ღღეს, სასახლის წინ შემხვდა სანდრო. გაჩქარებული შიდიოდა, თითქოს საქმეზე უგვიანდებო. თავზე კახური ნაბდის ქუდი ეხურა, რომელიც კეფას ძლივს უფარავდა, ტანზე წამოეგდო კარგად მოცვეთილი, დაძონძილი მოკლე ნაბადი, ფეხთ ეცვა მაღალყელიანი მესტები, ზოგან გაგლეჯილი. გავაჩერე, დავეკითხე:

— საით, სანდრო? ამისთანა დარში კაი პატრონი გარეთ ძაღლს არ გამოაგდებს და შენ ისეთი რა გაგჭირვებია, რომ გამოსულხარ სახლიდან?

— ოჰ, მე მიყვარს ამისთანა დარი: ჩემ მთას მაგონებს, ჩემ მეცხვარეობას.

ამ დროს რაღაცა წკმუტუნი მომესმა. სანდრომ ნაბადი გაიხსნა და უბიღვან თავი ამოყო პატარა მაიმუნმა, ჟაკომ. ეს ჟაკო განუყრელი მეგობარი იყო სანდროსი. სწერდა, კითხულობდა, თუ ისე უსაქმოდ იჯდა, ჟაკო იქვე უნდა ჰყოლოდა. ხშირად ბევრი არასასიამოვნო ოინიც ჩაუდენია ამ ჟაკოს: ან საწერელს გადაუქცევდა და მთელ მაგიდას და რაც ზედ ქალაღდები იყო, სულ მეღნით მოუსვრიდა, ან მოჰყვებოდა და ქალაღდებს სულ ნაკუწნაკუწად უქცევდა. ჟაკოს ამისთანა ოინებს სანდრო აინუნშიაც არ იგდებდა. სანდრო ჩემთანაც მოაბძანებდა ხოლმე ჟაკოს სტუმრად და სულ იმის შიშში ვიყავი, აქაც არ ჩაიდინოს რამე—შეთქი.

ჟაკოს მოუსვენრობა რომ შევაჩინე, ვუთხარი სანდროს:

— ემაგ საწყალ მაიმუნს რაღას აწვალე და ათრევე თან, ეგენი ხომ მცივანები არიან?

— რა ვქნა, მე უმაგისოდ გძღვება არ შემიძლიან,— მიბასუხა სანდრომ და გაუღვა თავის გზას.

რაც ხანი გადიოდა, სენი უფრო მეტად ერეოდა საბრალო სანდროს. გული მტკიოდა იმის საცოდანობას რომ ვუყურებდი: ღონე-

მოშვებული, მოუვლელი, დაგლეჯილი ტანთსაცმელით, შიშველ-
ტიტველი, წვირიანი, ჭუჭყიანი,—ვინ იცის, რამდენი ხნის უცვლელ-
ი პერანგით,—დახეტიალობდა აქეთ-იქით და არავინ ჰყავდა გულ-
შემატკივარი. ბავშვივით უღონო და უძლური გახდა, მშობლური
ზრუნვა-პატრონობა ექირვებოდა, და ის, ვინც წინაღ ამის „ელ-
გუჯათი“, „ხევის ბერი გოჩათი“, „მოდღვართ“ სტკებებოდა და თავს
იწონებდა, ეხლა განს გასდგომოდა და ისე უყურებდა სანდროს,
თითქოს უცხო ვინმე მოხეტიალე იყოსო. ისიც კი, ვინც სანდროს
თანშეზრდილ დათ ითვლებოდა,—ელისაბედ ყაზბეგი, რომელიც
პატარაობიდანვე ამათ ოჯახში იზრდებოდა, როგორც ღვიძლი და,
ეს ადამიანი, ვამბობ, იმის მაგიერ, რომ შზრუნველობა, პატრონობა
გაეწია თავის გაუბედურებულ ძმისათვის, მიწას უთხრიდა და ქვე-
ყანაში თავს სჭრიდა. როგორ არ გაგახსენდეთ აქ შილერის სიტყ-
ვები:

О люди, люди, порождение крокодилов!
Ваши слезы—вода, ваше сердце—камень!

ბოლოს, როგორც იყო, მოათავსეს საგიჟეთში. იქ იპოვა უბე-
დურმა სანდრომ დროებითი თავშესაფარი, მოსვენება და საუკუნო
განსვენება.

არ ვიცი, საჭიროა თუ არა დავუმატოთ, რომ მიცვალებული
სანდრო ყაზბეგი დიდის ამბით და ზემით იქნა დასათლავებული.
თქვენ ცოცხლისა მითხარით, თორემ მიცვალებულის გაპატიოსნება
კი ვიცი!

თ ა ვ ი XXV

იაკობ გოგებაშვილი და ნ. ცხვედაძე. ი. გოგებაშვილის „დედაენა“ და „ბუნების კარი“. ნიკო ცხვედაძის ნაღვაწი. მომავალი უნივერსიტეტის შენობის აგება.

ჩვენი ხსოვნიდან არ უნდა ამოიშალოს ორი ქართველის სახელი, რომელთაც არა ნაკლები ღვაწლი და სამსახური მიუძღვით ჩვენი ქვეყნის წინაშე, ვიდრე ილიას და აკაკის. მართალია, ამათ არ ჰქონდათ ისეთი ბრწყინვალე, წარმტაცი, მომადლებული ნიჭი, როგორც ილიას და აკაკის, მაგრამ სამაგიეროდ, სული ჰქონდათ წმინდა, გული წრფელი და დაუშრეტელი სიყვარული სამშობლო ერისა. ეს სიყვარული შთანერგილი ჰქონდათ მათ პატარაობიდანვე. გაჭირვება, ტანჯვა, სიღარიბე, წიგნებიდან კი არ ჰქონდათ გაცნობილი, არამედ თვით ცხოვრებამ, თვით სინამდვილემ გამოატარა ესენი ამ ჭახრაკში.

ეს ქართველები იყვნენ იაკობ გოგებაშვილი და ნიკო ცხვედაძე. პირველი იყო დიაკვნის, თუ მთავრის შვილი. ხოლო მეორე სოფლის ღარიბ მღვდლის შვილი. სიღარიბეში დაბადებულნი, სიღარიბეში აღზრდილნი, ნახევრად მშიერ-მწყურვალნი, მაინც იმდენს მხნეობას იჩენენ, იმდენს ცდილობენ, რომ უმაღლეს სასწავლებელსაც კი ათავებენ: ორთავეს სასულიერო აკადემია ჰქონდათ დამთავრებული.

ამ გარემოებამ ისინი არ დააშორა თავის ხალხს. პირიქით, „გული წრფელი უფრო განიხლებს გვამსა თვისსა“ და შეუდგნენ საქვეყნო მოღვაწეობას. მათ თავის მოღვაწეობის საგნად დაისახეს ის, რაც ილიამ ასე საუცხოვოდ გამოსთქვა: „რომ კაცი კაცად გახდეს, ამის ღონე მარტო ცოდნა და განათლებაა, ღონე არ ექნება გაუნათლებელ კაცს თავის ჯაჭვის დასამტვრევად“.

აი ამ აზრის განხორციელებას შეუდგნენ გოგებაშვილი და ცხვედაძე და სიცოცხლის დამღვეამდე არ უღალატნიათ. პირველად ორთავენი მასწავლებლობდნენ სასულიერო სასწავლებელში. აქ დიდად ხელს უწყობდნენ სემინარიელების განვითარებას, მათ ნაციონალურ გრძნობის გაღვივებას, სასულიერო მთავრობამ ორთავენი არასაიმედოდ სცნა და სამსახურიდგან გააძევა.

აქ მათი გზები გაიყარა: ცხვედაძე ასევე მასწავლებლად შევიდა საქალაქო ინსტიტუტში, ხოლო გოგებაშვილმა სრულებით სხვა გზა ამოირჩია: სამსახურს სამუდამოდ თავი მიანება და სავსებით საქვეყნო საქმეს შეუდგა სამოსწავლო ასპარეზზე. განიზარაბა ქართული სახელმძღვანელოების და სახალხო წიგნების შედგენა და გავრცელება. არ იფიქროთ, რომ ეს პატარა საქმე იყო. პირიქით, გოგებაშვილის მხრივ ასეთი ნაბიჯი უფრო ღვაწლ-შემოსილებას, თავის განწირულებას ემსგავსებოდა. ნუ დაივიწყებთ, რომ საცხოვრებლად მას არაფერი გააჩნდა, სამსახურიდგან გამოდევნის გამო ულუკმაპუროდ დარჩა, შემწეობას არსაიღვან მოელოდა, და არც მიიღებდა წყალობას: მეტად თავმოყვარე და ამაყი კაცი იყო. მაგრამ არ შეუშინდა სიმშინის, არ შედრკა, მტკიცედ დაადგა ცხოვრების ეკლიან გზას და მედგრად გაემკლავა უმადურ წუთისოფელს, ოღონდ თავის დედა აზრისთვის არ ეღალატნა.

მხნეობამ, საქვეყნო საქმის სიყვარულით სულჩადგმულმა, თავისი გაიტანა. ხომ იტყვიან: მხნე იყავ, გაძლიერდიო. და აქი გოგებაშვილი მართლაც გაძლიერდა, გაძლიერდა ხალხის თვალში: რამდენი თაობა აღიზარდა მის „დედა-ენაზე“ და „ბუნების კარზე“. სად მოიპოვებოდა ისეთი ალაგი იმერეთს თუ ამერეთს, მთელ საქართველოში, რომ გოგებაშვილის სახელი არ სკოდნოდათ. ვეჭვობ, რომ ქართულ წერა-კითხვის გავრცელებაში გოგებაშვილზე მეტი ღვაწლი მიუძღოდეს თუნდ ილიას ან აკაკის. ამათი ნაწერები თუ ათასობით ვრცელდებოდა მთელ საქართველოში, გოგებაშვილის წიგნები ათიათასობით ფეინებოდა ჩვენს ქვეყანას. მე დანამდვილებით ვიცი, რომ წერა-კითხვის საზოგადოების წიგნის მალაზია 1880—1890 წლებში ყოველ წლივ ჰყიდდა: ოც-ოცდახუთი ათას ცალს „დედა-ენას“ და ხუთ-ექვს ათასს ცალს „ბუნების კარს“.

დიდი სამსახური გაუწიეს გოგებაშვილის წიგნებმა ქართველ ხალხს. დიდის ღირსებისა იყვნენ ეს წიგნები თავის დროზე, დიდის ნიჭით შედგენილნი, ყველას უნებლიეთ უღვიძებდნენ მეტის კოდნის სურვილს, სწავლის გავრცელებას და გაძლიერებას. მე თითონ „დედა-ენამ“ და „ბუნების კარმა“ შემაყვარეს ქართული წიგნი, —გამაცნეს საქართველოს ისტორია, გეოგრაფია. მაშინდელ სკოლებში ხომ ქართული ენის ხსენებაც კი აკრძალული იყო, თორემ ისტორიაზე და გეოგრაფიაზე ვილა რას იტყვის.

გაძლიერდა გოგებაშვილი ქონებრივადაც: ყველა თავის წიგნებიდგან ყოველწლიური წმინდა შემოსავალი ჰქონდა სამი ათას—ოთხი ათას მანეთამდე. ეს ფული არამც თუ სავსებით ჰყოფნიდა მისი, როგორც მარტოხელის, უცოლშვილო კაცის არა დიდ მოთხოვნილებას,

არამედ სხვებსაც ბევრს ჰშველოდა და კიდევ ანარჩუნებდა ცოტა რამეს შესანახად, სიბერისა თუ რაიმე ავადმყოფობის უზრუნველსაყოფად. ამ სახით შენახული აღმოაჩნდა სიკვდილის ჟამს ათი ათას მანეთამდე. და ეს ცოტაოდენი წვლილი სიკვდილის წინ თითონვე გაანაწილა სხვადასხვა დაწესებულებათა მისაცემად, განურჩევლად ეროვნებისა და სარწმუნოებისა.

ასე ვაატარა და დაამთავრა თავისი ცხოვრება ამ ერთგულმა გუშაგმა ქართულის ეროვნებისა. ჭკუა დიდი ჰქონდა, კალამიც კარგად უჭრიდა ზე არა ერთხელ გამკლავებია ქართულ თუ რუსულ ჟურნალ-გაზეთებში, ვისაც კი შეატყობდა ქართული ენის, ქართული მწიგნობრობის მტრობას, ლალატს. ბევრს ეხსომება, რა გაშმაგებით და სიმკაცრით ეომებოდა ერთის მხრივ იანოვსკის, ამ დაუძინებელს მტერს ქართველობისას და მეორეს მხრივ აშორდიებს და მისთანებს, რომელთაც თავისით თუ ზემოდგან შთაგონებით, განიზრახეს სამეგრელოდან ქართული ენის გამოდევნა და მეგრულ ანბანის შედგენა.

ასევე მკაცრად ექცეოდა გოგებაშვილი, ვინც ნებსით თუ უნებლიეთ, სასწავლებელში პედაგოგიურ გზას გადასცდებოდა და შემცდარ ნაბიჯს გადასდგამდა. თითონ დიდად განვითარებული ზე კარგი მცოდნე პედაგოგისა, შემცდარს ამხელდა და სწორ გზას უჩვენებდა.

როგორც ვთქვით, ცხვედაძე სხვა გზას დაადგა. ამან სამსახურს თავი არ დაანება, მაგრამ საქვეყნო საქმისთვის არც ამას უღალატუნია. ამას არ ჰქონდა ნიჭი მწერლობისა, არ იყო კალმის პატრონი, მაგრამ მხნეობა კი ჰქონდა უძლეველი, შეუდრეკელი. თუ რაიმე საქმეს შეუდგებოდა, გზიდან გადასვლა აღარ იცოდა, ჭირვეული იყო, ფანატიკოსი საქმისა. არ იცოდა, რა იყო დამცირება, არაკადნიერად მოქცევა, დაცინვა, — ყველას აიტანდა, ყველაფერს მოისმენდა, ოღონდ მიზნისათვის მიელწია, განსაზღვრული საქმე საქმეზე მოეყვანა.

თუ დღეს ჩვენ გვაქვს ის საუცხოვო, დიადი შენობა, რომელიც ვაკედგან ამაყად ქალაქს დაჰყურებს და ამშვენებს, მტერს თვალებს უყენებს და მოყვარეს გულს უხარებს, ის შენობა, სადაც დღეს ქართული უნივერსიტეტი იმყოფება, — ეს უნდა დავუმალოთ ნ. ცხვედაძეს, იმის მხნეობას, იმის ერთგულებას, იმის თავის განწირვას. საიდან და როგორ დაიბადა აზრი ამ შენობის აგებისა?

როდესაც მოვახერხეთ და ჩვენი სათავად-აზნაურო სკოლა საყოველთაო საშუალო სასწავლებლად გადავაკეთეთ, საკუთარი თავშესაუბარი არ გვქონდა ამისთვის, კატის კნუტივით დავათრევდით

ამ სასწავლებელს და ხან ერთ შენობაში გადავიტანდით, ხან მეორეში, მაგრამ ყველა ყოვლად უვარგისი იყო, გამოუსადეგარი, სწავლებისთვის სრულიად მოუწყობელი. უნდა გვეფიქრა საკუთარი შენობის შესაძენად. შესაფერისი ტფილისში არაფერი მოიპოვებოდა. უნდა გვეფიქრნა საკუთარ შენობაზე. ვაკეზე მიწის შიძენა მოვახერხეთ. ახლა შენობისათვის უნდა გვეზრუნა. მაგრამ საიდგან, რა ღონით, ფული სად იყო? გადავწყვიტეთ, ჩვენი საწყალი ჯიბეები გამოგვებრუნებინა და რაც გვქონდა, ამოგვებერტყა. იყო შედგენილი სიები ქართველ მოხელეთა, მსახურთა და ასე გროშობით, სწორედ გროშობით შეკრებილი ფულით ჩავყარეთ საძირკველი. ამაზე ხომ ვერ შევდგებოდით? გართულდა საქმე, ფული ბევრი უნდოდა. ჩვენი გროშებით და თუნდ მანეთებითაც ვეღარას გავხვდებოდით. უნდა სხვა ღონე გვეღონა. აი სწორედ აქ იჩინა თავი ცხვედაძემ.

ამოიღებდა ნიშანში გისაც კი რაიმე ქონებას შეამჩნევდა, შეუჩინებოდა და მინამ ფულს არ გამოაღებინებდა, არ მოეშვებოდა. არც ერთი შეძლებული ქართველი არ გადაურჩებოდა ცხვედაძის ხარკს. ჩვენში იქნებოდა, რუსეთში თუ უცხოეთში, ყველგან ხელს მიაწვდენდა, ყველას გამოამეტინებდა რასმე. ხერხი იცოდა, ვისთან როგორ უნდა მისულიყო, ვისთვის საიღამ მოეწყო. რაც უფრო შორს მიდიოდა, მით უფრო მეტი მანა ეშლებოდა ჩვენს ნიკოს. ჯერ განზრახული იყო მხოლოდ ორ-სართულიანი შენობა, მერე მანა გაეხსნა და ორი სართული ოთხად გადააქცია. ახლა კი წვრილ-წვრილად მოგროვებული შემოწირულებანი ხარჯებს ვეღარ ჰკარავდა. უნდა სხვა გზას დასდგომოდა და ამ გზამ ნიკო მიიყვანა დავით სარაჯიშვილთან და ჩვენ ბანკთან.

სარაჯიშვილის სასახლოდ უნდა ითქვას, რომ უხვად გაშალა ხელი და არას ზოგავდა ამ საქმისათვის. მის თამასუქებს ანადგებდნენ ხოლმე საკომერციო ბანკებში ასი ათასი მანეთობით. სარაჯიშვილის მეუღლე, გულკეთილი ეკატერინე, მხოლოდ ერთს იხვეწებოდა:

— წაიღეთ რამდენიც გნებავთ, რის ეშმაკისთვის გვინდა ფული, შვილი ჩვენ არ გვყავს, ძე ჩვენ არ გვაბადია. მთელი ჩვენი ქონება, ჩვენი სიკვდილის შემდეგ, მაინც ისევ ქართველ საზოგადოებას დარჩება. მხოლოდ ერთს კი გეხვეწებით: ბანკის თამასუქებს ფრთხილად მოექცით, ვადაზე გადაუხდელი არ დაგრჩეთ, ჩემი ქმარი არ დაღუპოთ და სიცოცხლეშივე ულუკმა-პუროდ არ დაგტოვოთ.

სარაჯიშვილი მაინც იძლეოდა და იძლეოდა ფულს. ჩვენი ბანკი კი უფრო მაკარი გამოდგა. პირველად ესეც ადვილად იძლეოდა

ფულს, მაგრამ როდესაც დაჰხედეს, რომ ხარჯი სულ მატულობს და მატულობს, ბანკის პატრონი, ე. ი. თავად-აზნაურობა, აჯანყდნენ. გაიძახოდნენ, სწორედ გიჟია ეგ ვილაც ცხვედაძეა, გადარეულა, ლამის მთელი ბანკის შემოსავალი სულ იმ შენობაში ჩაგვაყრვეინოს. ილიას უსაყვედურებდნენ: შენ აქებ იმ ვილაცა ცხვედაძეს და ისიც რასაც უნდა ჩადის. ჩვენ ათასი გაჭირვება გვაქვს, ჩვენ ყველაფერზე უარს გვეუბნები და იქ კი უანგარიშოდ აბნევთ აუარებელ ფულს. ილია, ცოტა არ იყოს, შეკრთებოდა ხოლმე და გასაგლეჯად გაბრაზებულ თავდაზნაურობას ცხვედაძეს მიუგდებდა:

— ნიკო! ძოღი კრებაზე, შენ თითონ მიეცი პასუხი და ანგარიში,— ეტყოდა ხოლმე ილია ცხვედაძეს.

ცხვედაძეც უარისუთქმელად გამოვიდოდა, თუმცა კარგად იცოდა, რამდენი უსიამოვნება მოელოდა გაბრაზებულ ყრილობისაგან. მაგრამ წარმოიდგინეთ, ეს აღელვებული ხალხი ერთბაშად მიჩუმდებოდა ხოლმე, როდესაც თვალწინ წამოუდგებოდა გულკეთილი, გულუბრყვილო, მულამ მომლიმარი კაცი და დავიწყებდა ლაპარაკს ტკბილად, როგორც მოკეთე, თანაც გატაცებული იმ აღმაფრენი რწმენით, რომ ეს საქმე საშვილიშვილოა, საჭიროა მთელი ქართველობისათვის და ხარჯს არ უნდა შეუშინდეთ, საქმეს არ ელაღატებო.

— ეგ ყველა კარგი,— ეუბნებოდნენ აქეთ-იქიდგან,— მაგრამ მაგ უხარმაზარ შენობას რომ გამოუდგეით და აუარებელ ფულსა ჰყრით შიგა, ნეტავ რას აპირებთ, შიგ რა გინდათ მოათავსოთ?

— საჭიროა, მოვიხმართ,— ისევ მომლიმარი სახით უპასუხებდა ცხვედაძე. დაგვიჯერეთ, არ ინანებთ, მერე მადლობასაც გვეტყვით. აგერ ხმები ისმის და იქნებ კიდევ გამართლდეს, რომ ტფილისში უნივერსიტეტის გახსნის ნებას გვაძლევნო. დეე, შენობა მზად გვქონდეს, იქნება როდისმე ქართულ უნივერსიტეტსაც ველირსოთ.

ამ სიტყვებით ბევრს მოინადირებდა ხოლმე და ფულსაც აძლევდნენ, მაგრამ იყვნენ ისეთი ავყიებიც, რომელნიც ლანძღავდნენ, ჭკუაზე შერყეულს ეძახდნენ, ბანკის დამლუპველად სთვლიდნენ. ნიკო ამათ ყურადღებას აღარ აქცევდა, ფული მიეღო და სხვა კი ამას არაფერი უნდოდა ამათგან. მათი ქება-დიდება მისთვის საჭირო არ იყო.

საწყალი ნიკო! ფანტაზიორს ეძახდნენ, გიჟს, ჭკუაზე შეშლილს. რად? რად და იმად, რომ ოცნებობდა ქართულ უნივერსიტეტზე. იქნება, ეს ოცნება იყო, ოცნება ფანატჩიკოსისა, რომელსაც მტკიცედ სწამს, რომ ოდესმე ეს ოცნება ასრულდება. დღეს

ხომ ვხედავთ, რომ ეს ოცნება სინამდვილედ გადაიქცა, ეგ არის, რომ საწყალ ნიკოს არ დასცალდა ამის ნახვა!

ნიკო, სულ იმავე საქმისთვის ფულის ძებნაში, ერთხელ დიდის-ფეოდალის, გენერალ ივანე მუხრანსკის კარსაც მიაღდა. გენერალმა ზრდილობიანად მიიღო. ყურადღებით მოუსმინა რაც სათქმელი ჰქონდა ნიკოს, და მერე ასეთი პასუხი მისცა:

— კარგი საქმე დაგიწყვიათ. მეც მუხრანში ამ ხანად დიდს სახლს ვაშენებ. კარგად მოგვივა საქმე: თუ მოვესწარით, მაგ თქვენ შენობაში პარლამენტი გავმართოთ, ტფილისი მაშინ პარიზი იქნება და მუხრანი—ვერსალი.

მელას რაც აგონდებოდა ის ესიზმრებოდაო. ამ მელია-მუხრანსკიმ ამ ლათაიებით მოიშორა თავიდან ცხვედაძე და ფული კი გროშიც არ მისცა. მერე მისმა შვილმა და მემკვიდრემ, ცნობილმა კოწია მუხრანსკიმ, როგორც იყო გაიმეტა და მგონი, ოთხასი თუმანი მისცა ცხვედაძეს, მაგრამ ყველას კი შესჩიოდა და წუწუნებდა, გამძარცვესო. ნუ დაივიწყებთ, რომ მუხრანსკი უშვილო იყო და ქონება დამშული კი ქალაქად თუ სოფლად თავზე საყრელი ჰქონდა¹¹⁶.

თ ა ვ ი XXVI

დავით ერისთავი და მისი „სამშობლო“. დავით ერისთავი მელექსეების შესახებ. დავით ერისთავი და მუნრანსკი, — ავტორი წიგნისა „О существе крупных единиц“. ვახო ავაშიძე და ქართული თეატრის აღორძინება. ლადო ალექსი-მესხიშვილი. კოტე მესხი. მესხები: სერგეი, დათიკო, ივანე, ეფემია. კოტე ყიფიანი. სტენაზე, დ. ყიფიანის სახლი ქვიშხეთში. კოტე ყიფიანის დედა. დ. ყიფიანის გადასახლების მიზეზი. დ. ყიფიანის მოკვლა. ჩამოსვენება ტფილოსში და დემონსტრაცია. მომღერალი ვანო სარაჯიშვილი.

ჩემ ხსოვნაში ჩამრჩა კიდევ ერთი ადამიანის სახე, რომლის შესახებ მინდა ორიოდ სიტყვა ვთქვა. ეს გახლდათ დავით ერისთავი, შვილი გიორგი ერისთავისა, რომელმაც წარსული საუკუნის ორმოცდაათ წლებში, გორონცოვის დროს, პირველმა ჩაუყარა საძირკველი ქართულ თეატრს, პირველმა დაიწყო ქართული კომედიების წერა. შეილსაც, დავითს, მამის ნიჭი გამოჰყვა. დავით ერისთავს ეკუთვნის პიესა „სამშობლო“, რომელმაც წარსულ საუკუნის დამლევში ქართველ საზოგადოების გათვითცნობიერებას და პოლიტიკურ განვითარებას დიდი და დაუვიწყარი სამსახური გაუწია.

დავით ერისთავი ქართულ დროგამოშვებით მწერლობაშიაც იყო ცნობილი, მაგრამ კი უფრო რუსულად სწერდა „Наследственный шовт“-ის ფსევდონიმით, ერთ დროს გაზეთ „Кавказ“-ის რედაქტორადაც იყო. კალამი უჭრიდა, ენაც მახვილი ჰქონდა, შნოიანი, მოსწრებული სიტყვის თქმა იცოდა. ერთ ახალწლის ღამეს ილიასთან ვიყავით, ველოდით „ივერიის“ ახალწლის ნომრის გამოსვლას, რომ ვახშამს შევდგომოდით. ნომერი შნოიანად და კარგი შინაარსით იყო შედგენილი. სხვათა შორის, მოთავსებული იყო ილიას ფელეტონი, რომელსაც ასეთი არაჩვეულებრივი სათაური ჰქონდა: „ღმერთმა ნუ დაგაბეროთ!“ ფელეტონი აქვე იქნა წაკითხული: ილიას სებურ მოხდენილი კილოთი, ჭკუით და ენა-მხეობით იყო დაწერილი. დავით ერისთავი, რომელიც აგრეთვე ამ ვახშამს დაესწრო, აღტაცებაში იყო და ასე მიჰმართა ილიას:

— ღმერთმა ქმნას, ეს დღე დაგეკვებოს და მთელი წელიწადი სულ მაგისტანა ფელეტონები გვიწერო, არ გაახარო მტრები, რომ-

ლებიც იძახიან, ილია ზარმაციაო. კიდევ ბევრი ილაპარაკა სულ ამ რიგად, და სიტყვა ბოლოს ასე დაამთავრა:

ფხიზლად იყავი ილია,
არ მოგერიოს ძილია!

დავით ერისთავს ლექსი ეხერხებოდა, ტყუილად ხოც არ უწოდებდა თავის თავს; „Наследственный поэт“-ს, ე. ი. მემკვიდრეობით პოეტს. ეს ნიჭიც მამისაგან ჰქონდა გადმოცემული, მაგრამ რამდენადაც უყვარდა ნამდვილი, ჭეშმარიტი პოეზია, იმდენად სდევნიდა, ჰკიცხავდა ლექსების მჯღაბნელებს, რომელნიც ქართველებში ძლიერ გახშირებულნი იყვნენ იმ დროს და რომელთაც თავი მართალ პოეტებად მოჰქონდათ. ამის გამო ერთი ახირებული აზრი ჰქონდა აჩემებული ერისთავს: ქართველები თუ დაიღუპებიან, მელექსეობა დაჰლუბავთო. იმის მაგიერ, რომ საქმე გააკეთონ რამე, აუღიათ ხელში კალამი და ვინც არა მგონია, ლექსებს სწერს. უბრალო კორესპონდენციებსაც კი ლექსად სწერენ. ამას, ჩვენდა საუბედუროდ, ჩვენი ენაც უწყობს ხელს: ძალიან დამყოლი, ადვილად მოსაქნელი ენააო, როგორც გინდა გადასვი-გადმოსვი სიტყვა, ასო მოაკეღ, ასო ჩაუმატე, —სულერთია, აიტანს.

იქნება ცოტა გადაჭარბებული იყოს ეს აზრი, მაგრამ ვერ ვიტყვით, რომ სიმართლეს სრულებით მოკლებული იყოს, გადაჭხედეთ თუნდაც ჩვენ ისტორიას, აიღეთ სანიმუშოდ თუნდ მეჩვიდმეტე-მეთვრანეტე საუკუნე. ქართველობას თავზე ბანი ენგრეოდა, შინაური და გარეული მტრები ჩვენს ქვეყანას თავს ესხმოდნენ, ძირს უთხრიდნენ, განადგურებას უქადიდნენ, —და მერე ამ დროს ჩვენი მეფეები რას შვრებოდნენ, რას აკეთებდნენ? ისხდნენ და გულარხინად ლექსებსა სთხზავდნენ. მე ჩემის საკუთარი თვალით მინახავს და გადამითვალთვალე რებია კიდევ მეფე არჩილის, მეფე თეიმურაზის ლექსთა კრებული, ნაწერი სქელ ქალაღზე, დიდი ტანის რვეულებად შეკრული და შეკაზმული. მერე რა არის შინაარსი ამ ლექსების? უმთავრესად არშიყობა და მერე სწავლა-დარიგება, თუ როგორ უნდა მოიქცეს კაცი ოჯახის მოწყობაში, შინაურ ცხოვრებაში და სხვა ამგვარი ფუჭი ლაყბობა და ზნეობითი სწავლება. აი ასეთ საქმეებში იყვნენ გარდუღნი ჩვენი გვირგვინოსანნი იმ დროს, როდესაც შაჰ-აბაზები და შაჰ-მურადები კარს მოსდგომოდნენ, ქვეყანას აოხრებდნენ და ხალხს ჰყლეტდნენ.

ზემოდ მოვიხსენიეთ ვინმე მუხრანსკი, დიდი მოხელე და გადაგვარებული ქართველი, რომელმაც რუსულად დასწერა წიგნი, სათაურით: „О существе крупных единиц“, სადაც ამტკიცებდა, რომ დიდმა ერებმა, როგორც დიდმა ერთეულებმა, უნდა შთანთქან პატარა ერე-

ბი, მცირე ერთეულებიო. ამას ილიამ საკადრისი პასუხი აგო თავის გამოცანებში, რომელიც აგრეთვე ზემოდ მოვიყვანეთ. მუსრანსკიმ თავისი წიგნი, სხვათა შორის, დავით ერისთავსაც გაუგზავნა. ამან უკანვე დაუბრუნა წიგნი ამგვარი ზედ-წარწერით:

О существе ты написал,
Мой друг, более ста страниц,
Но этим только доказал
То, что мы знали без того:
Что ты совсем не существо
И нуль меж крупных единиц.

* * *

წერა-კითხვის საზოგადოების კანცელარია, წიგნის მალაზია და ძველ ხელთნაწერების წიგნთსაცავი მოთავსებული იყო იმავე ბანკის შენობაში, ესრედ-წოდებულ არწრუნისეულ ქარვასლაში, სადაც თეატრიც იმყოფებოდა. ამიტომ რეპეტიციების დროს ჩვენი არტისტები ხშირად შემოივლიდნენ ხოლმე ჩემთან, რაიმე წიგნის თუ გაზეთის წასაკითხად და უფრო კი სალაყბოდ. მათ შორის იყვნენ: ვასო აბაშიძე¹¹⁷, ლადო ალექსი-მესხიშვილი¹¹⁸, კოტე ყიფიანი და კოტე მესხი.

უფრო ხშირი სტუმარი იყო ვასო აბაშიძე, მამამთავარი ჩვენი თეატრისა, მისი სულჩამდგმელი და მისი დამამშვენებელი. რამდენი გაჭირვება, სიღარიბე, სიმშლილი და წყურვილი გამოუვლია, მაგრამ ქართული თეატრის დალატი ფიქრადაც არ მოჰსვლია, სკოლის გამგედ იყო, მეონი, ყარაბაღში და იქ რომ დარჩენილიყო, სამსახურშიაც წინ წავიდოდა, —ნიჭიერი კაცო იყო, —ლუკმაპურიც უზრუნველი ექნებოდა, მაგრამ ყველა ამას თავი მიანება და ქართულ თეატრს სათავეში ჩაუდგა.

სახელგანთქმული არტისტი მოსკოვის მცირე თეატრისა და დრამატურგი იუჟინი, —ალექსანდრე სუმბათაშვილი¹¹⁹, —ვასოს ამხანაგი იყო. ტფილისის პირველ გიმნაზიაში ერთად სწავლობდნენ და ორთავენი ჯერ წაშინვე დიდს სასცენო ნიჭს იჩენდნენ. აი ამ სუმბათაშვილს რამდენჯერ უთქვამს ვასოსთვის:

— ვასო, მე ხომ შენ კარგად გიცნობ და შენა ნიჭიც ვიცი, რას იკლამ აქ თავს სიმშლით? წამოდი მოსკოვში, შენი ნიჭის პატრონი, იქ სახელსაც დიდს მოიხვეჭ და კეთილი ცხოვრებაც გექნება.

მაგრამ ვასო შეურყეველი იყო, ვერ შეეცდინეს. ღარიბი იყო, უმწეო, ქართული სცენა იმ დროს და მით უფრო საჭირო იყო მისი აქ ყოფნა, ერთგული, თავგანწირული მუშაობა. მართლაც და ყვე-

ლას რომ მხოლოდ კუჭის რწმენით ეხელმძღვანელა და გაქცეულიყო იქით, სადაც მეტი დიდება და მაძლარი ლუკმა მოელოდა, მაშინ ჩვენ თეატრიც აღარ გვექნებოდა. მხოლოდ ასეთი თავგანწირულება ჰქმნის, ამკვიდრებს ქვეყნის საქმეს, და ამიტომ ქვეყანაც და შთამომავლობაც აფასებს მის ღვაწლს, არ ივიწყებს მის სამსახურს და სიყვარულით ჰმოსავს მის სახელს. ვასო ნამდვილი, ღვიძლი შვილი იყო თავის მიწა-წყლისა და ამიტომ ყველა მაცდუნებას უპასუხებდა რაფიელის სიტყვებით:

„არ გავცვლი სალსა კლდეებსა უკვდავებისა ნუხედა,

არ გავცვლი მე ჩემს სამშობლოს სხვა ქვეყნის სამოთხეზედა!“

დიახ, ჩვენი თეატრი მაშინ გატიტვლებულ სალ კლდეს წარმოადგენდა, მაგრამ ვასოს და მის ღირსეულ თანამშრომელთა ერთგული მუშაობით ქართული თეატრი აყვავდა და დღეს მტკიცე საფუძველზე სდგას. დიდი სამსახური მიუძღვით ამათ ქართველების წინაშე. ეს ორიოდ ჩვენი სიტყვა მცირე სასყიდლად ჩაითვალოს იმ დიდი მადლობისა, რომლის ღირსნიც არიან ეს უანგარო მოღვაწენი. იმ დროს, როდესაც ქართული ენა ყველგან ჩაგრული იყო და დევნილი, ამათ ის შეაფარეს თავიანთ ღარიბ ქონში და ქართველებს შეუნახეს ეს ძვირფასი განძი. თუმცა ჩვენი წარჩინებული საზოგადოება შორს გაუდგა ქართულ თეატრს, სამაგიეროდ დანარჩენი ქართველობა სიყვარულით ეკიდებოდა ამ თეატრს, აქ ესმოდა მას მშობლური ენა, აქ იტკობდა ის გრძნობას, იკვებავდა გონებას.

ვასოს არ უყვარდა ბევრი ლაპარაკი, მაგრამ საკმარისი იყო ერთი იმის სიტყვა და სახის მისებური მოღმეჭა, რომ თავი ველარ დაგეჭირა და სიცილი წაგსკდომოდა.

ერთი უცნაური თვისება ვასოსი უნდა აღვნიშნო. ერთხელ ახალქალაქში, თარხნიანთ გვარეულობის სოფელში მიმიხდა ყოფნა. ქართული წარმოდგენა იყო და ვასოსაც უნდა მიეღო მონაწილეობა. აუარებელი ხალხი მოაწყდა თეატრს, ყველას უნდოდა ვასოს ნახვა და მოსმენა. სულ ერთი საათი აღარ დარჩენილიყო წარმოდგენამდე, რომ ვასო უცბად ავად გახდა, დაწვა, ოხრაედა, შფოთავდა, მიშველეთ, ვკვდებიო. გაუზომეთ სიცხე, მართლაც დიდი სიცხე ჰქონდა, 39° უწევდა. ვერ მიმხვდარიყავით, ასე უცბათ რა მოუვიდა ამ კაცს. ან რა პასუხი გვეთქვა ამ მოზღვავებულ ხალხისთვის. ასე ვიყავით დადარდიანებულნი და დაფიქრებულნი, რომ ვასო უცბად წამოიჯდა და მოგვაძახა:

— აი თქვე სულელებო! მართლა დაიჯერეთ? მე არა მტკივარა. აბა დავიწყეთ წარმოდგენა!

არა გვჯეროდა, ესეც ამისი ჩვეულებრივი ხუმრობა გვეგონა. მაინც გავუსინჯეთ სიცხე. ტემპერატურა სრულებით ნორმალური ჰქონდა. გაოცებულნი დავრჩით და მე დღესაც ვერ გამომირკვევია: ნუ თუ არტისტს მართლა ასე უცნაურად შეუძლიან ბუნების შეცვლა, უცებ მაღალ წერტილამდე აიყვანოს სიცხე და ასევე უცბად ჩვეულებრივ დონეზე დაიყვანოს?

ლადო მესხიშვილი უფრო იშვიათი სტუმარი იყო ჩემთან. არც ამას უყვარდა ბევრი ლაპარაკი. და თუ კი ხმას ამოიღებდა, მუსიკასავით საამური იყო მისი ხმა, რომელიც საიდგანდაც გულის სიღრმიდგან ამოდიოდა. ცოტა ბოხი მეტყველება ჰქონდა და გზიბლავდა, სულსა და გულს გიტკბობდა, არ გინდოდა ყური მოგემორებინა. ამ ხმის სიმშვენიერეს და მუსიკალობას ვერ წარმოიდგენს ის, ვისაც მესხიშვილი უნახავს მას შემდეგ, რაც ყელის ტკივილი დასჩემდა და აპერაცია გაუკეთეს. მასუკან ხმა წაუხდა, გაბზარული ზარივით უჟღერინავდა.

გარეგნობითაც მშვენიერი, თვალწარმტაცი შეხედულებისა იყო ლადო. ერთ ზაფხულს ბაქოში მოუხდა ჩამოსვლა. კლუბში, მაღლობ ადგილზე იჯდა განმარტოებული და საუცხოვო სანახავს წარმოადგენდა: მისი გედის მსგავსად მოღერებული კისერი, მისი გამომეტყველი სახის ყველა ნაწილი, თითქოს განგებ გამონაკვეთი და ჩამოსხმული, მაღალი, გადაშლილი შუბლი, რომელსაც ზემოდამ დაჰყურებდა ხშირი, თეთრი თოვლივით გაპენტილი, ხუჭუჭი თმა,—ღირსი იყო მშვენიერების ქანდაკებისა. მნახველნი თვალს ვერ აშორებდნენ და კითხულობდნენ: ვინ არის, საიდან გამოჩნდაო.

კოტე მესხს პეტერბურლიდგან ვიცნობდი, სადაც საფრანგეთიდგან შინ მომავალი, დროებით ცხოვრობდა. ბევრს გვიამბობდა პარიზის თეატრის ამბებს და მეტადრე მაშინდელ გამოჩენილ ფრანგ არტისტებზე, ძმათა კოკლენებზე. ამ კოკლენების ნახვამ და საზოგადოდ პარიზის თეატრების შესწავლამ დიდი სამსახური გაუწია მესხს. იმაზე უკეთესი მოთამაშე პიესებში. უცხო ქვეყნების ცხოვრებიდგან, ჩვენში არ ყოფილა. მისი თამაში, მაგალითად, ნაპოლეონის როლში, მეტად არტისტული, ხელოვნური იყო: როგორც გრიმით, ისე სახის გამომეტყველებით, მიხვრა-მოხვრით, ნამდვილი ცოცხალი ნაპოლეონი წარმოგიდგებოდათ თვალ წინ.

საუცხოვოდ თამაშობდა აგრეთვე იმერლების როლს. შეუდარებელი იყო თავისი ცოცხალი, მკვირცხლი, სხაპა-სხუპის მეტყველებით, როდესაც თეატრში გვიამბობდა სცენებს გურულების ცხოვრებიდან.

საზოგადოდ ღირსშესანიშნავია ამ მესხების სახლობა, მათი ნიჭიერება. რამდენი შესამჩნევი მოღვაწე მისცა ქართველებს ამ ერთმა კოტეს ოჯახმა. კოტე ხომ ვიციტ, ახლა აიღეთ მისი უფროსი ძმა სერგეი. ეს იყო დამაჩრებელი და პირველი რედაქტორი ქართული გაზეთ „დროებისა“; მეორე ძმა, დათიკო, მახვილი კალმის პატრონი იყო, იმის ფელეტონებს დიდის სიამოვნებით ვკითხულობდით, მესამე ძმა ივანე, საზღვარ გარეთ სწავლა მიღებული, ერთგული საზოგადო მოღვაწე იყო და ბათუმის თვითმართველობის წინაშე დიდი ღვაწლი მიუძღვის. ამათი და ეფემია, გეპნერის მეუღლე, ხომ ერთი საუკეთესო დრამატიული არტისტი ქალი იყო, ქართული სცენის დამამშვენებელი.¹²⁰

კოტე ყიფიანი რომ გამახსენდება, მაშინვე თვალ წინ წამომიღდება ეს გულახდილი, სიცოცხლით სავსე, მხიარული, ლალი და უდარდელი ადამიანი. ან კი რა ჰქონდა სადარდელი? დიდი, შეძლებული ოჯახის შვილი, პატარაობიდანვე მდიდრად და ნებივრობით გაზრდილი, არც ეხლა იყო დაჩაგრული ბედისაგან. მამისაგან კაი შეძლება ჰქონდა დარჩენილი, სახლ-კარი კარგად მოწყობილი და ლუკმა-პური უზრუნველი. როგორც არტისტი ნიჭიერი იყო, დინჯი და მოფიქრებული თამაში უყვარდა. სიყვარული თეატრისა პატარაობიდანვე ჰქონდა ჩანერგილი. მამა მისი, კაცი განათლებული, განვითარებული, დიდი მოყვარული იყო თეატრისა, და აკი თარგმნა კიდევ შექსპირი. კოტეს უფრო ეხერხებოდა ჩვენი ცხოვრებიდან ამოღებული, ჩვენი ყოფა-ცხოვრებისაგან წარმოშობილი დინჯი, დარბაისლური ტიპები. უცხო ცხოვრებიდან ჩვენ სცენაზე გადმოტანილ ტიპების განხორციელებაზე ზედმიწევნით ემარჯვებოდა, რადგან კარგათ იყო განათლებული, განვითარებული, უცხო ენები საფუძვლიანად ჰქონდა შესწავლილი და ამ ენებზე ლიტერატურაც გაცნობილი. ამიტომაც შეძლება ეძლეოდა თავის როლი საფუძვლიანად შეესწავლა, ჩაჰფიქრებოდა, შეეთვისებინა. კოტე ყიფიანს დიდი ღვაწლი და სამსახური მიუძღვის ქართული თეატრის წინაშე.

ჩემს ხსოვნაში ჩაეყარა ჩვენს თეატრს მტკიცე საფუძველი. დიდ ბედნიერებად უნდა ჩაითვალოს ქართველებისთვის ის გარემოება, რომ პირველ ხანებშივე ამ საქმეს სათავეში ჩაუდგნენ ისეთი დიდნი ნიჭიერნი და თავგანწირულად ერთგულნი. ქართული სცენისა, როგორც იყვნენ: ვასო აბაშიძე და მისი ცოლი, მაკო საფაროვის ასული, ნატო გაბუნიას ქალი, დრამატურგი ცაგაროს ცოლი, ლადო ალექსი-მესხიშვილი, კოტე მესხი და კოტე ყიფიანი. ამათ განამტკიცეს სიმკვიდრე ქართული თეატრისა, ჩაუდგეს მას სული, შეაყვარეს

ქართველებს, და ქართველებშიც იგინი შეიყვარეს. ერთგულოვნება და ერთსულოვნება დაარსდა მსახიობთა და მაყურებელთა შორის. ამაზე მეტი ჯილდო, არა მგონია იყოს სხვა რამ. მართალია, ქართველებმა ვერ უზრუნველჰყვეს მატერიალურად, მეტადრე პირველ ხანებში, ეს უანგარო და თავგანწირული მოღვაწენი, მაგრამ აქ უგულობა კი არ იყო, არამედ უფულობა. ხომ მოგეხსენებათ ქართველების ჯიბე-ცარიელობა, სიღარიბე. მაგრამ ამა სოფლის ცხოვრება, სახელი და სიყვარული მარტო ვერცხლით ხომ არ მოიპოვება?!

კოტე ყიფიანი უმცროსი შვილი იყო დიმიტრი ყიფიანისა, იმ საქვეყნო მოღვაწისა, რომელიც ზემოდ უკვე გავიცანით. დიმიტრის დიდი ადგილი ეჭირა იმ დროს რუსის სამსახურში, ჭკვიანი და საქმიანი კაცის სახელი ჰქონდა მოპოვებული. რუსის სამსახურში იყო, მაგრამ ბევრ სხვებსავით არ გადაგვარებულა. ქართველი იყო სულით და გულით, ასევე უყვარდა ქართული მწიგნობრობაც და ცდილობდა ასეთივე სიყვარული შთაენერგა თავის შვილებისთვის. საუკეთესო მცოდნეს ქართული მწიგნობრობისა და ენისა, უნდოდა, რომ შვილებსაც საფუძვლიანად შეესწავლათ ქართული ენა. ამის გულისთვის, მან თავის შვილებს შეუდგინა კიდევ ქართული გრამატიკა¹²¹. ეს ცოდნა და სიყვარული ქართულისა კოტესაც ჰქონდა. ბევრსა სწერდა ქართულად, სთარგმნიდა უცხო ენებიდან, დაწყობილი ჰქონდა რაღაც ლექსიკონის შედგენა, მხოლოდ ეს უკანასკნელი დაამთავრა. თუ არა, აღარ მახსოვს.

კოტე გამუდმებით ცხოვრებდა სოფ. ქვიშხეთში, მამისაგან დატოვებულ კარგად მოწყობილ მამულში. ერთხელ სურამში ყოფნა მომიხდა, სადაც კოტე შემხვდა და თავისთან მიმიწვია. კარგად იყო მოწყობილი. დიდი ორსართულიანი სახლი, მაღლობ ადგილზე გაშენებული, ფართო კარ-მიდამოთი, რომლის შუა გულში ცივი მთის წყარო გამოიჩუხჩუხებდა მილიდამ,—ზემოდამ დაჰყურებდა ტაშისკარს, დოღლაურს და მთელ ქართლის დაცემულ გაშლილს ადგილს. ძველებურად ფართო, გრძელ, ზემო-სართულის აივანზე იდგა დიდი ღურბინდი, რომელიც დიმიტრის პარიზში ყოფნის დროს შეეძინა. როდესაც კი დიმიტრის ქვიშხეთში მოუხდებოდა ყოფნა, ამ ღურბინდში ხშირად უყვარდა თურმე გახედვა და რა დაინახავდა ვისმე, კარგა შორს მანძილზე იმის სახლისკენ მომავალს, მაშინვე პურადი მასპინძელი განკარგულებას გასცემდა, რომ სამზადისს შესდგომოდნენ სტუმრის პატივით დასახვედრად.

კოტეს დედა გენერალ ჭილაშვილის ქალი იყო. თავის დიდბუნებოვანი ქმარი გაგიჟებით უყვარდა. ეს სიყვარული თითქმის კერპთთაყვანისმცემლობას აღწევდა. როდესაც მე გავიცანი, იგი

უკვე ღრმად მოხუცებული იყო. იმ დროს დიდი ხანი არ იყო გასული, რაც მისი საყვარელი და სათაყვანებელი დიმიტრი ტრალიკულად დაიღუპა. ამ ამბავს დიდად ემოქმედნა მასზედ: ისე ღრმად იყო დამწუხრებული, ჩაფიქრებული, შერყეული, რომ გეგონებოდათ, ამ ერთ ფიქრს მისცემია და მთელი მისი არსება ამას შეუპყრიაო. დადიოდა და წამდაუწუმ ნალვლიანად წამოიძახებდა: „Убили моего божественного Димитрия“. ისე არ გაინსენებდა თავის დიმიტრის, რომ სიტყვა „божественный“ არ დაემატებინა.

დიმიტრი ყიფიანის მკვლელობა ასე მოხდა. მოკლულ იქმნა სემინარიის რექტორი. მკვლელი იყო ქართველი ლალიაშვილი. მაშინ რუსის არქიელად იყო ვინმე პავლე, დიდი მომხრე და, მგონი, შორეული ნათესავიც მოკლულ რექტორისა. აი ამ პავლემ დიდად იწყინა და იუცხოვა ეს ამბავი და ბრალი დასდვა მთელ ქართველობას. ენა ჰქონდა მოქნილი, კაცი იყო თავდაუქერელი, თავზედი. და აი, ერთ კვირა დღეს ქართველი მლოცველებით გაქედილ სიონის ტაძარში გამოვიდა ეს პავლე არქიელის სამოსელში, კვერთხით ხელში და გაკადნიერებული განრისხებით შელახა და შეურაცხყო მთელი ქართველობა. ამ ამბავმა დიმიტრი ყიფიანის ყურამდე მიღწია, რომელიც მაშინ ქუთაისში სცხოვრობდა, როგორც იმერეთის თავდა-აზნაურთა წინამძღოლი. ამ ამბავმა დიდად შეაძრწუნა დიმიტრი, მისმა გულმა ვერ მოითმინა ასეთი შეურაცყოფა ქართველობისა და მოსწერა პავლეს წერილი, სადაც დიდ წყრომას უტხადებდა. პავლემ ითაკილა ასეთი გაკადნიერება და ფიცხლავ დაასმინა, სადაც ჯერ იყო, შესაფერი განმარტებით. მაშინდელ არქიელებს მხოლოდ სახელი ჰქონდათ სულიერი მამებისა, მოძღვრისა, თორემ ნამდვილად კი იგივე ჟანდარმების უფროსები იყვნენ, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ჟანდარმების ლურჯ მუნდირის თუ ქუდის მაგიერ, ტანზედ ეცვათ ანაფორა და თავზედ ეხურათ ბერის ბარტყულა.

სამართალი იყო სწრაფი, ხოლო არა მართალი: განუკითხავად, განუსჯელად, სიტყვის უთქმელად, აიღეს და ეს მოხუცებული, დამსახურებული კაცი გადაასახლეს ქალაქ სტავროპოლში, ჩრდილოეთ კავკასიაში, უფლების აღკვეთით, რომ იქილგან ფეხი მოენაცვლა. დიდ ხანს არ გაუვლია, რომ ეს მოხუცი იქვე მოკლეს. ეს მკვლელობა ისეთი საიდუმლოებით იყო მოცული, რომ სრულებით გაუგებარი დარჩა როგორც მიზეზი, ისე გარემოება ამ მკვლელობისა.

სიცოცხლით სამშობლოს მოშორებული, სიკვდილის შემდეგ დაუბრუნდა დიმიტრი თავის მშობლიურ მიწა-წყალს. დიმიტრის გვამი ტფილისში ჩამოასვენეს და მთაწმინდაში დაასაფლავეს. ქართველობამ თავისი ვალი გადაიხადა, სამხედრო გზით მოსვენებულს ცხე-

დარს აუარებელი ხალხი დაესწრო ჯერ ისევ ქალაქ გარეთ, საბურთალოზე. პირველ წამს, როდესაც ბალდახინი მიცვალებულის კუბოთი მოახლოვდა, რაღაც უხერხულობა ჩამოვარდა. არ იცოდნენ რა ექნათ, პირველად რა უნდა თქმულიყო. აქ წამოდგა წინ დავით ღიჟარაძე, ყიფიანის მოადგილე ქუთაისში, მიუახლოვდა ძირს გადმოლებულ კუბოს, შუბლში ხელი ირტყა და ზარით მოსთქვა:—ვაი ჩემს თავს, რომ ცოცხალი ვარ და შენ კი მაგ კუბოში გხედავ!

ეს საკმარისი იყო: უხერხული წამი გაჰქრა, ყველა ამოდრავდა. რამდენიმე წარმოსდგა წინ სიტყვის სათქმელად. სამღვდლოებამ მცირე პანაშვიდი გადაიხადა და პროცესია გამოემგზავრა ქალაქისკენ. ხალხი თანდათან ემატებოდა. გოლოვინის პროსპექტზე (დღევანდელ რუსთაველზე) ტევა აღარ იყო. პროცესიამ დემონსტრაციის ხასიათი მიიღო. მთავარმართებლის სასახლეში იგრძნეს და შეეცადნენ, რომ მიცვალებული აქ მაინც არ გამოეტარებინათ. პოლიციამ გზა გადაუჭრა ხალხს ოპერის თეატრის წინ და უნდოდა ჭავჭავაძის ქუჩისკენ შეებრუნებინა, რადგან, მართალი რომ ითქვას, აქედგან უფრო ახლო იყო მამა დავითის ეკლესია. ხალხი არ ემორჩილებოდა. მაშინ პოლიციამ მიჰმართა წინ მიმძლოლ ქართველ ეპისკოპოზს ალექსანდრეს, შებრუნებულიყო ამ ქუჩით. ეპისკოპოზმა ასე უპასუხა: მე აქ მხოლოდ მღვთის მსახურების წესის აღმსრულებელი ვარ, დანარჩენი მე არ მეკითხება, ეგ ჭირისუფლების ნებაა.

ამ დროს ხალხი უკვე მოზღვავდა და გოლოვინის პროსპექტით წინ წავიდა სასახლისკენ. წესრიგის მიმცემნი იყვნენ ვალ. გუნია და ანდრია ლულაძე, რომელნიც ცხენებზე ისხდნენ და პროცესიას წინ მიუძღოდნენ. მეტად სასაცილო სანახავი და სურათზე გადასაღები იყო ანდრია ლულაძე. ისე იჯდა ცხენზე მოღერებული, ისეთი მბრძანებლობის ხმით იძლეოდა განკარგულებას, მომავალ მეფაეტონეს ისე შესძახებდა: სდეგო, და თვალებს ისე დააბრიალებდა, რომ უნებლიეთ მოგავიწყდებოდათ ლერმონტოვის გენერალს, კავკასიაზე მომავალს ჯარს რომ მოუძღოდა წინ:

Их ведет, грозя очами,
Генерал седой.

ქალაქის თვითმართველობის სახლის წინ პანაშვიდი გადაუხადეს, როგორც ერთ დროს ქალაქის თავად ყოფილს და აქედგან სოლოლაკის და პეტრე დიდის (აწინდელ ძერჟინსკის) ქუჩით მთაწმინდაში აიტანეს და იქ ეკლესიის გალავანში დაკრძალეს.

* * *

ორიოდე სიტყვა მინდა ვსთქვა ჩვენ ნიჭიერ მომღერალზე, ვანო სარაჯიშვილზე. პირადად სარაჯიშვილი გავიცანი ბაქოში, სადაც მოწ-

ვეული გვეყავდა სამღეროდ ერთ ქართულ კონცერტზე, რომელსაც იქაური ქართველობა ყოველწლიურად ჰმართავდა ხოლმე. ამ კონცერტზე დიდძალი ხალხი ესწრებოდა. გარდა ქართველებისა, ბევრი მოდიოდა სხვა ტომის ხალხიც. აი გამოვიდა სარაჯიშვილი და დაიწყო ურმული. იმისმა ტკბილმა, გულის სიღრმიდან ამონადენმა ხმამ მოგვხიბლა, ყველა სულგანაბული უსმენდა. ბევრი სხვა სიმღერით დაგვატკბო კიდევ, ალტაცებას და ტაშის ცემას საზღვარი არ ჰქონდა. როგორც შევამჩნიე, სარაჯიშვილს ხმა არ ჰქონდა მძლავრი, მაგრამ ეს ხმა იყო მეტად ნაზი, მეტად ტკბილი, გულის სიღრმეში გვხვდებოდა და ტკბილ გრძნობას გვიღვიძებდა.

ჩემ გვერდზე იჯდა ერთი გერმანელი, ბანკის დირექტორი, ჩემი კარგი ნაცნობი. მომიბრუნდა და მკითხა:

— მართლა ქართველია ეგ მომღერალი?

— რად არ გჯერათ ვითომ, რომ ქართველია?— გამოვეკითხე მეც.

— არ მეგონა, თუ ქართველებს მაგისტანა მომღერალი გეყოლებოდათ: საოცარი ხმის გარდა, ხელოვნებაც, ცოდნაც სიმღერისა დიდი აქვს.

მერე მიუბრუნდა თავის მეზობელს, აგრეთვე გერმანელს და უთხრა „colossal“, რომელიც პირდაპირი თარგმნით ნიშნავს სიდიადეს. უნდა იცოდეთ, რომ როდესაც გერმანელი ამ სიტყვას ხმარობს, ეს ნიშნავს უდიდეს ალტაცებას, უმაღლეს დაფასებას ნიჭისას.

ეს გერმანელი მერე ისევ მომიბრუნდა და მითხრა:

— წელან მაგის ქართველობა იმიტომ ვიკითხე, რომ მეგონა შინაური მომღერალია და ასეთი სიმღერის ცოდნა საიდგან უნდა შეეძინოს მეთქი. მაგრამ ახლა აღარ მიკვირს, რადგან ვაგივე, რომ სიმღერის სწავლა ჰქონია მიღებული. ერთიც ეს მაკვირვებდა: მაგისტანა ხმის პატრონი რას დამჯდარა შინ და გარეთ არ გადის, დიდ სახელს მოიხვეჭდა. რუსეთის გარდა, უცხო ქვეყნებშიც ბევრი მივიღია, ბევრი გამოჩენილი მომღერალი მინახავს, მაგრამ, გულწრფელად გეუბნებით, მაგისტანა მოხდენილი ტკბილი ხმა არ მომისმენია.

როგორც ვთქვი, სარაჯიშვილი პირველად ბაქოში გავიცანი, იმის სახელი კი ტფილისშიაც მქონდა გაგონილი. საყურადღებოა ისიც, თუ სად და ვინ აღმოაჩინა პირველად ეს ნიჭიერი ახალგაზრდა. სარაჯიშვილი მსახურობდა თურმე სახაზინო პალატაში რაღაც მცირე მოხელის ადგილზე. ამხანაგებმა მალე შეიტყეს მისი საოცარი ხმა. სად შეიტყობდნენ? ცხადია, ქეიფობის დროს. ამისთანა ხმის პატრონი ხომ სანთლით საძებნელია და აი, ამხანაგები, ვისაც სადილი ან ნადიმი ჰქონდა, უსათუოდ სარაჯიშვილსაც იწვევდენ, ერთმანეთს ხელიდგან სტაცებდნენ. იყო ასე სარაჯიშვილი ერთგვარად ლხინშიც ქეიფში

სახლიდგან ბალებში, დუქნებში გადადიოდნენ. სარაჯიშვილი ყველგან და ყველასთვის სასურველი სტუმარი და დროს გამტარებელი იყო. ამ განუწყვეტელ სმაში და ქეიფში დაიღუპებოდა მისი ჯანიც, ხმაც და ნიჭიც, როგორც ბევრი სხვისაც დაღუპულა, რომ ბედზე არ შესწრებოდა ხაზინის უფროსი, გვარად სოკოლოვსკი თუ სმიროვსკი, სწორედ აღარ მახსოვს. ეს უფროსი მხიარული კაცი იყო თურმე, ამასთანავე კარგი მცოდნე და მოყვარული მუსიკისა და სიმღერისა. ხშირად ჰმართავდა თურმე თავისთან სადილებს და იწვევდა პალატის მოხელეთაც, უფრო იმათ, ვისაც მუსიკოსის ნიჭი და კაი ხმა ჰქონდათ. მოჰხვდა ერთს ასეთს სადილზე სარაჯიშვილიც და თავის სასიამოვნო ხმით და მუსიკალობით აღტაცებაში მოიყვანა თავის უფროსი. გამოიკითხა მისი ვინაობა და მაშინვე განიზრახა თურმე ყოველი ღონე ეხმარა, რომ ეს ნიჭიერი ახალგაზრდა თავის ნიჭის შესაფერ გზაზე დამდგარიყო. გაეგო ისიც, რომ ცნობილი მდიდარი დავით სარაჯიშვილი ამის ნათესავი ყოფილა. ეს სახაზინო პალატის უფროსი იმავე დროს ჩვენი საადგილ-მამულო ბანკის მეთვალყურედაც ითვლებოდა, როგორც ფინანსთა მინისტრის წარმომადგენელი.

აი ეს პალატის უფროსი მოვიდა ერთ დღეს ბანკში და ერთი ამბავი დააწია. უამბო სარაჯიშვილის ამბავი და უკიჟინა, როგორ არა გრცხვენიათ ქართველებს, ისეთი ნიჭიერი ახალგაზრდა გყავთ და ხელს არ უმართავთ, რომ თავის გზას დაადგეს. პალატაში თუ დარჩა, დაიღუპება. აი მდიდარი ნათესავიც ჰყოლია, დავით სარაჯიშვილი, თქვენი კარგი მეგობარი ყოფილა, — მიუბრუნდა ილიას, — ურჩიეთ, დაიყოლიეთ, რომ შემწეობა აღმოუჩინოს თავის ნათესავს, ეს თქვენი და ყველა ქართველების მოვალეობაა. ამ კეთილი კაცის გულშემატკივრობამ გასჭრა, დავით სარაჯიშვილმა სტიპენდია დაუნიშნა, და ამგვარად ვანო სარაჯიშვილს გზა გაეხსნა, შეძლება მიეცა მუსიკალური განათლება მიეღო და ქვეყანას გამოსდგომოდა.

კარგმა ხანმა გაიარა. მე ტფილისიდან წასული ვიყავი და ვანო სარაჯიშვილზე აღარა მსმენია რა. მხოლოდ ერთხელ მოსკოვიდან რკინის გზით მოგზაურობა მომიხდა დავით სარაჯიშვილთან, რომელიც ვლადიკავკავში მოდიოდა. ერთ ვაგონში მოვხვდით. იმავე ვაგონში იყვნენ მოსკოვის მომღერალი არტისტები, რომელნიც აგრეთვე ვლადიკავკავში მოდიოდნენ წარმოდგენების გასამართად. ვაიცნეს სარაჯიშვილი და იმათ ერთს ასეთს ლაპარაკს მოვკარი ყური.

— მომღერალი ვანო სარაჯიშვილი თქვენი ნათესავი ხომ არ არის? — ეკითხება დავითს ერთი მომღერალი ქალი.

— დიახ, ნათესავიაო, — უპასუხა დავითმა.

— ხშირად მიმღერია იმასთან. რა მომხიბლავი ხმა ჰქონდა! მშვენიერი, საუცხოვო რამ იყო აგრეთვე, როგორც ადამიანი და ამხანაგი. ისე მრყვარდა, როგორც ლეიძლი ძმა.

— არა მჯერა, უბასუხა დავითმა: თუ მართლა გულწრფელად გიყვარდათ, უნდა კისერში წაგეკრათ და სცენიდან გამოგედლოთ. რა დროს იმის სიმღერა იყო, ჯერ უნდა კარგად ესწავლა სიმღერა, სწავლა დაემთავრებინაო, — ასეთი მკვახე პასუხი ცოტა არ იყოს იუცხოვა არტისტმა ქალმა და იწყინა კიდევ. ლაპარაკი შესწყვიტეს.

მერე მე გამოველაპარაკე დავითს ამის შესახებ და აი რას სჩიოდა.

— არ მომწონს ქართველების ზენა-ქვენაობა. არ უყვართ საქმის საფუძვლიანად შესწავლა. ჩქარობენ და თითონაც არ იციან, სად მიეჩქარებიან. აი თუნდ ეს ჩვენი საქებური ვანო. ოთხი-ხუთი წელიწადი მაინც უნდა ყოველიყო სწავლაში, რომ ეთქვა, ვიცი რამეო. თორემ დაჰყო რაღაც ორი წელიწადი, დაჰკრა ფეხი და გამოიქცა, ახლა კი არტისტი ვარო, აი მაგისთანა არტისტი ქალებიც ტაშს უკრავენ და აქებენ, ნამდვილი არტისტი ხარო. მართლის თქმა არავის უყვარს. მე მართლის თქმას არ ვერიდები და აკი არ ვუყვარვარ არავის: აყვირ კაცია, მოუსვენარიო.

არ ვიცი, რამდენად მართალი იყო ეს სიტყვები ვანოს შესახებ, მხოლოდ ეს კი უნდა ითქვას, რომ დავით სარაჯიშვილი გერმანიაში იყო გაზრდილი და გერმანელების ხასიათი ძლიერ შეთვისებული ჰქონდა. იმათსავით უყვარდა, რომ თუ რაიმე საქმეს მოჰკიდებდი ხელს, ეს საქმე უსათუოდ საფუძვლიანად, ძირიან-ფესვიანად შეგესწავლათ და გაგეთვალისწინებინათ.

უკანასკნელად ვანო სარაჯიშვილის ნახვა მომიხდა 1924 წელს. ეს იყო მისი დასაფლავება, რომელმაც თავისი სიდიადით და გრანდიოზულობით მომაგონა დასაფლავება ღიმიტრი ყიფიანისა, ილიასი და აკაკისა.

კედეტორის უნივერსიტეტი

1. (გვ. 1). ივანე სპირიდონისძე ჯაბადარი (1852—1913) — აქტიური წევრი 70-იანი წლების ხალხოსნური წრეებისა. სწავლობდა რუსეთში, მედიკო-ქირურგიულ აკადემიაში. კურსი არ დაუსრულებია, ისე გაემგზავრა საზღვარგარეთ, სადაც ზედბოდა რევოლუციონერ-ემიგრანტებს. რუსეთში დაბრუნდა 1874 წ. და ჩქარა დაპატიმრებულ იქნა. მას ბრალად დასდეს მოსკოვის ფაბრიკის მუშებს შორის პროპაგანდა და რევოლუციონური შინაარსის წიგნების გავრცელება. ი. ჯაბადარი გაასამართლეს ცნობილი „50-ის პროცესის“ დროს, 1877 წელს, რომელიც მოხდა პეტერბურგში. ეს პროცესი ცნობილია რუსეთის რევოლუციონერ მოძრაობის ისტორიაში, როგორც უაღრესად მნიშვნელოვანი მოვლენა, რადგან ამ დროს ბრალდებულის სკამზე ისხდნენ საუკეთესო წარმომადგენლები 70-იანი წლების რევოლუციონურად განწყობილი ახალგაზრდობისა. ი. ჯაბადარს მიუსაჯეს 5 წლის კატორღა. 1880 წელს ნოვო-ბელგოროდის საკატორღო ციხიდან გადაიყვანეს კარაზე, სადაც განთავისუფლებულ იქნა 1883 წ.; სასჯელის მოხდის შემდეგ ჩმოვიდა ტფილისში და მოღვაწეობდა, როგორც ადვოკატი და ჟურნალისტი.

1889 წელს ი. ჯაბადარმა პეტერბურგის ჟურნალ „Северный Вестник“-ში Н. Д.-ს ფსევდონიმით მოათავსა „Письма о Грузии“, სადაც, სხვათა შორის, ამტკიცებდა, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ სიუჟეტი ნასესხები არისო. ამან დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია იპდროინდელ ქართულ პრესასა და საზოგადოებაში. ილია ჭავჭავაძემ იმავე წლის „ივერიაში“ თავის სახელის მოუწერლად გააფთრებული პასუხი გასცა ჯაბადარს წერილების სერიით, რომელსაც საერთო სათაურად ჰქონდა „აი ისტორია“ („ივერია“ 1889).

ამ პოლემიკაში სხვებიც ჩაერვივნენ, როგორც, მაგ., „თეატრი“ (1889 წ. № 39—40) და „Новое Обозрение“ (1889 წ. № № 2022—32—46—48). უფრო გვიანაც გაიხსენეს ეს კამათი: იხ. ი. ჯაბადარის მოგონებანი (Былое, 1907, № 9) და ნიკო ნიკოლაძის „Как пишется история“ (1908 „Закавказье“ № 33).

90-იან წლებში ი. ჯაბადარი თანამშრომლობდა ილია ჭავჭავაძის „ივერია“-ში. თავისი წარსული რევოლუციონური მოღვაწეობის, უცხოეთში მგზავრობისა და ციხეში განცდილი ცხოვრების შესახებ ი. ჯაბადარმა საინტერესო მოგონებები მოათავსა ჟურნალ „Былое“-ში (1906 წ. № 5, 6, 1907 წ. № 7, 8, 9, 10).

2. (გვ. 1). რ ო მ ა ნ ო ზ ფ ა ვ ე ლ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი — წევრი ქართველ ხალხოსნების ორგანიზაციისა, რომელიც ჩამოყალიბდა საქართველოში 1872—73 წლებში. ჟანდარმერიის ცნობებით ამ ორგანიზაციას ხელმძღვანელობდნენ რუსეთში მყოფნი: გ. ზდანოვიჩი, ივ. ჯაბადარი, ციციშვილი, ჩიკოიძე, აბდუშელიშვილი და სხვ.

საქართველოში ამ ორგანიზაციას ჰყავდა მრავალი წევრი. 1876 წ. პროვოკატორების გაცემით ეს ორგანიზაცია ჩავარდა, ხელმძღვანელები დააპატიმრეს, მისი ძალები დაიქსაქსა და მოძრაობა მიყუჩდა. ხალხოსნების მიწართულების გაზეთები იყო „იმედი“ და ქუთაისის გაზ. „შრომა“.

3. (გვ. 1). ე გ ნ ა ტ ე ი ო ს ე ლ ი ა ნ ი (1843—1926) — ხალხოსანი, ჟურნალისტი და პოლიტ. მოღვაწე. 1878 წ. მიუსაჯეს სამი წლის პატიმრობა. შემდეგ კი ირ კუტსკს გადასახლება.

4. (გვ. 2). ს ა მ ხ ე დ რ ო ტ ა ძ ა რ ი — მეფის მთავრობის მიერ აგებული იყო ტფილისში, კავკასიის ომების გათავების (1865 წ.) აღსანიშნავად. იგი მდებარეობდა ყოფ. მეფის ნაცვლის სასახლის გვერდით. საბჭოთა ხელისუფლებამ ეს ტაძარი, როგორც სიმბოლო მეფის თვითმპყრობელობის მიერ კავკასიის ხალხთა დამონებისა, მიწასთან გაასწორა. მის ადგილზე ამჟამად შენდება მთავრობის გრანდიოზული სასახლე.

5. (გვ. 4). ს. მ ა ყ ა შ ვ ი ლ ი (1855—1908) — საქ. სარევოლუციო მუზეუმში დაცულია საქმე თავად მაყაშვილის შესახებ (ტფ. ყანდარმ საქმე № 19 (9), რომელსაც 1876 წ. რუსეთიდან უმოგზაურნია საქართველოსკენ სამხედრო გზით და სადგურებზე გაუფრცხვლებია ნებადაურთველი წიგნები. „4 странника“, „Правда — кривда“, „Народные чтения о смутном времени на Руси“.

შეპყრობილი აღმოჩენილა ალექსანდრე მაყაშვილი, თელავის მაზრიდან, გიმნაზიის მე-3-ე კლასიდან გამოსული, რომელიც პეტერბურგში ცხოვრობდა და სწავლობდა აგრონომიას. გაჩხრეკის დროს მას აღმოსჩენია წიგნები: 1. Умственное развитие Европы, 2. Анархизм по Прудону, 3. Общая Революция в 19 веке.

ყანდარმერიის ცნობით ს. მაყაშვილი ითვლებოდა ქართველ ხალხოსანთა ორგანიზაციის წევრად.

საერთოდ, 70—80-ან წლებში ჩვენში ფართოდ ვრცელდებოდა რუსეთში გამოცემული არაღმგალური ლიტერატურა.

6. (გვ. 4). და ვ ი თ კ ე ზ ე ლ ი და ს ტ. ჭ რ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი. საქ. რევ. მუზეუმის (ტფ. ყანდარმ. საქმე № 9 (9) მასალებიდან საქმის ვითარება შემდეგნაირად ირკვევა: 1873 წლის 6 დეკემბერს ტფილისის ყოფილ ალექსანდრეს ბაღში მოსეირნე მეფისნაცვალს შეხვედრია სამი მოწაფე. მათ მეფისნაცვლისთვის ოდნავ ქუდი მოუხდიათ და როდესაც მას ჩაუვლია, სიცილი აუტყნიათ. მოწაფეები იქვე დაუპატიმრებიათ. ესენი აღმოჩენილან დ. კეზელი, სტეფანე ჭრელაშვილი და ალექსანდრე მაჭარაშვილი, სამივე სემინარიის მოსწავლე.

დაჭერას მათი ბინების გაჩხრეკა, დაკითხვა და გამოძიება მოჰყვა. დ. კეზელი ამ დროს 18 წლის ყოფილა, სემინარიის მე-5-ე კლასის მოწაფე, დუშეთის მაზრის მღვდლის შვილი. სტეფ. ჭრელაშვილი — 18 წლისა, ობოლი, დიაკვნის შვილი, დედა სიღნაღში ცხოვრობდა და თავს ირჩენდა ხელსაქმით. გამოძიებამ აღმოაჩინა დ. კეზელის მიმოწერა ამხანაგებთან. ამ მიმოწერიდან და დაკითხვიდან განიორკვა, რომ სემინარიაში ამ დროს შემდგარი ყოფილა წრე, რომელიც კითხულობდა პისარევის, ბოკლს, დრეპერს, დობროლიუბოვს, დარვინს, ჩერნიშევსკის.

წერილებში დ. კეზელი აძაგებს სემინარიის წესებს, მის მასწავლებლებს, სურს წავიდეს უტკნოეთში სწავლის მისაღებად. ძალიან აგინებს თვითმპყრობელობას და ოცნებობს საქართველოდან რუსეთის თვითმპყრობელობის განდევნის შესახებ. თავის თავს უწოდებს ერთად-ერთს ნიგილისტს საქართველოში, საქართველოს იმედს, ამბობებულ რესპუბლიკანელს.

მთელი გამოძიება დაპატიმრებულ სემინარისტების შესახებ წარედგინა ხელმწიფეს, რომელმაც მიუსაჯა გაუსამართლებლად დავით კეზელს — 8 თვის ციხე, სტ. ჭრელაშვილს 10 დღის პატიმრობა ცალკე ჯდომით და სასტიკი გაკიცხვა.

შემდეგში დავით კეზელი, როგორც არაკეთილსაიმედო, გადასახლებულ იქნა რუსეთში. პეტერბურგიდან იგი თანამშრომლობდა ქუთაისის გაზეთ „შრომაში“ (გამოდიოდა 1881—83 წლ.) „არაგველის“ უსვედონივით.

სტ. ჭრელაშვილი (1859—1917) — თანამშრომლობდა ყოველთვიურ ჟურნალ „იმედში“ (გამოდიოდა 1881—1883 წ.). იგი ხალხოსნური ორგანიზაციის წევრი იყო, მაგრამ შემდეგში, ოთხმოცდაათიან წლებში, ზურგი აქცია თავის რადიკალ-

ლიზმს და თავი შეაფარა ილია ჭავჭავაძის „ივერიას“, რომლის ფურცლებზე ქადაგებდა ქართველი ხალხის წოდებათა „შეერთებული ძალითა და ღონით მოქმედებას“. სტ. ჭრელაშვილი საესებრთ დადგა ფეოდალურ-პროგრესიულ თვალსაზრისზე, რომლის მებირალტრე იყო ილიას „ივერია“.

სტ. ჭრელაშვილი „ივერიაში“ სწერდა სანო-ს ფსევდონიმით; მისი ფსევდონიმი იყო აგრეთვე „ტატალა“.

7. (გვ. 4). ი ა კ ო ბ გ ო გ ე ბ ა შ ვ ი ლ ი (1840—1912)—ცნობილი პედაგოგი და საზოგადო მოღვაწე, გახ. „დროების“ თანამშრომელი. მისი პირველი წერილი დაიბეჭდა „დროების“ № 9, 1866 წ. ი. გოგებაშვილმა შეადგინა ცნობილი სახელმძღვანელოები: „დედა-ენა“, „ბუნების კარი“, „Русское слово“ და სხვ., რაზედაც აღიზარდა რამდენიმე თაობა.

ი. გოგებაშვილის პირველი ნაშრომი—„ანბანი“ გამოვიდა 1865 წ., „ბუნების კარი“ — 1867 წელს და „დედა-ენა“ — 1867 წ.

ი. გ. ერთი დამაარსებელთაგანი იყო „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისა“. მონაწილეობდა საქართველოს ქართულ და რუსულ პრესაში. მის კალამს ეკუთვნის მრავალი საყმაწვილო საკითხავი წიგნი: „კოკორი“, „კონა“, „კუნწულა“, „იანანამ რა ჰქნა“, „მოსავლის ძველი“, „აკიდო“ და აგრეთვე პედაგოგიურ-პუბლიცისტური ხასიათის წიგნები: „ბურჯი ეროვნებისა“, „რჩეული ნაწერების ტომი“ და სხვა.

ი. გოგებაშვილის სახელმძღვანელოებმა დიდი როლი ითამაშეს მეფის გამარუსებელი პოლიტიკის წინააღმდეგ საქართველოში

1894 წელს ეგნატე ნინოშვილი ერთს თავის კერძო ბარათში სწერდა, ი. გოგებაშვილს: „ვინ იქნება დღეს წერა-კითხვა იცოდეს და თქვენ კი ვერ გიცნობდეს? განა ყველანი თქვენგან შედგენილ სახელმძღვანელოებზე არ აღვიზარდეთ? თქვენგან შედგენილ სახელმძღვანელოებში ვისწავლეთ ქართული წერა-კითხვა, თქვენ შეგვაყვარეთ სამშობლო და მისი ენა“ (იხ. ეგ. ნინოშვ. თხზ. ტ. 3. გვ. 117, „ფედერაცია“)

8. (გვ. 4). ნ ი კ ო ც ხ ე ე დ ა ძ ე (1845—1911)—ცნობილი საზოგადო მოღვაწე, პედაგოგი. წერა-კითხვის საზოგადოების ერთი დამაარსებელთაგანი. მისი ინიციატივით და თავგამოდებული შრომით აგებულ იქნა შენობა, სადაც ახლა სახელმწ. უნივერსიტეტია მოთავსებული.

9. (გვ. 9). ა. გ ე რ ც ე ნ ი (1812—1870)—რუსეთის გამოჩენილი პოლიტიკური მოღვაწე, პუბლიცისტი, რუსეთის პოლიტიკური ემიგრაციის მამამთავარი. ლენინის სიტყვით, გერცენი იყო „მწერალი, რომელმაც დიადი როლი ითამაშა რუსეთის რევოლუციის მომზადებაში“.

მეფის მთავრობის მიერ მრავალჯერ იყო დაპატიმრებული. 1847 წელს სამუდამოდ დასტოვა რუსეთი და წავიდა უცხოეთში, საიდანაც არასოდეს აღარ დაბრუნებულა უკან. 1852 წელს დასახლდა ლონდონში, სადაც 1853 წელს დააფუძნა „თავისუფალი რუსული სტამბა“. 1855 წლიდან ბეჭდავდა რევოლუც. შინაარსის კრებულებს — „Полярная Звезда“-ს სახელწოდებით. 1857 წლიდან, ოგარიოვთან ერთად, დაიწყო გამოცემა ჟურნალ „კოლოკოლ“-ისა.

გერცენის ნაწერებმა და განსაკუთრებით ჟურნალმა „კოლოკოლმა“ უდიდესი როლი ითამაშეს რუსული საზოგადოებრივი აზროვნების განვითარებაში.

„Колокол“-ი დროგამოშვებით ათავსებდა წერილებს საქართველოს შესახებაც. გერცენი კარგად იცნობდა ნიკო ნიკოლაძეს და ერთხანს მეგობრულ დამოკიდებულებაშიაც იყო მასთან. გერცენის თხოვნით ნიკოლაძემ 1865 წელს რამდენიმე წერილი მოათავსა „კოლოკოლის“ ფურცლებზე Рио-Нели-ს ფსევდონიმით (გვლებ-

თა განთავისუფლება საქართველოში“, „ჩვენი მომავალი ვეჭილები“, „ინისის დღეები ტფილისში“).

თვით ნ. ნიკოლაძე შემდეგნაირად გადმოგვცემს გერცენის და მისი „კოლოკოლის“ გავლენას სამოციან წლების ახალგაზრდობაზე:

„ბევრი ჩვენგანი კითხულობდა „Колокол“-ს, „Полярная Звезда“-ს და მაშინ ისკანდერის ფსევდონიმით უფრო ცნობილ გერცენის სხვა ცალკე გამოცემებს“ („მოგონებანი სამოციან წლებზე“, თხ. ტ. 1, გვ. 98).

„კოლოკოლი“ 1857—65 წლებში ლონდონში გამოდიოდა, 1865 წლიდან—ჟენევაში. დაიხურა 1867 წელს.

ამ ჟურნალს დიდი გავლენა ჰქონდა რუსეთის მოწინავე თაობაზე: „კოლოკოლი“ ქადაგებდა გლეხების განთავისუფლებას მიწით, მოითხოვდა ბეჭდვის თავისუფლებას, სხეულით სასჯელის მოსპობას და საერთოდ რეფორმების გატარებას.

1862 წლიდან ახალგაზრდობასა და გერცენს შორის ჩამოვარდნილ უთანხმოებების გამო, გერცენის და მისი ჟურნალის გავლენა თანდათან დაეცა.

10. (გვ. 9). გ ი ო რ გ ი წ ე რ ე თ ე ლ ი (1842—1900)—ცნობილი ბელეტრისტი, პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწე. სწავლობდა პეტერბურგის უნივერსიტეტში. 1861 წელს მონაწილეობა მიიღო სტუდენტთა არეულობაში, ამის გამო რამდენიმე თვე დაპატიმრებული იყო პეტრე-პავლესა და კრონშტატის ციხეებში პირველი მისი წერილი მოთავსებული იყო 1862 წელს ჟურნალ „ცისკარში“. ამის შემდეგ იგი მზურვალე მონაწილეობას იღებს, როგორც მწერლობაში, ისე საზოგადოებრივი ცხოვრების ყოველ დარგში. 1863 წ. გ. წ. თანამშრომლობდა ილია ჭავჭავაძის „საქართველოს მოამბე“-ში. 1866 წელს გამოსცა პირველი ქართული ევროპული ტიპის გაზეთი „დ რ ო ე ბ ა“, რომელსაც რედაქტორობდა 1869 წლამდე. გ. წ. რედაქტორი იყო აგრეთვე „ს ა ს ო ფ ლ ო გ ა ზ ე თ ი ს“ (1868—73 წ.) და ჟურნალ „კ რ ე ბ უ ლ ი ს“ (1871—73 წ.). 1893 წელს დააარსა ჟურნალი „კ ვ ა ლ ი“. გ. წერეთლის კლამს ეკუთვნის მრავალი ბელეტრისტული ნაწარმოები („პირველი ნაბიჯი“, „გულქან“, „რუხი მგელი“, „კიკოლიკი, ჩიკოლიკი და კუდაბზიკა“, „ჩვენი ცხოვრების ყვაგოლი“, „მამიდა ასმათი“ და სხვ.) და აგრეთვე პუბლიცისტური, პოლიტიკური, ეკონომიური, არქეოლოგიური შინაარსის წერილები.

მე-19 ს. ქართულ მწერლობისა და საზოგადოებრივი აზრის განვითარებაში გ. წერეთელს ერთი უპირველესი ადგილთაგანი უკავია. მსოფლმხედველობით იგი ბურჟუაზიულ-პროგრესიული მიმართულების მატარებელი იყო და თავის დროზე სასტიკად ებრძოდა ილია ჭავჭავაძის „ივერიის“ თავად-აზნაურულ ლიბერალიზმს და ნაციონალიზმს.

გ. წერეთლის თხზულებათა აკადემიური გამოცემის განზრახული 13 ტომიდან ჯერჯერობით გამოიცა მხოლოდ პირველი ტომი. (გ. წერეთელი—„თხზულებათა სრული კრებული“ სიმონ ზუნდაძის რედაქციით, ტ. 1. პუბლიცისტური წერილები 1862—1868 წ.წ. „ფედერაცია“ — 1931).

11. (გვ. 9). ნ ი კ ო ნ ი კ ო ლ ა ძ ე (1843—1928)—გამოჩენილი პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწე. სწავლობდა პეტერბურგის უნივერსიტეტში. აქტიური მონაწილეობა მიიღო სტუდენტთა არეულობაში 1861 წელს, რისთვისაც სხვა ქართველ სტუდენტებთან ერთად (გ. წერეთელი, დავ. ბეს. ლოღობერიძე, კირილე ლორთქიფანიძე, პ. ალხაზიშვილი, ბეს. ლევ. ლოღობერიძე, იაკობ ისარლიშვილი) რამდენიმე თვე იჯდა პეტრე-პავლეს და კრონშტადტის ციხეებში.

ლიტერატ. მოღვაწეობა დაიწყო ჯერ კიდევ 1860 წ., როდესაც „ცისკარში“ № 10 დაბეჭდა წერილი. სტუდენტობის დროს თანამშრომლობდა „ისკარში“, „სოფრემენიკში“. 1864 წ. გაემგზავრა საზღვარგარეთ, სადაც დაუახლოვდა ა. გერ

ცენს, რომლის თხზენითაც მის ჟურნალ „კოლოკოლ“-ში დაბეჭდა წერილები „გლახთა განთავისუფლება საქართველოში“ და სხვ. პირველ პერიოდში თავის მოღვაწეობისა ნ. ნიკოლაძე განიცდიდა ჩერნიშევსკის და საერთოდ რუსეთის მე-60 წლების რადიკალურ იდეების გავლენებს.

ნ. ნიკოლაძე შვეიცარიაში ყოფნის დროს, 1868 წელს ციურხში სცემს ჟურნალს „Современное“-ს. ამავე წელს ამთავრებს ციურხის უნივერსიტეტს.

1869—77 წლ. თანამშრომლობს გაზეთ „დროებაში“, გ. წერეთელთან ერთად. 1871—73 წ. ხელმძღვანელობს ჟურნალ „კრებულს“. 1878 წელს აარსებს რუსულ გაზეთ „Обзор“-ს, რომლის მიზანი იყო ქართველთა ინტერესების დაცვა რუსეთის მთავრობის წინაშე. 1880 წ. მთავრობის საწინააღმდეგო მიმართულების გამო გაზეთს ხუროვენ და ნ. ნიკოლაძეს ასახლებენ სტავროპოლში. 1882—84 წ. თანამშრომლობს სალტიკოვის ჟურნალ „Отечествен. записки“-ში, სადაც მიხაილოვსკის გადასახლების შემდეგ მას ჩაბარებული ჰქონდა ჟურნალის კრიტიკული განყოფილება.

1887—1891 წლ. ნ. ნ. ხელმძღვანელობს გაზეთ „Новое обозрение“-ს. 1894 წ. მიწვეულ იქნა მუდმივ თანამშრომლად ჟურნალ „მოამბე“-ში, სადაც ათავსებდა საშინაო და საგარეო ცხოვრების მიმოხილვებს.

1894 წ. ნ. ნიკოლაძე არჩეულ იქნა ფოთის ქალაქის თავად. ამ პოსტზე მოღვაწეობდა 1912 წლამდე. ნ. ნ.—ის დაუღალავი შრომით გადაკეთდა ფოთის ნავთსადგური, აგებულ იქნა ელექტროი, აშენდა მრავალი ნაგებობა.

1917—20 წ. ნ. ნ.—ი ითვლებოდა ნაციონალ-დემოკრატიკ. პარტიაში. მათი სიით იგი არჩეულ იქნა დამფუძნებელ კრების წევრად. იგი 1918 წ. წევრია მენშევიკურ მთავრობის საელჩოსი, რომელიც ჯერ გაიგზავნა ბათუმს, თურქეთთან ზავის შესაკრავად, შემდეგ გერმანიაში. 1921 წ. ნ. ნიკოლაძე ბრუნდება ემიგრაციიდან საქართველოში და ქართველ ინტელიგენციას ურჩევს დაადგეს საბჭოთა ხელისუფლებასთან მტკიცე თანამშრომლობის გზას.

1926 წელს კიდევ იმგზავრა ევროპაში. დაბრუნების შემდეგ ცხოვრობდა ტფილისში. 1928 წელს აპრილში გარდაიცვალა ანთებით.

ნ. ნიკოლაძე დასაფლავებულია მთაწმინდაზე, ილია ჭავჭავაძისა და აკაკის გვერდით.

ნ. ნიკოლაძე მესამოცე წლების ქართველი ინტელიგენციის პროგრესიული თაობის უდიდესი წარმომადგენელია.

მისი მოღვაწეობისა და სოციალ-პოლიტიკური აზროვნების განვითარებაში ორ პერიოდს არჩევენ: პირველი პერიოდი, —სამოციანი წლებიდან 80-ან წლებამდე, ხასიათდება პოლიტიკური რადიკალიზმით, რუსეთისა და ევროპის უახლესი იდეური გავლენით; მეორე პერიოდი 80-ან წლებიდან მოკიდებული უკანასკნელ ხანამდე. ამ დროს მისი სოციალ-პოლიტიკური მსოფლმხედველობა ხასიათდება ბურჟუაზიული აზროვნებით, პოლიტიკური მხრივ — ოპორტუნისტული, შვეუების ტენდენციებით მეფის რუსეთში არსებულ წყობილებიდან.

ნიკო ნიკოლაძის კალამს ეკუთვნის უამრავი წერილი და ბროშურა პუბლიცისტური, ეკონომიური, პოლიტიკური და ლიტერატურული ხასიათისა. მისი თხზულებები, გარდა სხვადასხვა დროს გამოცემულ წერილი წიგნებისა, ჯერ სავსებით არ არის გამოცემული. ჯერჯერობით გამოსულია მხოლოდ ორი ტომი (ნ. ნიკოლაძის რჩეული ნაწერები სიმონ ხუნდაძის რედაქციით. ტ. I, 1931 წ. და ტ. II—პუბლიცისტური წერილები—1870-77 წ. წ. ტფილისი, 1932 წ.).

12. (გვ. 10) „კ რ ე ბ უ ლ ი“—ოვიური ჟურნალი, გაზეთ „დროების“ დამატება—გამოდიოდა 1871—1873 წლებში. მისი რედაქტორი იყო გიორგი წერეთელი, უმთავ-

რესი თანამშრომელი და სულის ჩამდგმელი — ნიკო ნიკოლაძე, რომელიც ბეჭდავდა წერილებს სკანდელის ფსევდონიმით. უფრნალი ბუჩუყუაზიულ-დემოკრატიული მიმართულებისა იყო. მის უახლოეს თანამშრომლებად ითვლებოდნენ, გარდა გ. წერეთელისა და ნიკო ნიკოლაძისა: ილია ჭავჭავაძე, სერგეი მესხი, აკაკი წერეთელი, კირილე ლორთქიფანიძე, პ. უმიკაშვილი, მამია გურიელი (ფაზელი), ი. მესხი, მ. ყიფიანი, დ. ერისთავი, რაფ. ერისთავი, მ. პეტრიწი, დ. ყაზბეგი, ნ. ცხვედაძე, ჰალადიდელი (მ. ქოჩაკიძე), ბ. ჯაფარიძე და სხვ.

13. (გვ. 10). დ. გ უ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი (1857—1926). იყო წევრი ციურხის ქართველ სტუდენტთა საზოგადოებისა, რომელსაც ეწოდებოდა „უღელი“, ეს საზ-ბა დაარსდა 1873 წ. მარტში. საზ-ბის ოფიციალური მიზანი იყო თვითგანვითარება. ხალხოსანის იე. ჯაბადარის მოწმობით „ამ საზ-ბის საბოლოო მიზანი იყო კავკასიის ფედერატიული რესპუბლიკა“. დემოკრატიულ რესპუბლიკაზე ოცნება, რასაკვირველია, შვეიცარიის მაგალითით იყო წარმოშობილი. („ხეობა“ № 8, 1907 წ.).

14. (გვ. 11). პ ლ ა ტ ო ნ ე გ ნ ა ტ ე ს ძ ე ი ო ს ე ლ ი ა ნ ი (1809—1875) იყო შვილი გიორგი მე-12-ის კართან დაახლოვებული მოძღვრისა. სწავლა მიიღო ჯერ ტფილისის სასულიერო სემინარიაში, შემდეგ პეტერბურგის სასულიერო აკადემიაში. 1835 წლიდან ასწავლიდა ფიზიკას ტფ. სას. სასწ-ში, 1857 წლიდან დაინიშნა საგანგებო მინდობილობათა მოხელედ კავკასიის მეფის მოადგილესთან.

პლ. იოსელიანი ერთგული მსახური იყო რუსეთის თვითმპყრობელობისა და რეაქციონერი თავისი მსოფლმხედველობით.

პლ. იოსელიანის კალამს ეკუთვნის მრავალი ნაშრომი, რომელიც შეეხება საქართველოს ისტორიას, ძველ ნაშთებს და ძეგლებს (მათ შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია „ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა“). პლ. იოსელიანი, რომელსაც ახალგაზრდობა დაცინვით „ფილოსოფოსს“ უწოდებდა, ძალიან მტრულად უცქეროდა ახალ თაობას.

როდესაც ის გარდაიცვალა, სერგეი მესხი სწერდა „დროებაში“:

„დროების“ რედაქციამ თავის გაზეთის მკითხველები დაპატიჟა, რომ დასწრებოდნენ მიცვალებულის გასვენებაზე და ამნაირად უკანასკნელი პატივი ეცათ იმის ხსენებისათვის. ეს გარემოება კიდევ უფრო გაუგებარი შეიქნა ზოგიერთებისათვის. ამბობდნენ: რა იყო საერთო მიცვალებულ პლატონ იოსელიანსა და ახალგაზრდობას შუა? რათ უცხადებენ ახლა იმას ასეთ თანაგრძნობას, როდესაც ამათი აზრები და რწმუნებანი ასე განსხვავდებიან?“

ასეთი თანაგრძნობის მიზეზად სერგეი მესხი ასახელებს შემდეგ გარემობას: „ახალგაზრდობამ დაივიწყა ყველაფერი, რაც მიცვალებულში არ მოსწონდა და გაიხსენა მხოლოდ ეს ერთი დამსახურება, რომ ის ქართული მწერლობის შესამატებლად და გასამდიდრებლად ზრუნავდა“ (სერგ. მესხი, „ნაწერები“, 1903 წ. გვ. 320—22).

ი. მანსვეტაშვილის მიერ მოცემული პლ. იოსელიანის დახასიათება და მწარე კილო საუკეთესო მაჩვენებელია 70-იანი წლების ქართველ ახალგაზრდა თაობის მტრული დამოკიდებულებისა პ. იოსელიანისადმი.

15. (გვ. 12). ს ო ლ ო მ ო ნ დ ო დ ა შ ვ ი ლ ი (1804—36)—პედაგოგი, პუბლიცისტი, პოლიტიკური მოღვაწე, მთავარი მონაწილე თაგანი 1832 წლის ქართველ თავად-ახნაურთა შეთქმულებისა, რომელსაც მიზნად ჰქონდა რუსეთის ჯარების განდევნა და დამოუკიდებელი სამეფოს აღდგენა საქართველოში.

შეთქმულება აღმოჩენილი იქნა, მონაწილეები გადაასახლეს რუსეთის სპავდასხვა ქალაქებში.

სოლ. დოდაშვილს, რომელიც მასწავლებლად იყო ტფილისის გიმნაზიაში,

„მასწავლებლის წოდება აჰყარეს და გაამწესეს ვიატკაში კანცელარიის მოხელედ-
ნება ჰქონდა სამსახურში წარჩინების მიღებისა, ხოლო არა უადრეს ათი წლისა,
მაგრამ იქვე გარდაიცვალა“ (დიმ. ყიფიანი — „მემუარები“, გვ. 136).

სოლ. დოდაშვილს დაწერილი ჰქონდა რამდენიმე წიგნი. მან უმაღლესი განათ-
ლება მიიღო რუსეთში. იყო კანტიანელი. 1827 წელს პეტერბურგში მან გამოს-
ცა „ლოდიკის კურსი“.

ამავე წელს დაბრუნდა სამშობლოში. ტფილისში მისი შრომით და საცადე-
ლით გაიხსნა ქართული სტამბა, 1828 წლიდან დაიწყო ყოველკვირეული ქართუ-
ლი გაზეთის „ტფილისის უწყებანი“-ს გამოცემა. ამ გაზეთის ორკვირეულ სალიტე-
რატურო დამატებას რედაქტორობდა 1832 წლამდე, როდესაც იგი დაპატიმრე-
ბული იქნა და შემდეგ გადასახლებული რუსეთში.

16. (გვ. 14). ჰ ა მ ქ რ ე ბ ი ს ა ჯ ა ნ ყ ე ბ ა 1865 წ ლ ი ს ა. ტფილისის მოქალა-
ქეთა უკმაყოფილება გამოიწვია ახალი გადასახადების შემოღებამ. ბაჟბეუქ-მელიქოვი
იყო ქალაქის ხარჯთ-ამკრეფი. ამ დროს მეფის მოადგილე, მიხეილ ნიკოლოზისძე,
ტფილისში არ იმყოფებოდა, მის მოვალეობას ასრულებდა ტფილისის გუბერნა-
ტორი, პოეტი გრიგოლ ორბელიანი, რომელმაც აჯანყებულ ჰამქრებთან ჯერ
შოლაპარაკება გამართა და როდესაც აქედან არაფერი გამოუვიდა, ძალას მიმართა
და უიარაღო ხალხს კახაკები მიუსია. შეტაკების დროს ორივე მხრივ დაიხრცა
რამდენიმე კაცი.

აჯანყების მოთავეები დააპატიმრეს და ციმბირში გაგზავნეს. ამ აჯანყების
ჩაქრობისათვის მეფის მოადგილემ თავის მანიფესტში მადლობა გამოუცხადა
გრიგოლ ორბელიანს.

ტფილისის 1865 წ. აჯანყების საქმე ინახება საქართვე. ცენტრარქივში ორ
ტომად.

გერცენმა რამდენიმე წერილი მოათავსა თავის „კოლოკოლ“-ში ამ აჯანყების
შესახებ. ვრთი წერილი ეკუთვნოდა ნიკო ნიკოლაძეს — „ივნიის დღეები ტფილის-
ში“ (№ 206, 1865 წ.), იყო აგრეთვე უცნობ ავტორთა წერილებიც: „ტფი-
ლისიდან“ (№ 204) და „საქართველოდან“ (№ 208). ტფილისის ჰამქრების აჯანყე-
ბამ დიდი გამოხმაურება ჰპოვა რუსეთის პრესაშიაც. რეაქციონერმა კატკოვმა თა-
ვის „მოსკოვსკიე ვედომოსტი“-ში მთელი რიგი შოვინისტურ-ხულიგნური ხასი-
ათის წერილი მოათავსა. ოფიციალური ცნობები დაბეჭდა „კავკაზმა“ (№ 53, 63,
64, 1865 წ.) მოგონება ამ არეულობის შესახებ დასწერა ანტონ ფურცელაძემ (გაზ-
„Закавказская Речь“, № 136, 1912 წ.); ზ. ჭიჭინაძემ გამოსცა ბროშურა „ტფი-
ლისის ამბოხება ანუ დიდი ბუნტი 1865 წ.“).

ტფილისის ჰამქრების აჯანყება გამოხატველი იყო წვრილ-ბურჟუაზიული
ფენების უკმაყოფილებისა პოლიციურ-ბატონყმურ ხელისუფლებით და ახალი, კაპი-
ტალისტური ურთიერთობის თანდათან გაბატონებით.

17. (გვ. 15). ნ. გ. ჩ ე რ ნ ი შ ე ვ ს კ ი (1828—89)—გამოჩენილი პუბლიცის-
ტი, პოლიტიკური მოღვაწე, 60-იანი წლების რადიკალური ინტელიგენციის ბელადი.
დენინმა ჩერნიშევსკის უწოდა „მარქსის წინა პერიოდის უდიდესი სოციალისტი“. ნ.
ჩერნიშევსკიმ 1850 წ. დაამყარა პეტერბურგის უნივერსიტეტი. 1856—62 წლე-
ბში ხელმძღვანელობდა ჟურნალ „სოვრემენიკს“, რომლის საშუალებითაც ქადაგე-
ბდა რევოლუციონურ იდეებს.

1861 წელს ჩერნიშევსკიმ დასწერა ცნობილი პროკლამაცია „Барским крес-
тянам“, სადაც გლეხობას მოუწოდებდა რევოლუციონური აჯანყებისაკენ. ჩერ-
ნიშევსკის მსოფლმხედველობა შემუშავდა ფეიერბახის, ჰეგელის და უტოპიური
სოციალისტების გავლენით.

ლენინის სიტყვით „ჩერნიშევსკიმ ვერ შესძლო, უკეთ მას არ შეეძლო, რუსეთის ცხოვრების ჩამორჩენილობის გამო, ამაღლებულიყო დიალექტიკურ მატერიალიზმამდე“. მიუხედავად ამისა, ჩერნიშევსკიმ უდიდესი გავლენა იქონია რუსეთის რევოლუციონური ინტელიგენციის აზროვნების განვითარებაზე.

1862 წელს მეფის მთავრობამ იგი დააპატიმრა, აპყარა ყოველგვარი უფლება და 14 წლით გაგზავნა კატორღაში. ამის შემდეგ ჩერნიშევსკიმ თითქმის მთელი თავისი ცხოვრება გაატარა „ცოცხლად დამარხულმა“ კატორღასა და ციმბირის შორეულ გადასახლებაში.

ჩერნიშევსკის გავლენა ქართველ ინტელიგენციასზედაც დიდი იყო (იხ. ამის შესახებ ს. ხუნდაძის მონოგრაფია „ნ. ჩერნიშევსკი“.)

18. (გვ. 15). ნ. ა. დობროლიუბოვი (1836—1861)—პუბლიცისტი-კრიტიკოსი. სწავლობდა პეტერბურგის პედაგოგიურ ინსტიტუტში. 1865 წლიდან თანამშრომლობდა, ხოლო 1857 წლიდან იყო რედაქციის მდივანი ჟურნალ „სოვრემენიკ“-ში. სადაც ათავსებდა კრიტიკულ წერილებს ლიტერატურაზე და აგრეთვე ისტორიულ და პოლიტიკურ ხასიათის სტატიებს. დობროლიუბოვი გარდაიცვალა ქლეკით სრულიად ახალგაზრდა, 25 წლისა. იგი იყო უახლოესი მეგობარი და მოწაფე ჩერნიშევსკისა. დობროლიუბოვის აზრით მხოლოდ სოციალურ რევოლუციას შეუძლია საზოგადოების ძირეული გარდაქმნა. თავის ლიტერატურულ ნაწარმოებებში იგი სიმპათიას გამოსთქვამდა დასავლ. ევროპის რევ. მოძრაობისადმი, ამასთანავე ებრძოდა რუსეთის თვითმპყრობლურ რეჟიმს.

მის ნაწერებს უდიდესი გავლენა ჰქონდა მესამოცე წლების ახალგაზრდობაზე. კერძოდ ქართველ ინტელიგენციასზე.

19. (გვ. 15). დ. ი. პისარევი (1840—1968) —გამოჩენილი კრიტიკოსი და პუბლიცისტი. 1856 წ. სწავლობდა პეტერბურგის უნივერსიტეტში, 1858 წ. დაიწყო თანამშრომლობა ჟურნალ „Рассвет“-ში, შემდეგ „Русское Слово“-ში. 1862 წელს დასწერა წერილი არალეგალური ჟურნალისათვის, სადაც მოითხოვდა რომანოვების ჩამოგდებას. ამ წერილისათვის პისარევი დაისაჯა ოთხ ნახევარი წელიწ. პატიმრობით პეტრე-პავლეს ციხეში. ციხიდან იგი განაგრძობდა თანამშრომლობას ჟურნალ-გაზეთებში. 1865 წ. განთავისუფლებულ იქნა.

1868 წლიდან დაიწყო თანამშრომლობა ნეკრასოვის ჟურნალ „Отечеств. Записки“-ში; იმავე წელს დაიღრჩო ზღვაში.

პისარევი იყო იდეოლოგი მე-60 წლების წვრილ-ბურჟუაზიული „რაზნოჩინური“ ინტელიგენციისა. მისი ნაწერების გავლენა დადი იყო ქართველ ახალგაზრდობაზედაც. მისი პოლიტიკური, სოციალური და ესთეტიკური შეხედულებების დალი ეტყობა ჩვენი მესამოცე და მესამოცდაათე წლების პუბლიცისტებისა და მწერლების ნაწერებზე (გიორგი წერეთელი, ნ. ნიკოლაძე და სხვ.)

პისარევი არ იყო რევოლუციონერი და სოციალისტი, მაგრამ მიუხედავად ამისა, მისა ნაწერებმა დიდი გავლენა იქონია რუსეთის რევოლუციონურ მოძრაობის განვითარებაზე.

20. (გვ. 16). ბოკლი (1821—1862)—ინგლისელი მწერალი, სოციალოგი. ავტორი წიგნისა „ცივილიზაციის ისტორია ინგლისში“. პოლიტიკური შეხედულებებით იყო ბურჟუაზიული რადიკალი, დემოკრატიული წყობილების მომხრე.

21. (გვ. 16). ჯონ სტიუარტ მილი (1806—1873)—ინგლისელი ეკონომისტი და ფილოსოფოსი. ავტორი „პოლიტ. ეკონომიის საფუძვლებისა“, რომელიც ჩერნიშევსკიმ სთარგმნა მე-60-ე წლებში და დაურთო თავისი შენიშვნები. სადაც მილის ბურჟუაზიულ-ლიბერალური აზრები და თეორიები შესცვალა უტოპიურ-

სოციალისტური შეხედულებებით. ამ შენიშვნებს დიდი გავლენა ჰქონდა იმ დრო-
ინდელ საზოგადოებაზე.

22. (გვ. 17). გ რ ი გ ო ლ ა რ წ რ უ ნ ი (1845 — 1892)—სომეხთა პუბლიცისტი,
პუბლიცისტი. დემოკრატიული მიმართულების მწერალი.

1863 წ. დაასრულა ტფილისის გიმნაზია, შემდეგ სწავლობდა გერმანიაში,
ჰაიდელბერგის უნივერსიტეტში, ეკონომიურ ფაკულტეტზე. 1869 წ. მიიღო ფილო-
სოფიის დოქტორის ხარისხი და დაბრუნდა ტფილისში. 1872 წ. დაიწყო სომხურ
გაზეთის „მშაკ“-ის გამოცემა, რომელსაც რედაქტორობდა ოცი წლის განმავლო-
ბაში, სიკვდილამდე, და რასაც შეალა მამისგან დანატოვარი მთელი თავისი სიმ-
დიდრე, მათ შორის მამისეული ქარვასლაც.

23. (გვ. 20). ნ ი კ ო ლ ო ხ პ ი რ ვ ე ლ ი ჩამოვიდა საქართველოში 1837 წლის
7 ოქტომბერს. ამის შესახებ სამხედრო ისტორიკოსი პოტტოვ გადმოგვცემს კონსტან-
ტინე მამაცაშვილის ნახულს და გაგონილს: „ქართველი თავადები ასი და ორასი
ვერსის სიშორიდან მოდიოდნენ ტფილისს. თან ახალგაზრდა შვილები მოჰყავდათ,
*რომ ხელმწიფესთვის ეჩვენებინათ“... 9 ოქტომბერს, მადათოვის მოედანზე, იმპე-
რატორის საპატივსაცემოდ მომხდარა ჯარების აღლუმი. „უქვეშევრდომილესი“
გრძნობით აღფრთოვანებულ ქართველ თავადაზნაურობას მეფისათვის გაუმარ-
თავს აგრეთვე ბრწყინვალე ბალი, რომელზედაც, პოტტოს სიტყვით, „იმპერატორი
მეტად მხიარული იყო და რომელზედაც მან პირველი პოლონები იცეკვა სილამა-
ხით გამოჩენილ მართა სოლოლაშვილის ქალთან (შემდეგ თავად ალექსანდრე ერის-
თავზე გათხოვილი), ხოლო მეორე—ქალაქის თავის სარაჯიშვილის ცოლთან“.

ბევრი ლაპარაკი და მითქმა-მოთქმა იყო აგრეთვე იმ ამბის შესახებაც, რო-
მელიც ხელმწიფეს ვერის დაღმართზედ შეემთხვა... ამ უკანასკნელ გარემოების
ვამო იქმნა აღმართული იმ ადგილას ჯვრის მაგვარი ძეგლი ლოცვის სიტყვების
ზედწარწერით“ („მოამბე“, 1897 წ. № 11)

24. (გვ. 30). ნ . ა . ნ ე კ რ ა ს ო ვ ი (1821 — 1877)—ცნობილი რევოლუციონერ-
დემოკრატიული პოეტი. დაიბადა შეძლებულ ოჯახში. სწავლობდა იაროსლავის გიმ-
ნაზიაში, შემდეგ თავისუფალ მსმენელად იყო პეტერბურგის უნივერსიტეტში. დეს-
პოტმა მამამ, უკმაყოფილო იმით, რომ მისი შვილი სამხედრო სამსახურში არ
შევიდა, უარი უთხრა მას მატერიალურ საშუალებათა ძიწოდებაზე. მთელი
რიგი წლების განმავლობაში განიცდიდა უკიდურეს სიღარიბეს. პირველი წიგნი
ლექსებისა გამოსცა 1840 წელს. 1847 წლიდან ხელი მოჰკიდა ჟურნალ „Современ-
ник“-ის გამოცემის საქმეს, სადაც თანამშრომლობა დაიწყო ბელინსკიმ. 50-იანი
წლების მეორე ნახევარში ნეკრასოვი დაუახლოვდა რევოლუციონერი დემოკრა-
ტიის უდიდეს წარმომადგენლებს — ჩერნიშევსკის და დობროლიუბოვს

ნეკრასოვი რევოლუციონერი რაზნოჩინცების, გლეხური დემოკრატიის იდეო-
ლოგთა სულისკვეთების გამომხატველი პოეტი იყო. მის ლექსებს განუხომელი გავ-
ლენა ჰქონდა, თანამედროვე რევოლუციონერ ინტელიგენციაზე.

1868 წელს ნეკრასოვი სათავეში უდგას ჟურნალ „Отечественные Запис-
ки“-ს, რომელიც მან გადააქცია რევოლუციონერ ნაროდნიკების მეტროლ ორ-
გ ნოდ. ამ ხანებს ეკუთვნის აგრეთვე ნეკრასოვის მთელი რიგი რევოლუციონერი
ხასიათის ლექსების და პოემებისა.

სიცოცხლის ორი უკანასკნელი წლის განმავლობაში ნეკრასოვი მძიმე ავად-
მყოფი იყო და ლოგინად იყო ჩავარდნილი. გარდაიცვალა იგი 1877 წლის 7 დე-
კემბერს. მისი გასვენება ძალიან კარგად აქვს აწერილი ი. მანსვეტაშვილს. ამ

გასვენებას პოლიტიკური დემონსტრაციის ხასიათი მიეცა, მას დაესწრო უამრავი ხალხი, მათ შორის „მიწა და თავისუფლების“ და სხვა რევოლუციონერ ორგანიზაციათა წარმომადგენლები. მათ მოიტანეს გვირგვინა წარწერით: „სოციალისტებისაგან“. ი. მანვეტაშვილის მოგონებები ამ ნაწილში განსაკუთრებით საინტერესო მასალას წარმოადგენს 70-იან წლების ქართველი ახალგაზრდობის იდეური გატაცებების დასახასიათებლად.

25. (გვ. 33). „Что делать?“^А ნ. გ. ჩერნიშევსკის სოციალური რომანი იყო, რომელიც მან დასწერა პეტროპავლეს ციხეში პატიმრობის დროს, 1862—63 წ.წ. ჩერნიშევსკის, პატიმრობის გამო, საშუალება არ ჰქონდა პოლიტიკური და სამეცნიერო წერილები მოეთავსებინა ჟურნალ-გაზეთებში. მან გადასწყვიტა თავისი იდეების ბელეტრისტულ ფორმებში გამოხატვა. ეს რომანი იმავე წელს დაიბეჭდა „Современник“-ში და დიდი გავლენა მოახდინა რევოლუციონერად განწყობილ ახალგაზრდობაზე. მთავრობა ჩქარა მიხვდა თავის შეცდომას და რომანი აკრძალა, მაგრამ ამის შემდეგ რომანი ხშირად იცემოდა საზღვარგარეთ.

ამ რომანს ქართველი ახალგაზრდობაც ხარბად ეწაფებოდა.

26. (გვ. 33). ო გ ი უ ს ტ კ ო ნ ტ ი (1798 — 1857) — ფრანგი ფილოსოფოსი და სოციოლოგი; საფუძველი ჩაუყარა პოზიტივიზმსა და სოციოლოგიას. კონტი აიგივებდა ფილოსოფიას მეცნიერებასთან და თითქოს უარყოფდა ყოველგვარ ფილოსოფიას, სინამდვილეში კი მან შექმნა თავისი ეკლექტიკური ფილოსოფია. სოციოლოგიაში იგი ცდილობდა კანონზომიერების აღმოჩენას. იგი იზიარებდა დინამიკურ თვალსაზრისს. მისი აზრით საზოგადოების განვითარებაში არსებობს სამი სტადია: თეოლოგიური, მეტაფიზიკური და პოზიტიური. ამასთანავე ერთად, მისი აზრით, საზოგადოების განვითარება და ცვალებადობა დამოკიდებული იყო აზროვნების განვითარებასა და ცვალებადობაზე. კონტი იდეური გამომხატველი იყო საფრანგეთის ბურჟუაზიის გარკვეული ფენების. კონტის პოზიტივიზმს 60—70-იან წლებში საგრძნობი გავლენა ჰქონდა ქართველ ინტელიგენციასზედაც.

27. (გვ. 34). ა. ს. ს უ ვ ო რ ი ნ ი (1834 — 1912) — რეაქციონერ ჟურნალისტი და პუბლიცისტი, გაზეთ „ნოვოე ვრემიას“ დამაარსებელი და გამომცემელი. ეს გაზეთი გამომხატველი იყო მსხვილი ბურჟუაზიის და მთავრობის მმართველ წრეების ინტერესებისა და სულისკვეთების. შედრინმა ამ გაზეთს დაცინვით „Чего из-вольте“ დაარქვა.

„ნოვოე ვრემია“ რეაქციონერ კამპანიას ეწეოდა რადიკალური და ლიბერალური ინტელიგენციისა და სხვა ტომის ხალხების წინააღმდეგ.

28. (გვ. 41). ნ. ი. კ ი ბ ა ლ ჩ ი ჩ ი (1854—1881)—მღვდლის შვილი, აქტიური წევრი 70-იანი წლების ნაროდნიკული მოძრაობისა. 1875 წელს პირველად იქნა დაპატიმრებული პარტიული ლიტერატურის გავრცელებისათვის. პატიმრობაში გაატარა სამი წელიწადი. შემდეგში იყო „ნაროდნაია ვოლიას“ ორგანიზაციის აქტიური წევრი და მონაწილე ტერორისტული აქტების. მისი ხელმძღვანელობით მომზადებულ იქნა ის ბომბები, რომლითაც ააფეთქეს ალექსანდრე II (1881 წ. 1-ლ მარტს); კიბალჩიჩი დაატყვევეს 1881 წლის 17 მარტს და ჩამოაზრჩვეს მეფის მკვლელობის სხვა მონაწილეებთან ერთად (ს. პეროვსკაია, ჟელიაბოვი, მიხაილოვი, რისაკოვი).

29. (გვ. 47). „Народная Воля“ — ნაროდნიკების პარტიული ჟურნალი, გამოდიოდა რუსეთში 1879 - 1885 წლებში.

30. (გვ. 47). ვ ე რ ა ხ ა ს უ ლ ი ჩ ი (1851—1919)—ცნობილი რევოლუციონერი. პირველად დაპატიმრებულ იქნა 1869 წელს, ბაკუნინის მიმდევარის ნეჩაევის საქმის გამო. 1871 წელს გაანთავისუფლეს და გადაასახლეს. 1878 წელს რევოლუციონერი ესროლა მეფის ჯალათს გენერალ ტრეპოვს. ორჯერ გაიქცა ემიგრაციაში. 1883 წელს იგი იყო ერთ-ერთი დამარცხებელთაგანი „შრომის განთავისუფლების ჯგუფისა“, —რუსეთის მუშათა პარტიის პირველი მარქსისტული ჯგუფის. 1900 წლის დამლევს იყო „ისკრის“ რედაქციის წევრი. გარდაიცვალა 1919 წელს პეტროგრადში.

31. (გვ. 47). მ ე ვ ე ნ ც ე ვ ი, ჟანდარმების შეფი, 1878 წელს ხანჯლით მოკვლა ცნობილმა რევოლუციონერმა ს. მ. კრაჟინსკიმ.

32. (გვ. 47). ა. კ. სოლოვიოვი (1846—1879)—რევოლუციონერი. რევ. მუშაობა დაიწყო 70-იან წლებში. 1879 წლის 25 აპრილს სცადა ალექსანდრე მეორის მოკვლა, მაგრამ უშედეგოდ. ამის გულისათვის იგი დაპატიმრეს და ჩამოაღრჩვეს 1879 წლის 28 მაისს.

33. (გვ. 47). ს. ნ. ხალტურინი (1857—1882)—აქტიური მონაწილე ნაროდნიკული წრეებისა და გამოჩენილი პროპაგანდისტი. 1875—76 წლ. მუშაობდა უმათერესად მუშათა ფენებში, ხელმძღვანელობდა საგაფიცვო მოძრაობას. ნაროდნიკების შეხედულებათა საწინააღმდეგოდ. გამოსთქვამდა აზრს, რომ მუშათა კლასი უნდა აწარმოებდეს პოლიტიკურ ბრძოლას, როგორც საშუალებას სოციალური თავისუფლების მოსაპოვებლად. ხალტურინმა 1878 წ. საფუძველი ჩაუყარა „ჩრდილო-რუსეთის მუშათა კავშირს“. 1879 წ. იყო „ნაროდნაია ვოლიას“ აღმასრულებელი კომიტეტის წევრი. 1880 წ. სცადა ალექსანდრე II-ის მოკვლა. მონაწილეობას იღებდა ოდესელი პროკურორის, სტრელნიკოვის მოკვლაში. ხალტურინი ეტლით უცდიდა ამხანაგს, რომელმაც მოკლა სტრელნიკოვი. მაგრამ ორივე შეიპყრეს და ჩამოაღრჩვეს 1882 წლის 12 მარტს.

34. (გვ. 48). ნ. ე. სუხანოვი (1853—1882)—ცნობილი ნაროდოვოლცი, „ნაროდნაია ვოლიას“ სამხედრო ორგანიზაციის ერთი გამოჩენილი წევრთაგანი. საზღვაო ოფიცერი. დახვრიტეს 1882 წლის 19 მარტს.

35. (გვ. 49). კ. პ. პობედონოსოვი (1827—1907)—მეფის რუსეთის სახელმწიფო მოღვაწე, ბატონყმური რეაქციის წარმომადგენელი და სულის ჩამდგმელი, 1880—1905 წლებში სინოდის ობერ-პროკურორი. უდიდესი გავლენა ჰქონდა იმპერატორ ალექსანდრე მე-III-ზე, რომელსაც ახალგაზრდობაში ასწავლიდა. 1881 წლიდან, ალექსანდრე II-ს მოკვლის შემდეგ, დიდხანს ფაქტიურად განაგებდა რუსეთს. პობედონოსოვი სასტიკად ებრძოდა რევოლუციონერებს და ლიბერალურად განწყობილ ინტელიგენციას.

36. (გვ. 50). „Отечественные Записки“ — ყოველთვიური ჟურნალი, გამოდიოდა პეტერბურგში 1839—82 წ.წ. 1868 წლამდე მას სცემდა ა. კრაევსკი. 1839—46 წლებში ამ ჟურნალის კრიტიკულ განყოფილებას განაგებდა ბელინსკი. 1868 წლიდან ჟურნალის გამოცემას სათავეში ჩაუდგენ პოტი ნ. ა. ნეკრასოვი, სატირიკოსი მ. სალტიკოვ-შჩედრინი და გ. ელისეევი. ამ პერიოდში ჟურნალი უდიდესი გავლენით სარგებლობდა ახალ თაობაში და წარმოადგენდა ნაროდნიკების მთავარ ლეგალურ ორგანოს. 1884 წელს მთავრობამ საბოლოოდ აკრძალა მისი გამოცემა.

37. (გვ. 54). თ. მ. დოსტოევსკი (1821—1881)—რუსეთის უდიდეს მწერალთაგანი, ბელეტრისტი, გენიალური მხატვარი მეშხანურ და წვრილ-ბურჟუაზიულ

ფენათა ყოფაცხოვრებისა ბატონყმობის დაცემისა და კაპიტალიზმის განვითარების პერიოდში.

დს პირველი რომანი „Бедные люди“ დაწერილია 1845 წ., ამ რომანით, რომლის შესახებ აღფრთოვანებული წერილი დასწერა ბელინსკიმ, დოსტოვესკი უეცრად ჩადგა თავისი დროის პირველხარისხოვან მწერლების რიგში. 1849 წ. პეტრაშეველთა წრეში მონაწილეობისათვის დოსტოვესკის აპატიმრებენ და აგზავნიან კატორღაში სწრაფად მოპოებულ დიდებას მოსდევს ცხრა წელიწადი საზარელი წამების, დამცირების, უდიდესი ტანჯვის.

კატორღის შემდეგ დ. კვლავ უბრუნდება ლიტერატურას. 1859 წ. სწერს თავის ცნობილ წიგნს: „Записки из мертвого дома“. 1861—1864 წ. წ. სცემს საკუთარ ჟურნალს „Время“-ს. 1862 წლის შემდეგ რამდენიმეჯერ მიდის უცხოეთში, სადაც 1866 წ. ამთავრებს ახალ რომანს „დანაშაული და სასჯელი“. უცხოეთშივე სწერს მთელ რიგ სხვა რომანებს: „Идиот“, „Бесы“ და სხვ. 1876 წლიდან სცემს საკუთარ ორგანოს „Дневник писателя“, სადაც მხოლოდ თვითონ მონაწილეობს. 1880 წელს აქვეყნებს რომანს „ძმები კარამაზოვები“ და ამბობს თავის ცნობილ სიტყვას პუშკინის შესახებ, ამ დროს იგი აღწევს თავისი ლიტერატურული დიდების ზენიტს და 1881 წლის იანვარში კვდება.

დოსტოვესკი უდიდესი ოსტატია იყო ფსიქოლოგიური რომანისა. თავის ნაწერებში მან ასახა წვრილ-ბურჟუაზიულ წრეებთან დაკავშირებული მემჩანური ფენების სულიკვეთება, პატრიარქალურ-ფეოდალურ ურთიერთობის რღვევისა და კაპიტალისტურ წყობის განმტკიცების პირობებში. მისი გმირები მოწამებრივი ბუნების ადამიანები არიან, ამავე დროს გაორებული სულიერი სამყაროს მატარებელნი, ისინი მზად არიან ჩაიდინონ ბოროტმოქმედება და ამავე დროს თავი გასწირონ კეთილშობილი იდეისთვის.

თავისი ლიტერატურული შემოქმედებით, სტილით, სოციალური ტიპების გაღერით და თემატიკით დოსტოვესკი შეგნებულად დაუპირისპირდა მანამდე გაბატონებულ თავადაზნაურულ ლიტერატურას. მისი ნაწერების უმრავლესობა გაუღნითილია სოციალური პროტესტით, დოსტოვესკი იძლევა სოციალურად დაჩაგრული ადამიანის ღრმა გაგებას და გამოსთქვამს თანაგრძნობას მისდამი. ამიტომ იყო რომ 40-იან და 60-იან წლების რადიკალურმა კრიტიკამ, ბელინსკის, პისარევის და დობროლიუბოვის სახით, ასე გულთბილად მიიღო დოსტოვესკი, როგორც სოციალური უთანასწორობისა და ჩაგვრის წინააღმდეგ მებრძოლი მწერალი.

აღსანიშნავია, რომ დოსტოვესკის ნაწერებს მეორე, ძალიან დამახასიათებელი, მომენტიც ახლავს—ეს არის რეაქციონური მხარე მისი შემოქმედებისა. „წყველი საკითხები“, რომელიც აწუხებდა დოსტოვესკის გმირებს—კარამაზოვს, რასკოლნიკოვს და სხვებს, გადაუწყვეტელი რჩებოდა, რადგან ეს საკითხები დასმული იყო არა საზოგადოებრივ ცხოვრებასთან დაკავშირებით, არამედ ინდივიდუალისტურ, რელიგიოზურ-ფილოსოფიურ განხრით. დოსტოვესკის გმირები,—ეს „აჯანყებული მემჩანები“ თავის ავტორთან ერთად გამოსავალს ხედავდნენ არა საზოგადოებრივი წყობის გარდაქმნაში, არამედ ქრისტიანულ სიყვარულში, მოჩილებაში, სოციალურ ძალადობის სიტყვიერ უარყოფაში (აღიოშა კარამაზოვი, თავადი მიშკინი).

ამიტომ არის, რომ დოსტოვესკის შემოქმედებაში რევოლუციონური, სოციალური პროტესტის პათოსი გადადის ქედმოხრილობის და მორჩილების პათოსში და აპოლოგიაში.

80-იან წლებში დოსტოევსკის შემოქმედების ამ რეაქციონურ მომენტს ხაზს უსვამდნენ კრიტიკოსები ტკაჩოვი და მიხაილოვსკი.

დოსტოევსკიმ სასტიკად გადაიმტერა 60-იანი და 70-იან წლების რადიკალურად და რევოლუციონურად განწყობილი ინტელიგენცია. დოსტოევსკი ჯერ კიდევ გადასახლების პერიოდში ითვისებს რეაქციონურ-სლავიანოფილურ მსოფლმხედველობას. შემდეგ იგი ეწევა რეაქციონურ იდეების პროპაგანდას თავისი ჟურნალ „Дневник писателя“-ში. რაც შეეხება რომანს „Бесы“ — ეს პირდაპირი პასკვილი იყო რევოლუციონურ წრეებზე. ცხადია, ახალი თაობა გულგრილად ვერ შეხედავდა ამ გარემობას. მართლაც, პირველ შემთხვევისთანავე მან აგრძობინა მწერალს თავისი მტრული დამოკიდებულება.

ი. მანვეტაშვილს თავის მოგონებაში მეტად საინტერესოდ აქვს მოცემული ეს ისტორიული მომენტი დოსტოევსკის შეხვედრისა ახალგაზრდობასთან ნეკრასოვის დასაფლავების დროს.

38. (გვ. 58). ნ. მ. პ რ ე ვ ა ლ ს კ ი (1839—88)—გამოჩენილი რუსი მოგზაური, ცენტრალური აზიის მკვლევარი. 1867—86 წლების განმავლობაში რუსეთის გეოგრაფ. საზღვის დეპარტამენტით მოაწყო ოთხი დიდი ექსპედიცია უსურის, მონგოლეთის, ჯუნგარიისა და ტიბეტის შესასწავლად.

39. (გვ. 59). ა. ნ. ი ვ. ჟ ე ლ ი ა ბ ო ვ ი (1851—1881)—რევოლუციონერი, „ნაროდნაია ვოლია“-ს უდიდესი მოღვაწე. შთამომავლობით გლეხი იყო. სწავლობდა ნოვოროსიისკის უნივერსიტეტში. 1873 წელს ჩაება რევოლუციონურ მუშაობაში. დაპატიმრებულ იქნა 1874 და 1877 წლებში. „193-ის პროცესი“-ს დროს მიცემული იყო პასუხისგებაში, მაგრამ გაამართლეს. ჟელიაბოვი იყო „ნაროდნაია ვოლია“-ს აღმასრულებელი კომიტეტის წევრი. მოწაწილობას იღებდა ალექსანდრე მეორის მოკვლის ორგანიზაციაში. დაპატიმრეს პეტერბურგში 27 თებერვალს 1881 წ.,— ოთხი დღის წინ მეფის მკვლელობამდე. „პირველ მარტოველთა“ პროცესის დროს გადაუწყვიტეს სიკვდილით დასჯა. 3 აპრილს ჩამოაღრჩვეს პეროვსკაიასთან, კიბალჩიჩთან, მიხაილოვთან და რისაკოვთან ერთად.

40. (გვ. 59). ს ო ფ ი ა პ ე რ ო ვ ს კ ა ი ა (1853—1881)—გამოჩენილი რევოლუციონერი, „ხემლია და ვოლიას“ და „ნაროდნაია ვოლიას“ აქტიური წევრი. ს. პეროვსკაია არისტოკრატიული ოჯახის შვილი იყო. ახალგაზრდობიდანვე დაიწყო ბრძოლა ძველ წყობილებასთან. 16 წლისა, მშობლების სურვილის წინააღმდეგ, წავიდა პეტერბურგში, სწავლის მისაღებად. იქ ჩაება რევოლუციონურ წრეების მუშაობაში. 1874 წელს დაპატიმრებენ პირველად და ამწყვდევნენ პეტრე-პავლეს ციხეში, მაგრამ მამას გამოაპყავს თავდებქვეშ. სამი წლის შემდეგ ს. პეროვსკაიას ასამართლებენ ცნობილი „193-ის პროცესი“-ს დროს. მეფის მთავრობამ იგი გადაასახლა ციმბირში, მაგრამ გზიდან გამოიქცა. 1878 წელს ს. პეროვსკაია „ხემლია და ვოლიას“ ჭაზოვადობის წევრია, შემდეგ „ნაროდნაია ვოლია“-სი, სადაც მუშაობს როგორც ძირითადი წევრი ამ ორგანიზაციის აღმასრულებელი კომიტეტისა. ჟელიაბოვის დაპატიმრების შემდეგ (1881 წ. 27 თებერვალს) ს. პეროვსკაია ხელმძღვანელობს ტერორისტების უკანასკნელ გადამწყვეტ მოქმედებას ალექსანდრე მე-II-ის მოკვლის დროს, 1881 წ. 1 მარტს. ს. პეროვსკაია დაპატიმრებულ იქნა 10 მარტს. სასამართლომ მას მიუსაჯა ჩამოღრჩობა. როგორც გასამართლების, ისე დასჯის დროს ს. პეროვსკაიამ გამოიჩინა უდიდესი სიმამაცე და სიმტკიცე.

41. (გვ. 64). ნ. ი. რ ი ს ა კ ო ვ ი (1861—1881)—რევოლუციონერი, ნაროდოვოლენცი. სამთო ინსტიტუტის სტუდენტი. 1881 წლის I-ლ მარტს პირველმა ისრაელა ბომბი, რომელმაც ვნება ვერ მიაყენა მეფეს. დაპატიმრების შემდეგ რისაკოვი სულით

დაეცა და დაიწყო ამხანაგების გაცემა. მან შეწყალეზაც კი სთხოვა მთავრობას. ჩამოაღრჩვეს სხვებთან ერთად 3 აპრილს 1881 წელს.

42. (გვ. 64). ე გ ნ. გ რ ი ნ ე ვ ე ც კ ი (1858—1881)—რევოლუციონერი, ნაროდოვო-ლეცი. იყო პროპაგანდისტი მუშებს შორის, მუშაობდა ნაროდოვოლეცების ტიპოგრაფიაში. 1881 წ. 1 მარტს, რისაკოვის ბომბისაგან უვნებლად გადარჩენილ მეფეს ესროლა ბომბი და თვითონაც სასიკვდილოდ დაიჭრა. რამდენიმე საათის შემდეგ იგი გარდაიცვალა ისე, რომ არ გამჟღავნა თავისი ვინაობა.

43. (გვ. 65). გ ე ს ი ა გ ე ლ ფ ა ნ დ ი (1855—1882)—რევოლუციონერი, ნაროდოვოლეცი, პირველად დაპატიმრებული იყო 1875 წელს, ორი წლის პატიმრობის შემდეგ გასამართლებულ იქნა „50-ის პროცესზე“, სადაც ორი წლის ციხე მიუსაჯეს. 1879 წელს განათავისუფლეს და გადაასახლეს, მაგრამ გაიქცა პეტერბურგში. შეუერთდა „ნაროდნია ვოლიას“ ორგანიზაციას. გ. გელფანდი იყო „დიასახლისი“ იმ კონსპირატიული ბინის, სადაც 1 მარტის მსროლელებმა ბღმებში მიიღეს, იგი დაპატიმრებულ იქნა 3 მარტს კონსპირატიულ ბინაზე, რომელიც გასცა რისაკოვმა. მიუსაჯეს სიკვდილი, რაც მისი ორსულობის გამო შეუცვალეს უვადო პატიმრობით. გელფანდი შემდეგი წლის 2 თებერვალს გარდაიცვალა ციხეში.

44. (გვ. 67). ტ ი მ. მ ი ხ ა ი ლ ო ვ ი (1859—1881)—მუშა-ნაროდოვოლეცი. 1881 წ. 1-ლი მარტის აქტის მონაწილე. დაპატიმრების დროს პოლიციას შეიარაღებული წინააღმდეგობა გაუწია. სხვებთან ერთად ჩამოაღრჩვეს 1881 წ. 3 მარტს.

45. (გვ. 69). ჰ ე რ ბ. ს პ ე ნ ს ე რ ი (1820—1903)—ინგლისელი ფილოსოფოსი და სოციალოგი. მის ფილოსოფიურ მოძღვრებას ევოლუციონური პრინციპი უდევს საფუძვლად. დარვინი მას სთვლიდა თავის წინამორბედად. სპენსერმა ევოლუციონური მეთოდი გადაიტანა სოციალოგიაშიაც: სპენსერის აზრით საზოგადოების განვითარება ანალოგიურია ორგანიზმის განვითარებისა. სპენსერი ვერ ამჩნევდა საზოგადოების განვითარების სპეციფიურობას, მის კლასობრივ წყობას, ამიტომ სპენსერის ევოლუცია სავესებით ეწინააღმდეგება განვითარების დიალექტიკურ გაგებას.

სპენსერის მოძღვრებას თავის დროზე დიდი გავლენა ჰქონდა ბურჟუაზიულ-რადიკალური ინტელიგენციის მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაზე.

46. (გვ. 69) ს ე ნ-ს ი მ ო ნ ი (1760—1825)—საფრანგეთის ცნობილი უტოპისტი. აკრიტიკებდა ფეოდალურ წყობილებას და, საჭიროდ სთვლიდა საზოგადოების ასოციაციურ პრინციპებზე აგებას.

47. (გვ. 69). ფ უ რ ი ე (1772—1833)—ფრანგი უტოპისტი კაპიტალისტური წყობილების მოწინააღმდეგე. მისი აზრით საჭირო იყო ფაღანგების, პატარა თემების დაარსება. ფურიე უარყოფდა რევოლუციას და კლასთა ბრძოლას, იგი პოლიტიკური ბრძოლის გარეშე, მშვიდობიანი გზით ფიქრობდა სოციალიზმის განხორციელებას.

48. (გვ. 69). რ ო ბ ე რ ტ ო უ ე ნ ი (1771—1858)—ინგლისელი სოციალისტი უტოპისტი. მოითხოვდა თანამედროვე საზოგადოებრივი წყობილების გარდაქმნას კომუნისტურ პრინციპების მიხედვით. საზოგადოებრივ იდეალს, ოუენის მოძღვრებით შეადგენდა სამიწათმოქმედო ასოციაციებებს გაერთიანება, სადაც თემის წევრები მუშაობენ თავის ძალღონის და ნიჭის მიხედვით. მისი აზრით ასეთი წყობილების დაარსება შეიძლებოდა ძალადობის გარეშე, მთავრობისა და კაპიტალისტური კლასის დახმარებით.

49. (გვ. 69). პ რ უ დ ო ნ ი (1809—1865)—საფრანგეთის ცნობილი სოციალისტი უტოპისტი, ანარქიზმის ერთი ფუძემდებელთაგანი. 1840 წელს გამოაქვეყნა თხზულება—„რა არის საკუთრება?“, სადაც ამტკიცებდა, რომ საკუთრება არის ქურდო-

ბა. პრუდონი უარყოფითად უყურებდა კომუნიზმს, რომელიც, მისი აზრით, იწვევს პიროვნების დამონებას და ქადაგებდა ანარქიზმს, რომლის დროსაც პიროვნებათითქოს განუსაზღვრელი თავისუფლებით სარგებლობს. პრუდონი გამომნატყელი იყო საფრანგეთის 40—60-იანი წლების წვრილ ხელოსან მუშათა განსახლებული მსოფლმხედველობისა. მარქსმა სასტიკად გაილაშქრა პრუდონის წინააღმდეგ წიგნში „ფილოსოფიის სილატაკე“.

50. (გვ. 69). ფ. ლასალი (1825 — 1864) — გერმანელი სოციალისტი. გამოჩენილი ორატორი. მისი აზრით საჭირო იყო მუშათა კლასს მოეპოვებინა საყოველთაო საარჩევნო უფლება. ამ საშუალებით მუშები გავლენას იქონიებენ მთავრობაზე და მიიღებენ კრედიტს მუშათა თავისუფალი ასოციაციების დასაარსებლად. ამგვარად, ლასალის აზრით, შესაძლებელი გახდება სოციალიზმის თანდათან დამყარება. 1863 წელს დაარსა „გერმანიის საყოველთაო მუშათა კავშირი“. ლასალის აზრებს კარგად იცნობდა ჩვენი ინტელიგენცია მე-60—70 წლებში (ან. ფურცელაძის და სხვ. წერილები).

51. (გვ. 72). ნ. კ. მიხაილოვსკი (1842—1904)—ნაროდნიკების გამოჩენილი თეორეტიკოსი, ლიტერატურული კრიტიკოსი და ჟურნალისტი. თეორიაში იგი უმთავრესიწ არმოდგენელი იყო რუსული სუბიექტიური სკოლისა სოციოლოგიაში. მისი თვალსაზრისით ისტორია წარმოადგენდა ადამიანების—გმირების მისწრაფების შედეგს, გმირების, რომელთაც შეეძლოთ იდეალების დასახვა, ბრძოლა მათი განხორციელებისათვის და მსგებობის ხელმძღვანელობა ამ ბრძოლაში. მიხაილოვსკის აზრით, სოციალიზმი წარმოადგენდა სუბიექტიურ სურვილს და არა ისტორიულ აუცილებლობას. მარქსიზმმა თავის ჩასახვისთანავე რუსეთში სასტიკი ბრძოლა გამოუცხადა მიხაილოვსკის სუბიექტიურ და იდეალისტურ მსოფლმხედველობას.

52. (გვ. 72). მ. ა. ანტონოვიჩი (1835—1918)—60-იანი წლების ლიტერატურული კრიტიკოსი. დობროლიუბოვის გარდაცვალების შემდეგ ხელმძღვანელობდა „Современник“-ის სალიტერატურო განყოფილებას. ანტონოვიჩის სტატიებს შკაცრი პოლემიური კილო ახასიათებდა.

53 (გვ. 72). ივანე მაჩაბელი (1854—1898)—დაამთავრა პეტერბურგის უნივერსიტეტის საბუნებისმეტყველო ფაკულტეტი, შემდეგ რამდენიმე წელიწადი გაატარა გერმანიაში და საფრანგეთში, სადაც სწავლობდა სოფლის მეურნეობას და მევენახეობას.

პეტერბურგში ყოფნის დროს, 1873 წელს, სთარგმნის (ი. ჭავჭავაძისთან ერთად) შექსპირის „მეფე ლირს“. 1879 წელს უცხოეთიდან ჩამოდის სამშობლოში და იწყებს თანამშრომლობას ილია ჭავჭავაძის „ივერიაში“, ამავე დროს მუშაობს საადგილ-მამულო ბანკში.

1882—83 წ. წ., წელიწადნახევრის განმავლობაში თანარედაქტორობს ილიას „ივერიას“. 1883 წელს სათავეში უდგება ს. მესხისგან შექმნილ გაზეთ „დროებას“ და რედაქტორობს მას 1885 წლამდე, როდესაც გაზეთი მთავრობის განკარგულებით სამუდამოდ იხურება. „დროების“ დახურვის შემდეგ ილია ჭავჭავაძემ ყოველკვირეული „ივერია“ ყოველდღიურ გაზეთად გადააქეთა (1886 წ.). ამ დროს საბანკო საქმეების გამო ილიასა და ივ. მაჩაბელს შორის დიდი განხეთქილება არის ჩამოვარდნილი, ამიტომ იგი ივ. მაჩაბელს არ იწვევს თანამშრომლად. მაჩაბელი პრესიდან გარიყული რჩება და ხელს კიდებს ისევ ლიტერატურულ შრომას. სთარგმნის შექსპირის ტრაგედიებს: ჰამლეტს, ოტელოს, იულიუს კეისარს, მაკბეტს, რიჩარდ მესამეს. 1893 წელს ივ. მაჩაბელი მცირე ხნით (ექვს თვეს) თანამშრომლობს გ. წერეთლის „კვალში“.

ივ. მაჩაბელი პროგრესიულად მოაზროვნე თავადაზნაურობის იდეოლოგი იყო.

მისი მიზანი იყო რაც შეიძლება ჩქარი ტემპებით შეეგუებინა ძველი წყობილების გადანაშთები ახალ კაპიტალისტურ ურთიერთობასთან. იგი მომხრე იყო კაპიტალიზმის განვითარების პროსიული გზისა.

ი. ჭავჭავაძის მსგავსად ისიც ფიქრობდა, რომ თავადაზნაურობა დრომოჭმულ წოდებას კი არ წარმოადგენდა, არამედ ერთადერთს საზოგადოებრივ ფენას, რომელიც მოწოდებული იყო ახალ კაპიტალისტურ პირობებშიაც ძველებურად ხელმძღვანელობა გაეწია ერისა და საზოგადოებისათვის; ამიტომ ილიასა და ვ. მაჩაბელს შორის ატეხილ დავას, ბანკისა და საზოგადო სპექმების გარშემო, პრინციპიალური ხასიათი არ ჰქონია; იგი იდეურ შეხედულებათა სხვაობაზე არ იყო აღმოცენებული. ორივე, მაჩაბელიც და ილიაც, თავადაზნაურობის წოდების იდეოლოგები იყვნენ. ორივე, ცდილობდა თავადაზნაურობის გადარჩენას და წელში გასწორებას ბანკის საშუალებით. მხოლოდ მაჩაბელი მოითხოვდა ბანკის წესდების შეცვლას იმგვარად, რომ ის შეგუებული ყოფილიყო თავადაზნაურობის ინტერესებთან და მოთხოვნილებებთან.

მაჩაბლის კალამს, გარდა შექსპირის ტრაგედიების შესანიშნავი თარგმანისა, ეკუთვნის აგრეთვე პუბლიცისტური, საპოლემიკო და სალიტერატურო ხასიათის მრავალი წერილი. აღსანიშნავია მისი წერილები პოეზიისა და დრამატული ხელოვნების შესახებ „დროებაში“, № 125, 1885 წ.

54. (გვ. 73). დ ი ძ ი ტ ო რ ი ყ ი ფ ი ა ნ ი (1814—1887)—ცნობილი საზოგადო მოღვაწე პუბლიცისტი. სწავლობდა ტფილისის სემინარიაში და კეთილშობილთა სასწავლებელში, რომელიც 1830 წელს დაამთავრა, მონაწილეობა მიიღო 1832 წელს შეთქმულებაში რუსეთის მთავრობის წინააღმდეგ, რისთვისაც გადასახლებულ იქნა ვოლოგდაში. 1837 წელს დაბრუნდა საქართველოში და შევიდა სახელმწიფო სამსახურში, სადაც ძალიან სწრაფად დაწინაურდა. 1959 წელს დ. ყიფიანი დაინიშნა მეფის მოადგილის საბჭოს წევრად. 1862 წელს ტფილისის გუბერნიის თავადაზნაურობამ დაავალა მას წარედგინა მთავრობისათვის მათი აზრი ბატონყმობის მოსაპობის შესახებ. დ. ყიფიანმა შეადგინა პროექტი, რომლის მიხედვით ყმები ხიზნების მდგომარეობაში უნდა გადასულიყვნენ, მათი მიწები მემამულეებს დარჩენოდათ, მათი პირადი განთავისუფლებისათვის კი მემამულეებს უნდა მისცემოდათ სასყიდელი. თავადაზნაურობამ სავესებით მოიწონა დ. ყიფიანის პროექტი. 1864—70 წლებში დ. ყიფიანი ტფილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა წინამძღოლად იყო არჩეული. 1875—79 წლებში—ქალაქის თავად. 1885—6 წლებში იყო ქუთაისის თავადაზნაურობის წინამძღოლი. დიმ. ყიფიანი სასტიკ ბრძოლას აწარმოებდა რუსეთის ადგილობრივ ხელისუფლების რუსიფიკატორულ პოლიტიკის წინააღმდეგ. 80-იან წლებში ამ ნიადაგზე მას ბრძოლა მოუხდა ხულიგან რუს ეგზარხოს თან, რომელმაც დასწყევლა საქართველო. სამოცდაათ წელს გადაცილებული მოხუცი დ. ყიფიანი ამისთვის მეფის მთავრობამ გადაასახლა სტავროპოლში, სადაც იგი მოჰკლეს 1887 წელს.

დიმიტრი ყიფიანი თავისი ხანგრძლივი სახელმწიფო, პრაქტიკული და პუბლიცისტური მოღვაწეობის დროს გამოხატავდა საქართველოს წვრილ თავადაზნაურთა ინტერესებს მთელი თავისი უდიდესი ნიჭი, ღრმა ერთგულება და ცხოველი ტემპერამენტი მან მონადგომა ქართულ თავადაზნაურობის, როგორც წოდების, ეკონომიური მოღონიერებისა და სოციალ-პოლიტიკურ მბრძანებელ პოზიციებზე გამაგრების იდეას.

დ. ყიფიანში, როგორც სახელმწიფო და საზოგადო მოღვაწეში, გავრთიანებული იყო ერთსა და იმავე დროს რუსეთის მონარქიზმის ერთგული მსახური და თავდადებული ქართველი ნაციონალისტი, პატრიოტი. მისი აზრით, საჭირო იყო

ქართველი ხალხის ეროვნული ინტერესების დაცვა რუსეთის მონარქიზმის ჩარჩო-ებში, მისი მფარველობის ქვეშ. რუსეთის ტახტის ერთგულება და ქართველი ერის სამსახური—აი ის პრინციპი, რომლითაც იგი ხელმძღვანელობდა თავისი მრავალ-ათეული წლის საზოგადოებრივი მოღვაწეობის მანძილზე.

დ. ყიფიანის სოციალური იდეალი ბატონყმური საქართველო იყო, სადაც გლეხობა შრომობს, ეკონომიურ დოვლათს ქმნის, ხოლო თავადაზნაურობა მმარ-თავს, ხელმძღვანელობს და კულტურას ემსახურება. დ. ყიფიანი წოდებრივ, ბატონყმური საქართველოს პატრიოტი იყო, იგი იბრძოდა მისი ნაციონალური სახის, ენის, თავისუფლების შენარჩუნებისათვის რუსეთის თვითმპყრობელურ მო-ნარქიზმის განმტკიცების ნიადაგზე.

დ. ყიფიანი გამოხატავდა ისტორიულად განწირულ წოდების— თავადაზნაურო-ბის პრინციპებს და მისწრაფებებს.

დ. ყიფიანი ახალგაზრდობიდანვე ცხოველ მონაწილეობას იღებდა ქართულ ლიტერატურისა და კულტურის განვითარებაში. ის იყო „ცისკრის“ უახლოესი თანამშრომელი, სადაც ბაქარ ქართლელის ფსევდონიმით ათავსებდა როგორც ორიგინალურ ნაწერებს, ისე ინგლისურიდან და ფრანგულიდან ნათარგმნ თხზულებებს. მან პირველმა სთარგმნა ქართულად შექსპირის „რომეო და ჯულიეტა“, რომელიც 1857 წ. დაიბეჭდა „ცისკარში“, მანვე სთარგმნა შექსპირის „ვენეციელი ვაჭარი“, „ორი ვერონელი“, მოლიერის კომედია „ჩინებული სასიძონი“, ბომარ-შეს კომედია „სევილიელი დალაქი“. დ. ყიფიანმა, გარდა ამისა, დასწერა „ახალი ქართული გრამატიკა“ (ს. პეტერბურგი 1882 წ., სამეცნიერო აკადემიის სტამბა), რამდენიმე საისტორიო წერილი ბატონყმობაზე და მოგონებანი, რომელიც მო-თავსებული იყო 1886 წლ. „Русская старина“-ში, ხოლო ქართულად სრული სახით გამოსცა განსვენებულმა სიმონ ხუნდაძემ (დ. ყიფიანის მემუარები, 1930 წ.).

პირველი სერიოზული გამოკვლევა დ. ყიფიანის მოღვაწეობის შესახებ ეკუთვ-ნის სიმონ ხუნდაძესვე (დ. ყიფიანის მემუარების წინასიტყვაობა და ჯერ გამოუქ-ვეყნებელი ვრცელი მონოგრაფია დ. ყიფიანზე).

55. (გვ. 73). დ ა ვ ი თ ჩ უ ბ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი (1814—1891)—ქართული ენის პროფესორი, პირველი ქართველი, რომელიც პროფესორად აირჩიეს პეტერბურგის უნივერსიტეტში. დ. ჩ-ლი დაიბადა ტფილისში. სწავლობდა პეტერბურგის გიმნაზიაში და შემდეგ უნივერსიტეტში, რომლის დამთავრების შემდეგ 1839 წ. შევიდა სამსა-ხურში საგარეო საქმეთა სამინისტროს ახიურ დეპარტამენტში. 1844 წ. დაამტკი-ცეს პეტერბურგ. უნივერსიტეტში ქართული ენის დოცენტად, 1859 წ. ორდინა-რულ პროფესორად, 1870 წ. დამსახურებ. პროფესორად. 1871 წ., სამსახურის ვა-დის შესრულების გამო, თავს ანებებს კათედრას, სადაც მის ადგილს იკავებს ალ. ცაგარელი. დ. ჩუბინაშვილი მუდმივად ცხოვრობდა პეტერბურგში.

დ. ჩუბინაშვილმა შეადგინა ქართული ქრესტომათიები (1846 წ.), გრამატიკა, რუსულ-ქართულ-ფრანგული და ქართულ-რუსულ-ფრანგული ლექსიკონი (1846), რომელსაც დღემდის არ დაუკარგავს თავისი მნიშვნელობა, დაწვრილებით დ. ჩუ-ბინაშვილის შესახებ იხ. ალ. ცაგარელი: „Сведения о памятниках грузин-ской словестности“ т. 3.

56. (გვ. 73). პ რ ო ფ. ა ლ. ც ა გ ა რ ე ლ ი (1844—1929)—ცნობილი მკვლევარი, ლინგვისტი და ქართ. ლიტერატურის ისტორიკოსი. სწავლობდა ტფილისის სემინა-რიაში (დაასრულა 1865 წ.), შემდეგ პეტერბურგის უნივერსიტეტში (1867) ისტორ. ფილოლოგ. ფაკულტეტზე, სადაც ორ წელიწადს დაჰყო, ამის შემდეგ სწავლის გასაგრძელებლად გაემგზავრა გერმანიაში: მიუნხენში იგი უსმენდა პროფ.

ჭაუგეს (ინდური ენები). ერთი წლის შემდეგ გადავიდა ტეიბინგენში, სადაც უსმენდა, პროფ. როთს (სანსკრიტი, შედარებითი ენათმეცნიერება) და პროფ. მერქსს (არაბული ენა). აქვე სწავლობდა სომხურსა და ირანულ ენებს. ბოლოს ალ. ცაგარელი გაემგზავრა ლექციების მოსასმენად ვენაში, პროფ. ფრიდრიხ მიულლერთან, რომელიც იმ დროს ქართულ ენაზე მუშაობდა. ერთი წლის შემდეგ ალ. ცაგარელი ბრუნდება პეტერბურგში. 1872 წელს, პროფ. დ. ჩუბინაშვილის წასვლის შემდეგ, ალ. ცაგარელი იკავებს პეტერბურგის უნ-ტის ქართული ენის კათედრას, რისთვისაც წინასწარ იკავს დისერტაციას: „*Зравнительный обзор морфологии Иберийской группы Кавказских языков*“. ამ შრომისათვის მას ენიჭება პრივატ-დოცენტის ხარისხი. ალ. ცაგარელის შემდეგი შრომებია: 1873 წ. „*О грамматической литературе грузинского языка*“. 1880 წ. „*Мингрельские тексты*“—ორ ტომად, „*Сведения о памятниках грузинской словесности*“—სამ ტომად (СПБ—1886, 1889, 1894 წ. წ.); „*Грамоты и др. ист. докум. XVIII ст., относит. Грузии*“ (1891 წ.) და მრავალი სხვ.

ალ. ცაგარელმა რუსულად სთარგმნა და გამოსცა სულხან ორბელიანის „სიბრძნე სიცრუისა“—სათაურით „*Книга мудрости и лжи*“ (СПБ. 1878 გ.).

რევოლუციის შემდეგ ჰლ. ცაგარელი დაბრუნდა სამშობლოში, უკვე ღრმად მოხუცი. კითხულობდა ლექციებს ტფ. სახ. უნ-ტში. გარდაიცვალა 85 წლისა—12 ნოემბერს 1929 წ. და დასაფლავებულ იქნა მთაწმინდაში (ალ. ცაგარელის შესახებ იხ. „*ტიფლ. უნივ-ტის შთაბეჭ.*“ წ. 10).

57. (გვ. 74). ს ი ლ ო ვ ა ნ ხ უ ნ დ ა ძ ე (1860—1928)—პედაგოგი, მწერალი, გრამატიკოსი. სწავლობდა ქუთაისში, შემდეგ პეტერბურგის უნივერსიტეტში, სადაც 1884 წ. დაამთავრა აღმოსავლეთის ენათა ფაკულტეტი. სამშობლოში დაბრუნებული იგი მოღვაწეობს პედაგოგიურ ასპარეზზე. ს. ხუნდაძე ცნობილია როგორც გრამატიკოსი, ჰუმლიცისტი, კრიტიკოსი და პოეტი. მისი ლექსები, პოემები და მოთხრობები განთავსებულია ორ ტომად (1914 და 1926 წ. წ.); მის კალამს ეკუთვნის პოპულარული მონოგრაფიები ქართველ მწერლებზე (შ. რუსთაველი, ნიკაბარათაშვილი, გრ. ორბელიანი, ვ. ორბელიანი, რ. ერისთავი, აკ. წერეთელი, ილია ჭავჭავაძე), წერილი „ვაჟა-ფშაველას პოეზია“ და სხვა კრიტიკული სტატიები.

ს. ხუნდაძის გრამატიკულ ნაშრომებს ეკუთვნის: „ქართული ზმნები“, „ქართული გრამატიკა“, „ქართული მართლწერისა და სწორენის ძირითადი საფუძვლები“ (1927). ცარიზმის დამხობის შემდეგ ს. ხუნდაძემ უდიდესი მუშაობა ჩატარა სასწავლებლების გაეროვნულებისა და ქართული სახელმძღვანელოების შედგენა-დამუშავების საქმეში.

58. (გვ. 76). ი ვ ე რ ი ა. „ივერიის“ პირველი ნომერი გამოვიდა 1877 წლის 3 მარტს. მისი დამაარსებელი და რედაქტორ-გამომცემელი იქო ილია ჭავჭავაძე. პირველად „ივერია“ ყოველკვირეული საპოლიტიკო და სალიტერატურო გაზეთი იყო, 1877 წლის განმავლობაში გამოვიდა 44 ნომერი, 300 ცალი ტირაჟით; 1878 წელს—47 ნომერი, 600 ც. ტირაჟით.

1879 წ. „ივერია“ გადაკეთდა თვიურ ჟურნალად და ამ სახიდან გამოდიოდა წლის დამლევამდე.

1880—81 წ.წ. „დროება“ და „ივერია“ დაუკავშირდნენ ერთმანეთს, რის გამოც 1880 წ. „ივერია“ გადაკეთდა სამთვიურ კრებულად და გამოდიოდა როგორც „დროების“ დამატება, 460 ც. ტირაჟით; 1881 წ. ივერია ისევ ყოველთვიურ ჟურნალად გამოდიოდა. რედაქციაში ამ დროს გამუდმებით მუშაობდა ივანე მაჩაბელი.

1882 წ. და 1883 წ. დამდეგს ჟურნალი გამოდიოდა ილია ჭავჭავაძისა და ივ-
მაჩაბლის რედაქტორობით, შემდეგ კი მარტო ილია ჭავჭავაძე რედაქტორობდა.
1900 წლის დამლევამდე.

1885 წელს მთავრობამ დახურა გაზეთი „დროება“, ამით ისარგებლა „ივე-
რიამ“ — 1886 წლიდან იგი გადაკეთდა ყოველდღიურ გაზეთად და ასე გამოდიოდა
1906 წლამდე; „ივერიამ“, როგორც ერთადერთმა გაზეთმა, უკვე პირველივე
წლებში გაადიდა ტირაჟი: გამოდიოდა 1200—1500 ცალად.

1896 წ. „ივერია“ აკრძალულ იქნა ცენზურის მიერ 8 თვით.

1901 წ. გაზეთი შეიძინა ალ. სარაჯიშვილმა, რომელმაც წლის ბოლოდან
გაზეთი გაფართოვებული ფორმატით გამოსცა.

„ივერია“ დაიხურა 1906 წ.; ძალიან დიდხნის განმავლობაში „ივერია“ ერ-
თადერთი გაზეთი იყო საქართველოში და დიდი გავლენაც ჰქონდა.

„ივერია“ თავადაზნაურული ლიბერალობის გამომხატველი ორგანო იყო.

59. (გვ. 76). ილია ჭავჭავაძე (1837 — 1907). ილიამ საშუალო განათლება-
ტფილისის გიმნაზიაში მიიღო, შემდეგ 1857—61 წ. წ. სწავლობდა პეტერბურგის
უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტზე. უკანასკნელ კურსზე ყოფნისას თავი
დაანება უნივერსიტეტს და დაბრუნდა სამშობლოში. 1863 წ. დაარსა საკუთარი
ჟურნალი „საქართველოს მოამბე“, 1864 წლიდან სახელმწიფო სამსახურში შევიდა,
ჯერ იყო ქუთაისის გენ. გუბერნატორის ცალკე მინდობილობათა მოხელედ, შემ-
დეგ დუშეთში მომრიგებელ შუამავლად და ბოლოს მომრიგებელ მოსამართლედ.
1875 წელს ილიას ირჩევენ ტფილისის სათავადაზნაურო ბანკის დირექტორად.
ილია ოცდაათი წლის განმავლობაში (1905 წლამდე) უძღვებოდა ამ ბანკის საქ-
მებს, რასაც შეაღია თავისი დიდი ცოდნა, ენერჯია, მთელი თავისი ახალგაზრ-
დობა. 1877 წ. ილია აარსებს „ივერიას“. 1880 წელს სწერს თავის ცნობილ წე-
რილს იანოვსკის წინააღმდეგ, რომელმაც მოინდომა ქართული ენის განდევნა
ჩვენი სკოლებიდან. 1882 წ. ილაშქრებს რეაქციონერ კატკოვის წინააღმდეგ, რო-
მელმაც „Московские Ведомости“-ში შეურაცყო ქართველი ხალხის ნაციონა-
ლური ღირსება. 1879 წლიდან, როდესაც დაარსდა „ქართველთა შორის წ-კით-
ხვის გამავრცელებელი საზ-ბა“, ილია იყო თავმჯდომარის ამხანაგი და შემდეგ თავ-
მჯდომარე ამ საზოგადოებისა. 1880 წ. აქტიურ მონაწილეობას იღებს ქართული
დრამატიული საზ-ბის დაარსებაში. 1906 წელს ილიას ირჩევენ სახელმწიფო საბჭოს
წევრად. 1907 წელს ს. წიწამურთან ილიას თავს ესხმიან ნაძირალები და კლავენ.

ილია თავისი პუბლიცისტური და პრაქტიკული მოღვაწეობით გამოხატავდა
პროგრესიულ თავადაზნაურობის ინტერესებს. ის იყო იდეოლოგი საქართველოში
კაპიტალიზმის პროსიული გზით განვითარებისა. ამ პროგრამას ემსახურებოდა
მისი ორგანო „ივერია“-ც.

60. (გვ. 76). გ რ ი გ ო ლ თ ე დ ო რ ე ს ძ ე ყ ი ფ შ ი ძ ე (1859—1923) — საზოგადო
მოღვაწე, ჟურნალისტი; ძმა ისტორიული მონოგრაფიების ავტორის ალ. ყიფშიძი-
სა (ალ. ფრონელის). გ. ყიფშიძე ჯერ ხალხოსანი იყო და ჟურნ. „იმედი“-ს მთავარი
თანამშრომელთაგანი. მერე „დროება“-ში მუშაობდა. ბოლოს უანლოვის თანამ-
შრომელი შეიქნა „ივერიისა“, სადაც რედაქციის ძირითად მუშაკად ითვლებოდა
და ილიას მარჯვენა ხელს წარმოადგენდა. გ. ყ. სწავლობდა სასულიერო სასწავ-
ლებელში, შემდეგ ტფილისის სემინარიაში. ინსპექტორის წინააღმდეგ აჯანყების
მოწყობისათვის სხვებთან ერთად მას რიცხავენ სემინარიიდან. ამ ხანებში, 1878 წ.
გვ. ყიფშიძე ბეჭდავს თავის პირველ წერილებს ილია ჭავჭავაძის ყოველკვირიულ
„ივერიაში“ — „გ. გოდორიას“ ფსევდონიმით („ქართველის ფიქრი განაფხულის
პირზე“, „ფრონის ხეობიდან“, № 14, „ერთი მიცვალებულის ბედი“, № 23; კორეს-

პონდენცია „ფრონის ხეობიდან“, № 36). მისი წერილები ეხება გლეხების უმწეო-მდგომარეობას,—ამ დროს გ. ყ. „ტეტიათა მოტრფიალეთა“ რიგებშია, გატაცე-ბულია ხალხოსნური იდეებით. ერთხანს გ. ყ. მასწავლებლობს გორის მაზრაში, სადაც სხვებთან ერთად აქტიურად ეწევა ხალხოსნურ აზრების პროპაგანდას. რამდენიმე ხნის შემდეგ გ. ყ. ჩამოდის ტფილისში. მუშაობს ქართულ თეატრში მოკარნახეთ. შემდეგ „დროების“ რედაქციაში, ჯერ ს. მესხთან, მერე ივ. მაჩა-ბელთან და ბოლოს „ივერიაში“—ილია ჭავჭავაძესთან. გ. ყიფშიძე ითვლებოდა საუცხოვო სარედაქციო მუშაკად და სტილისტად. მან სთარგმნა პოლ ბურჟეს რომანები („ცოდვა სიყვარულისა“, „ანდრე კორნელი“), სენკევიჩის „ცეცხლითა და მახვილითა“, „ბარტეკ ძღვეამოსილი“, ალ. სუმბათაშვილის „ლალატი“ და სხვა-დასხვა ავტორის მრავალი წერილი მოთხრობა. „ივერია“-ში და „მოამბე“-ში გრ. ყიფშიძეს მოთავსებული აქვს მრავალი წერილი ისტორიისა და კულტურის საკით-ხებზე, მათ შორის: „შენიშვნები ისტორიისა და არქეოლოგიაზე“—„ივერია“. 1883, № 3); „წმინდა ნინო საქრთველოს განმანათლებელი“ („ივერია“, 1888, № 9); „ორი-ოდენ მოსაზრება ქართული ენის და გრამატიკის შესახებ“ („მოამბე“, 1895, № 4); „წმინდა ქართული“ (ივერია 1903, № 4, 6); „საბერძნეთის აღორძინება და გან-თავისუფლება ოსმალთა მონობიდან“ (დასაბეჭდად აკრძალული ცენზურის მიერ 1893 წ.). 1894 წელს გრიგოლ ყიფშიძე „ივერიის“ რედაქციის სახელით სიტყვას ამბობს ეგნატე ნინოშვილის დასაფლავებაზე. გრ. ყიფშიძემ შეადგინა ილ. ჭავჭა-ვაძის ვრცელი ბიოგრაფია (მის. გედევანიშვილის გამოცემ. ილ. ჭავჭ. თხზ., 1914 წ.).

გ. ყიფშიძე გარდაიცვალა 1923 წ. თავის სოფელ სოლოლაშენში და იქვე იქნა დასაფლავებული (გრ. ყიფშიძის შესახებ იხ. სოფრ. მაგლობლიშვილის მო-გონებანი ვახ. ლომისი“, № 30—1923 წ. და ს. ხუნდაძის „სოც. ისტ. საქართ.“ ტომი II)

61. (გვ. 76). ილია ხონელი-ბახტაძე (1859—1900)—ნიჭიერი პუბლიცის-ტი ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული მიმართულებისა. სწავლა მიიღო ქუთაისის გიმნა-ზიაში, სადაც კურსი არ დაუსრულებია დირექტორთან უსიამოვნობის გამო. 1875 წელს შევიდა თავისუფალ მსმენელად პეტერბურგის უნივერსიტეტში. სტუდენ-ტობის დროსვე დაიწყო თანამშრომლობა ქართულ და რუსულ პრესაში. 1881 წ. დაბრუნდა რუსეთიდან და დავით ერისთავის მიერ მიწვეულ იქნა „Кавказ“-ის თანამშრომლად.

1886 წ. თანამშრომლობს ილია ჭავჭავაძის ყოველდღიურ გაზეთად გადაკე-თებულ „ივერია“-ში. 1887 წლიდან უმთავრესი თანამშრომელია ნ. ნიკოლაძის „Новое Обозрение“-სი. 1891—97 წლებში თანამშრომლობს მილიუტინის „Кавказ“-ში. 1894 წ. ორ წერილს ბეჭდავს „მოამბე“-ში და 1896 წ. რამდენიმე სტატიას „კვალში“. ი. ხონელის კალამს ეკუთვნის წიგნი რაჭის და შორაპნის მაზრების გლეხთა ეკონომიურ მდგომარეობის შესახებ (1886 წ.).

ი. ხონელის ნარკვევები, მოთავსებული „Кавказ“-ში და „Новое Обозре-ние“-ში, გამოცემულია ცალკე წიგნაკადაც (Эскизы и Этюды).

62. (გვ. 76). ალექსანდრე ნანეიშვილი (1857—1904)—ცნობილი პუბ-ლიცისტი და ჟურნალისტი, ნაროდნიკი, შემდეგ ლიბერალი, საზოგადო მოღვაწე. წერდა „ა. ნა-ლი“-ს. უსევედონიით, ა. ნანეიშვილი სწავლობდა პეტერბურგში, მე-დიკოპირურგიულ-აკადემიაში, სადაც კურსი არ დაუსრულებია. იგი ნაროდნიკულ იდეებით იყო გატაცებული. სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ ა. ნ. თანამშრომ-ლობს ნაროდნიკების ჟურნალ „იმედში“, რომელიც გამოდიოდა 1881—83 წ. წ.; ხშირად ბეჭდავს წერილებს აგრეთვე „ივერიაში“. 1881 წ. ალექსანდრე მეორის

მოკვლის შემდეგ, ალ. ნ.-ლი „ივერიაში“ ათავსებს წერილს, სადაც თანაგრძნობით სწერს „ნაროდნაია ვოლიას“ რევოლუციონურ საქმიანობის შესახებ.

1884 წელს მთავრობა აპატიმრებს ქართველ ნაროდნიკებს და ციმბირში ასახლებს, მათ შორის არის ალ. ნ.-ლიც, რომელიც სემიპალატინსკში იქნა გადასახლებული. 1887 წ. ციმბირიდან დაბრუნების შემდეგ ალ. ნ.-ლი განაგრძობს პუბლიცისტურ-ლიტერატურულ მუშაობას, მაგრამ ამ დროს იგი უკვე ლიბერალობის გზას ადგია და ეკედლება ილია ჭავჭავაძის „ივერიას“, სადაც მუდმივ თანამშრომლად ხდება. გარდა ამისა, ალ. ნ.-ლი მუდმივად თანამშრომლობს ვ. მ. თუმანიანი-ზვილის „Новое Обозрение“-ში.

რამდენიმე წლის შემდეგ ა. ნ.-ლი გადადის ქუთაისში, სადაც მსახურობს სათავადაზნაურო ბანკში შემფასებლად, შემდეგ შავი ქვის მრეწველთა საბჭოს მდივნად. აქვე ეწევა საზოგადოებრივ საქმიანობასაც—მოღვაწეობს სასოფლო-სამეურნეო სახ-ბაში, ქალაქის თვითმართველობაში, ქართულ წიგნის გამომცემლობაში.

ოთხმოციან წლების მიწურულიდან, განსაკუთრებით „ივერის“ პოზიციებზე საბოლოოდ გადასვლას შემდეგ ა. ნ.-ლი თავის წერილებში გამოხატავდა პროგრესიული თავადაზნაურობის ინტერესებს და მისწრაფებებს. იგი მოუწოდებდა თავადაზნაურობას თანამედროვე ვითარებისათვის შეეფარდებინა თავისი სავალი გეზი: „თავადაზნაურობაო,—წერდა იგი ერთ წერილში—დღესაც ფერსა და მიმართულებას აძლევს ჩვენს ცხოვრებას და უეჭველია, ჯერ კიდევ დიდხანს იდგომება ჩვენის ცხოვრების სათავეში, ე. ი. ჩვენი ბედი და უბედობა მასზე არის და იქნება დამოკიდებული და უეჭველია, იგი მრავალს განსაცდელს და უბედურებას შეგვამთხვევს, თუ რომ ანავე მდგომარეობაში დარჩა, რა მდგომარეობაშიც დღეს იმყოფება, თუ იგი არ მოიწადინებს, რომ ფერი და ხასიათი შეიცვალოს და ამნაირად დროსა და ვითარებას შეუფარდოს თავისი ცხოვრების გზა“-ო („ივერია“ 1887 წ. № 135).

მისი აზრით ამ წოდებას არა მარტო თავისი, არამედ მთელი ერის კეთილდღეობისათვის უნდა ებრუნა.

ალ. ნანეიშვილის კალამს ეკუთვნის წერილები მრავალ საჭირობო-საკითხებზე. მოგვყავს ზოგიერთი მათგანის სათაურები: „რას მოგვიტნობს და გვასწავლის ენა?“ („ივერია“, 1887, წ. № 257); მეთაური—სადგომო წერილის მეგრულ ენაზე გადათარგმნის შესახებ („ივერია“ 1889 წ. № 4); მეთაური—ხალხურ პოეტურ ნაწარმოების შეკრებაზე („ივერია“, 1889, წ. № 134); მეთაური—უზნეო ჩვეულებებზე („ივერია“, 1889, № 24); მეთაური—ახალგაზრდობის მიერ ხალხურ სიტყვიერების და ხელოვნების შესწავლაზე („ივერია“, 1889, № 98); მეთაური—ქურნალ „Этнографич. обозрение“-ს გამოსვლის გამო („ივერია“, 1889, № 105) და მრავალი სხვ. (ალ. ნანეიშვილის შესახებ იხ. სიმ. ხუნდაძის—სოც. ისტორ. საქართვე. ტ. II გვ. 66—102; Г. М. Туманов—„Характеристики и Воспоминания“, გვ. 133—139).

63. (გვ. 76). ნიკო ხიზანაშვილი (1851—1907) — ცნობილი პუბლიცისტი, ისტორიკოსი, მეცნიერი, იურისტი. დაიბადა ოსეთში. ს. მაღლაძე-ოვლეტის 1851 წ. სადაც მსახურობდა მამამისი, მღვდელი თადეოზი ბავშობა გაატარა ქართლში, სოფ. ცერონისში; ნ. ხ. პატარაობიდანვე დაეწაფა ქართული და რუსული ლიტერატურული ნიმუშების შესწავლას. იგი სწავლობდა ჯერ გორის სასულიერო სასწავლებელში, შემდეგ წელს შევიდა ოდესის უნივერსიტეტში იურიდიულ ფაკულტეტზე და დაამთავრა იგი 1876 წ.

უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ დაიწყო სამსახური, ჯერ ზანგეზურის მაზრაში, სოფ. გერიუსაში, მერე მსახურობდა ცხინვალში და სურამში გამომძიებლად, შემდეგ თიანეთში და ბოლოს ტფილისში.

პირველი მისი ნაწერი დაიბეჭდა 1879 წ. „დროებაში“. ეს იყო კორესპონდენცია ცხინვალისაგან. თიანეთში ყოფნის დროს მან მრავლად შეკრიბა ფშავური და ზვესურული ხალხური ლექსები, წესრიგში მოიყვანა, დაწვრილებით განიხილა და ფელეტონებად დაბეჭდა გაზეთ „ივერიაში“ 1887, 1888 და 1891 წლებში.

ნ. ხ.—მა ხშირი თანამშრომლობა დაიწყო „დროებაში“ 1883 წლიდან, როცა ეს ყოველდღიური გაზეთი ივ. მაჩაბლის ხელში გადავიდა. აქ მან დაბეჭდა საკმაოდ ვრცელი პუბლიცისტური წერილები: „ძველი და ახალი თაობა“ („დროება“, 1885 წ. № 94), „ჩვენ ლიტერატურულ კეთილწესიერებაზე“ (იქვე, № 99), „შრომა და მისი იურიდიული სიბრძნე“, „მგზავრის შენიშვნებიდან“, „ხმა პროვინციიდან“, „ლიტერატურული მიმოხილვა“ (იქვე, № 105)—ამ წერილში განხილული იყო ურნალ „ივერიის“ 5 და 6 ნომრები), „ქართული ენის შემოდგომის გამო“ (№ 687),—ეს წერილი საყურადღებოა, სხვათა შორის, მითაც, რომ აქ ავტორს გაუშუქებული აქვს სწავლა-განათლების მდგომარეობა საქართველოში ვორონცოვადედ. იმავე წელს (1883) დაიბეჭდა კიდევ რამდენიმე მისი ვრცელი წერილი ფელეტონებად, სხვათა შორის: „ჩვენი გლეხკაცობა და აქციზის საქმე“, „წამება ქეთევან დედოფლისა“, „ეკონომია თუ აგრონომია“ (ახალი გუთნების გასინჯვის გამო) და სხვ.

1884 წელს შეუდგა თავის პირველ იურიდიულ გამოკვლევას და დაბეჭდა 1885 წ., „დროებაში“ სათაურით „ძველი ქართული ოჯახი“ (იხ. „დროება“ 1885 წ. № № 2, 3, 5, 89, 92, 96, 192, 193 და „ივერია“ 1886 წლისა № 85 და 86).

ამ მონოგრაფიაში განხილულია იურიდიული მდგომარეობა ოჯახისა, უფლებრივი ყოფაცხოვრება დედაკაცისა ქართულის კანონდებულების მიხედვით.

1886 წლიდან ნ. ხ.—ლი იწყებს მუდმივ თანამშრომლობას „ივერიაში“; სუბუქსა და საგაზეთო წერილებს სწერდა საკმაოდ ხშირად სხვადასხვა ფსევდონიმით, უფრო კი „Plebs“-ის ფსევდონიმით. ამ ნაწერებს საერთო სათაურად ჰქონდა „მასლათი“, ხოლო ეპიგრაფად: „საარშიყოფ, სალალობოდ, ამხანაგთა სათრეველად“. უფრო დინჯი, ჰკუადამჯდარი ნაწერები და ისტორიული ან იურიდიული კვლევა-ძიებანი, საეთნოგრაფიო და საზეპირ-სიტყვაო მასალა იბეჭდებოდა „ურბნელის“ ფსევდონიმით.

ნ. ხიზანაშვილის ნაწერებს ახასიათებდა ლიტერატურული ნიჭი და კარგი გონებრივი მომზადება; სწერდა იგი საუცხოვო ქართული ენით. საინტერესოა, სხვათა შორის, მისი პოლემიკა არჩილ ჯორჯაძესთან, რომელიც მაშინ წერდა სხვადასხვა სოციოლოგიურ საკითხებზე „ცნობის ფურცელში“.

ნ. ხიზანაშვილის მნიშვნელოვან მეცნიერულ-ლიტერატურულ ნაშრომებს წარმოადგენენ ისტორიული და იურიდიული მონოგრაფიები. უმეტესი მათ შორის დაიბეჭდა „ივერიაში“, ხოლო ორი, სახელდობრ: „დავით აღმაშენებელი და მისი დრო“ და „ჩვენი საეკლესიო ისტორიიდან“ (სამართალი კათალიკოსთა) ურნალ „მოამბეში“ 1894 წ. და 1898 წ. № 3.

ერთი ისტორიული მონოგრაფია „ლიბარიტ ორბელიანი და მისი დრო“, შავად დაწერილი, როგორც მისი ბიოგრაფი გ. ყიფშიძე გადმოგვცემს, ნ. ხ.—ს შეუქმნა მუშავებელი დარჩენი და ინახებოდა ილია ჭავჭავაძის ქალაქში.

ნ. ხ.—ლის მონოგრაფია „გიორგი ბრწყინვალე და მისი ძეგლის-დება“, „ათაბაგნი ბექა და აღბულა და მათი სამართალი“, — გაზეთ „ივერიაში“ დაბეჭდი-

ჩ) ინტონა

ლი, — ცალკე წიგნებადაც იყო გამოცემული. (იხ. გ. ყ-ს წერილი: „ნ. ხიზანაშვილი და მისი სალიტერატურო მოღვაწეობა“, მოთავსებული აღმანახებში: „ჩვენი ერი“ № 2 — 1909 წ. და „ქართველი ერი“ № 1 — 1910 წ.).

საინტერესოა ნ. ხიზანაშვილის, როგორც მწერლისა და პუბლიცისტის მსოფლმხედველობითი ევოლუცია. ეს უკანასკნელი მეტად დამახასიათებელია საერთოდ მისი დროისა და თაობის ქართული წვრილბურჟუაზიული მორადიკალემონაროდნიკე ინტელიგენციისათვისაც. ნ. ხიზანაშვილი სამოცდაათიანი წლების დასაწყისში აქტიური წევრი იყო ქართულ ნაროდნიკულ მოძრაობისა და უახლოესი თანამშრომელი ნაროდნიკების ჟურნალის „იმედისა“ (გამოვიდა 1881 — 1882 წლებში). ნ. ხიზანაშვილი „იმედში“ ათავსებდა ისტორიულ წერილებს, სადაც აშუქებდა ქართველი გლეხობის უფლებრივ და ეკონომიურ მდგომარეობას, როგორც წარსულში, ისე თანამედროვე პირობებში („უკლება და კანონი ძველ საქართველოში“ — „იმედი“ № 11 და 12, 1882 წ.; № 2, 1883 წ.; „ჩვენი გლეხკაცობა და ახალი სამართალი“ — „იმედი“ № 3, 1882 წ.) ეს წერილები მიმართული იყო უმთავრესად ილია ჭავჭავაძის წერილების წინააღმდეგ (იხ. „ცხოვრება და კანონი“), სადაც უკანასკნელი ირწმუნებოდა, რომ ძველ საქართველოში არ ყოფილა წოდებათა ბრძოლა და უთანხმოება. ნ. ხიზანაშვილმა თავის წერილებში დაამტკიცა, რომ ისტორიულ წარსულში წოდებათა შორის შეურიგებელი ბრძოლა სწარმოებდა და ეს ეკონომიური ბრძოლა თავადაზნაურობსა და გლეხობას შორის თანამედროვე პირობებშიაც გრძელდება მთელი თავისი სიძკაცებით.

„იმედის“ დაკეტვის შემდეგ ნ. ხიზანაშვილი თანამშრომლობდა „დროებაში“. თავის წერილებში იგი მოითხოვდა მიწაზე კერძო საკუთრების მოსპობას და კოლექტიური ფორმების დაწესებას (იხ. ს. ხუნდაძე — „სოციალიზმის ისტ. საქ.“ ტ. II — გვ. 68). 1883 წ. „დროებაში“ მოთავსებულ წერილებშივე ნ. ხიზანაშვილი საჭიროდ სთვლიდა მშრომელთა პარტიის ჩამოყალიბებას და დაახლოვებას ინტელიგენციისა და მუშა-ხელოსნების მასასთან.

იმავე წლის „დროებაში“ იგი ეკამათებოდა ილია ჭავჭავაძეს, რომელიც მოითხოვდა ყველა მიმართულების ერთი დროშის ქვეშ გაერთიანებას ეროვნული ვინაობის დაცვისათვის. ნ. ხიზანაშვილი სწერდა: „ჯერ ძმობა განახორციელებთ ცხოვრებაში და მხოლოდ მაშინ გვიქადაგეთ, სხვადასხვა მიმართულებას თავი დაანებეთ და ერთ უღელში შეებითო. ნუ დაივიწყებთ თქვენ, ღირსეულნი და ბრწყინვალე გვამნი, რომ შრომის მონას, რომელიც მუდამ ოფის ღვრის და გულის კენესით ამბობს: „ერთ ბედ ქვეშა ვართ, ლაბავ მე და შენ, წილად გვარგუნეს შავი მიწა ჩვენ“, — მამულისშვილობის გარდა სხვა ბევრი რამე სადარდელი და სანატრელი აქვს“-ო („დროება“ № 99, 1883 წ.).

ამგვარად ებრძოდა ნ. ხიზანაშვილი ოთხმოციანი წლებში თავადაზნაურობას. მაგრამ გადის დრო და ჩვენ ვხედავთ, რომ ნ. ხ. თანდათანობით სტოვეებს თავის რადიკალურ და ნაროდნიკულ მსოფლმხედველობას. რამდენიმე წლის შემდეგ გრ. ყიფშიძესთან, აღ. ნანეიშვილთან და ბევრ სხვასთან ერთად, ნ. ხიზანაშვილიც ლიბერალების ბანაკშია მოკალათებული, როგორც ილია ჭავჭავაძისა და მისი „ივერიის“ უახლოესი თანამშრომელი.

ცხრაასიანი წლებში, „ივერიაში“ „პლებსი“-ს ფსევდონიმით მოთავსებულ წერილებში, იგი უკვე ამტკიცებდა, რომ წოდებათა არსებობა საზოგადოებრივ კანონს წარმოადგენს.

ნ. ხიზანაშვილის შრომებსა და გამოკვლევებს ჩვენი ხალხის ისტორიული წარსულიდან და აგრეთვე ეთნოგრაფიულ წერილებს დღესაც არ დაუკარგავთ

თავისი მეცნიერული მნიშვნელობა. აღსანიშნავია აგრეთვე მისი ღვაწლი ქართულ ფოლკლორის შესწავლა-შეკრების საქმეში.

6. ხიზანაშვილმა ტრაგიკულად დაასრულა თავისი სიცოცხლე: 1907 წ. იგი ოტეილისში მოკლა ვილაც უცნობმა ტერორისტმა.

64. (გვ. 76). სოფრომ მგალობლიშვილი (1851—1925)—ცნობილი ბელეტრისტი, სალხოსნური მოძრაობის წევრი, თანამშრომელი ხალხოსნურ ჟურნალ „იმედი“-სა (1881—82 წ.) სწერდა მოთხრობებს სოფლის თემებზე. ოთხმოციან წლების მეორე ნახევრიდან (1886 წ.) თანამშრომლობდა ილიას „ივერია“-ში, სადაც სწერდა აგრეთვე „გუჯარის“ და „ერაძის“ ფსევდონიმით. ს. მგალობლიშვილის მოთხრობები გამოცემულია ორ ტომად („ჩვეული მოთხრობები“—1926 წ., სახელგამი). მის კალამს ეკუთვნის მეტად საინტერესო მოგონებები—„სოციალ-რევოლუციონური მოძრაობა საქართველოში 1870—80 წ.წ.“ („რევოლ. მათიანე“ № 4, 5, 1924 წ.) და აგრეთვე ცალკეული წერილები და მოგონებები ქართველ მწერლებზე (გრ. ვოლსკი, ი. გოგებაშვილი, გრ. ყიფშიძე, ია კარგარეთელი, აკაკი წერეთელი, ანტონ ფურცელაძე).

65. (გვ. 76). არტემ ახნაზაროვი—„ივერიის“ თანამშრომელი. მახვილი ფელეტონისტი, ესკიზებისა და წვრილი მოთხრობების ავტორი. წერდა „ჩიორას“ ფსევდონიმით. მისი ლექსები და წვრილი მოთხრობები ცალკე წიგნად არის გამოცემული („ლექსები და სცენები“ 1912 წ.).

66. (გვ. 77). მ. ე. სალტიკოვ-შჩედრინი (1826—1889). გამოჩენილი რუსი მწერალი-სატირიკოსი. პირველი ორი ნაწარმოები დაბეჭდა 1847 წ. და 1846 წ., რისთვისაც მეფის მთავრობის მიერ გადასახლებულ იქნა ვიატკაში. იქ მწელიწადს მსახურობდა სახელმწიფო სამსახურში, სადაც შეისწავლა პროვინციალური მოხელეებისა და ადმინისტრაციის ცხოვრება. ეს მასალა მან გამოიყენა თავის ცნობილ „Губернские Очерки“-ში. სალტიკოვი 1863 წელს მუშაობდა ჟურნალ „Современник“-ში. 1868 წლიდან იყო ერთერთი რედაქტორი ხოლო ნეკრასოვის სიკვდილას შემდეგ—პასუხისმგებელი რედაქტორი „Отечественные записки“-სი.

სალტიკოვის მთავარი ნაწერებია: „Губернские Очерки“, „Помпадурь и помпадурши“, „История одного города“, „Господа Головлевы“, „Пешехонская старина“ და სხვ.

თავის შემოქმედებაში სალტიკოვ-შჩედრინმა სატირიულ ფერადებში ასწერა ბატონ-ყმობის დაშლა და თავადაზნაურობის დაქვეითება. იგი ებრძოდა და ნიღაბს ხდიდა მემამულეთა ექსპლოატაციას, მოხელეთა ძალადობას და ახლად წარმოშობილ ბურჟუაზიის ბატონობას. თავის თხზულებათა უმეტეს ნაწილში სალტიკოვი გამოხატავდა რუსეთის რევოლუციონურ რახნოჩინობის თვალსაზრისს.

67. (გვ. 80). დეკანოზი ვოსტორგოვი. ამ რეაქციონერმა მოძღვარმა პამფლეტის მაგვარი წერილი დაბეჭდა ჟურნალ „Народное Образование“-ში 1905 წ. მარტის ნომერში, რაზედაც შესანიშნავი პასუხი გაცაპროფესორმა ნ. ი. მარრმა. უკანასკნელის წერილი მოთავსებული იყო „Рассвет“-ში 1905 წ. №№ 68—69. ქართულადაც გამოიცა ცალკე ბროშურად, შემდეგი სათაურით: „ქართველთა ეროვნება“—წერილი პროფესორის ნ. მარრისა იმ სიტყვის გამო, რომელიც დეკანოზს ი. ვოსტორგოვს საქართველოს ერხედ-წარმოუთქვამს უწმინდესის სინოდის წევრთა და სხვა წარჩინებულ პირთა კრების წინაშე“ (ქუთაისი, 1905 წ.).

68. (გვ. 82). ანტონ ფურცელაძე (1839—1913)—ცნობილი პუბლიცისტი და ბელეტრისტი. სწავლობდა ქ. ორიოლის კადეტთა კორპუსში. უეცარი შემ-

ათხვევის გამო, სასწავლებელის პირველ კლასში ყოფნის დროს, ფეხს იტეხს და 1854 წელს ბრუნდება სამშობლოში. რამდენიმე წელს თავის სოფელ მერეთში ატარებს, მშობლების ოჯახში, სადაც ეწაფება თვითგანვითარებას. 1857 წელს მშობლების სურვილის წინააღმდეგ იგი მიდის ტფილისში სწავლის შესაძენად. აქ პირველ ხანებში იგი უსაქმოდ არის. 1858—9 წლებში ძსახურობს გადამწერად „ბოგადელნია“-ში, თვეში 5 მანეთად. ამ დროს უახლოვდება სემინარიის მოწაფეებს. პეტრე უმიკაშვილთან და სხვებთან ერთად, დ. ყიფიანის ხელმძღვანელობით, ახალგაზრდები ადგენენ დრამატიულ დასს. 1858 წ. ანტ. ფურცელაძე იწყებს თანამშრომლობას „ციცკარში“. 1863 წლიდან ამ ჟურნალის რედაქციის ხელმძღვანელი ხდება და სისტემატურ ლიტერატურულ მუშაობას ეწევა. ამ წელს „ქერელი ბეჟას“ ფსევდონიმით, პირველად ჩვენს ლიტერატურაში, ანტონ ფურცელაძე ბეჭდავს „სურამის ციხის“ გარჩევას და ხაზს უსვამს მის დიდ მნიშვნელობას. ამ წერილით პროგრესიულად და რადიკალურად მოაზროვნე ანტონ ფურცელაძე იწყებს ბრძოლას ძველი თაობის დახავსებულ აზროვნებისა და ფეოდალურ ურთიერთობის წინააღმდეგ. 1869 წლიდან ანტონ ფურცელაძე უახლოესი თანამშრომელი ხდება ჟურნალ „მნათობისა“ (გამოდიოდა 1869—72 წლ.) 1873 წლიდან „გუთნის დედის“ რედაქტორია და უახლოესი თანამშრომელი.

ანტონ ფურცელაძეს ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნების განვითარების ისტორიაში თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს. ჯერ კიდევ სამოციან წლებში იგი განიცდის ჟუტოპიურ სოციალიზმისა და შემდეგ კი რუსული ნაროდნიკული იდეების გავლენას, რასაც იგი გამოხატავს კიდევ თავის საჟურნალო და საგაზეთო წერილებში. სამოცდაათიან წლებში ანტ. ფურცელაძე აქტიური წევრია ქართულ ხალხოსნურ ორგანიზაციისა, რომელიც იმ ხანებში გაძლიერებულ მუშაობას ეწევა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. შემდეგში, ანტ. ფურცელაძე მინც ნახულობს საერთო ენას თავის იდეურ მოწინააღმდეგეებთან (დომ. ყიფიანი, ილია ჭავჭავაძე და სხვ.) და მათთან ერთად ენერგიულად მუშაობს იმ დროის ყველა საზოგადოებრივ საქმეებში (დრამატიული საზ-ბა, წერა-კითხვის საზ-ბა, საადგილმამულა ბანკის საქმიანობა და სხვ.): ანტონ ფურცელაძის ფსევდონიმები იყო: „ქერელი ბეჟა“, „ზურაბ მოენიძე“, „თავხედი“, „ულოლიკო“.

გარდა პუბლიცისტური მოღვაწეობისა, ანტონ ფურცელაძე ლიტერატურაშიაც მუშაობდა. მის კალამს ეკუთვნის რომანი „მაცი-ხეტი“, რომელსაც ეხლაც არ დაუკარგავს. ინტერესი მკითხველთა შორის, მოთხრობა „მართა“ (1865), „ქიტესა“ (1871 წ.), ისტორიული ნაშრომი „გიორგი სააკაძე და მისი დრო“, პოემები: „თამარ ღაზნელი“, „მარაბდა“, „ციცკარი“, „ბაგრატიონთა დიდება“, დრამატიული ნაწარმოებები: „ავაზაკები“, „ასული ისრაელისა“, „დიდი მოურავი“ და სხვ.

ანტ. ფურცელაძე დასაფლავებულია თავის სოფელ მერეთში. მისმა გარდაცვალებამ 1913 წელს საკმაო გამოხმაურება ჰპოვა ქართულ პრესაში. მისი გარდაცვალების გამო პრესაში მოთავსებული წერილები და სიტყვები გამოსცა ზ. ჭიჭინაძემ („ანტონ ნიკოლოზის ძე ფურცელაძე“. ტფილისი, 1914 წ.).

69. (გვ. 82). დ ი მ ი ტ რ ი ხ ა ქ ა რ ი ა ს ძ ე ბ ა ქ რ ა ძ ე (1827—1890)— ცნობილი ისტორიკოსი, არქეოლოგი და პუბლიცისტი. სწავლობდა ტფილისის სასულ. სემინარიაში, შემდეგ მოსკოვის სასულიერო აკადემიაში, სადაც კურსი დაამთავრა 1850 წ. სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ ჯერ მასწავლებლობდა გორში (1851—57), შემდეგ სახელმწიფო სამსახურში შვედია, სადაც სხვადასხვა თანამდებობას ასრულებდა სიკვდილამდე (1890 წ.). 1873 წელს დ. ბაქრაძე ქართული ენის ცენზორად იყო.

დ. ბაქრაძემ ბეჭდვა დაიწყო „ციცკარში“, სადაც ბევრი საყურადღებო წერილი

მოათავსა. იგი ახლო მონაწილეობას იღებდა „დროების“ დაარსებაში (1866 წ.). სადაც ათავსებდა პუბლიცისტური ხასიათის სტატიებს. დ. ბაქრაძე სისტემატურად თანამშრომლობდა აგრეთვე ჟურნალ „მნათობში“ (1869—72), ხალხოსანთა ორგანო „იმედში“ (1881—83), „ივერიაში“ და ამიერ-კავკასიის რუსულ პრესაში.

დ. ბაქრაძის კალამს ეკუთვნის მრავალი პუბლიცისტური, საისტორიო და საარქეოლოგიო ხასიათის ნაშრომი, მათ შორის აღსანიშნავია „ქართველი ქალები“, „Кавказ в древних памятниках христианства“, საქართველოს ისტორია მე-10-ე ს-მდე (1889 წ.) და სხვ.; მისი რედაქციით გამოვიდა ვახუშტის „საქართველოს ისტორია“ (1885 წ.). დ. ბაქრაძე უახლოეს მონაწილეობას იღებდა კავკასიის არქეოგრაფიულ აქტების პირველი ხუთი ტომის გამოცემაში, მისივე იდეით დაარსებულ იქნა ტფილისში საეკლესიო-საისტორიო მუზეუმი.

დ. ბაქრაძე იყო პეტერბ. სამეცნიერო აკადემიის წევრი-კორესპონდენტი და კავკასიის საისტ. და საარქეოლოგიო საზოგადოების ვიცე-პრეზიდენტი.

70. (გვ. 82). რ ა ფ ი ე ლ ე რ ი ს თ ა ვ ი (1824—1901)—ცნობილი პოეტი, ეთნოგრაფიული წერილების ავტორი და ლექსიკოგრაფი. სახელი გაითქვა პოპულარული ლექსებით, სადაც გამოხატულია გლეხის ცხოვრება, მისი გაჭირვება და ფიქრები. რ. ერისთავი ცნობილია აგრეთვე თავისი საბავშვო და ისტორიულ-პატრიოტული ხასიათის ლექსებით („სამშობლო ხევსურისა“ და სხვ.) მის შემოქმედებას პროგრესიულ-ლიბერალური და განყენებულ-ჰუმანიური მოტივები ახასიათებს. 1895 წ. „კვალი“ სწერდა: „რაფიელმა უკვე შექმნა თავისი სკოლა პოეზიისა, მან შემოიტანა ახალი ნაკადული ფშავ-ხევსურეთის და მთიულთა ლიტერატურული კილოსი. მის მიერ გაკვალულ გზას გაჰყვნენ პოეზიაში ძმანი რაზიკაშვილები, შღვიმელი, აფშინაშვილი და სხვანი“-ო. რაფიელ ერისთავი მუშაობდა აგრეთვე დრამატურგიის სფეროშიც. მას ეკუთვნის მთელი რიგი პიესებისა.

რ. ერისთავის კალამს ეკუთვნის აგრეთვე მეტად საყურადღებო ეთნოგრაფიული წერილები (ხევსურეთი, სვანეთი, იმერეთი). მანვე გამოსცა „საბა-სულხან ორბელიანის ლექსიკონი (1884 წ.) და „ნეადგინა“ „მოკლე ქართულ-რუსულ-ლათინური ლექსიკონი მცენარეთა, ცხოველთა და ლითონთა სამეფოებიდან“ (1884 წ.) 1889 წ.. რ. ერისთავი ქართული ენის ცენზორად იქნა დანიშნული.

1895 წელს მას დიდი ზემოთ გადაუხადეს ორმოცდაათი წლის იუბილე; რასაც მეტად მხურვალედ გამოეხმაურა მაშინდელი პრესა და საზოგადოება (იხ. „საერო დღესასწაული რაფ. ერისთავის იუბილეს გამო“, ტფილისი, 1899 წ.).

71. (გვ. 82). პ ე ტ რ ე უ მ ი კ ა შ ვ ი ლ ი (1838—1904)—ლიტერატორი, პედაგოგი, გამომცემელი, მთარგმნელი. მისი ფსევდონიმები იყო: მ. პეტრიძე, „უ“, „პ“, „პ. უ“, „პ. ძე“, „ანჩისხატელი“, „ანჩისხატის-უბნელი“ და სხვ.

1860 წელს ამთავრებს გიმნაზიას ტფილისში. 1864 წ. შედის პეტერბურგის უნ-ტის აღმოსავლ. ენათა ფაკულტეტზე. 1867 წ. ბრუნდება ტფილისში და იწინებდა ქართული ენის მასწავლებლად გიმნაზიაში. იმ დროს ქართული ენა სავალდებულო საგნად ითვლებოდა გიმნაზიის ყველა კლასებში. ეს წესი შეიცვალა 1874 წელს, როცა ქართული ენა არა სავალდებულო საგნად გამოაცხადა მეფის მთავრობამ და განდევნა სასწავლებლიდან. პ. უმიკაშვილი 25 წელს ასწავლიდა ქართულ ენას (1868—1893), რაც იმ დროს უმაღლურ შრომად ითვლებოდა: სამსახურის ვადის შესრულების შემდეგ პ. უმიკაშვილი უპენსიოდ გაისტუმრა მთავრობამ, როგორც „არასავალდებულო“ საგნის მასწავლებელი. 1893—98 წ. პ. უ. მსახურობს ნიკო ღალაბერიძესთან ზესტაფონში და ბათუმში, საქმეთა მმართველად (შავი ქვის წარმოების საქმეზე). 1899 წ. პ. უ. ბრუნდება ტფილისში და მსახურობს ბანკში სიკვდილამდე.

პ. უმიკაშვილმა ლიტერატურული მუშაობა 1861 წ. დაიწყო „ცისკარში“ (ნათარგმნი წერილი „მწერალს რა ეჭირვება?“). იმ ხანებშივე აგროვებს ნ. ბარათაშვილის ლექსებს და ბეჭდავს „ცისკარში“. 1864 წ. ადგენს ანბანის წიგნს. 1866 წლიდან თანამშრომლობს „დროებაში“, გ. წერეთლის „კრებულში“, „სასოფლო გაზეთში“, „ივერიაში“, „კვალში“, „მოამბეში“, „ცნობის ფურცელში“.

1874—80 წ.წ. რედაქტორობს გ. წერეთლის მიერ გადმოცემულ „სასოფლო გაზეთს“.

70-იანი წლებიდან პ. უ. იწყებს ქართველ ავტორების ნაწარმოებთა შეკრებას რედაქციას და გამოცემას, რაც იმ დროისთვის უდიდეს სიძნელეს წარმოადგენდა ჩვენს პირობებში. ამ მხრივ პ. უ.-ს განუზომელი ღვაწლი და ამაგი მიუძღვის ჩვენი ხალხის კულტურული განვითარების საქმეში. პ. უ.-ს რედაქტორობით დაიბეჭდა: დ. გურამიშვილის „დავითიანი“-ს პირველი ნაწილი (1870 წ.), ს. ორბელიანის „საბრძნე-სიტყვისა“—სრული ტექსტი (1871 წ.), გრ. ორბელიანის ლექსები (1873 წ.), ნ. ბარათაშვილის ლექსები (1876 წ.), ალექსანდრე ჭავჭავაძის ლექსები (1881 წ.), დ. გურამიშვილის „დავითიანი“—სრული გამოცემა (1881 წ.) „დასტურლამალი“ ვახტანგ მეფისა (1886 წ.), ვახტ. ორბელიანის ლექსები (1894 წ.) „ვისრამიანი“ (1884 წ.).

პ. უ. დიდის გულმოდგინებით ბეჭდავდა აგრეთვე სახალხო წიგნებსაც 1872—75 წ.წ. მან გამოსცა: ბეჟანიანი, ქალ-ვაჟიანი, ვარდ-ბულბულიანი, ალექსიანი, არსენას ლექსი და სხვ.

მის კალამს ეკუთვნის აგრეთვე რამდენიმე პიესა: „დამარცხებულნი“, „სამზადისი“, „ბენეფისის წინ“ და სხვ.

მანვე დიდი შრომა გასწია ქართული ფოლკლორის შეგროვებაში, 1875 წ. გამოსცა ქართული ანდაზები და სხვ.

1904 წლიდან პ. უ. აპირებდა ფართოდ შესდგომოდა ქართული სახალხო სიტყვიერების გამოცემას, მაგრამ ვეღარ მოასწრო, ამ წელს იგი გარდაიცვალა. (პ. უ.-ს ბიოგრაფია დასწერა ფ. გოგიჩაიშვილმა—იხ. „პ. უმიკაშვილის სახსოვრად“—ტფილისი, 1905 წ.; იხ. აგრეთვე პ. უ.-ს ავტობიოგრაფია—„ივერია“ 1904 წ. № 124).

პეტრე უმიკაშვილი: ან და „ივერია“-სთან დაკავშირებით ზედმეტი არ იქნება მოვიყვანოთ ერთი ნაწყვეტი ეგნატე ნინოშვილის წერილისა პ. უმიკაშვილისადმი. 1892 წელს ეგნატე სწერდა პ. უ.-ს: „მე, რასაკვირველია, სრულიადაც არა მაქვს პრეტენზია მაზედ, რომ ჩემს „სიმონა“-ში სრულად ყოფილიყო დახატული დღევანდელი გურიის ხალხის მდგომარეობა. მე ჯერე ამისათვის საკმაო ძალაც არა მაქვს და მერე კიდევ, თუნდა ძალაც მქონდეს, სად შემიძლია დინჯად და ძლიერ დაკვირვებით ვნატო ხალხის ცხოვრება, მაშინ როცა ლუკმა-პურისათვის მოუსვენრად იქით-აქეთ ვწანწალებ? ძლიერ უკაცურად დამრჩა „ივერიის“ რედაქცია: აგერ რაღაც ათი თვის განმავლობაში ოთხი (დიდი და პატარა) მოთხრობა და ერთი დიდი სტატია დადესტნის შესახებ დაბეჭდა ჩემი, დაბეჭდა და თან ქებასაც მეუბნებოდა—კარგებია შენი ნაწერებიო, მაგრამ ფულად კი ერთი გროში არ გამოიმეტა ჩემთვის. რა უშავდა მცირეოდენი ხელფასი მოეცა, ამით მეც საშუალება მომეცემოდა შემდეგაც დამეწერა რამე. რომ ისე ღარიბი იყოს „ივერიის“ რედაქცია, არ შეეძლოს თანამშრომლისათვის ფულის მიცემა, მაშინ მეც გულს არ დამწვავდა, მაგრამ სხვებს კი აძლევენ და მე რაღა ვიყავ? თუ კი ჩემი ნაწერი რაღაც ათი თვის განმავლობაში ოცდაორი ფელეტონი მიაწოდა მკითხველებს, ურიგობა იქნებოდა, რომ ორიოდ გროში ჩემთვის გაემეტებია? არ ქნეს და ეს იყო მიზეზი, რომ გულშინ უარი მოვსწერე—თქვენს გაზეთში აღა-

რზფერს დაბეჭდავ. მეთქა“, (გვ. ნინოშვილის თხზ. ტ. III, გვ. 99, „ფედერაცია“ 1935 წ.).

„ივერიის“ რედაქტორის ხელმოჭერილობას უჩიოდა აგრეთვე რედაქციის მდივანი გრ. ყიფშიძე, რომელიც ერთ თავის წერილში სოფრ. მაგალობლიშვილ-სადმი—ილიას „ძუნწ კარაპეტას“ უწოდებს (იხ. სოფრ. მაგალობლიშვილის მოგონებანი. „ლომისი“ 1923 წ.).

72. (გვ. 82). გ რ ი გ ო ლ ვ ო ლ ს კ ი (1860—1909)—პოეტი, საზოგადო. მოღვაწე, პუბლიცისტი, ექიმი. დაიბადა 1860 წ. სწავლობდა ქუთაისის გიმნაზიაში, შემდეგ დაასრულა მოსკოვის უნ-ტის მედიკური და ფილოლოგიური ფაკულტეტები. მწერლობაში ცნობილი იყო გრ. უმწიფარიძის ფსევდონიმით. ეკუთვნოდა აკაკის სკოლის პოეტურ პლეადას. მისი ლექსების მთავარი მოტივები პატრიოტულ-ეროტიულ ხასიათს ატარებდნენ. სხვათა შორის, მის კალამს ეკუთვნის თავის დროზე მეტად პოპულარული ლექსები—„შენ გეტრფი მარად“, „ოდეს მეწვევა სივ-და დამწველი“ და სხვ.

გრ. ვოლსკი თანამშრომლობდა გაზ. „შრომაში“, „დროებაში“, „ივერიაში“, „კვალში“, „მოამბეში“, „ნოვოე ობოზრენიე“-ში და სხვ., სადაც ბეჭდავდა აგრეთვე პუბლიცისტურ წერილებს. იგი ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული მიმართულების პუბლიცისტი იყო. თავის წერილებში მოიხზოდა ჩვენი ქვეყნის საწარმოო ძალთა განვითარებას კაპიტალისტურ საფუძველზე და აგრეთვე დემოკრატიულ რეფორმების ცხოვრებაში გატარებას.

თავისი ცხოვრების უმეტესი ნაწილი მოღვაწეობდა ბათუმში, სადაც ერთ დროს ქალაქის თავადაც იყო ამოორჩეული. დ. ვოლსკი იყო შესანიშნავი ორატორი, ქართულიენის გამოჩენილი მცოდნე და მრავალმხრივ განათლებული ადამიანი. გარდა ლექსების და პუბლიცისტური წერილებისა, მას ეკუთვნის თარგმანებიც (ჩეხოვის, ანდერსენის და სხვ.). დ. ვ. გარდაიცვალა 1909 წ. ტფილისში. დასაფლავებულ იქნა ბათუმში, სადაც, როგორც დაუღალავ მოღვაწეს, უდიდესი პატივისცემა და სიყვარული ჰქონდა მოპოებული.

73. (გვ. 82). გ. ხ დ ა ნ ო ვ ი ჩ ი (1855—1917).—ცნობილი ნაროდნიკი, რევოლუციონერი, მონაწილე „50-ს“ პროცესისა“. 1877 წ. იყო გაგზავნილი კატორღაში რვა წლით. 1886 წ. დაბრუნდა სამშობლოში. გ. ხ. ცნობილი პუბლიცისტი იყო. ბეჭდავდა წერილებს გ. მაიაშვილის ფსევდონიმით. მისი სახელი მჭიდროდ არის დაკავშირებული ქართ. საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიასთან. შემდეგში გ. ხ. ითვლებოდა ერთ-ერთ ლიდერად საქ. სოც. ფედერალისტთა პარტიისა. გ. ხ. იყო აგრეთვე თავმჯდომარე ჭიათურის შავი ქვის მრეწველთა საბჭოსი.

74. (გვ. 85). „ო ხ თ რ ა ა ნ თ ქ ვ რ ი ვ ი“—ილიამ დაამთავრა 1887 წლ. 7 დეკემბერს. დაიბეჭდა 1888 წლ. „ივერიაში“ (№ 2—14).

75. (გვ. 88). ლ უ კ ა ი ს ა რ ლ ო ვ ი —ჟურნალისტი. რეაქციონერი. კავკასიის. საცენზურო კომიტეტის უმცროსი ცენზორი და მდივანი 1881 წლიდან 1888 წლამდე. თავი ისახელა სისასტიკით. იგი სულთამბუთავივით აწვა ქართულ პრესას, რითაც გამოიწვია საერთო აღშფოთება.

ლ. ისარლოვს ეკუთვნის „Письма о Грузии“. იგი თანამშრომლობდა გაზ. „Кавказ“-ში, სადაც დაბეჭდილი აქვს სტატიები: „Евреи в Грузии и Армении“ (1881 წ. № 219), „Из путевых заметок об Ахалцихе“. V. (о грузинах магомётанах)—1869 წ. № 107, და სხვა წერილები (იხ. „Кавказ“ 1875, 1876 წ.წ.); მასვე ეკუთვნის წერილი „მოამბეში“—„კათოლიკენი საქართველოში“ (1897, № 12).

76. (გვ. 89). ლ ე ვ ა ნ მ ე ლ ი ქ ი შ ვ ი ლ ი — გენერალ-ადიუტანტი. დაიბ. 1817 წ. სწავლობდა ტფილისში. ახალგაზრდობაში იყო ნ. ბარათაშვილის სკოლის ამხანაგი და მეგობარი. მონაწილეობდა დაღესტნის ომებში. 1859 წ. დაინიშნა კასპის, შემდეგ კი დაღესტნის ოლქის უფროსად. 1880 წ. იყო თანაშემწე კავკასიის მეფის მოადგილისა და მთავარსარდლისა. 1881 წ. ასრულებდა მეფის მოადგილის თანამდებობას, 1882 წ. — სახელმწიფო საბჭოს წევრი.

77. (გვ. 97). მ ა ჩ ხ ა ნ ე ლ ი — დიმიტრი ნადირაძე (1861—1903) — საზოგადო მოღვაწე, პუბლიცისტი. ეკუთვნოდა ხალხოსაურ მიმართულებას. შემდეგ თანამშრომლობდა „ივერიაში“, აკაკის „კრებულში“, „ცნობის ფურცელში“, გარდა დიდაქტიური „ძმური სიტყვისა“, მის კალამს ეკუთვნის მოთხრობა „დღეობა“, „სოფლის კუნწულა“ (სუოათები სოფლის ცხოვრებიდან), „საინგილოში მოგზაურობა“ (1887). რამდენიმე ლექსი და დრამის ნაწყვეტი „მარო“.

78. (გვ. 98). ლ ა დ ლ ა ღ ნ ი ა შ ვ ი ლ ი ს წერილები „სპარსეთი და იქაური ქართველები“ იბეჭდებოდა „მოამბე“-ში 1896 წლ. №12—8. აღნიაშვილის ბიოგრაფია შეადგინა ი. იმედაშვილმა („ლადო აღნიაშვილი“, ტფ.). იხ. აგრეთვე გ. ლასხი შვილის „მემუარები“. ტფ. 1934 წ.

79. (გვ. 103). ი ო ს ე ბ დ ა ვ ი თ ა შ ვ ი ლ ი (1851—1887) — მუშა-მწერალი. „კანკელისა და მებელის ჩუქურთმის მჭრელი ხელოსანი“, როგორც თვითონ უწოდებდა თავის თავს. დაიბადა ქართლში ღარიბი გლეხის ოჯახში. ადრე დაობლდა. ერთ დროს მსახურობდა მებატონე ციციშვილთან. შემდეგ სამ წელიწადს იყო შეგირდად ზელოსანთან. ადრიდანვე ეტანებოდა თვითგანვითარებას. უკვე შეგირდობის პერიოდში წაკითხული ჰქონდა ძველი და ახალი ქართული ლიტერატურის ნიმუშები.

ი. დავითაშვილმა ცხოვრება სიღარიბეში გაატარა. გარდაიცვალა ფილტვების ანთებით თელავში და იქვე იქნა დასაფლავებული.

ი. დ. ნაცნობობა და ურთიერთობა ჰქონდა როგორც თავისი დროის მოწინავე ინტელიგენციასთან და პოეტებთან (აკაკი, სოფრ. მაგლობლიძევილი და სხვ.) ისე რევოლუციონურად განწყობილ მუშებთან. 1876—78 წ.წ. ი. დ. ზეიცერის ქართანაში მუშაობს და სხვებთან ერთად აწყობს გაფიცვას. იგი მონაწილეობს აგრეთვე მუშათა თვითგანვითარების წრეებში. ავრცელებს არალეგალურ ლიტერატურას. ალექსანდრე მე-2-ს მოკვლის გამო ი. დ. სწერს ლექსს:

„თებერვალი გავიდა,
მარტი დადგა მხიანი,
დღეს მოფრინდა მერცხალი,
მოჭიკჭიკე ხმინი.
აყვავდა მთა და ველი,
ყვავილი ჰყო იამა,
სამამურად დაბერა
გაზაფხულის ნიაგმა.
მე იმან გამახარა,
რაც რომ სხვებსაც იამა.

ი. დავითაშვილის გარდაცვალებას მხურვალედ გამოეხმაურა იმ დროინდელი ზრესა. სხვათა შორის, ამ ფაქტს სპეციალური მეთაური უძღვნა „ივერიაში“ და დაბეჭდა ი. დავითაშვილის მოკლე ბიოგრაფია. ორივე ილია ქაჭავაძის კალამს ეკუთვნოდა (იხ. „ივერია“ 1887 წ. № 61.).

ი. დავითაშვილის ლექსების კრებული რამდენიმეჯერ გამოიცა (1880 წ., 1890 წ. და 1927 წ.). მისი ვრცელი ბიოგრაფია ეკუთვნის ნ. მთვარელაშვილს.

80. (გვ. 104). ვაჟა-ფშაველ ა (1861—1915). 1886—7 წლებში ვაჟა-ფშაველამ „ივერიაში“ მოათავსა მთელი რიგი ლექსები და პოემები. პირველი ლექსი, „ივერიაში“ მოთავსებული, იყო „სიმღერა“ („ეს გაზაფხულიც მოვიდა“... იხ. „ივერია“ 1886—№ 60). პოემა „მოხუცის ნათქვამი“ დაიბეჭდა „ივერიის“ № 89—1886 წ. ამის შემდეგ ვაჟა-ფშაველა სისტემატურად თანამშრომლობდა „ივერია“-ში, სადაც, გარდა პოეტური ნაწარმოებისა, ათავსებდა მეტად საგულისხმო ეთნოგრაფიულ წერილებს ფშაველთა და ხევსურთა ცხოვრებაზე.

81. (გვ. 104). თედორაზიკაშვილი მწერალი, სოფლის მასწავლებელი. ცნობილია უფრო საბავშვო ლექსებითა და მოთხრობებით, აგრეთვე ხალხში შეკრებილ ზეპირსიტყვაობის ნიმუშებით. მისი მოთხრობებისა და ლექსების კრებული გამოიცა 1925 წ., ზეპირსიტყვაობის ნიმუშები იბეჭდებოდა ქართულ ჟურნალებში (იხ. აგრეთვე „ძველი საქართველო“ ტ. 3, ტფ. 1913—14 წ.წ.). თ. რაზიკაშვილი გარდაიცვალა 1923 წ.

82. (გვ. 104). ბაჩანა — ნიკოლოზ რაზიკაშვილი. პოეტი. სოფლის მასწავლებელი. ავტორი საუცხოვო პოეტური ღირსებით შემკული ლექსებისა („ფშაური ქალის ტირილი“, „ტყვის სიმღერა“, „მუხა“ „შემოდამება მუზაგრისა“, „ვინასთქვა საქართველოზე“, „რაფიელ ერისთავს“ და მრავალი სხვ.). ბაჩანა ცოტას სწერდა, მაგრამ მის შემოქმედებას დიდი დაფასება ჰქონდა მკითხველებში; როგორც პოეტს, მას დიდ პატივს სცემდნენ მწერლებიც: სხვათა შორის, რაფიელ ერისთავმა ბაჩანას უძღვნა საპასუხო ლექსი, სადაც აქებდა მის პოეტურ შემოქმედებას. დასახასიათებლად მოგვყავს ბოლო ამ ლექსისა:

„ფრთები დავუშვი მე დაბლა,
ველარ მოგყვები ფრთებშია:
შენ ყმაწვილი ხარ, მე ბერი-
ღმერთმა გიკურთხოს ჩანგია.
მაწაფე, მოძმევ ახალთა,
ბერსა ახალი ჰანგია“.

ბაჩანა, გარდა თავისი ლექსებისა, აქვეყნებდა აგრეთვე ხალხური პოეზიის ნიმუშებსაც. ასეთია მის მიერ ჩაწერილი ზღაპარი „მკურნალი და მთავარანგელოზი“ („ცნობის ფურცელი“, 1901, № 1380).

83. (გვ. 106). „შვილის ნუკრის ნაამბობი“ — პირველად დაიბეჭდა საყმაწვილო ჟურნალ „ნობათში“ 1884 წელს („ნობათი“ გამოდიოდა 1883—1885 წლებში).

84. (გვ. 114). „ჯეჯილი“ — საყმაწვილო ჟურნალი. მისი რედაქტორ-გამომცემელი იყო საბავშვო მწერალი ანასტასია თუმანიშვილი-წერეთლისა, გიორგი წერეთლის ცოლი. ჟურნალი გამოდიოდა 1890 წლიდან 1920 წლამდე. 1921 წ. მისი გამოცემა, ანასტ. თუმანიშვილისვე მონაწილეობით, განაახლა განსახკომმა და გამოდიოდა 1922 წლის დამლევამდე.

ამ ჟურნალმა მრავალი თაობა აღზარდა. შიგ მონაწილეობდნენ საბავშვო მწერლების გარდა საუკეთესო ძალები ქართული ლიტერატურისა (ილია, აკაკი, ვაჟა-ფშაველა და სხვ.).

85. (გვ. 114). შიომღვიმელი — შიო ქუჩუკაშვილი (1868—1934) — პოპულარული ავტორი საბავშვო ლექსებისა. საყმაწვილო ჟურნალების — „ჯეჯილის“, „ნაკადლის“, „ოქტომბრელის“ და „პიონერის“ მუდმივი თანამშრომელი.

შ. მღვიმელი დ. 1868 წ. გორის მაზრის სოფ. ბრეთში. 1887 წ. დაამთავრა გორის ოთხკლასიანი სასწავლებელი. 1890 წ. ახლადდაარსებულ საბავშვო ჟურნალ „ჯეჯილის“ პირველი ნომერი გაიხსნა შიომღვიმელის ლექსით „ჯეჯილი“. ამ ს.

შემდეგ მას ხელი არ გაუშვია კალმისათვის. ორმოც წელზე მეტი ემსახურა შიოს მღვიმელი ქართულ საბავშვო ლიტერატურას და შეიქმნა ბავშვებისათვის უსაყვარლეს პოეტად. „თა შიოს“ ლექსები ყველაზე პოპულარულ ლექსებად ითვლებოდა ჩვენს საბავშვო მწერლობაში. შ. მღვიმელი გარდ. 1934 წელს.

86. (გვ. 115). „ბახალეთის ტბა“—პირველი ვარიანტი ამ ლექსისათვის ილიამ დასწერა 1883 წლის ივლისში. ლექსი პირველად დაიბეჭდა „ჯეჯილში“ 1890 წლ. № 1.

87. (გვ. 116). დავით სარაჯიშვილი — ცნობილი მრეწველი და მეცენატი. 1871 წ. დაამთავრა ჰაიდელბერგის უნივერსიტეტი, ქიმიის დოქტორის ხარისხით. შემდეგ კიდევ დიდხანს ცხოვრობდა საზღვარგარეთ და პრაქტიკულად სწავლობდა მეურნეობას. ორხმოციან წლებში დაბრუნდა საქართველოში და ხელი მოკიდა კონიაკის და სპირტის წარმოებას.

დ. სარაჯიშვილი თავის დიდი მოგებიდან ნაწილს. საქველმოქმედო საქმეებს ახზარდა. მეცენატობდა მწერლობას და ყოველგვარ კულტურულ საქმიანობას საქართველოში: გარდაიცვალა 1911 წელს.

მისი სახლი, სადაც ილიამ წაიკითხა თავისი „ოთარანთ ქვრივი“, მდებარეობდა ესლანდელ სასახლის ქუჩაზე.

88. (გვ. 124). „Оцзор“—ნიკო ნიკოლაძის გაზეთი. გამოდიოდა 1878—1880 წლებში. დახურეს მთავრობის საწინააღმდეგო მიმართულების გამო.

89. (გვ. 127). გ. კ. ბაგრატიონ-მუხრანსკი (1820—1877)—სენატორი, მეფის მოადგილის საბჭოს წევრი (ბარიატინსკის დროს), შემდეგ მეფის მოადგილის მთავარ სამმართველოს უფროსი. 1872 წელს გამოსცა ბროშურა: „О существе национальной индивидуальности и о ее образовательном значении крупных народных единиц“. ამ ბროშურაში ავტორი იცავდა იმ აზრს, რომ აუცილებელია პატარა ეროვნებათა გათქვეფა დიდ ერებში.

ამ ბროშურის შესახებ ილია ჭავჭავაძე 1872 წელს სწერდა პეტრე უმიკაშვილს: „მუხრანსკის ბროშურა წავიკითხე. აი ჩემი პასუხი: „Лишь право сильного раб свято почитает“. ილიამ გ. მუხრანსკის პასუხად „დროებაში“ (1872 წ. № 35) დაბეჭდა აგრეთვე ლექსი—პამფლეტი: „ჩჩევა“.

90. (გვ. 128). გრაფი მ. ტ. ლორის-მელიქოვი (1825—1888)—გენერალ ადიუტანტი, სახელმწიფო საბჭოს წევრი, შემდეგ (1880—81 წლებში) შინაგან საქმეთა მინისტრი და ფაქტიური დიქტატორი რუსეთის იმპერიისა. სარგებლობდა ალექსანდრე 2-ს განუსაზღვრელი ნდობით. მისი სიკვდილის შემდეგ, ჩქარა, ლორის-მელიქოვი იძულებული გახდა გადამდგარიყო. ილიას გამოცანები, რომელთაგანაც ერთი მ. ლორის-მელიქოვს ეხება, დაწერილია 1871 ს. დეკემბერში; ამ დროს მელიქოვი თერგის ოლქის უფროსი იყო.

91. (გვ. 129). რიონელი—ფსევდონიმი ნიკო ნიკოლაძისა. ამ ფსევდონიმით მას მოთავსებული ჰქონდა წერილები გერცენის „კოლოკოლში“ 1865 წ. („გლეხთა განთავისუფლება საქართველოში“, „იენისის დღეები ტფილისში“).

92. (გვ. 129). სერგეი მესხი (1844—83)—სამოცდაათიანი წლების ცნობილი პუბლიცისტი და ჟურნალისტი. სწავლობდა პეტერბურგის უნ-ტში, სადაც 1867 წ. დაამთავრა საბუნებისმეტყველო ფაკულტეტი. სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ 1869 წლიდან, ნ. ნიკოლაძესთან და გ. წერეთელთან ერთად შეადგინა ჯგუფი „ახალი ახალგაზრდობის“ სახელწოდებით. ამ ჯგუფმა თავი მოიყარა გაზეთ „დროების“ გარშემო (გამოდიოდა 1866 წლიდან) და რედაქტორობა სერგეი მესხს ჩააბარა.

ამის შემდეგ თოთხმეტი წლის განმავლობაში ხელმძღვანელობდა ს. მესხი

„დროებას“, — თითქმის ერთადერთი კაცი, მოკლებული ყოველგვარ მატერიალურ და, ძალიან ხშირად, ზნეობრივ დახმარებასაც საზოგადოების მხრივ. მთელი თავისი ახალგაზრდობა, ენერგია და ძალღონე ს. მესხმა შესწირა გაზეთს და ჭლებით დაავადებული, ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდა, გარდაიცვალა აბასთუშანში. ს. მ. დასაფლავებულია სოფელ რიონში, ქუთაისთან. ს. მესხი რადიკალ-დემოკრატიულ მიმართულების პუბლიცისტი იყო. მისი ნაწერების პირველი ტომი გამოსცა ს. ფირცხალავამ 1903 წ.

93. (გვ. 129). მ ე ვ ე ლ ე — დ ა ვ ი თ მ ი ქ ე ლ ა ძ ე (1844—1918), — პუბლიცისტი, ჟურნალისტი. უმაღლესი განათლება საფრანგეთში მიიღო. 70-იან წლებში თანამშრომლობდა „დროებაში“ — უცხოეთიდან გზავნიდა რადიკალურ შინაარსის კორესპონდენციებს ევროპის პოლიტიკურ და სოციალურ ვითარებაზე. 1873 წელს ნ. ჩიკოლაძესთან და პ. იზმაილოვთან ერთად პარიზში სცემდა გექტორაფზე დაბეჭდილ არალეგალურ გაზეთ „დროშას“ (გამოვიდა 10 ნომრამდე). 90-იან წლების დასაწყისში მეველე ითვლებოდა „ივერიის“ ფაქტიურ რედაქტორად. ამ დროს „ივერია“ თავადანზაურული ლიბერალიზმის და ნაციონალიზმის ცენტრი იყო.

დავით მიქელაძე სწერდა აგრეთვე დ. ყულაშვილის და დ. ზურაბიშვილის ფსევდონიმით.

94. (გვ. 129). მ ე ლ ი ქ - ა დ ა — იოსებ მელიქიშვილი (1841—1886) — გაზ. „დროების“ გამომცემელი, მისი პირველი ოფიციალური რედაქტორი. პირველი ნომრის მოწინავე „დროებაში“ მას ეკუთვნის. 1864 წ. ვ. თულაშვილთან და დ. ბაქრაძესთან ერთად დაარსა სტამბა, სადაც იბეჭდებოდა ქართული ჟურნალები და წიგნები. ს. მ. იყო პროფესორ პეტრე მელიქიშვილის ძმა და ს. მესხის ცოლის ძმა.

95. (გვ. 131). მ. კ ა ტ კ ო ვ ი (1818—1887) ცნობილი რეაქციონერი პუბლიცისტი, 1863—87 წლებში რედაქტორი რეაქციონურ გაზეთის „მოსკოვსკიე ვედომოსტი“-ს. კატკოვს არა ერთხელ გამოუღალაშქრნია საქართველოს და ქართველ პუბლიცისტების წინააღმდეგ.

96. (გვ. 131). დ ა ვ ი თ ე რ ი ს თ ა ვ ი (1817—1890) — დრამატურგი, სახელი გაითქვა თავის დროზე მეტად ცნობილი დრამით „სამშობლო“ — თი. დ. ე. იყო შვილი გიორგი ერისთავის — პირველი ქართველი დრამატურგისა და რედაქტორის. იმოგზაურა ევროპაში. თანამშრომლობდა „დროებაში“ და „სასოფლო გაზეთში“. ბეჭდავდა უმთავრესად ლექსებს. მონაწილეობდა აგრეთვე რუსულ პრესაში, სადაც ათავსებდა კრიტიკულ წერილებს („გლახის ნამბობზე“, „მაცი ხვითაზე“). „სამშობლო“ გ. ე — მა გადმოაკეთა სარდუს ფრანგული პიესიდან. მანვე სთარგმნა „პარიზელი ბიჭი“ ჟოზეფისა და „მშვენიერი ელენე“ ოფენბახისა.

97. (გვ. 134). ა რ ტ უ რ ლ ე ი ს ტ ი — გერმანელი მწერალი, ჟურნალისტი. პირველად ჩამოვიდა საქართველოში 1884 წელს, ილია ჭავჭავაძის მოწვევით. ამ დროს მას უკვე რამდენიმე წერილი ჰქონდა დაბეჭდილი გერმანულ ჟურნალებში საქართველოს შესახებ. 1886 წ. ლაიპციგში გამოდის მისი წიგნი „საქართველო“. 1885 წ. ა. ლ. ხელმეორედ ჩამოადის ჩვენს ქვეყანაში, სწავლობს ჩვენს ენას, ისტორიას, ლიტერატურას. 1887 წ. ლაიპციგის ჟურნალში ბეჭდავს წერილს „დავიწყებული ლიტერატურა“ და სცემს თავის ნათარგმნ „ქართველ პოეტებს“. ამავე წელს ივ. მაჩაბლის და ილ. ჭავჭავაძის დახმარებით იწყებს „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმნას გერმანულ ენაზე, ლექსად, რასაც სამი წლის შემდეგ სცემს დრეზდენში (1890 წ.). ე ა იყო პირველი თარგმანი „ვეფხისტყაოსნისა“. ევროპულ ენაზე. 1904 წ. ლეისტი ამთავრებს თავის დიდ შრომას „ქართველი ხალხი“. 1906 წ. აარსებს ტფილისში გერმანულ გაზეთს „კავკაზიშე პოსტ“, რომელსაც წელიწადნახევარს

სახელმწიფო მუზეუმი
ქუთაისი - მისი ბიბლიოთეკის
ნაწილი

რედაქტორობს. არტურ ლეისტის ნაწერები საქართველოს შესახებ გამოცემულია ორ ტომად („საქართველოს გული“ წ. 1—1923 წ. და 2—1927 წ. ტფილისი).

98. (გვ. 136). ა. თ. ყ ი ფ შ ი ძ ე, ფსევდ.—ფ რ ო ნ ე ლ ი (1862—1916 წ.) დაიბ. ს. წვერში გორის მახლობლად, სწავლობდა გორის სასულიერო სასწავლებელში შემდეგ ტფილისში. 1888 წ. დაამთავრა ხარკოვის უნივერსიტეტის ისტ.-ფილოლოგ. ფაკულტეტი. სამშობლოში დაბრუნებისას შევიდა სახელმწიფო სამსახურში. 1905 წ. ქუთაისის გუბერნატორის თანაშემწის თანამდებობა ეჭირა. რევოლუციის დროებითი დამარცხების შემდეგ მთავრობამ დაითხოვა სამსახურიდან.

მწერლობა დაიწყო 1884 წ. ან. ლულაძის საყმაწვილო ჟურნალ „ნობათში“ სადაც დაბეჭდა მოთხრობა გლეხთა ცხოვრებიდან. 1889 წლიდან მუდმივი თანამშრომელი შეიქნა, „ივერიისა“, სადაც ხშირად ხელმოუწერელ მეთაურებსაც ათავსებდა. ა. ყ. სწერდა აგრეთვე ჟურნალ „კლდეში“ და უკანასკნელ ხანებში—გაზეთ „საქართველოში“, რომლის დამფუძნებელი და მახლობელი თანამშრომელი იყო

მიმართულებით ეკუთვნოდა ნაციონალ-დემოკრატებს. ალ. ყიფშიძემ სახელი გაითქვა თავისი შესანიშნავი, მხატვრული ენით დაწერილი ისტორიული მონოგრაფიებით: „მთიულეთი 1804 წ.“, „კახეთის ამბოხება 1812 წ.“, „მთის არწივი შამილი“, „დიდებული მესხეთი“ და სხვ.

99. (გვ. 142). მ ა რ ჯ ო რ ი უ ო რ დ რ ო პ ი (1869—1909)—ინგლისელი მწერალი ქალი, დაი ინგლისელ დიპლომატის, ოლივერ უორდროპისა, რომელმაც იმოგზაურა ჩვენს ქვეყანაში და დასწერა წიგნი—„საქართველოს სამეფო“. ამ წიგნმა ძალიან დააინტერესა მარჯორი. მან გადასწყვიტა ქართული ენისა და ლიტერატურის შესწავლა და თვით ქართველი ხალხის ახლო გაცნობა. თავისი განზრახვა მან სისრულეშიაც მოიყვანა: ჩქარა მთელი ოჯახით ეწვია საქართველოს და სამუდამოდ დაუმეგობრდა ჩვენს ქვეყანას. მისთვის ქართული ლიტერატურა მეთრე მშობლიურ ლიტერატურად შეიქნა. იგი საუცხოვოდ წერდა და კითხულობდა ქართულად, მან შეისწავლა ჩვენი ძველი და ახალი ლიტერატურა და ცდილობდა იგი ინგლისისათვის გაეცნო. გაფაციცებით ადევნებდა თვალს ჩვენი მწერლობის განვითარებას, ჩვენს პრესას და ყოველ ახლად გამოსულ წიგნს წაუკითხავს არ სტოვებდა.

მარჯორი უორდროპმა ინგლისურად გამოსცა: 1) ცხოვრება წმინდა ნინოსი, 2) „განდეგილი“ ილია ჭავჭავაძისა, 3) ქართული ხალხური ზღაპრები და 4) სულხან ორბელიანის „სიბრძნე სიცრუისა“.

მარჯორი უორდროპი უდიდესი თავყანისმცემელი იყო შოთა რუსთაველისა მან ზედმიწევნით შეისწავლა „ვეფხისტყაოსანი“ და გადათარგმნა კიდევ იგი ინგლისურ ენაზე, რაზედაც მუშაობდა ათი წლის განმავლობაში. თავისი მუშაობის დროს სარგებლობდა ქართველ მწერლების რჩევა-დარიგებით, მას ხშირი მიმოწერა ჰქონდა ილიასთან და აგრეთვე სხვებთან. ილია ჭავჭავაძეს, როგორც პოეტსა და უდიდეს ქართველ მოღვაწეს, იგი განსაკუთრებულ პატივს სცემდა.

მარჯორი უორდროპი გარდაიცვალა 1909 წ. ბუქარესტში (მის შესახებ იხ. ნეკროლოგი B-სა, ჟურნ. „საქართველოს მოამბე“ № 8, 1909 წ.).

100. (გვ. 142). კ. ბ ა ლ მ ო ნ ტ ი (დ. 1867)—ცნობილი რუსი პოეტი, რუსული სიმბოლიზმის ერთი ბელადთაგანი. ამჟამად ემიგრანტი. ბალმონტმა „ვეფხისტყაოსანი“-ს თარგმნა დაამთავრა სულ უკანასკნელ წლებში, პარიზში.

101. (გვ. 148). ნ ი კ ო ლ ო ლ ო ბ ე რ ი ძ ე (1838—1911)—ცნობილი საზოგადო მოღვაწე, დაამთავრა პეტერბურგის უნივერსიტეტის ისტორიულ-ფილოლოგიური ფაკულტეტი. იყო ხელმძღვანელი ქართველ სტუდენტთა წრისა, აქტიურ მონა-

წილობას იღებდა 1861 წ. სტუდენტთა არეულობაში, დაახლოვებული იყო რუსეთის მოღვაწეებთან: დობროლიუბოვთან, პანტელეევთან და სხვ.

1863 წ. ითვლებოდა ი. ჭავჭავაძის „საქართველოს მოამბის“ ისტორიული განყოფილების თანარედაქტორად. 1866 წ. იგი იყო გაზ. „დროების“ ერთ-ერთი დამაარსებელი. 1868 წლიდან სახელმწიფო სამსახურში შევიდა. 1879 წ. აირჩიეს ქუთაისის ბანკის დირექტორად. 80-იან წლებში შავი ქვის წარმოების საქმეს მოჰკიდა ჰხელი. 1894 წ. მისი უახლოესი დახმარებით დაარსდა თვითური ჟურნალი „მოამბე“.

სამოციან წლებში ნ. ლოლობერიძემ, დ. ბაქრაძესთან, ვ. თულაშვილთან და სტ. მელიქიშვილთან ერთად, დაარსა ქართული სტამბა, სადაც ქართული ჟურნალები და წიგნები იბეჭდებოდა. მათვე გამოიწერეს ვენიდან ახალი ქართული შრიფტი, ე. წ. „ვენური“. შავი ქვის წარმოებაში ნ. დ. ბევრი ფული შეიძინა. ნაწილი ამ თანხისა მან მოახმარა საზოგადო საქმეებს (ნ. ლოლობერიძის ბიოგრაფია, იხ. „ძველი საქართველო“, ტ. II, გვ. 12—20).

102. (გვ. 148). ი ლ ი ა ო ქ რ ო მ ქ ე დ ლ ი შ ვ ი ლ ი (გარდაიცვალა 1898 წ.) — პროფესორი, ისტორიკოსი, საზოგადო მოღვაწე, ხე-ტყის მრეწველი.

ი. ო. ღარიბი კაცის შვილი იყო. პატარაობისას მსახურობდა ნოქრად ტფილისში, სწავლობდა თვითგანვითარებით. ნაცნობების დახმარებით წავიდა რუსეთში, სადაც დამთავრა პეტერბურგის უნ-ტის აღმოსავლეთ ენათა ფაკ-ტი. შემდეგ დაინიშნა მოსკოვის ლაზარევის ინსტ-ტის ქართული ენისა და ლიტერატურის პროფესორად. მოსკოვში ყოფნისას მოკიდა ხელი ტყის მრეწველობას და ბევრი ფული შეიძინა. თავის მოგების ნაწილს ახმარდა ახალგაზრდობის სტიპენდიებს, ქართულ თეატრს, სკოლას და სხვა საზოგადო საქმეებს. საკუთარი ხარჯით დაბეჭდა „ვისრამიანი“.

საქართველოში ჩამოსვლის შემდეგ ი. ო. ისევ ხე-ტყის წარმოებას ჰკიდებდა ხელს, აშენებს სახერხ ქარხნებს და ცხენის წყლით აცურებს ხე-ტყის სვანეთის სასაღვრებიდან.

ილ. ოქრომქედლიშვილი თანამშრომლობდა ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში. მისი წერილებიდან აღვნიშნავთ შემდეგს: „მოკლე განხილვა სომხური ენის წარმატებისა უკანასკნელ დროს“ („საქართველოს მოამბე“, 1863 წ., № 6), „ვინ მოიგონა ქართული ანბანი?“ („ივერია“, 1881 წ., № 10), „წერილი დ. ბაქრაძის მიმართ“ („ქილილა და დამანას“ გამოცემის შესახებ, „ივერია“ (1886, № 167), „სასიტორიო და საბიბლიოგრაფიო წერილი“ („ივერია“, 1887, №№ 194, 197, 200), „შესახებ ქართველთა და სომეხთა ძველისძველ ისტორიისა“ („ივერია“, 1890 წ., № 36, 38, 40, 41, 42) და სხვ. ილია ოქრომქედლიშვილის გარდაცვალების გამო მეტად გულთბილი ნეკროლოგი დასწერა ილია ჭავჭავაძემ („ივერია“, 1898, № 2).

103. (გვ. 148). გ. ქ ა რ თ ვ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი (1830—1901) — ტფილისელი სოც-დაგარი, ფინანსისტი, ქველმომქედი. თავის მოგებიდან საგრძნობ თანხებს სწირავდა ქართულ საზოგადო საქმეებს, დახმარებას უწევდა „დროებას“. იყო წერაკითხვის საზ-ბის გამგეობის წევრი და ხაზინადარი. გ. ქ-მა იკისრა ხარჯები „ვეფხისტყაოსანის“ ცნობილი ძვირფასი გამოცემისა, ზიჩის ილუსტრაციებით, რაც თორმეტი ათასი მანეთი დაუჯდა. მთელი ტირაჟი მან შესწირა წერაკითხვის საზოგადოებას.

104. (გვ. 148). ა ს ი კ ო (ა ვ ქ ს ე ნ ტ ი) ც ა გ ა რ ე ლ ი (1857—1902), — ცნობილი დრამატურგი, მთარგმნელი. სწავლობდა სასულიერო სემინარიაში, 1870 წლიდან მუშაობდა ქართულ სცენაზე, როგორც მსახიობი და დრამატურგი. 1884—1900 წ. წ. მსახურობდა რკინისგზებზე, რამაც გასტეხა მისი ჯანი

ა. ცაგარლის პირველი პიესა იყო „რაც გინახავს ველარ ნახავ“, რამაც ერთბაშად მოუპოვა მას საპატიო ადგილი მწერლობაში. გარდა ამისა, ა. ცაგარლის კალამს ეკუთვნის ცნობილი ორიგინალური კომედიები: „ხანუმა“, „მათიკო“, „ციმბირელი“ და სხვ. მანვე გადმოაქართულა და სთარგმნა მთელი რიგი პიესები: „ოინბახი“, „გულჯავარ“, „ბაიყუში“ და მრავალი სხვა.

105. (გვ. 148). ილია წინამძღვარი შვილი (დაიბ. 1846 წ.)—ცნობილი საზოგადო მოღვაწე, წინამძღვარიანთ-კარის სამეურნეო სკოლის დამაარსებელი (1883 წ.). მსახურობდა მომრიგებელ მოსამართლეთ (1868—1901 წ. წ.), შემდეგ ნოტარიუსად იყო ტფილისში. სკოლას ინახავდა თავის ხარჯით. დროგამოშვებით ბეჭდავდა წერილებს „ხორეშანა გვერდწითელის“ ფსევდონიმით. მის კალამს ეკუთვნის 1889 წ. გამოსული დიდი ფორმატის წიგნი „ვაზის მოშენება“.

106. (გვ. 155). ოლღა თადეოზის ასული—ილიას მიუღღე. გარდაიცვალა 1928 წელს.

107. (გვ. 158). დ. ს. სტაროსელსკი (1832—1884)—გენერალი, სენატორი, მეფისნაცვლის მთავარ სამმართველოს უფროსი 1877—83 წ.წ.

108. (გვ. 168). გიორგი მიხეილისძე თუმანიშვილი (1854—1920)—ჟურნალისტი და საზოგადო. მოღვაწე, თანამშრომელი ქართული და ადგილობრივი რუსული პრესისა. მიმართულებით ლიბერალი. გ. თ. იყო ძმა „ჯეჯილის“ რედაქტორის, ანასტასია თუმანიშვილი-წერეთლისა. გ. თ-ს ზოგიერთი ნაწერები გამოცემულია ორი პატარა კრებულის სახით „Характеристики и воспоминания“ (1905 წ. და 1913 წ. ტფილისი). გ. თუმანიშვილის მამა იყო პოეტი მიხეილ ბირთველისძე თუმანიშვილი (1818—1875), რომელიც „ცისკარში“ თანამშრომლობდა „მოლავის“ ფსევდონიმით.

109. (გვ. 170). გაზეთი „დროება“ დაარსდა 1866 წ. მისი პირველი რედაქტორი იყო გიორგი წერეთელი (1869 წლამდე), გამომცემელი სტეფანე მელიქიშვილი. 1876 წელს, „დროების“ არსებობის ათი წლის თავზე, ს. მესხი სწერდა: „რაც რომ ნიჭიერი, მოძრავი და ცოცხალი იყო ჩვენს საზოგადოებაში, ყველაფერმა და ყველაჲ თავისი კვალი დააჩინა ამ გაზეთში. ეს იყო თითქმის მთელი ჩვენი ლიტერატურის ერთადერთი წარმომადგენელი, რომლის საშუალებითაც შეიძლებოდა საზოგადოებასთან ბაასი. ეს იყო ერთადერთი ორგანო, რომლის საშუალებითაც მხოლოდ შეეძლო ეთქვა რამე ყველას, ვისაც ქვეყნისთვის რაიმე ჰქონდა სათქმელი, ვისაც თავისი აზრების და რწმუნების გავრცელება და გაზიარება უნდოდა ჩვენში“ (ს. მესხის ნაწერები, ტ. 1, ფირცხალავას გამოც., გვ. 341—42).

მთელი ოცი წლის განმავლობაში, მართლაც, „დროება“ ერთადერთი გაზეთი იყო, რომელიც რეგულარულად გამოდიოდა, მისი ტირაჟი აღწევდა 800—1000 ცალს. მიმართულებით ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული პოლიტიკის ორგანო იყო.

გაზეთის თანამშრომლებად ითვლებოდნენ: გ. წერეთელი (რედაქტორი 1866—69 წლამდე), ს. მესხი (1869-დან 1883 წლამდე, ე. ი. სიკვდილამდე), ბ. ჭავჭავაძე, აკ. წერეთელი, ნ. ნიკოლაძე, კირ. ლორთქიფანიძე და სხვ.

ს. მესხი თოთხმეტი წლის განმავლობაში ხელმძღვანელობდა გაზეთს როგორც რედაქტორი. განუწყვეტელმა თავდადებულმა შრომამ გაზეთზე წელში ზასწყვიტა ახალგაზრდა კაცი. იგი ტლექით დაავადებული, რომ იტყვიან, ზედ „დააკვდა“ სარედაქციო მაგიდას—ს. მესხი გარდაიცვალა 1883 წ. მის შემდეგ გაზეთის რედაქტორი იყო ივ. მაჩაბელი 1885 წლამდე, როდესაც „დროება“ მთავრობამ დახურა მთავრობისათვის მავნე მიმართულებისათვის.

110. (გვ. 171). გ. ყიფშიძის მიერ დაწერილი ილია ჭავჭავაძის ბიოგრაფია

დაიბეჭდა ილიას თხზულებათა 1 ტომში, რომელიც 1914 წ. გამოვიდა მიხ. გედუ-
ვანიშვილის გამოცემით.

111. (გვ. 195). შ ი ო ჩ ი ტ ა ძ ე (1872—1906) — პუბლიცისტი. სოც.-ფედერა-
ლისტთა პარტიის თვალსაჩინო წევრი. სწერდა „ყვავის“ ფსევდონიმით.

112. (გვ. 201). ვ ა ნ ო მ ა ჩ ა ბ ლ ი ს შესახებ, სხვათა შორის, მეტად საინ-
ტერესო მოგონება დასწერა აკაკიმ (იხ. რჩეული ნაწერები, ტ. 1, გვ. 98—107.
1930 წ, სახელგამი).

113. (გვ. 207). ა ლ. ყ ა ზ ბ ე გ ი (1848—1893). ალ. ყაზბეგი საგიჟეთში მოა-
თავსეს 1890 წ., სადაც სამი წლის შემდეგ გარდაიცვალა. დაკრძალეს სტეფანწმინდა-
ში. მისი გარდაცვალების გამო „ივერია“ მეთაურში სწერდა: „ორჯერ დაბადებულს,
ერთი სიკვდილი ვერას უზამს. ყაზბეგი კი მეორედ მაშინ დაიბადა, როდესაც
თავისი ნიჭიერი კალამი უძღვნა ქვეყნას, დაიბადა ისე, რომ მისი აკვანი ყოველ
ქართველის გულში ირწოვოდა და ასეც აკვანში გამოზრდილს ადამიანს კი სი-
კვდილი ხელს ვერ შეახებს“ („ივერია“ 1893 წ. № 269.).

114. (გვ. 209). ა ნ დ რ ი ა ლ უ ლ ა ძ ე — დამარსებელი პირველი ქართული
საბავშვო ჟურნალ „ნობათი“-სა. ჟურნალი გამოდიოდა 1883—85 წლებში.

115. (გვ. 210). ლ ა ლ ი ა შ ვ ი ლ ი ტფილისის სემინარიის მოწაფე. ცხრამეტე-
წლისამ, 1886 წლის მაისში, ხანჯლით მოჰკლა სემინარიის რეაქციონერი რექტორი
ჩუღუცი. სამხედრო სასამართლომ ლალიაშვილს არასრულწლოვანობის გამო სი-
კვდილით დასჯა 20 წლის კატორღით შეუცვალა. რამდენიმე წლის შემდეგ ლა-
ლიაშვილმა მოახერხა ციმბირიდან ამერიკაში გაქცევა, სადაც ის შემდეგ ამერი-
კის მოქალაქე გახდა. ამერიკიდან იგი წერილებს უგზავნიდა თავის მეგობრებს
და სამშობლოში დაბრუნებასაც ფიქრობდა (ამის შესახებ იხ. ფ. მახარაძე — „რო-
გორ გაეხდი მარქსისტი“).

116. (გვ. 221). ი ვ. კ ო ნ ს ტ. მ უ ხ რ ა ნ ს კ ი — გენერალ-ლეიტენანტი,
მსხვილი ფეოდალი. 1855 წლიდან ტფილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა წინა-
მძღოლი. თავის საგვარეულო მამულში, მუხრანში, მოაწყო რაციონალური მეურნეო-
ბა. მისი შვილი კონსტანტინე მუხრანსკი დაიბადა 1837 წ. იყო სამხედრო სამსა-
ხურში. 1876—77 წლებში, თურქეთთან ომის დროს, პოლკის კომანდირი იყო.
მემკვიდრეობად დარჩა მამისეული დიდი ქონება. რამდენიმეჯერ იყო არჩეული
ტფილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა წინამძღოლად; მამაც და შვილიც ერთ-
გული ლაქები იყვნენ მეფის მთავრობისა.

117. (გვ. 224). ვ ა ს ო ა ბ ა შ ი ძ ე (1854—1926) — სახელოვანი ქართველი მსა-
ხიობი. ქართული მუდმივი თეატრის ერთი ფუძემდებელთაგანი (1878 წ.). საბჭო-
თა ხელისუფლებამ ვასო აბაშიძეს დიდი ზემოთ გადაუხადა ორმოცდაათი წლის
იუბილე 1924 წელს და პირველს, ქართველ მსახიობთა შორის, იიანიჭა რესპუბ-
ლიკის სახალხო არტისტის სახელწოდება. ვ. აბაშიძე იყო ქმარი გამოჩენილი
მსახიობის მაკო საფაროვისა და მამა მსახიობ ტასო აბაშიძისა.

118. (გვ. 224). ლ ა ლ ო მ ე ს ხ ი შ ვ ი ლ ი, — უდიდესი ქართველი მსახიობი,
გარდ. 1920 წ.

119. (გვ. 224). ა ლ. ს უ მ ბ ა თ ა შ ვ ი ლ ი — ი უ ჟ ი ნ ი (1857—1927) — გამოჩენილ
მსახიობი და დრამატურგი. მთელი თავისი არტისტული კარიერა გაატარა მრსკო-
ვის მცირე თეატრში, რომლის დირექტორი იყო სიკვდილამდე. მის კალამს, გარ-
და მრავალი პიესისა, ეკუთვნის თავის დროზე მეტად ცნობილი „ლალატი“.

120. (გვ. 227). მ ე ს ხ ე ბ ი: კ ო ტ ე (1858—1914) — ცნობილი ქართველი მსახიობი.

და დრამატურგი; დათიკო — ცნობილი ჟურნალისტი და ფელეტონისტი (1935 წ. „მნათობში“ № 1 და 2 მოათავსა საინტერესო მოგონებანი); ივანე (1849—1932) — ჟურნალისტი. სწავლობდა პეტერბურგის სამხედრო მედიკურ აკადემიაში, შემდეგ ციურხში. იყო „დროების“ თანამშრომელი. რევოლუციამდე მოღვაწეობდა ქუთაისის და ბათუმის ქალაქის თვითმართველობაში; ეფემია — ნიჭიერი მსახიობი ქართული სცენისა.

121. (გვ. 228). „ახალი ქართული გრამატიკა“ დიმიტრი ყიფიანისა, დაიბეჭდა პეტერბურგში, 1882 წელს, სამეცნიერო აკადემიის სტამბაში.

ამ მოგონებათა რედაქტორის პირად არქივში ინახება ერთი ეგზემპლარი გრამატიკისა, მიძღვნილი დ. ყიფიანის მიერ თავისი ასულის ელენესთვის, შემდეგი ხედწარწერით: „აჰა, ჩემო სიცოცხლე შვილო ელენე, შენთვის და შენი ძმებისათვის დაწერილი წიგნი. იკითხეთ, და რაც მამის ნაღვაწს ნაკლებობა ჰქონდეს, შევსებას ეცადეთ. შენით ბედნიერი მამაშენი. 21 მაისი, 1883 წ.“.

ელენე ყიფიანი (1852 — 1890), მეუღლე ა. ლორთქიფანიძისა, იყო მთარგმნელი, მონაწილე ქუთაისში დაარსებულ „ქართულ ბიბლიოთეკისა“. ჟანდარმთა სამმართველოს ცნობით თავის დროზე იგი ხალხოსანთა მიმდევარი იყო.

(იხ. ს. ხოშტაძე)

ახალი ქართული

სტამბაში

(გვერდი 188/189)

164. (საინტერესო)
ქართული
მ. მედიკ. სტამბაში

2. ახალი ქართული

სტამბაში

ახალი - გრამატიკა

რედაქტ. რ. გვეტაძე
ტექ. რედ. არ. სიხარულიძე
კორექტორი ალ. ლორდელი
გადაეცა წარმოებას 10/1—36, ხელმოწ.
დასაბ. 29/V—36, სასტამბო ნიშ. 40.000
ქაღ. ზომა 62x94, მთავლ. № 7003
შეკვეთის № 67, ტირაჟი—5000
ცეკავშირის სტ. პუშკინის 3.

Handwritten text at the top of the page, possibly a header or title, including the word "Handwritten" and some illegible characters.

Handwritten

212

Handwritten text inside a circle, possibly a date or reference number.

Handwritten text, possibly a name or title, including the number "145".

Handwritten

Handwritten 84

301.49

2 275

ილია-განაჩინა

ბ ი ბ ლ ი ო გ რ ა ფ ი ა

იაკ. მანსვეტაშვილი „მოგონებანი“

იაკობ მანსვეტაშვილის „მოგონებებს“, რომელიც ახლახან გამოვიდა, დიდი მნიშვნელობა აქვს მე-19 საუკუნის მოღვაწეთა და კერძოდ ილია ჭავჭავაძის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესწავლისათვის.

იაკ. მანსვეტაშვილი მოგონებანი გამოიცა იმ დროს, როდესაც საქართველოს საბჭოთა საზოგადოებრიობა საიუბილეო მზადებაშია ი. ჭავჭავაძის დაბადებიდან 100 წლის თავის აღსანიშნავად. „მოგონებანი“ მდიდარ მასალას ვაძლევს თვითმპყრობელობის რეჟიმის წარსულიდან. ვისაც ამ რეჟიმის სუსხი არ უგრძნია, მას შეუძლია იაკ. მანსვეტაშვილის მოგონებით ნაწილობრივ მაინც გაეცნოს, თუ რა იწვევთ იყო იგი. იაკ. მანსვეტაშვილი თავის მოგონებებში, სხვა საყურადღებო ნაწილებთან ერთად, გვიცნობს თვითმპყრობელობის სკოლას, რომელიც ფიტავდა ახალგაზრდობის ქტუაგონებას. აქვე ვეცნობით რეაქციის წინააღმდეგ მებრძოლ ახალგაზრდობის განწყობილებას. ეს ყველაზე კარგად არის გადმოცემული ნეკრასოვის დასაფლავების ამბავში, — კერძოდ ჟულიაბოვის, პეროვსკაისა და სხვათა გმირობის მაგალითებზე. ეს რუსეთის დიდებული ადამიანები წარბეჭდულად შეხედნენ ჩამოხრჩობას, რომელიც თვითმპყრობელობამ მიუსაჯა მათ მტარვალ ალექსანდრე მეორეს მოკვლის მოწყობის გამო.

მაგრამ ყოველივე ეს არ არის მოგონებების მთავარი ღერძი. იაკ. მანსვეტაშვილის მოგონებების მთავარი კვანძი ი. ჭავჭავაძეა, ჩვენც ამ მხრივ უნდა მივუდგეთ მისი მემუარების განხილვას. ილია მე-19 საუკუნის ყველაზე უფრო დიდი მწერალია, ამ საუკუნის ქართულ მხატვრულ ლიტერატურას არ ჰყოლია მხატვრული სიტყვის ისეთი დიდაოსტატი, როგორც ილია იყო. ილიას დიდად აღასებს მწრომელი ხალხის საყვარელი ბელადი ამხანაგი სტალინი. სტალინი „არ იზიარებდა“ კვალის ცალმხრივ გალაშქრების ხასიათს ილია ჭავჭავაძის წინააღმდეგ (ჟორდანი, „პრესა“). და მოაფხოვდა გარჩეულიყო მისი მხატვრული შემოქმე-

დებაც, რომელსაც დიდათ აღასებდა“ (ბ. დ. საყვარელიძე. „ი. ბ. სტალინის რევოლუციურ წარსულიდან“. გაზეთ „კომუნისტი“ 1935 წელი 17 მაისი). ამხანაგ სტალინის მიერ არ გაზიარება „კვალის“ ცალმხრივი გალაშქრების ხასიათისა და ილიას მხატვრულ შემოქმედების დიდად დაფასება, ეს არის მთელი სწავლება მემკვიდრეობის კრიტიკულად ათვისების სფეროში.

მოგონებებში კარგად არის გადმოცემული ილიას ბრძოლა თვითმპყრობელობის ველიკორუსულ პოლიტიკის წინააღმდეგ. ილია ვერ იტანდა საქართველოს ეროვნულ სახის დაკარგვას და გააფთრებით ებრძოდა რუსეთის უანდარმერიას, საქართველოს ეროვნულ სახის შენარჩუნებისათვის. /საქ. ყველა გამოჩენილი მოღვაწე ვკითხულობთ „მოგონებებში“ — ყოველ კრიტიკულ მომენტში მამართავდნენ ილიას, რომ თავისი ავტორიტეტული ხმა აუმაღლებია დედაენის შენარჩუნებისათვის. და, მართლაც, ილიას ხმას ყოველთვის თავისი ნაყოფი გამოჰქონდაო.

ილიამ, აკაკისთან ერთად, გასწმინდა ჩართული ენა და პირველმა, მწერალთა შორის, შეიგნო, ვინ იყო ცხოვრების ქვაკუთხედი და ვისთვის უნდა ეწერა. სწორედ ამიტომ ილიას ენა ხალხის ენას გამოხატავს და ამაშია ილიას დაუფასებელი ღვაწლი (იხ. „მოგონებანი“).

„მოგონებებიდან“ ჩვენ კიდევ შეგვიძლო სხვა მნიშვნელოვან ადგილებზე შევჩერებულნიყავით, მაგრამ უკეთესია მკითხველმა უშუალოდ წაიკითხოს იგი მთლიანად. „მოგონებანი“ როგორც სამართლიანად არის აღნიშნული „წინააღმდეგობაში“, მდიდარ მასალას იძლევა ილიას ღრმად შესწავლისათვის.

„მოგონებანი“ სასიამოვნო ენით არის დაწერილი და სამართლიანად მოიპოვებს საბჭოთა მკითხველის მაგიდაზე შესაფერად ადგილს.

3. ჯიბუბი.

301.19

8 275